

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜTK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
(YENİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI)

SERVET-İ FÜNÛN DÖNEMİ ROMANLARINDA AİLE

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
Gülten BULDUKER

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ramazan KAPLAN

Ankara 2011

T.C
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜTK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
(YENİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI)

SERVET-İ FÜNÛN DÖNEMİ ROMANLARINDA AİLE

Doktora Tezi

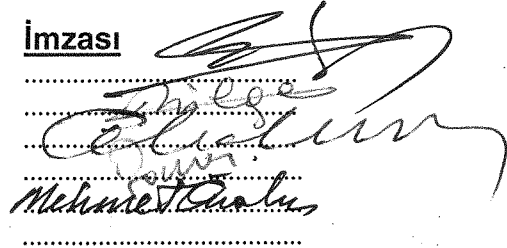
Tez Danışmanı :

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Prof. Dr. L. KAPLAN
Prof. Dr. Bilge ERGİL KASUN
Prof. Dr. Ali İzzet DOĞAN
Doç. Dr. Gökçe GÖKALP KAPASLAN
Doç. Dr. Mehmet ANAL

İmzası

Mehmet Anal

Tez Sınavı Tarihi ..27..06..2011.....

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu bütün bilgilerin akademik kurullara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (...../...../.....)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

.....

İmzası

.....

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	IX
KISALTMALAR	XIII
SERVET-İ FÜNÛN DÖNEMİ ROMANLARINDA AİLE	
GİRİŞ.....	1
I. BÖLÜM	
YAPI YÖNÜYLE AİLE	36
A. Aile Tipleri	36
<i>a) Geleneksel (Ataerkil) Aileler</i>	<i>36</i>
<i>b) Çekirdek Aileler</i>	<i>38</i>
B. Aile Yapısını Şekillendiren Unsurlar	42
<i>a) İç Güveylik</i>	<i>42</i>
<i>b) Çokeşlilik.....</i>	<i>43</i>
<i>c) Ailede Çocuk Sayısı</i>	<i>44</i>
II. BÖLÜM	
BİREY VE YAKIN ÇEVRESİ	47
<i>a) Anne-Evlat Yakınlığı</i>	<i>47</i>
<i>b) Üvey Anne-Evlat Yakınlığı</i>	<i>49</i>
<i>c) Baba-Evlat Yakınlığı</i>	<i>50</i>
<i>ç) Gelin-Kayınvalide İlişkisi</i>	<i>52</i>
<i>d) Gelin-Görümce İlişkisi.....</i>	<i>53</i>
<i>e) Abla Kardeş Çekişmesi.....</i>	<i>54</i>
<i>f) Komşuluk İlişkileri</i>	<i>55</i>

<i>g) Akraba İlişkileri.....</i>	56
<i>ğ) Ev Sahibi ve Hizmetçi-Mürebbiye İlişkisi</i>	57
III. BÖLÜM	
EĞİTİM-ÖĞRETİM VE MESLEK.....	61
A. Aile Bireylerinin Eğitimi	61
<i>a) Erkek Çocuklarının Eğitimi.....</i>	61
<i>b) Kız Çocuklarının Eğitimi.....</i>	66
<i>c) Bireylerin Yetişmesinde Avrupa Görmenin Önemi</i>	73
B. Meslek Seçimi	75
<i>a)Bireylerin Mesleği</i>	75
<i>b) Mirasyediler</i>	80
C) Sosyal Çevrenin Kişiler Üzerindeki Etkisi	82
<i>a) İş Çevresi</i>	82
<i>b) Siyasî Çevre</i>	83
IV . BÖLÜM	
KÜLTÜR YÖNÜYLE AİLELER	90
<i>a) Asrî Aileler</i>	90
<i>b) Millî Değerlere (hars) Bağlı Aileler</i>	99
V. BÖLÜM	
MANEVÎ DEĞERLERE BAĞLILIK, BUNA BAĞLI UNSURLAR VE SAĞLIK	
A. Ailenin Bağlı Olduğu Değerler.....	102

<i>a) Aile İçi Mahremiyet</i>	102
<i>b) Namusa Verilen değer.....</i>	105
<i>c) Din Olgusu</i>	110
B. Aile Bireylerinin Ruhî Durumları ve Ölüm Olgusu	114
<i>a) Yalnızlık</i>	114
<i>b) Ölüm Olgusunun Kişiler Üzerindeki Etkisi</i>	115
<i>c) İntihar ve Hayattan Kaçış Özlemi</i>	116
<i>ç) Cinayet.....</i>	120
<i>d) Kürtaj.....</i>	122
C. Aile İçi Şiddet	123
<i>a) Kadına Şiddet Uygulanması</i>	123
<i>b) Çocuğa Karşı Şiddet ve Çocuk İhmali</i>	124
Ç. Aile Bireylerinin Sağlığı	125
<i>a) Çocuk Sağlığı</i>	125
<i>b) Yetişkinlerin Sağlığı</i>	127
VI. BÖLÜM	
EVLİLİK.....	130
A. Evlilik Kararı.....	131
<i>a) Evlilik Kararını Büyüklerin Vermesi (Görücü Usulü).....</i>	131
<i>b) Evlilikte Gençlerin Söz Sahibi Olmaları (Anlaşarak Evlenme).....</i>	133

<i>c) Çevre Baskısının Evlilik Kararına Etkisi.....</i>	136
<i>ç) Akraba Evliliği.....</i>	137
B. Bireylerin Evlilikten Beklentileri.....	138
<i>a) Sevgi-Aşk.....</i>	138
<i>b) Zevk -Fikir Birliği-Dostluk</i>	147
<i>c) Maddiyat</i>	148
C. Uyumsuz Evlilikler	150
<i>a) Kültür Farkı (Eğitim Farkı)</i>	150
<i>b) Yaş Farkı</i>	151
<i>c) Sınıf Farkı</i>	153
<i>ç) Maddî Dengesizlik.....</i>	154
Ç. Yasak Aşk	155
<i>a) Kadın Sadakati ve Sadakatsizliği.....</i>	155
<i>b) Erkek Sadakati ve Sadakatsizliği</i>	160
D. Evliliği Etkileyen İç Unsurlar.....	162
<i>a) Kalıtım</i>	162
E. Evliliği Etkileyen Dış Unsurlar	165
<i>a) Aile Çevresinin Bireyin Yaşamına Etkisi.....</i>	165
<i>b) Evlilik yaşı</i>	166

<i>c) Arkadaş Çevresi</i>	169
<i>ç) Erkeklerin Maddî Sorumluluk Yüklenememesi</i>	171
F. Evliliği Etkileyen Davranış Kalıpları	172
<i>a) Kadına Verilen Değer</i>	172
<i>b) Evlilikte Otorite.....</i>	180
G. Nikâh ve Boşanma.....	182
 VII. BÖLÜM	
AİLE VE ZAMAN	
A. ZAMANIN AİLE KURUMUNA ETKİSİNİN FARKINDA OLUŞ	189
<i>a) Batılı Hayat Tarzı ve Moda.....</i>	190
B. Unutulan ve Değişen Değer Yargıları Karşısında Aile	191
1) <i>Ortak Kültürü Hiçe Sayma ve Gelenekten Kopuş</i>	191
2) <i>Sanatta Gelenekten Kopuş ve Yeni Sanat Dalları</i>	196
<i>a) Eski-Yeni Edebiyat Tartışması.....</i>	196
<i>b) Batı Müziğine Verilen Değer</i>	198
<i>c) Resim</i>	203
<i>ç) Tiyatro.....</i>	204
3. <i>Eğlence Hayatı.....</i>	206

<i>a) Balo – Dans ve Çay Partileri</i>	206
<i>b) Kumar ve Oyun.....</i>	209

VIII. BÖLÜM

AİLE VE MEKÂN	211
<i>a) Şehir</i>	211
<i>b) Ev.....</i>	213
<i>c) Eğlence Yerleri</i>	216
<i>ç) Gezinti Yerleri</i>	218
<i>d) Genel Ev</i>	221
<i>e) Hastane ve Mahkeme</i>	222
<i>f) Mahalle.....</i>	222
<i>g) Otel.....</i>	223

IX. BÖLÜM

YABANCI ÜLKE VE YABANCILARIN AİLE KURUMUNA ETKİLERİ

<i>a) Türkiye’deki Yabancılar</i>	224
<i>b) Yurt Dışındaki Türkler.....</i>	226

SONUÇ	228
BİBLİYOGAFYA	235
DİZİN	249

ÖN SÖZ

Servet-i Fünun Edebiyatı, batı tesiriyle oluşmaya başlayan Türk edebiyatının şiir, hikâye, tiyatro ve roman türünde ilk yetkin örneklerinin verildiği bir safhadır. Bu dönem yazar ve şairleri, batılı bir edebiyatın oluşması için gösterdikleri çaba ve sanat alanındaki duyarlılıkla edebiyat tarihine isimlerini yazdırmışlardır. Ayrıca devrin sosyo-kültürel ve siyasî alanda yaşanan değişimlerine tanıklık etmeleri ve bunu, tek taraflı da olsa eserlerinde yansıtmalarıyla tarihe merak uyandırmaktadırlar.

Dönemin şahsiyetleri üzerine biyografik çalışmalar yapılmış olup edebî türleri de çeşitli temalar yönüyle değerlendirilmiştir. Romanlar üzerine yapılan çalışmalar daha çok batılılaşma olgusu üzerinde yoğunlaşmış; devrin batılı yaşam biçiminin Türk toplumu üzerindeki etkileri sergilenmeye çalışılmıştır. Bunlar içerisinde Cahit Kavcar'ın *Batılılaşma Açısından Servet-i Fünûn Romanı*, (KTB Yayınları, Ankara 1985), Selçuk Çıkla'nın *Roman ve Gerçeklik Bağlamında Kültür Değişimleri ve Servet-i Fünûn Romanı*, (Akçağ Yayınları, Ankara 2004), Zeynep Kerman'ın *Halid Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış Tarzı İle İlgili Unsurlar*, (AKM Yayınları, Ankara 1995) dikkate değer olanlardır. Olcay ÖnerToy'un *Halid Ziya Uşaklıgil Romancılığı ve Romanlarımızdaki Yeri*, (A. Ü. D.T.C.F. Yay., Ankara 1965), Ö. Faruk Huyugüzel'in *Halit Ziya Uşaklıgil*, (Akçağ Yayınları, Ankara 2004); Rahim Tarım'ın *Mehmet Rauf'un Hayatı ve Hikâyeleri Üzerine Bir Araştırma*, (Akçağ Yayınları, Ankara 2000), Mehmet Törenek'in *Hikaye ve Romanlarıyla Mehmet Rauf* (Kitabevi, İstanbul 2002) adlı biyografik çalışmalarının yanı sıra Servet-i Fünun yazarları ve eserleri üzerine pek çok makale yayımlanmıştır. Edebiyat araştırmacılarının dönem şahsiyetlerini ve onların eserlerini çok iyi bilme mecburiyeti her zaman devam etmektedir. Bu gerçekten hareketle Servet-i Fünun dönemi romanları üzerinde bir çalışma yapmaya karar vermiş bulunuyoruz.

Romanlar, insanları taklit yoluyla asrî hayata özendirmesi sebebiyle bugün Türk toplumunda yaşanan birtakım yozlaşmaların kaynağı olarak gösterilmektedir. Dönem romanlarının daha çok aile içinde geçmesi ve bu ailenin yeni filizlenecek bir medeniyetin merkezi oluşu, konu seçimimizde belirleyici bir etken olmuştur. Nitekim aile, birçok yönüyle neredeyse bütün edebî eserlerin merkezinde yer almasına rağmen edebiyat araştırmalarında ihmal edilmiştir.

Edebî eserler, herhangi bir düşünce ya da duyguyu okura iletme ihtiyacından doğar. Roman, hikâye gibi edebî türlerin çoğunlukla bir veya birden fazla çatışma unsuru üzerine kurgulandığı unutulmamalıdır. Sanat eserinde estetik değer gözetilmek şartıyla edebiyat araştırmalarında toplumsal konulara değinilmesinde sakınca yoktur. Bugüne değin daha çok geçirdiği çeşitli evrelerle sosyolojiye konu olan aile kurumunun artık edebiyat araştırmalarında önemsenmesi gerekmektedir. Ailenin toplum hayatındaki öneminin kavranması ve ailenin korunmasına bugün hiçbir devirde olmadığı kadar ihtiyaç vardır. Eskiye nazaran günümüzde aile, neredeyse tüm bireylerinin dış dünyayla iletişim kurmak zorunda olduğu bir ünedir. Bu durum, aileyi statik bir kurum olmaktan öte, bireysel ve toplumsal ilişkilerin gelişme düzeyini etkileyen dinamik ilişkiler bütünü haline gelmiştir. Türk ailesinde çözülme işaretlerinin verildi bir dönemde Mehmet Rauf'un da dikkati çektiği gibi “*beşeriyetin ıslah ve tedavisi*” (“Bizde Roman”, *Servet-i Fünun* C.XVIII, S.445, 9 Eylül 1315) için hiç olmazsa edebiyat araştırmacılarının bir katkısı olmalıdır. Bu anlayışla çalışmamızı her ne kadar Servet-i Fünun dönemi romanlarıyla sınırladıysak da ailenin bir tarihî sürecin uzantısı olması nedeniyle söz konusu dönemin öncesi ve sonrasında da söz etmek durumunda kalmış bulunuyoruz. Türk ailesinin yapısal ve manevî yönüyle geçirdiği değişime ve sonuçlarına dikkat çekmek gerektiğine inanıyoruz. Bu noktada kurguya dayalı eserler üzerinde bir çalışma yaptığımız gerçeğini göz ardı ememeye gayret ettik. Metinden hareket ederek, estetik tercihleri sezmeye çalıştık ve sanat eserini mümkün olduğunca özgün bütünlüğü içinde tasnif ettik.

Çalışma ve okumalarımız sırasındaki sosyal gözlemlerimiz, yukarıda da değindiğimiz gibi Türkiye’de aile konusunda ciddî sorunların yaşandığı gerçeği doğrultuda bir bakış açısı edinmemizi sağladı. Bu doğrultuda çalışmamızı her ne kadar edebiyat metnini esas alan bir yöntemle incelediysek de; bazı konuların ilmî araştırmalarla desteklenme zarureti bize sosyoloji, psikoloji, felsefe, tarih, din, hukuk ve aile ile ilgili kitapların yanı sıra birçok dergi ve makaleden de yararlanma imkânını verdi. Sonuçta ailenin tüm bu alanlarla ilgili olduğu gerçeğini göz ardı edemezdik. Özellikle İlber Ortaylı’nın *Osmanlı Toplumunda Aile* ve Halil Cin’in *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme* adlı kitapları ve T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü’nün *Aile ve Toplum Eğitim Kültür ve Araştırma Dergisi* bizi aydınlattı.

Çalışmamız; girişin ardından muhtevayı içeren dokuz bölüm, sonuç, kaynakça ve dizin bölümlerinden oluşmaktadır.

Çalışmamıza bir alt zemin oluşturabilmek için “*Giriş*”te ailenin sosyolojik tanımlarına ve Türk ailesinin tarihî bir sürecin uzantısı olduğuna değinilmiştir. Bahsedilen süreç, siyasî, sosyo-kültürel ve edebî gelişmelerin ana hatlarına ayrılmıştır. Aile kurumunun geçirdiği yapısal ve manevî değişikliğin geçmişten günümüze uzanan bağı, en azından genel bir değerlendirmeyi gerekli kılmıştır.

Çalışmanın asıl konusunu oluşturan, Servet-i Fünûn romanlarında aile temasının işlendiği dokuz bölümde, araştırma kapsamındaki romanlardan elde edilen malzeme ölçüsünde bir tasnif yapılmış ve buna göre çalışma yürütülmüştür. Bu bölümlerde tasnif edilip incelen ve değerlendirilen hususlar **gelenek, din ve modernite** bağlamında Servet-i Fünun romanlarında aile temasının doğuş ve gelişiminin bilgisini verdiği kadar, belli ölçüde, tarihsel dönemin aile anlayışına da işaret etmektedir. Gerçi Servet-i Fünun dönemi yazarları, Cumhuriyet’ten sonra da eserler kaleme almışlardır; fakat *Servet-i Fünun Dergisi*’nde (1896-1901) yazın ve yayın faaliyetinde bulundukları için isimleri bu dönemle birlikte anılmaktadır. Yazarlar, Meşrutiyet devrinden Cumhuriyet sonrasına uzanan bir süreçte ülkede yaşanan siyasî ve kültürel alandaki tüm değişimleri izleme fırsatı bulmuş ve eserlerine yansıtmaya çalışmışlardır.

Birinci Bölüm, “Yapı Yönüyle Aile” konusuna ayrılmıştır. Geleneksel ve çekirdek aileler, iç güveylik, çok eşlilik, ailede çocuk sayısı gibi başlıklarda muhteva ve temayı aydınlatan bilgiler verilmiştir.

İkinci Bölüm, “Birey ve Yakın Çevresi” konusuyla sınırlandırılmış, romanlardaki konuların gidişatına göre Anne-Evlat Yakınlığı, Üvey Anne-Evlat Yakınlığı... gibi alt başlıklarda muhteva bilgisi verilmiş, yazarların aile ve toplum ilişkilerinde sosyolojik, ahlâkî ve psikolojik problemlere nasıl yaklaştığı roman kişilerinin tutum ve davranışlarından örneklerle sergilenmiştir.

Üçüncü Bölüm, “Eğitim-Öğretim ve Meslek” başlığı ile, ele alınan dönem romanlarının Türk eğitim hayatında ve meslek seçiminde öne çıkan meselelerin incelendiği bölümdür; bugün de karşı karşıya olduğumuz problemlerin işlenmesi bakımından dikkate değer tespit ve hükümleri taşımaktadır.

Dördüncü Bölüm, “Kültür Yönüyle Aileler”; Beşinci Bölüm “Manevî Değerlere Bağlılık, Buna Bağlı Unsurlar ve Sağlık”; Altıncı Bölüm “Evlilik”; Yedinci Bölüm “Aile ve Zaman”; Sekizinci Bölüm “Aile ve Mekân”; Dokuzuncu Bölüm “Yabancı Ülke ve Yabancıların Aile Kurumuna Etkileri” konularına ayrılmıştır.

“Sonuç” bölümünde çalışmanın özü ve esası hakkında elde edilen tespitler değerlendirilmiştir.

“Bibliyografya”da ise önce çalışmaya birinci derecede kaynak teşkil eden eserlere yer verilmiş; ardından - yazar isimleri alfabetik sıra gözetilerek – kitap, makale, edebiyat tarihleri ve sözlükler sıralanmıştır.

Bu araştırmanın hazırlanmasında ufuk açıcı fikirleriyle bana yol gösteren hocam Prof. Dr. Ramazan Kaplan’a, yakın ilgi ve yardımını esirgemeyen Prof. Dr. Nurullah Çetin’e teşekkür ederim.

Gülten BULDUKER

KISALTMALAR

age.	Adı geçen eser
agm.	Adı geçen makale
AKM	Atatürk Kültür Merkezi
Ank.	Ankara
A..	Ankara Üniversitesi
Arş.	Araştırma
bkz.	Bakınız
Başb.	Başbakanlık
ev.	Çeviren
C.	Cilt
DTCF	Dil ve Tarih-Coğrafiya Fakültesi
dzl	Düzenleyen
Eğ.	Eğitim
Fak.	Fakülte
hzl.	Hazırlayan
Haz.	Haziran
İst.	İstanbul
Kl.	Kültür
KB	Kültür Bakanlığı
KTB	Kültür ve Turizm Bakanlığı
Mat.	Matbaa, matbaacılık
MEB	Millî Eğitim Bakanlığı (Basımevi)
Mecm.	Mecmua
Müd.	Müdürlüğü
S.	Sayı
Sos.	Sosyal
TDK	Türk Dil Kurumu
TFK	Türkiye Felsefe Kurumu
tr.	Tarihsiz, tarih yok
Tem.	Temmuz
TTK	Türk Tarih Kurumu
.	Üniversite
vb.	Ve benzeri
vs.	Ve saire
Yay.	Yayınları,
yy.	Yüzyıl

GİRİŞ

Tarihî Süreçte Türk Aile, Sosyal ve Siyasî Yaşamına Genel Bir Bakış

Aile, “anne-baba ve çocuklardan oluşan en küçük sosyal birim” şeklinde tanımlana gelmiştir. Pek çok sosyolog ve düşünür her çağda ailenin sosyal fonksiyonları üzerinde durmuş ve onu toplumun “temel taşı” saymıştır. Sosyal bir varlık olan insanoğlu hayata gözlerini aile yuvası içerisinde açar ve bu küçük dünya içinde hayata hazırlanır. Dolayısıyla ilk öğrenmeleri aile çevresinde gerçekleşir.

Gelişim ve öğrenmede anne-babadan kalıtım yoluyla gelen özelliklerin (genotip) ve çevre, aile okul gibi çeşitli toplumsal ortamlarda ilişkiler yoluyla edindiğimiz gözlenebilir kişisel özelliklerin (fenotip) etkisi büyüktür. Anne-babalar, bu özellikleri genler yoluyla önceki nesillerden yeni kuşağa aktarır.¹ İnsanoğlunun **sosyalleşmesi ve öğrenme ihtiyaçlarına kaynaklık etmesi bakımından** bu kavramlara değinmek gereğini duymuş olup Hippolyte Taine’in bir edebî eserin oluşumunda tarihsel zemin (an) ile birlikte kalıtım ve çevreyi ne denli önemsediyini hatırlamak isteriz. İnceleyeceğimiz eserlerde ise kalıtım ve çevrenin önemi yeri geldikçe ilgili bölümlerde değerlendirilecektir.

Psikologlar, gelişimi çeşitli dönemlere ayırmışlar ve bu dönemlerde bireyin neyi, nasıl ve ne şekilde öğrenip tepkide bulunacaklarını belirtmeye çalışmışlardır.

Erikson, psiko-sosyal gelişim kuramını 8 döneme ayırmıştır. Buna göre sosyal gelişimin başlangıcı bebekliğin ilk günlerine kadar gider. 5. dönem 12-18 Yaş Arası Psiko-sosyal Gelişim dönemi olup kimlik kazanmaya karşılık rol karışıklığını içerir. Bu dönemde genç, **“ben kimim”** sorusunun cevabını arar ve kendi kimliğini bulmaya çalışır. 6,7 ve 8. dönemleri yetişkinlik dönemini kapsar. 6. dönemde ergenlik dönemindeki kimlik kazanma çabaları, büyük ölçüde ortadan kalkmaktadır. Genç, artık çevresindeki insanlarla yakın ilişkiler kurmaya ve sorumluluk almaya hazırdır. Bu dönemde dostluk, sevgi ve cinsiyet ilişkileri önem kazanmaktadır. Birey, bu ilişkileri, içinde bulunduğu toplumun kuralları çerçevesinde üretmeye çalışmaktadır; çünkü, artık daha gerçekçi olmaya başlamış ve toplumla arasındaki çatışmaya bir son vermiştir.²

¹ Ziya Selçuk, **Gelişim ve Öğrenme**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2000, s.14-15.

² age., s.64-65.

Bizim araştırmamızda gelişim psikolojisi, **bireyin (geniş anlamda toplumun) sosyalleşme süreci** yönüyle önem arz etmektedir. Nitekim Tanzimat ve Serveti Fünun dönemi roman ve tiyatro gibi edebî eserlerinde **bireyin sosyal hayata uyumu, büyük bir sorun olarak tespit edilmiştir**. Onun için önce bireyin psikososyal gelişimi üzerinde duracak sonra psikososyal gelişimini tamamlayan ya da tamamlayamayan roman kişilerinin hayata tutunma mücadeleleri ve ülke sorunlarını ele alış biçimlerini değerlendireceğiz.

*“İnsanın sağlıklı bir hayat sürebilmesi, içinde bulunduğu fiziksel ve sosyal çevreye uyum sağlamasına bağlıdır. Bu nedenle sosyal gelişim ve buna bağlı olarak sosyalleşme kavramı büyük bir önem taşımaktadır. Sosyalleşme ya da toplumsallaşma, kişinin belirli bir toplumun davranış kalıplarını kişiliğine mal ederek o topluma ait bir kişi durumuna gelmesidir.”*³

Aile, her şeyden önce birey için birincil grupların işlevine sahip bir etkinlik alanı, ruhsal doyum gereksinimini karşılama açısından temel bir yaşam ünitesidir. Aidiyet bilincinin oluşumu, duygusal bağların kuruluşu da bununla ilişkilidir. Kişi, birincil ilişkilerin duygusal atmosferinde, özdeşleşmeye yönelerek bir gruba aidiyeti aile üzerinden inşa etmektedir. Bunu ailenin soyadını alarak, norm ve beklentilerine katılarak kurgular. Aidiyet aynı zamanda belli hak ve sorumluluklar getirir. Bireyin kimliğini kurmada etkili olduğu gibi, kazandığı haklar aracılığıyla toplumsal çevrede belli bir statü kazanmayı sağlar.⁴ Dolayısıyla aile içerisinde yetişen birey, kültürel kimliğini kazanır; insanî değerleri öğrenir ve sonraki kuşaklara aktarır. Bu yönüyle aile, ulusal ve bölgesel yönleri ağır basan bir kültürel çevreye aidiyeti yansıtır. Sağlam bir toplum yapısı tarihler boyunca bu şekilde varlığını sürdürebilmiştir. Tüm toplumlarda duygu ve inanç sisteminin ilk kazanıldığı yer olması ve süreklilik arz eden yönüyle aile, evrensel bir boyuta yükselmektedir.⁵

*“Ailenin doğuşu ve biçimlenişini ele alan antropolojik açıklamalar ve kuramların belli zaafı vardır; ailenin insan toplumunun bir dönemine (son) ait bir oluşum olduğunu gösteren kuram veya açıklamalar henüz üniversallik kazanacak destekten uzaktır.”*⁶ Ailenin tüm yönleriyle sosyoloji biliminde ele alınışı ise bizim

³ age., s.54.

⁴ Ergün Yıldırım, “Bir Modernite Rüyası: Ailenin Sonu Mu?”, **Aile ve Toplum Eğ. Kül. ve Arş. Dergisi**, T.C. Başb. Aile ve Sos. Arş. Genel Müd. Yay., C.2, S.8, 2005, s. 94. s.94.

⁵ Ailenin ulusal ve evrensel yönüne İ. Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, (Pan Yayıncılık, İstanbul 2007) adlı eserinin *Ön söz*’ünde işaret etmiştir. Ayrıca sosyoloji kitaplarında da bu konu açıklanmıştır. Biz, kaynaklardan faydalanarak yukarıdaki yorumu yapmış bulunuyoruz.

⁶ Ortaylı, age., s.1.

çalışmamızın amacından uzaktır. Bu sebepten çalışmamızda gerek duyulan yönleriyle bu bilimden faydalanmayı yeterli buluyoruz.⁷

*“Türk ailesinin Osmanlı ve önceki Türk toplumlarından Cumhuriyet dönemine intikal eden boyutları, tarihi gelişim içindeki kalıcı ve süregelen karakterleridir. Bu çerçevede sözü edilen ‘Geleneksel Türk ailesi’dir. Bu aile Cumhuriyetle birlikte taşrada ve daha çok kırsal alanda geniş aile, kent merkezlerinde ise çekirdek aile örneklerinde sürmektedir.”*⁸ 2010’lu yılları yaşadığımız şu günlerde ise kırsal alanda da çekirdek aileye doğru bir yönelim olduğu gözlenmektedir.

Ziya Gökalp, **İslamiyet öncesi Türk ailesini** “boy, soy, törkün ve bark” olarak dört aşamada inceler.⁹

Boy, siyasal bir birliği, soy da siyasi yönü olmakla birlikte baba soyuna dayalı bir akrabalığı ifade eder. Törkün ise bireysel yakınlığı gösteren bir akrabalık terimidir. Kullandığımız “ev bark sahibi olmak” deyimini bark kelimesinin günümüzdeki uzantısıdır. “Bark, Orhun anıtlarında ‘mabet’ anlamına gelir. Ev de kutsal bir mabet kabul edildiğinden ‘Bark’ adını alır. Bu anlamda evlilik, eski Türklerde kişilerin kutsal bir güvenceye kavuşmasıdır (...)”¹⁰

Eski Türklerde evliliğin kutsallaştırılması, kişilere huzurlu bir geleceğe güvenle bakma teminatı vermiştir. Kişiler, ev-bark sahibi olmaya özendirilmiş, evlilik, insan yaşamının doğal bir süreci olarak toplumda yer edinmiştir. Evlilik bağıyla kurulan aile ortamında yeni nesillere geleneklerin aktarımı sağlanmıştır. Türk insanı, aile değerlerinin zayıflaması ile birlikte başta neslin devamı olmak üzere, çocukların ve gençlerin topluma faydalı birer insan olarak yetişme imkânlarının yok olacağının farkındadır. Orhun Abideleri’nden alınan aşağıdaki alıntıda da görüleceği gibi güçlü bir devlet yapısı ve onu ayakta tutacak törelerin düzenlenmesinin önemi vurgulanmıştır.

*“(...) Bunca milleti hep ben düzene soktum”, (...) Türk milletini toplayıp il tutacağımı burada vurdum. (...) İkisi arasında pek teşkilâtsiz Gök Türk öylece oturuyormuş. Bilge kağan imiş tabîî, cesur kağan imiş tabîî. Beyleri ve milleti de doğru imiş. Onun için ili öylece tutmuş tabîî. İli tutup töreyi düzenlemiş.”*¹¹ İl, “yurt” ya da “ülke” anlamına gelmektedir ve aile bu yapıyı ayakta tutan en önemli unsurdur. Türk

⁷ bkz. İsmail Doğan, **Sosyoloji, Kavram ve Sorunları**, Pegem Yayınları, Ankara, 2002.

⁸ Doğan, age., s.200.

⁹ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, Bordo Siyah Klasik Yayınlar, İstanbul 2006, s. 208.

¹⁰ Doğan, age., s.206.

¹¹ Muharrem Ergin, **Orhun Abideleri**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul , s.3-9.

beylerinin ve milletin doğruluğuna ise sahip oldukları köklü değer yargıları ve güçlü ahlâkî sistemleri kaynaklık etmektedir. Gökalp, büyük ulusların her birinin uygarlığın özel bir alanında birinciliği almasına karşın Türklerin de ahlâkta birinciliği kazandığını belirtir. Türk ahlâkını “*yurt ahlakı, meslek ahlâkı, aile ahlâkı, (cinsel ahlâk), uygarlık ahlâkı (kişisel ahlâk), beynelminel (uluslararası) ahlâk*”¹² şeklinde açıklar.

Türk ahlâkı, Türk kültür ve medeniyetinde aranmalıdır. Bu yüzden mazinin araştırılması büyük bir önem arz etmektedir. Kendi kültürünü bilmeyen bir milletin yabancı kültürleri anlaması ve ona göre istikrarlı bir düzen kurmasına imkân yoktur. Sosyolojik çevrelerde bir yaşama biçimi olarak algılanan kültürü, halkın zevkini yansıtan, geçmişten geleceğe aktarılan maddî-manevî oluşumların tümü şeklinde tanımlayabiliriz. Maddî kültür sanat eserleri, mimarî, ilim, teknik vb.; manevî kültür ise düşünce, inanç sistemleri, örf-adetler ve sanat anlayışı gibi sıralanabilir. Türkün mazisi edebiyatı, mimarîsi, yaşam koşullarına göre biçimlenen hayat felsefesiyle büyük ve güçlü bir kültür zenginliğini barındırmaktadır. Halen kırsal kesimde pek çok kültür unsurunun, yaşam biçiminin eskisi gibi halkın yaşamında varlığını sürdürmesi de buna bağlıdır.

Ziya Gökalp, kültürü çok geniş boyutta incelemiş, halka duygu, düşünce ve zevkini kazandıran (**hars**) **kültür** ile yüksek eğitim-öğrenim görmüş **aydın zümrenin (tezhip)** kültürü arasında fark olduğunu belirtmiştir. Aydınların görevi batıya yönelip oradan medeniyeti almak ve sonra halka götürmektir. Nitekim tek kurtuluş yolu bilimde, sanayide, askerlik ve hukuk örgütlerinde Avrupalılar kadar ilerlemektir yani uygarlıkta onlarla eşit olmaktır. Kültür ve din korunmak şartıyla batı uygarlığına girilmelidir. Japonlar bu şarta bağlı kalarak batı uygarlığına girmiş ve onlara yetişmişlerdir.

Gökalp’e göre millî kültür ile aydın arasındaki ikinci fark ise birincilerin ulusal, ikincilerin uluslararası olmasıdır. Bir insan, millî kültürün etkisiyle, belki de yalnız kendi ulusunun kültürüne değer verir; eğitimliler ise başka milletlerin kültürüne de ilgi duyar ve onları sevebilirler. Bu yönleri onları uluslararası yapar. Kültür alış-verişi başka milletlere ılımlı yaklaşım sağlar. Bu açıklamalar yazarı, ulus ve uluslararasılık kavramlarını irdelemeye yöneltir. Ulus aynı kültürde olan insanların; uluslararasılık ise aynı uygarlıkta ortak olan ulusların toplamıdır (Milletler Cemiyeti).¹³ Batı medeniyeti bütün batılı milletlerin; İslâm medeniyeti de bütün

¹² Gökalp, age., s. 201.

¹³ Gökalp, age.,s. 100-103,145-148.

Müslüman milletlerin ortak malıdır. Medeniyet aydın fikirli fertlerin eseri olup sistemli bilgi ve çalışmanın ürünüdür.

* * *

Bu açıklamalardan sonra Türk milletinin neden **kültür değişimine** ihtiyaç duyduğunu araştırmak gerekir. Bir imparatorluk kurarak asırlarca birçok ulusu bünyesinde barındırmış bir ulusun aydınları, neden **batı medeniyetini** örnek almak istemiş, kendileri bu medeniyeti ne kadar anlayabilmişlerdir? Dahası batılılaşmayı halka ne şekilde yaymaya çalışmışlardır ve bunda başarı sağlayabilmişlerdir? Tüm bu sorulara verilecek cevap Tanzimat'tan günümüze uzanan bir süreçte aranmalıdır.

Önce sosyal değişme kavramına açıklık getirmekte yarar var. Grubu değişime zorlayan sebepler arasında, insanın değişiklik ihtiyacı duyması önemli bir psikolojik sebeptir. Nüfus artışı, yapısı, niteliği, sosyal, ekonomik, kültürel ve politik değişmelere yol açabilir. **İlmî birikimler, teknolojik gelişmeler** yani üretim araçlarının icadı sosyal hayatı esaslı bir biçimde değiştirebilir. **Siyasî ve askerî çatışmalar, işgaller** toplumda değişmeye sebep olurlar. Jeolojik olayların ve afetlerin toplumların hayatında değiştirici bir gücü vardır. Kültürlerin etkileşimi, çağdaş haberleşme ve ulaşım araçlarının gelişmesi ile artmış bulunmaktadır.¹⁴ Bu unsurlar, az ya da çok tüm dünyada değişime neden olabilir. Coğrafya keşifleri ve İstanbul'un fethinin ardından 16. yüzyıldan itibaren Rönesans ve reform hareketleriyle izlenen büyük değişimin batı'da bilimin gelişmesinde etkisi büyüktür. Bunların yanı sıra Sanayi Devrimi (1750), Fransız İhtilali (1789) ve 19.yüzyılda bunlara bağlı gelişen fikir akımlarının da zihniyet değişiminde çok etkili rol oynadığı izlenmiştir.

Çok uluslu devletlerin yıkılıp onların yerini tek uluslu, millî unsurlarına sahip çıkan devletlerin kurulması da 19.yüzyılın sonuna rastlar. Ancak her ne kadar uluslar, millet olma bilincine ulaşmış ve benliklerine sahip çıksalar da batılı zihniyetin etkisinden uzak durmayı başarabildikleri söylenemez. Jeopolitik konumu ve etnik unsurları bünyesinde barındırması nedeniyle batı zihniyetinden Osmanlı Devleti çok etkilenmiştir.

* * *

Osmanlı toplumunda batılı unsurlarla temasların yoğunlaşması III.Selim dönemine rastlar.¹⁵ Önce askerî alanda bir yeniliğe, ıslaha duyulan ihtiyaç daha sonra

¹⁴ S. Ahmet Arvasi, **Eğitim Sosyolojisi**, Bilgeoğuz, İstanbul 2008, s. 24-25.

¹⁵ bkz. Mümtaz Turhan'ın **Kültür Değişimleri** adlı eserinde Türk toplumunun batı ile tanışmasının

saray çevresinde kültür-sanat cephesine kayar. Bu dönemde yenilik sadece saray ve etrafında hissedilmez; çözülüş halinde bulunan imparatorluğun dört tarafı yabancı etkiye açıktır. İstanbul’da birbiri ardınca akdedilen ittifaklar yüzünden, öteden beri şehrin bir köşesinde kapalı olarak varlığını sürdüren Avrupalı hayat, kendini göstermeye başlar. Başta padişah olmak üzere devlet adamları sık sık yabancılarla temas halindedir. Orduda görev alan yabancı zabıtlar, sanat meraklısı sefirlerin maiyetinde çalışan ressam, mimar, arkeolog, bir yığın sanatkâr ve âlim, çoğu devlet adamları ve sarayla münasebette bulunan doktorlar, iş adamları İstanbul’da aktif bir konuma yükselmiştir. Üst sınıfın gösterdiği ilgi sayesinde serbestçe yayılan batı hayatının unsurları halkın arasına bazı modaların sızmasına yol açar. III. Selim’in vezirlerine yazdığı hatlarda onlara “garp muaşeretî”nin özelliklerini, onların bize uymayan taraflarını anlatması sebepsiz değildir. Orduda müfettiş olarak görev alan Melling, Hatice Sultan’ın Defterdar Burnu’ndaki yalısının bahçe mimarîsini tanzim ettiği halde, hakikatte bütün bir garp zevkini yerli hayatın haremine sokmayı başarmıştır. Melling, III. Selim’in İstanbul’da yeniliği kadınlar vasıtasıyla yaymaya çalıştığını ve Hatice Sultan’ın sarayının bir örnek olduğunu söyler.¹⁶

17.yüzyılda başlayan ıslahat tedbirleri sadece askerî alanda sınırlı olmayıp iş başında bulunan devlet adamlarının bilgisi, cehaleti, zekâsı, ileriye görüş kabiliyetine bağlı bir şekilde iktisadî ve sosyal alanlara da kaymıştır. Islahatın beklenen sonuçları vermemesi karşısında “eski düzende” ısrar edenler ile ıslahat isteyenlerin fikir ayrılıkları belirmeye başlamıştır. Mevcut düzenin korunması konusundaki direniş daha çok kişisel menfaate ve kararsızlığa bağlı olsa da batının üstünlüğü birçok ileri görüşlü aydın tarafından kabul edilmiştir. Tek çare batıyı yakından tanımaktır. III. Selim döneminde Avrupa’ya öğrenci gönderilmesi ve yabancı dile önem verilmesi batıyla iletişim kolaylığı sağlar. Bu dönemde batının en büyük devleti konumunda bulunan Fransa, kültürü ve diliyle Avrupa uluslarını etkilemektedir. 1720’de Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi’nin beraberindeki heyetle Paris’e elçi olarak göndermesiyle ilk diplomatik adım atılır. Mehmet Çelebi batıyı üstün bir medeniyet konumuna yükselten kurumları inceler, gözlemlerini İstanbul’a dönünce bir rapor (sefaretname) halinde devlete sunar. Raporunda ziyaretinin siyasî yönünden hiç bahsetmez. Onun dikkatlere sunduğu gerçek, tüm siyasî, askerî, sosyal kurumları, sosyal yaşamı, düzgün kentleşmesiyle takdire şayan olan batı dünyasının ne denli gelişmiş olduğudur. Ne

çok eskilere giden bir durum olduğu açıklanır. (Marmara Ü. İlahiyat Fak.Vakfı Yay., İst.1994.)

¹⁶ A. Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, MEB, İstanbul 1969, s.95-101.

yazık ki batı medeniyetinin akıl ve özgür düşünceye dayandığını kavrayacak yetkililerin bulunmayışının yanı sıra siyasî, sosyal, şartların da elverişsizliği sebebiyle rapor, devletçe gereği gibi değerlendirilememiştir. Ordunun acilen düzenlenmesi için Fransız uzmanların getirilmesi, matbaanın kurulması batı ile yapılan bu temasın önemli sonuçlarıdır.¹⁷

1807’de çıkan Kabakçı Mustafa isyanıyla III. Selim’in öldürülmesinin ardından ıslahat hareketlerine daha kararlı bir tutumla II. Mahmut devam etmiştir. II. Mahmut, İmparatorluğun gerilemesine sebep olan Yeniçeri Ocağı’nı 1826’da (Vak’ai Hayriye) kaldırmakla batılılaşma hareketine başlar. Sistemli bir şekilde askerî, devlet teşkilatı, içtimâî (nüfus sayımı, posta teşkilatı vb.) ve kültürel (ilk öğretimin zorunlu kılınması, Harbiye ve Tıbbiye’nin tesisi vb.), maarif, ekonomik ve sanayi, sağlık olmak üzere birçok sahada ıslahatları hayata geçirir.¹⁸

Sanayi Devrimi Osmanlı ekonomisini olumsuz yönde etkilemiş, el tezgâhlarıyla yapılan üretimi durdurmuş; bunun doğal sonucu Osmanlı ülkesinde işsizlik artmıştır. Osmanlı ülkesi hammadde ve pazar haline gelmiş, yönetimde yeni arayışlar başlamıştır. Kırım Savaşı (1854) sırasında İngiltere’den ilk defa borç para alınmış, alınan borçlar yatırıma dönüştürülemediğinden 1880’li yıllarda Osmanlı Devleti borçlarını ödeyemez duruma gelmiştir. Alacaklı devletler alacaklarını toplayabilmek için 1882’de Duyum-u Umumiye denilen Genel Borçlar idaresini kurmuşlardır.

Aynı zamanı takip eden süreçte Rönesans, reform ve coğrafi keşiflerin ardından ekonomik-kültürel alanda değişmeye başlayan Avrupa devletleri ise, XVI. yüzyılda siyasî bünyeleri bakımından ister mutlakîyet, ister cumhuriyet şeklinde görünsünler, gittikçe kuvvetlenen bir burjuvaziye dayanmaya başlıyorlardı. Siyasî-ekonomik yönden güçlenen saldırgan Avrupa karşısında eskimiş, hayatîyetini kaybetmiş bir rejim ve zihniyetle Osmanlı Devleti’nin, kendini savunmak için giriştiği ıslahat çabaları ve eski düzeni koruma gayretlerinin güçsüz kalacağı malumdur. Şunu da eklemek gerekir ki çeşitli ülkelerde siyasî değişim safhaları birbirini izledikçe hürriyet prensibinden doğan siyasî haklardan yararlanan halk kütlesi genişlemiştir.¹⁹

1800’lü yıllardan itibaren Milliyetçilik hareketi ve Sanayi İnkılâbı’nın etkisi altında kalan Osmanlı Devleti, büyük devletlerin iç işlerine karışmasını önleyebilmek

¹⁷ E. Ziya Karal, “Tanzimattan Evvel Garplılaşıma Hareketleri”, *Tanzimat 1*, MEB, 1999, s.19.

¹⁸ bkz. Karal, *age.*, s.28-29.

¹⁹ A. H. Ongunsu, “Tanzimat ve Amillerine Umumî Bir Bakış”, *Tanzimat 1*, s.3.

için (I.Abdülmecid ve Mustafa Reşit Paşa) 1839'da **Tanzimat Fermanı**'nı yayımlamaya mecbur kalmıştır. Bu ferman, temel hakları güvence altına alındığı için ilk **anayasacılık hareketi** olarak kabul edilir. Padişah dahil herkesi bağlayıcı kurallar getirdiğinden ilk defa **yasa gücü** kavramı doğmuştur. Ardından büyük devletlerin baskısıyla yayımlanan Islahat Fermanı ise **daha eşitlikçi** bir Osmanlı toplumu amaçlamıştır.

Hakikatte bu fermanların yayımlanması, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren teşekkül eden güçlü siyasî, askerî, iktisadî ve sosyal yapının artık yeni dünya düzeninde ülkeyi ayakta tutmaya yetmediğinin kabulü anlamına gelmektedir. Gerçekten biraz öne ve biraz sonraya uzatılacak Tanzimat hadisesinin cereyan ettiği çağda, Osmanlı toplumunun bütün iktisadî yapısı sarsılmakta, bünyesini besleyen, idare eden her çeşit içtimaî tabaka ve zümrelerin kendi asırlık nizamlarını kaybettikleri görülmüştür. Yukarıda da değindiğimiz gibi bazı aydın fikirli devlet adamları, sorunları doğru anlamıştır; ancak iç ve dış birçok sebepten dolayı ıslahatlar yetersiz kalmış, başarıya ulaşamamıştır.²⁰

Diğer yandan halkın durumuna gelince; asırlarca imparatorluğun sınırları içinde yaşayan halk, kurulu düzen içerisinde her zaman kendi işiyle meşgul olmuştur. Devlete karşı görevleri, toprağı ekip biçmek, asker yetiştirmek şeklinde dile getirilmiş; bunun dışında pek sesi soluğu duyulmamıştır. Bu, tabî ki Osmanlı halkının bir köle olduğu anlamına gelmez. Tam tersine, Osmanlı halkının ne denli bir refah düzeni ve huzur içinde yaşadığı, aynı dönemdeki başka ülkelerin halklarının yaşamıyla kıyaslanacak olursa daha iyi anlaşılacaktır. Ancak Osmanlı aydını, XIX. yüzyıla doğru bilim ve teknikte ilerleme kaydedileceğini önceden fark edememiştir. Eğer yükselme döneminde batı, fikir ve ilim cephesinden takip edilebilseydi herhalde ıslahat hareketleri de ona göre daha erken başlatılır, istikrarlı bir seyir izleyebilirdi. Mümtaz Turhan'ın Osmanlı medeniyetinin duraklama sebepleri arasında Osmanlı idarecilerinin kültürüyle Türk halk kültürü arasındaki derin uçuruma işaret etmesi, bizim, bu tespitimizi açıklar niteliktedir. Bu iki kültür arasındaki fark sebebiyle kültür ve medeniyete ait faaliyetler geniş bir kitleye yayılamamıştır. İmparatorluğun ömrü boyunca bu kültür farkı azalacağı yerde gittikçe büyümüş, idarecilerle halk birbirine yabancı kalarak yaşamış, böylece içtimaî faaliyetlerde, yaratıcı fikir ve sanat hamlelerinde bu ayrılık hiç bitmemiştir. İkinci sebep ise yine bununla ilgili olmak

²⁰ bkz. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "Tanzimatta İctimaî Hayat", **Tanzimat 2**, s.622,647.

üzere Osmanlı Türklerinin İslâm camiası içinde bu medeniyeti idame ve inkişaf ettirme konusunda yalnız kalmış olmalarıyla ilgilidir.²¹

Buraya kadar Türk toplumunun **aileden** başlamak üzere **devlete** kadar uzanan kurumları hakkında geçmişimizin siyasî ve sosyal yapısını kısaca bir hatırlatmak istedik. Malum olduğu üzere şimdiki anlayabilmek geçmişten haberdar olmayı gerektirir. Tanzimat'a kadar uzanan süreci en genel hatlarıyla böylece özetlemek sanırız yeterlidir. Tanzimat ve sonrasında ise Türk aile yapısı başta olmak üzere, Türk toplum hayatının en karışık olduğu ve sonuçları itibarıyla günümüze kadar tartışılan bir süreç başlamıştır. İslâmiyet'in kabulüyle din değiştiren Türk halkının sosyal yaşamı ekonomik ve kültür yönüyle her ne kadar başkalaşsa da, Selçuklu ve Osmanlı Devleti başta olmak üzere ne denli yüksek bir medeniyet kurulduğuna tarih şahittir. Yüksek medeniyetin izlerini mimarî, edebiyat, hat, tezhip, ebru, musiki gibi güzel sanatlar alanında oluşturulan pek çok eserde görmek mümkündür. Bu arada her ne kadar yüksek zümrenin kültürüyle halk kültürü birbirinden farklı olsa da halk kültürünün zenginliklerine baktığımızda halkın hayat standartlarının oldukça yüksek olduğu görülmektedir.

Devletin resmî politikası haline gelen batılılaşma çabaları, başlangıçta bir sistem içerisinde yürütülmeye çalışılmıştır. Önce askerî sistemi yenileştirmek için yabancı uzman getirilmesi, ardından batıya öğrenci gönderilerek kendi yetişmiş insan gücünü oluşturma gayreti bir kararlılığın göstergesidir. Batıda yetişecek gençler, orada bilim ve kültür dünyasını tanıyacak ve ülkeye dönerek kalkınma mücadelesini gerçekleştireceklerdi.

Bu arada 1850 yılında Mustafa Reşit Paşa'nın çabalarıyla oluşturulan "Encümen-i Dâniş" adı verilen bilim kurulu, yeni faaliyete geçecek "Darülfünun"da okutulacak kitapların hazırlanması işlerini yürütecektir. Osmanlıda ilim ve fikir hayatını düzenleyecek akademinin ilk örneği olan bu kurula yerli ve yabancı birçok bilim adamı üyedir. Ayrıca matbaanın 1727'de İstanbul'da kurulmasıyla birçok konuda kitap basılmış ve çoğaltılmıştır. Batı kültürüyle yüz yüze gelmemizde bir başka etken de Fransızcadan yapılan çevirilerdir. Coğrafyadan astronomiye, tarihten askerliğe kadar yirminin üzerinde eser, Tanzimat ilân edilirken dilimize çevrilmiş ve basılmış bulunuyordu.²² *"Tanzimat'ın ilânından sonra açılan Mekteb-i Mülkiye (1858) ve Mekteb-i Sultânî'de (1868) okutulacak edebiyat derslerinin bizzat edebiyatın içinde*

²¹ Mümtaz Turhan, **Garplılaşmanın Neresindeyiz?**, Yağmur Yayınevi, İstanbul ts., s.41.

²² İsmail Parlatır, "Tanzimat Ruhunun Edebiyata Kazandırdığı Değerler", TTK Basımevi, Ankara 1994, s. 555.

olan kişilerce yürütülmesi ve okutulan derslerin bir kitap haline getirilmesi o dönem edebiyatına yeni değerler kazandırmıştır.”²³

Osmanlı Devleti’nin kısaca sözünü ettiğimiz faaliyet ve düşünceleri, Tanzimat ruhunu oluşturmakla kalmamış; aynı zamanda edebiyat dünyasını etkileyen ve besleyen bir kaynak olmuştur. Fakat ne yazık ki ülkenin geleceği için yetiştirilen genç nesil, beklenenin tersine ülke yönetimi açısından tehlike yaratmış; rejim değişikliğine kadar uzanan bir özgürlük mücadelesine girişmiştir. Genç neslin Tanzimat’a ruh veren **“insan hak ve hürriyeti”**nin halka duyurulması ilk hedefleridir. Batı medeniyeti hayranlığına kapılan heyecanlı ve idealist gençler, batılılaşma yolundaki adımları yavaş ve yetersiz bulmaktadır. Batılılaşmaya hız vermek ve **meşrutiyet** yönetiminin getirilmesi başta olmak üzere, hürriyet, kanun, hukuk, eşitlik, adalet, medeniyet, vatan gibi çok yeni fikirlerle hükümetin karşısına dikilme cesareti gösterirler. Amaçlarına ulaşma yolunda bir kamuoyu oluşturmanın yanı sıra bir de siyasî cemiyet (Yeni Osmanlılar) kurdukları için yurt dışına kaçmak zorunda kalırlar ve çalışmalarını Avrupa’da da devam ettirirler. Verdikleri siyasî mücadeleyle bir devre isimlerini yazdıran yeni nesil yazarlar arasında en çok dikkati çekenler Ali Suavi, Namık Kemal, Ziya Paşa ve Şinasi olarak sıralanabilir.²⁴

* * *

Tanzimat dönemi yazarları, siyasî, sosyal konular başta olmak üzere, edebiyat alanında işledikleri yeni fikirleri, gazete başta olmak üzere, roman, tiyatro gibi yeni edebî türlerle anlatma yolunu tutmuşlardır. Şiir ise yeteneğine bakılmaksızın herkesin uğraştığı bir alandır zaten. Temel hedefleri **sosyal fayda** prensibinden yola çıkarak halkı her konuda aydınlatmaktır. Halka batı medeniyetini götürmeyi bir görev sayarlar. Namık Kemal *Tasvîr-i Efkâr*’daki *“Lisan-ı Osmânî’nin edebiyatı hakkında bazı mülâhazatı şamildir”* (No: 416-417) adlı makalesiyle edebiyatın fikrin gelişmesi ve halkın eğitilmesine olan hizmetinden bahseder. Artık Divan Edebiyatı’nın gerçeklikle ilgisi kalmadığından Türk edebiyatının yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Nihayet batı şiirini yakından takip eden şairler, eski şiirin kendini yenileyememesi karşısında bir arayışa girmişlerdir. Kültürü ve diliyle dünyayı etkileyen Fransız edebiyatını biçim

²³ Parlatır, agm. s.566.

²⁴ bkz. Yunus Balcı, **Türk Romanında Aydın Problemi (1908-1950)**, T.C. KB Yayınları, Ankara 2002; Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasî Fikirleri**, İstanbul 1989; İhsan Sungu, “Tanzimat ve Yeni Osmanlılar”, MEB, **Tanzimat 2**, s.777-857.

ve içerik yönüyle örnek alırlar. Bu dönemde birçok yabancı eser Türkçeye çevrilir. Yazın ve yayın faaliyetinde eskiye göre bir atış gözlenir.

Türk edebiyatının yenileşmesi, yeni bir ruh kazanması için her şeyden önce, yeni bir ifade şekli ve yeni bir dile ihtiyaç vardır. Bunun için yazı dilinin düzenlenerek konuşma diline yaklaştırılması amaçlanır. Şinasi, dili “kolay anlaşılacak” kaygısına bağlı kullanır. Ona göre, edebiyat, fikrin gelişmesi ve halkın eğitilmesine hizmet etmelidir. “Akıl” kavramını her şeyin üstünde tutan yazar, hükümet, reisicumhur gibi sözcüklerden dahi söz etme cesareti göstermiştir. Kanun, meşrutiyet, vatan fikrini şiir ve piyeslerinde dile getiren Namık Kemal’in ise “*siyasî olduğu kadar sosyal fikirlerinin temelinde de ‘hürriyet’ fikri yatar.*”²⁵ .

Batı medeniyetinin esası kabul edilen ve “insan hürriyeti”nin özünü oluşturan bu kavramlar, edebî eserlerde ferdî bir özgürlüğü ifade eder. Artık edebî eserlerde birey, sosyal çevresi içerisinde ele alınacak ve tüm sorunları dile getirilecektir. Böylece birey kendi kimliğinin farkına varacak ve hem haklarına sahip çıkacak hem de insan onuruna uygun yaşamayı öğrenecektir. Onun için öncelikle “görücü usulü, batıl inançlar ve kabul gören yanlış âdetleri eleştiri, batılılaşma konusunda halkı bilgilendirmek ve batılılaşmanın gerçek manada kavranamamasının yol açtığı durumlar, kölelik, cariyelik, kadın-erkek eşitliği, kadın hakları” gibi konular ele alınır.

Halkı aydınlatmada edebî esere bir araç vazifesi yüklenmesi beraberinde edebî eserin değeri konusunda görüş ayrılıklarına neden olmuştur. Namık Kemal, halkı sosyal konulu mesajlar vermek yoluyla eğitmek isterken bunu, edebî eserin değerini düşürmeden başarmak niyetindedir. Onun için *İntibah*’ı sanatkârane bir üslûpla kaleme alır.

Edebiyatı bir güzel sanat dalı olarak sınıflandıran Recâizâde ise edebî eserin değerini sosyal fayda uğruna feda etmek istemez. Ancak bu, onun sosyal konulara duyarsız olduğu anlamına gelmez. Teknik ve üslûp kaygısını da gözeterek *Araba Sevdası*’nda **yanlış batılılaşma** konusunu Bihruz Bey aracılığıyla dile getirir. Kendi kültürü ile yabancı kültür değerlerini iyi özümseyemeyen insanların günün birinde hüsrana yaşamasının kaçınılmaz olacağı mesajını verir. Bütün işi gücü, merakı alafranga giyinmek ve alafranga tarzda yaşamak olan Bihruz Bey, Türk edebiyatında hazır tüketmeye alışmış, yozlaşmış tiplerin başında gelir. Romanda aşk ve

²⁵ Parlatur, “Tanzimat Ruhunun Edebiyata Kazandırdığı Değerler”, T T K Basımevi, Ankara. 1994, s. 557.
Yeni edebiyatın fikri ve sanat yönü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İ. Parlatur, “XIX.yüzyıl Türk Şiiri”, **Türk Dili**, Ocak- Şubat 1992, S.: 481-482; Ahmet Hamdi Tanpınar, **19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Çağlayan Kitap, İstanbul 1997; Zeynep Kerman, “Halit Ziya Uşaklıgil ve Türk Dili”, **Türk Dili**, S. 399, Mart 1985, s. 125-133.

batılılaşmanın yanlış anlaşılması teması birlikte yürütülmüştür. Bu aşkın tek taraflı ve hayal mahsulünden ibaret oluşu belirgin özelliğidir. Bir başka tema ise gençlerin küçük yaştan itibaren iyi yetiştirilememesidir. Bihruz oldukça şımarık büyümüş hayatla yüz yüze getirilmediği için sıradan bir kadına gönlünü kaptırırvermiştir. Öğrenimi yabancı ellere bırakılmış, sözde batı terbiyesiyle yetiştirilmek istenmiştir.

Namık Kemal de Ali Bey'in aşk ve evliliğinde yaşadığı talihsizliği dile getirerek tıpkı Recâizâde gibi gençlere hayat tecrübesinin erken yaşta kazandırılmasının önemine dikkati çeker. Her iki yazara göre de çocuk eğitiminde bazı aksaklıklar vardır; çocuklar, gerçek hayatı kavrayamayacak kadar saf hülyalarla yetiştirilmektedir. Oysa sosyal yönden eğitimsizlik ve tecrübesizlik kişilerin felaketini hazırlar. Her iki romandaki gençler, dönemin varlıklı ve kültürlü ailelerinin çocukları olmalarına rağmen güçlü bir kişilik kazanacak değer bilincinden yoksun kalmışlardır. Dönemin memur zihniyetine bağlı bir şekilde canları sıkılınca işe giderler.²⁶ Yalnız *Araba Sevdası*'nın sonu Bihruz Bey'in içine düştüğü gülünç durumun açıklığa kavuşması ile son bulurken *İntibah*'ta bir trajedi sergilenir. Ali Bey'in eğitim sistemi de dahil olmak üzere kapalı bir çevrede hayatı tanımadan yetişmiş olması **“insan hakları”** bakımından önemsenmesi gereken bir konudur.

Şinasi'nin sosyal içeriğiyle adından çok söz ettiren *“Şair Evlenmesi”* adındaki tiyatro eseri ise **“görücü usulüyle evlenme”** âdetini konu almaktadır. Büyük bir toplumsal sorun kabul edilen görücü usulü, daha sonraki dönemlerde yazarların bıkip usanmadan ele alacakları sosyal konuların başında gelir.²⁷

Ahmet Mithat Efendi'ye gelince, yazar, edebî eserin değerinden çok, sosyal faydayı önemser. Yanlış inanç ve düşünceden arınmış bir yerli kültür ile batı medeniyetinin fert ve toplum yararına dönük yönlerinin kaynaştırıldığı bir Osmanlı kültürü oluşturulmasından yanadır. Ona göre, asıl önemli olan Türk halkının düşünüş ve yaşayış tarzını değiştirmek ve onu çağdaş medeniyet seviyesine yükseltecek bilgiyle donatmaktır. Bu sebepten hikâye ve roman türüyle halkı hem eğlendirmeyi hem de eğitmeyi hedefler. Eserlerinde olayların arasında geçen konularla ilgili ansiklopedik bilgi verir. Yazar, bu iki türün geniş kitlelere yayılabilme özelliğini dikkate alarak dönemin tüm sosyal konularına değinir. Kabul gören yanlış düşünce ve yaşayış tarzını eleştirir; telkin yoluyla okuyucunun ferdî ve sosyal ahlâkını kuvvetlendirmeye çalışır. Ahmet Mithat, vakası Müslümanlar arasında geçtiği halde, kahramanlarının hayatından

²⁶bkz. S. Celâl Antel, “Tanzimat Maarifi”, *Tanzimat* 1, s.448.

²⁷bkz. Mahir Ünlü, *Şinasi- Kişiliği Yapıtları Şair Evlenmesi*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul.

ziyade “topluluğun hayatını işleyen” romanların yerli, “vakası cemâat-i İslâmiyye arasında geçmekle beraber, kahramanlarının ferdi hayatlarını veren”²⁸ romanları da millî sınıflamasıyla ayırır.²⁹ Buna göre *Hasan Melah* millî romandır. Vakası Faslı bir denizci olan *Hasan Mellah*’ın maceraları üzerine kurgulanmış olup idealize edilmiş bir Müslüman tip vasıtasıyla İslâm ahlâk anlayışı ve değerleri savunulmak istenmiştir. Yazar, *Felatun Bey’le Rakım Efendi* romanında ise zıt özelliklere sahip iki roman kişisini karşılaştırarak Doğu ve Batı medeniyetinin bir sentezine ulaşmak ister. İki medeniyetin farklı yönlerini, Osmanlı toplumunda etkisini göstermeye başlayan batılılaşmanın yol açtığı kültür çatışmaları ve alafrangalık merakının kişileri düşürdüğü gülünç durumlarla sergiler. Rakım Efendi Türk-İslâm kültürünü temsil eden çalışkan, dürüst bir öğretmendir. Yüceltilmiş özellikleriyle dinî, millî, felsefî ideolojinin temsilcisidir. Felatun Bey ise alafranga, züppe tipiyle ifade edilebilir. Kendi kültür unsurlarına yabancı bir genç olan Felatun Bey, batılı adab-ı muaşerete de uyum sağlayamadığı için toplum içinde sürekli küçük düşer. Aslında o, tüm yapmacık tavırlarıyla Bihruz Bey’e çok benzer. Bazı kesimlerce batılılaşmanın sırf dış yapıyı taklitten ibaretmiş gibi yanlış anlaşılması, birtakım insanların öz değerlerini yitirip kendi özüne yabancı değerlere körü körüne hayranlık duymalarına sebep olmuştur. Gençler, Erikson’un psiko-sosyal gelişim kuramına göre henüz kimlik arayışını tamamlayamamışlardır.³⁰

Romantik bir aşk macerasını anlatan *Taaşşuk-ı Tal’at ve Fitnat* da (Şemsettin Sami) millî romana örnektir.³¹

Bu eserde tüm gününü **cumbada nakış işleyerek** geçiren on altı yaşındaki Fitnat’ın Talat Bey ile bakışıp âşık olmaları ve sonrasında yaşanan trajedi sergilenir. Fitnat kapalı çevrede yaşamakta ve dedikodudan çekinildiği için sokağa bile çıkarılmamaktadır. Talat Bey, onu görebilmek için kadın kılığına girer, nakış öğrenir; nakış ustasına kendini Ragıbe Hanım diye tanıtmıştır. Tesadüf bu ya nakış ustası, Ragıbe Hanım’ı yani Talat Bey’i Fitnat ile tanıştırır. Talat Bey, Fitnat’tan nakış öğrenmekte; kendisi de ona **okuma-yazma** öğretmektedir. Böylesi bir sahne içinde bile kız çocuklarının okutulmalarının önemine dikkat çekilmek istenmesi, yazarların

²⁸ Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul ts., s.72-73, 75.

²⁹ “...millî roman...” bu tür isimlendirmeler, hangi açıdan millî olduğuna karar veremeyeceğimiz sınıflandırmaları gündeme getirir. Roman tasnilerinde bu örnekte görüldüğü gibi yanlış isimlendirmelerin kullanılması, diğer romanların millî olup olmadığı hususunda tartışma yaratacağından zaaf sayılabilir.

³⁰ bkz., Z. Selçuk, *age.*, s.14-15.

³¹ *age.*, s. 73.

toplumu eğitme misyonu konusunda ne denli hassas olduklarının bir göstergesidir. Eserde kız okullarına ve bayan öğretmene duyulan ihtiyaç da ayrıca vurgulanır. Fıtnat'ın çevrilen çeşitli dalavereler (**görmeden evlenme**) sonucu zengin Ali Bey ile evlendirilmesi ve sonrasında onun öz babası olduğunun anlaşılmasının ardından roman, ölümlerle son bulan trajedilerle noktalanır. Tanzimat döneminde okuru duygulandırmak yoluyla oluşturulan bu tür sahnelerle okura, yanlışları kavrayıp doğruları anlayabileceği dersler verilir.

Tanzimat dönemi romanında gerçek hayat tanınmaya başlandıkça kişiler daha çok hayattakine benzer gerçeklik kazanır. Buna bağlı olarak romantizmden realizme doğru bir kayma gözlenir. Bunun sonucu kişiler ve çevresi başarılı tasvirlerle verilir; ancak tahlil yönteminde yeterli olgunluk sağlanamadığından kişilerin iç dünyaları iyi yansıtılamamıştır. *Araba Sevdası* (Recâizâde), *Sergüzeşt* (Sami Paşa-zâde Sezai) realizmin ilk örnekleri kabul edilir. Nabi-zâde Nâzım, realist bir yaklaşımla *Zehra*'yı kaleme alır. *Kara Bibik*'in ön sözünde reailizm ve naturalizmin esaslarını açıklar ve örnek olarak da *Kara Bibik*'i yazdığını belirtir. Ayrıca Tanzimat dönemi'nde köy ve köylünün sorunlarını anlatan *Turfanda mı, Yoksa Turfa mı?* (Mehmet Murat), *Bir Gerçek Hikâye* ve *Bahtiyarlık* (A.Mithat Efendi), *Kara Bibik* gibi ilk köy romanı örnekleri de verilmeye başlanmıştır.³²

Türk aile hayatı Tanzimat Dönemi Edebiyatı sayesinde okurun gözleri önüne serilmiştir. Öncesi Türk edebiyatında her ne kadar hikâyeler vasıtasıyla aile ortamından söz edilse de âşık-sevgili, anne-baba ve yakınlarındaki birkaç kişilik bir kadro aşılamaz. Konular ise iki sevgilinin kavuşma mücadelesiyle sınırlıdır. Tanzimat döneminde -yanlış batılılaşma konusu ayrı tutulacak olursa - diğer toplumsal sorunların Türk ailesinde zaten öncesinde var olup da gün yüzüne çıkamayanlar olduğu görülür. Bunun sebebini Kâzım Yetiş, kapalı bir toplum olan Türklerin aile yapısına, büyük bir mahremiyetin hâkim olmasıyla açıklar. “Sevgi, aşk, ihanet, kıskançlık, kavga, sürtüşme her toplumun ailesinde olduğu gibi Türk ailesinde de vardır. Ama bunun yayılması ve dışa aks ettirilmesi ya hiç yoktu ya da çok nadirdi. Hele bunun yazıya geçirilmesi ayıp telâkki ediğlirdi. Bu durum daha sonra meselâ *Sevet-i Fünun* döneminde değişecektir.”³³

İlk bakışta Tanzimat dönemi romanları, Osmanlı ailesi ve toplum yapısının genel durumunu yansıtmaya yeterli bir kaynak gibi algılanabilir. Ancak Kâzım Yetiş,

³² Ramazan Kaplan, *Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Köy*, Akçağ Yay., Ankara, 1997, s.169.

³³ Kâzım Yetiş, “Türk Romanında Aile”, *Hece Dergisi Türk Romanı Özel Sayısı*, Ank. 2002, s.271.

Taaşşuk-ı Tal'at ve Fitnat (Şemsettin Sami), *İntibah* (Namık Kemal), *Felâtn Bey'le Rakım Efendi* (Ahmet Mithat) *Zehra* (Nabi-zâde Nâzım) ve *Araba Sevdası* (Recâizâde) gibi romanlardaki ailelerin gerçek Türk ailesini yansıtmaktan uzak sun'î aileler olduğunu belirtir.³⁴ Bu dönemde “**aile**” ve bundan ayrı düşünölemeyen “**kadınlar**” konusu yazar ve düşünürlerin zihnini bir hayli meşgul etmiş; aile bireyleri “**sosyal çevresi**” ile beraber ele alınmıştır. Cehalet her kötölüğün kaynağıdır. Kadınların kapalı bir ortamda büyütölməsi, eğitimden ve her türlü haktan yoksun oluşları büyük bir sorundur; ancak eğitimli ve varlıklı erkek çocuklarının sosyal kültürden yoksun oluşu da bir gerçektir.

Tanzimatta içtimaî hayatı değerdendiren Z. F. Fındıkoğlu, Avrupa tesiri ile edebî kıymetlere felsefî, içtimaî tefekkürün karıştığını belirtir. Ona göre, Tanzimat Edebiyatı, bedîî kıymetlerde esaslı bir değışimin meydana geldiğı bir çağdır. Tanzimatı hemen takip eden çeyrek asırda güzellik terennümü ihtiyacı tasavvufî endişelerden, ‘*mev ve mahbup*’tan sıyrılmış, edebiyata içtimaî hayatı, hatta siyasî kanaatleri temsil eden felsefî görüşleri ihtiva eden kanaatler girmiş, edebî görüş tamamıyla dünyevilemiştir. “*Romana mevzu girmiş, peçeli, kafesli ve kadınsız bir içtimaî hayatın, peçesiz ve müşterek bir içtimaî hayata münkalip olması tezi adeta bir roman davası halini almıştır.*”³⁵

Osmanlı toplum hayatında kadın ile erkeğin birbirinden sakındırılarak yetiştirilmesi, haremlık selamlık uygulamaları, ailevî sorunlar, aile ahlâkı, kadınların kılık-kıyafet sorunu,³⁶ çözülmeyi beklemektedir. İnsan topluluğunun saadeti ailelerin saadetine bağılıdır. “(*...*) *Aile demek kadın demektir. Bir kadın güzel ahlâkın somut bir örneğı olup bir toplumun övölmeye değerd ahlâkını korumaya muktedir olduğı gibi, bir kadının bozuk ahlakı, zevk ve eğlenceye düşkünlüğü de bir toplumun ahlâkını bozmaya muktedirdir.*”³⁷ diyen Şemsettin Sami, kadının eğitilmesiyle gelecek için genelde insan topluluğunun eğitilmiş olacağını belirtir. Ona göre kadınları terbiye etmeksizin, yalnız erkekleri terbiye etmeye çalışan bir milletin ilerlemesine imkân yoktur.

Kültürel değışimin seyri, her zaman aydından halka doğru yayılan bir yön izler. Aydınlar, bilgi ve görgü bakımından ilerde oldukları için halkı aydınlatmak gibi

³⁴ age. s.171.

³⁵ Z. F. Fındıkoğlu, agm., **Tanzimat 2.**, MEB, 1999, s.639.

³⁶ Namık Kemal, “Aile”, **İbret**, 1288/1872 Teşrinisani 9, No, 56; “Terbiye-i Nisvan Hakkında bir Layiha”, **Tasvir-i Efkâr**, No: 467, 1283; Ahmet Cevat, **Bizde Kadın**, İstanbul 1328; Ziya Gökalp, “Cinsî Ahlâk”, **Yeni Mecmua**, 1/9, 1333.

³⁷ Şemsettin Sami, **Kadınlar**, hzl. İsmail Doğan, Gündoğan, Ankara 1996, s. 14,23,37,47.

bir görev üstlenirler. Türk toplumunda kültür değişimi önce aydın kesimde başlamış ve kabul görmüş sonra halka yayılmıştır. Değişimin aydından halka yayılmasında yazın faaliyetlerinin yanı sıra İstanbul'dan imparatorluğun dört yanına dağılan memur kütüphanelerinin aileleri de çok etkili olmuştur. Bu aileler, gittikleri şehir ve kasabaların eşraf tabakası arasında yavaş yavaş bir kadın hareketinin doğmasına sebep olmuş, taklit yoluyla, âdeti her şehrin kadınlarında “İstanbullaşma temayülü” baş göstermiştir. Bundan başka hemen bütün Osmanlı şehirlerinde kıyafeti, yaşayışı, eğlence tarzıyla Avrupalılaştıran ve yerli Müslüman halklardan ayrılan bir Hristiyan reaya kadınlarının da dolayısıyla icra ettiği tesir ihmal edilemez.³⁸

Birçok araştırmacı batılılaşmanın kaçınılmaz olduğu konusunda hem fikirdir. A. H. Tanpınar, batıdan yüksek bir nizam, bir ders almanın önemine işaret eder; ancak kendi hayatımıza, mazimize, zenginliklerimize dönmek ve muhtevayı da kendimizde aramak gerektiği unutulmamalıdır.³⁹ Benzer görüşleri paylaşan Mümtaz Turhan, hakikî garplılaşmanın bir manada bize has olan kıymetleri muhafaza edip geliştirmekten ibaret olduğunu kavrayamayıp onları zedelemeyi marifet saydığımızı dile getirir.⁴⁰ Gerçek manada garplılaşabilmek için ilmi esas olan eğitime önem verilmeli; eğitimin amacı sadece okuryazar yetiştirmekten ibaret sayılmamalıdır. Esas mesele, değişmesini istediğimiz şeyleri meydana getiren zihniyetin dayandığı müesseseleri bir an evvel kuvvetlendirme çarelerini düşünmektir. Onun için, öncelikle birinci sınıf ilim ve ihtisas adamlarını yetiştirmek gerekir.⁴¹ Gökalp'e göre ise yeni medeniyet ve yeni hukuk, milletin ruhuna işlemedikçe millî duyguları değiştiremez. Harsın esasını oluşturan “*dinî, ahlâkî, bedî*” heyecanlarımızı değiştirmeye hiçbir şeyin gücü yetmeyecektir; çünkü “*zevk, meşrep, vecd*” gibi hissî unsurlar değiştirilemez. Her millet kendi kültürüne sınırsız bağlı olduğundan ve millî gurur üstün geldiğinden hiçbirini, diğerini taklide tenezzül etmez. Bir millet, kendi varlığını, ancak millî şahsiyetini korumakla sürdürebilir. Hars itibarıyla başka milletleri kendinden üstün gören bir millet dejenere olmuş demektir. Gökalp ayrıca medenileşme ve kültür değişimi arasındaki farkın anlaşılamamasından dolayı, **ailenin şiddetli bir buhran geçirdiğini** belirtir. Garpcılar, millî hassasiyetlerden habersiz olduklarından yalnız medeniyeti yükseltmeye önem verir; aile sahasında körü körüne Avrupa'yı taklit ederler ve asrî aileye sahip olacağız diye millî aileyi tahrip ederler. Diğer taraftan müfrit Şarkçılar da an'anevî aile

³⁸ Z. F. Fındıkoğlu, agm., **Tanzimat** 2, s.653; ayrıca bkz. Mümtaz Turhan, **Kültür Değişimleri**, MEB, İstanbul 1972, s.254-255.

³⁹ Tanpınar, **Edebiyat Üzerine Makaleler**, MEB, İstanbul 1969, s.86-82.

⁴⁰ Turhan, age., s.59.

⁴¹ age., s.99.

bozulacak diye, asrî aileyi ve asrî kadınlık anlayışını şiddetle reddetmektedir. Her iki ifratçı düşünceyi de doğru bulmadığını belirten Gökalp, Türk ailesinin Avrupa medeniyetinden yeni fikirler alıp asrileşeceğini; fakat Türk ailesinin ne Fransız ne İngiliz ne de Alman ailesi olmayacağını belirtir.⁴²

Batılılaşma çabalarına, rejim değişikliği hariç, imkânlar ve şartlar dahilinde devletin de öncülük etmesine rağmen devlet, edebî eserlerde sürekli bir şekilde halkı geri bırakmakla suçlanmıştır. Esasında görüş farklılığının temelinde yenileşme çabalarının Türk inanç ve yaşayış tarzına yabancı oluşu vardır. Türk medeniyeti Tanzimat’a kadar dinî temele dayanmaktadır. Tanzimat kelimesi, dinî medeniyet ile hukuk telâkkisinin devamını ifade etmektedir; Avrupalılaşma siyaseti altında eski dinî medeniyet ve hukuk felsefesini devam ettirecektir. Asıl kanun ilâhi kanundur; insan, yalnız *nizam* ve *tanzimat* yapabilir. Diğer taraftan parmak ısırtan Avrupa medeniyeti dünyevî bir hayat görüşüne sahiptir. Akıl ve bilim ışığında insan merkezli bir hürriyet temeline dayanır. II. Süleyman’dan beri *kanun* ve *kanunname* kelimelerinin ara sıra kullanılmasına rağmen dinî medeniyet görüşü beşerî ve dünyevî bir hukuk fikrine manidir.⁴³ Dolayısıyla bu iki medeniyetin temel ayrılıkları baştan kabul edilmelidir ki tartışmalar bir zemine oturtulabilsin.

* * *

Servet-i Fünun yazarlarının medeniyet anlayışına gelince, Tanzimat yazarlarının “akıl ve bilim ışığında kurmaya çalıştıkları yeni medeniyet mirasına” konmalarına rağmen sosyal anlamda onlardan daha hürriyetçidirler. Şöyle ki “hürriyet” kavramı kişileri hak aramanın ötesinde bireyselliğe itmiş ve toplumu ve toplum kurallarını hiçe sayacak kadar duyarsızlaştırmıştır. Tanzimatçılar, “*Osmanlı uygarlığını Batı uygarlığıyla uzlaştırmaya çalışmışlardı. Oysa iki karşıt uygarlık yan yana yaşayamazlar, dizgeleri birbirinin karşıtı olduğu için ikisi de birbirinin bozulmasına yol açar. (...) Bir ulus ya doğulu olur ya batılı olur. İki dinli bir insan olmadığı gibi, iki uygarlıklı bir ulus da olmaz. Tanzimatçılar bu iki noktayı bilmedikleri için, yaptıkları yenilikte başarılı olamadılar.*”⁴⁴

Servet-i Fünun yazarları bu iki noktayı fark eder ve tercihlerini batı uygarlığından yana kullanırlar. Türkün mazisini ve tüm değerlerini görmezden gelmeleri, kültür ve sanat yönüyle batıyı bütünüyle örnek almak istemeleri

⁴² Gökalp, “Asrî Âile ve Millî Âile”, **Türk Kültürü**, S.169-180, 1976-1977, s.620-625.

⁴³ Z. F. Fındıkoğlu, agm., **Tanzimat 2**, s.656-659.

⁴⁴ Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, s.77.

romanlarında açıkça sergilenmektedir. Nurullah Çetin, onların bu tutumunun mutlak olmadığını, Servet-i Fünun akımının yaygın olduğu 1896-1901 yılları arsında bu kayıtsızlığın belirgin biçimde görülmesine rağmen sonraki yıllarda bu tutumlarından kısmen de olsa vaz geçtiklerini belirtir. Dolayısıyla bu dönem edebiyatçılarının tarih karşısındaki tutumlarını “Servet-i Fünun Dönemi” ve “Servet-i Fünun Sonrası Dönem” diye ikiye ayırmak yerinde olacaktır. Çetin’e göre 1896-1901 yılları arasında Servet-i Fünun dergisi etrafında ürün veren şair ve yazarların eserlerinde, Türk tarihine hemen hemen hiç yer verilmemesi ya da çok az yer verilmesi iki sebeple açıklanabilir: Birincisi, amansız muhalifi oldukları II. Abdülhamit siyasetinin dayanaklarından birini oluşturan tarihsel nitelikli âdetler, an’aneler ve ahlâkî değerler olgusudur. İkinci sebep ise, realizm akımına bağlılıklarının bir gereği olarak batılı realistler gibi tarihi yok saymışlardır. Realizm akımı, genellikle tarihe yer vermez. Tarihe yönelmek, tarihi konu edinmek, tarihî değerlerden yola çıkarak millî bir kimlik ve şuur inşa etmek Romantizm akımının ilkeleri arasındaydı. Realizm akımı Romantizme tepki olarak doğduğu için tarihe yönelme anlayışını da reddetti.⁴⁵

Dolayısıyla dönem yazarları, asıl batılılaşmanın bir manada bize has olan kıymetleri muhafaza edip geliştirmekten ibaret olduğunu kavrayamamış, onları zedelemeyi marifet saymışlardır.⁴⁶ *“Onun için bu değişmelerin bahası çok ağır olmuştur. Zira, biz, hakikî garplılaşmadan, garp medeniyetinin aslı, esas kıymetlerinin benimsenip alınmasını ve bu sahalarda milletlerarası seviyeye erişip, onlar gibi yaratıcı olmayı kastediyoruz. Garp medeniyetinin bu ana ve hakikî kıymetlerinin de ilim ve ilmin tatbikatı olan teknikle hür tefekkür ve bunların meydana getirdiği ilim zihniyeti olduğunu gördük.”*⁴⁷ Buna karşın Servet-i Fünun yazarlarının batı kültürünü tamamıyla benimseyip özümstedikleri söylenemez; batılı bir eğitimle yetişmelerine rağmen *“geleneksel hayat tarzından tam olarak kurtulamamaları”*⁴⁸ yüzünden

⁴⁵ Nurullah Çetin, “Servet-i Fünun Topluluğu Şair ve Yazarlarında Tarih Konusu”, **Turkish Studies**, Volume 4 /1-II Winter 2009, s. 1222-1223.

⁴⁶ Bilge Ercilasun, Tazimat Fermanından başlayan, bugün Tanzimat ve Servet-i Fünun edebiyatları diye iki isim altında incelenen Yeni Türk Edebiyatı devrinin Servet-i Fünuncular tarafından bir bütün olarak ele alındığını belirtir. Onlar Tanzimat’ı kendilerinden ayrı müteala etmemişler, kendilerini onun devamı olarak görmüşlerdir. Onlara göre edebiyatımızda bir yenilik varsa o da otuz seneden beri görülmektedir. Kendilerinin yaptığı yenilik, Garba biraz daha fazla yönelmek, Garbı tanımak ve taklit etmek, o zamana kadar edebiyatımızda bu hususta görülen eksiklikliği telâfiye çalışmaktan ibarettir. (Servet-i Fünun’da Edebî Tenkit, Akçağ Yay., Ankara 2009, s.195)

⁴⁷ Turhan, age., s.59.

⁴⁸ Atilla Mülayim, “Modern Türk Hikâyesi Bağlamında Düşünce Hayatımız”, **Türk Edebiyat Dergisi**, Temmez 2011, S.: 453, s.66.

çelişkiye düştükleri durumlar da olur. Ayakları yere basan sağlam karakterli bir roman kişisi ortaya koyamamaları da buna bağlıdır.

Servet-i Fünun dönemini iyi anlayabilmek için **yazarların nasıl bir kültürle yetiştikleri ve nasıl bir dünya görüşüne sahip olduklarının** yanı sıra dönemin **siyasî durumu ve sosyal yapısının** da bilinmesi gerekir.

Topluluğa tek bir romanla katılan Safveti Ziya, Mekteb-i Sultani'yi (bugünkü Galatasaray Lisesi) bitirmiştir. *Salon Köşelerinde* romanının *Sunuş* kısmında Halit Ziya'nın Safveti Ziya'nın bütün eserlerini *"her şeye gevşek bağlarla tutunan, bütün ömründe iyi giyinmek, bol bol para harcamak, en geniş ölçüde eğlenmek ve daima gülmek"* biçiminde nitelediği yaşam felsefesinin yansımaları olarak gördüğü belirtilir.

Hüseyin Cahit Yalçın Mekteb-i Mülkiye'de okumuş kendi çabalarıyla Fransızca ve İngilizce öğrenmiştir. Yazar, düşünme kuvvetini skolastik batağından kurtaran, gözlerinin önünde yeni ufuklar açan, ruhunu esaretten azat eden sebeplerin başında Fransızca ve garp kültürünün geldiğini belirtir. Héléne ve Matilde, Gustave Le Bon, Paul Bourget, Dumas Fils, Andre Cornelis, Hippolyte Tain gibi yazarları okuyan Hüseyin Cahit Yalçın, *"bütün kültürünü Garba ve bilhassa Fransa'ya borçlu"* olduğunu, üzerinde *"Şark tesirinin hiçbir etkisinin olmadı"*ğını belirtir.⁴⁹

Dönemin ismini duyuran asıl önemli roman yazarları ise Halit Ziya ve Mehmet Rauf'tur.

Zengin ve kültürlü bir ailenin çocuğu olan Halit Ziya, ilköğrenimini Fatih Rüştüyesi'nde tamamladıktan sonra özel Fransızca dersleri almaya başlar. Onun çok iyi yetişmesini arzu eden ailesi, Ermeni çocukları için İzmir'de kurulan Merchitaris'te öğrenim görmesini ister. Bu okul, onun hem arkadaşlarından daha iyi yetişmesine hem de azınlıklar ve levantenler arasında bir çevre edinmesini sağlar.⁵⁰ Esasen henüz çocukluk döneminde, aile ortamında okuma sevgisi kazandırılan yazar, Türk edebiyatına yabancı değildir. Halk ve Divan Edebiyatı'nın yanı sıra Tanzimat Dönemi Edebiyatı'nı da iyi bilmektedir. Aynı zamanda çok küçük yaşlarda Fransızca eserler çevirmeye başlamış ve hocaları Pierre Vassel ve Raymond Pere'inin tavsiye ettiği klasik, romantik ve natüralist yazarların eserlerini Avrupa'dan getirterek bunları okumuştur. Ayrıca Messis adlı bir İngiliz öğretmenden İngilizce dersleri alır. Bunun

⁴⁹ H. Cahit Yalçın, **Edebî Hatıralar**, Akşam Kitaphanesi, Ankara 1935, s. 34; H. Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yay., İstanbul 1994; Rûşen Eşref Ünaydın, **Diğerler Ki**, MEB Yay., İstanbul 1972.

⁵⁰ Ö. Faruk Huyugüzel, **Halit Ziya Uşaklıgil**, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 16.

yani sıra İzmir'e her yaz gelen İtalyan ve Fransız operet kumpanyalarının oyunlarını kaçırmadan izlemekte ve tiyatro kültürü almaktadır.

Mehmet Rauf ise rüştiye tahsilinden sonra Heybeliada'daki Mekteb-i Bahriye (Deniz Lisesi)'ye devam eder. Deniz subayı olduktan sonra birçok yabancı ülkeyi gezme fırsatı bulur. Onun da okuyup yazmaya ve kitaplara karşı ilgisi küçük yaşlarda başlamış olup ilk edebî kültürü yerli kaynaklara dayanır. İngilizce ve Fransızca sayesinde yavaş yavaş batılı romanlara yönelmeyi de ihmal etmez. İlk okuduğu batılı romancılar arasında Georges Ohnet, Octave Feuillet, Emil Zola, Alphonse Daudet, Gustave Flaubert ve Fransa'da psikolojik romanın öncüsü olan Paul Bourget gibi isimler sayılabilir. İlk kalem denemelerini de bu romancıların tesiri altında yapan yazarın asıl ustası, hiç şüphesiz, Halit Ziya'dır. O, sanat ve edebiyat hayatı boyunca hep Halit Ziya'yı izlemiş, ona karşı olan hayranlığı ve bağlılığı bir ömür boyu sürmüştür.⁵¹

Servet-i Fünun Edebiyatı üzerine yapılan birçok değerlendirmede, dönemin ana karakterini **siyasî durumun** belirlediği noktasında ortak görüş vardır. Bu görüşe göre, II. Abdülhamit'in özgürlükleri kısıtlaması yüzünden yazarlar, kendi içine kapanmış ve konularını aile çevresiyle sınırlı tutmuşlardır. Bu bir dereceye kadar doğru olsa bile tamamıyla doğruyu yansıtmaz; çünkü bir edebî eserin değeri tek sebeple izah edilemez. Edebî eserin değerini belirlemede yazarların mizacı ve edebî yeteneği daha belirleyicidir. Zaten dönem yazarlarının II. Abdülhamit devrinden sonra yazdıkları eserler de incelendiğinde hayat ve sanat anlayışlarında belirgin bir fark olmadığı ve roman sanatı konusunda daha da olgunlaşmalarına rağmen edebî değeri yüksek bir eser yazamadıkları görülür. Esasında bu dönem yazarlarının hayatı batılı romanlardan anlamaya ve taklit etmeye çalışmaları, eserlerinin muhtevasını belirleyen en önemli etkenlerin başında gelmektedir. Ayrıca şunu belirtmeliyiz ki, Türk edebiyatında romanın henüz ilk örneklerinin verilmeye başlandığı bir dönemde, şekil ve içeriğin nasıl sunulacağı konusu bile tam netleşmemişken bu dönem yazarlarını, kendi çevrelerine saplanıp kalma konusunda eleştirmek beklide haksızlık olur. Sonuçta dönem yazarlarının yaratmak istedikleri edebiyat üzerinde kafa yordukları unutulmamalıdır.

Halit Ziya, Suut Kemal Yetkin'e yazdığı bir mektupta bizde hikâyeciliğin batı hikâyeciliğinden bir renk, bir biçim ve dil almadığını söyler. *Sefile, Nemide, Bir*

⁵¹ Mustafa Özbacı, **Mehmet Rauf'un Romanlarında Şahıslar Kadrosu**, MEB Basımevi, İstanbul 1997, s.11-12.

Ölünün Defteri ve *Ferdi ve Şürekâsı* böyle bir savın ürünüdür.⁵² Burada dönem edebiyatının yozlaşmış bir çevreyi anlattığı suçlamasına açıklık getirebiliriz: Halit Ziya'nın bu eserleri İzmir dönemi romanları olup kısmen yabancı etkiden uzaktırlar. Sanatında gösterdiği gelişme İstanbul döneminde yazdığı romanlarına yansır ve bu romanlar daha çok yüksek zümre memur kesiminin hayatını yansıtır. Yazar, düşlediği edebiyatın şekil ve muhtevasını *Mai ve Siyah*'ta Ahmet Cemil aracılığıyla uzun uzun açıklar. O da önceki kuşak gibi eski edebiyatın kendini yenileyememesi karşısında batı edebiyatını örnek alır. Dil ve çeviri konusu üzerinde durur. Edebiyatın kelime oyunları yapmadan, insanı bütün duygu ve hayalleriyle anlatmasını ister. Onun karşısında eski şiirde ısrar eden Raci, Ahmet Cemil'e iki edebiyatı karşılaştırma fırsatı verir. Raci, eski edebiyat taraftarlarından Muallim Naci'yi temsil eder.⁵³ *Mir'at-ı Şuûn*'da edebiyat üzerine başlayan tartışmalar, bir bakıma devrin sanat ortamını yansıtmaktadır.

Halit Ziya, roman sanatı hakkındaki görüşlerini ise *Hikâye*⁵⁴ adlı eserinde açıklayarak realizmi romantizme tercih ettiğini ifade eder ve sebeplerini şöyle sıralar:⁵⁵

“... ”

Hakikiyun eserlerine hakikat tetkikini, hayaliyun fikir tervicini esas ittihaz ederler.

Bize göre en çirkin hakikat, en süslü hayale tercih edilir. Hakikî insanları olduğu gibi gösterir, hayalî icat ettiği şahısları, arzularına göre anlatır. Bir cani, hakikiyunda cani olmaktan başka bir şey değildir, hayaliyunda ise haklı bir intikam alıcı, galip bir mağdurdur.

Hakikiyunda her şey ciddî, her şey doğrudur; hayaliyunda her şey hayalî, her şey sahtedir.

*Hakikiyunda birçok adamlar birçok şeyler yaparlar, muharrir susar ve fikir beyan etmez. Hayalîler ise bir şahsı müdafaa etmek için birer dava vekili kesilirler.*⁵⁶

Mehmet Rauf, Halit Ziya'nın edebî şahsiyetini incelediği yazısında her muharririn eserinde bulunan, içtimâî hayatı telâkkî tarzına dair tafsîlâtın, Halit Ziya'da

⁵² Halit Ziya Uşaklıgil, “Suut Kemal Yetkin'e Mektup”, *Türk Dili*, Roman özel Sayısı, 1964, s.630-631; (*Ulus*, Güzel Sanatlar Sayfası, 5.9.1943).

⁵³ Mehmet Kaplan, *Mâi ve Siyah* Romanının Üslûbu Hakkında, *İ. Ü. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.19, 1Ekim 1971, s.57.

⁵⁴ Halid Ziya, age., *Hikâye*, İstanbul, 1307.

⁵⁵ bkz. B. Ercilasun, age., s.157.

⁵⁶ age., s.163.

bulunmadığını belirtir.⁵⁷ Halbuki romancı, yalnız güzelliği görmemeli, onun altında bir beşer kalbini canlandırmayı bilmelidir. Halit Ziya'da derin felsefeler ve içtimâî meseleler yoktur; bunun yerine insanlara edebî rabîta olan aşk vardır. İlk eserlerindeki kahramanlarda muhayyellik ve mübalağa olmasına karşın sonradan hayat da çok hissedilir.

Mehmet Rauf ise “Bizde Roman” başlıklı makalesinde Hippolyte Taine'in, “Roman öyle bir aynadır ki, hayat ve tabiatın bütün vücûhu onda in'ikas eder.” sözünden hareketle romanların tabiatı ve yaşadığımız hayatın çeşitli olaylarını anlatması gerektiğini savunur. Niçin bizde “ahlâk ve tabâyi-i hakikiyemize ait romanlar yazılmıyor, eşvâk ve âlâm-ı âşıkânenen başka şevk ve elem, zâbita mukaatelâtından başka cinâyet yok mudur?” diye soran yazar, romancıların aşk, garâm, şiir ve musikîyi bir yana bırakarak “Eşhâsı bizim tanıdığımız, etrafımızda yaşayan adamlara benzeyen, vak'aları etrafımızdaki vukuâtta ibaret olan romanlar” yazmalarını ister. Roman hayatın gerçeklerini konu almalı, romancı eserinde insanlığı tasvir etmelidir. Millî hayatı ve tabiatı yansıtmayan, millî kıymetlere değer vermeyen, ahlâkî dikkate almayan romanlar yazılmamalıdır. Romanlarda işlenecek konulara dair örnekler veren yazar, mahvolan ailelerin, aşksızlıktan tükenen gelinlerin hikâyesinin yazılmasını önerir. Hesapsızlık, akılsızlık, belâgat, görenek yüzünden açılan “izdivaç fâciaları”; vâlidelik, pederlik, zevçlik, zevcelik ne olduğu bilinmediğinden dökülen yaşlar, ezilen bedbahtlar, ölen sefiller, kahr olan bîcâreler vardır. Roman bunları yazmalı; roman bir içtimâî ahvâlin mazbatası olmalıdır. Üslup ise ikinci derecede kalmalı, hayatın asıl sureti tasvir ve tetkik edilmelidir. Bizde pek yanlış telâkki edilen “san'at için sanat” düşüncesi terk edilmelidir. “Bugün Avrupa'da bütün edebiyat bir kisve-i fenniye” almıştır ve “beşeriyetin ıslah ve tedavisi için” ulemâ ile beraber çalışmakta, onlarla beraber “daha iyi bir insaniyet, daha mes'ûd bir âti için uğraşmaktadır...”⁵⁸ Görüleceği üzere Mehmet Rauf oldukça realist ve naturalist bir düşünce ortaya koymaktadır.⁵⁹ Ancak ileri sürdüğü fikirlerin tam tersine uygulamada şiir, musikî ve ihtiras dolu bir hayatın romanını yazmış; romantik hayaller ve aşk duygusuna saplanıp kalmıştır. Eserlerinde sürekli olarak erişilmez aşkı arar ve sık sık aşkın yaşamaya değer tek gerçek şey olduğunu belirtir. Tüm romanlarının baş kişileri birbirine benzer; standart bir tip üretmiş ve onlar vasıtasıyla hayatın anlamını aramış; bulamadığı anlarda ise romantizme sığınmıştır. Ancak romanlarında ferdin iç

⁵⁷ Mehmet Rauf, “Halit Ziya'nın Hikâyeleri,” *Servet-i Fünun*, 26 Teşrîn-i Evvel 1316, S.504, s.150.

⁵⁸ Mehmet Rauf, “Bizde Roman”, *Servet-i Fünun*, C.XVIII, S.445, 9 Eylül 1315, s. 38-42.

⁵⁹ bkz. Özbacı, age., s. 13.

dünyasını verebilme başarısını takdir etmek gerekir. O ve Halit Ziya sayesinde artık Türk edebiyatında insan, his ve düşünme kabiliyeti olan bir varlık olarak yer almaya başlar.

Servet-i Fünun romancıları, ilim ve fen adamı değildir. Hayata tıpkı roman şahısları gibi hayal ve şiir dünyasından bakarlar. Bu yüzden gerçek bir kalkınma modelinin nasıl sağlanabileceği konusunda fikir yürütemezler; onlar, yeni kültür değerlerini ve yaşayış tarzını halka tanıtmakla bir anda herkesi değiştirmeyi başarabileceklerini sanırlar. Tâ ki Mehmet Rauf 1929'da (*Halas*) batı medeniyetini yükselten hakiki kıymetleri anlayana değin bu yanılgının farkına varılamamıştır.

Bu arada Servet-i Fünuncuların edebî eserde estetik bir gaye aradıklarını da belirtmeliyiz. “Onları kendilerinden önceki edebiyatçılardan ayıran vasıflardan biri de, edebî eser karşısındaki tavırlarıdır.”⁶⁰ Bir eserin güzel sayılması için naklettiği vak’a ve tasvir ettiği şahıslar tabiattan mı iktibas edilmeli, yoksa hayal ile mi süslenmelidir? Mehmet Rauf Avrupalı yazarların görüşüne yer verdiği makalesinde,⁶¹ muharririn sanatı hakkında şu hükmü verir: “*Muharririn şahsiyeti, birtakım sefil şeylerde değil, hayat ve tabiatı arz ve ifade suretindedir... Sanat eserinde aranacak yegane şey, fikrin menşeiinden ziyade, fikir ne kadar hissedilmiş ve nasıl tatbik edilmiş kaydı olmalıdır.*”⁶²

Dönemin sosyal yapısına gelince, Tanzimat döneminde başlayan değişim arzusu, yıllardır alışla gelmiş bir düzen içerisinde kendi halinde bir hayat süren halkın yaşamında alafranga zevkler edinme şeklinde görülmeye başlanmıştır. Kılık-kıyafet başta olmak üzere eğlenceye ve tüketime odaklanmış bir yaşam biçimi özellikle roman ve tiyatro sanatıyla, amaçlanan bu olmamasına rağmen, halkı taklide özendirmiştir. Değişim şekilde yaşanmakta; Avrupa medeniyetini yükselten asıl değerler fark edilememektedir. Okuryazarlık oranı son derece düşüktür; okumuş memurların çoğu ise gerçek manada bilgi ve herhangi bir konuda fikir sahibi değildir. Değişik sosyal çevrelerden oluşan memlekette herkesin inanç ve yeni değerleri algılayış biçimi farklıdır.⁶³ Öte yandan çok az bir zümreyi oluşturan eğitilmiş kesimin kültürü ise

⁶⁰ B. Ercilasun, age., s.107.

⁶¹ Mehmet Rauf, Muhasebe-i Edebiye-Eser-i Debî, **Servet-i Fünun**, 3 Nisan 1313, S.313, s.85.

⁶² Aktardığımız kaynak: B. Ercilasun, age., s.107-109. Cenap Şahabettin, H. Nâzım, Hüseyin Cahit’in edebî eserde yansıtılacak gerçeğin ne ve nasıl olması konusundaki görüşleri hakkında bilgi için aynı eserin 109-111 sayfalarına bakılabilir.

⁶³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Z. F. Fındıkoğlu, agm., **Tanzimat 2.**, MEB, 1999, s.639.; Cahit Kavcar, **Batılılaşma Açısından Servet-i Fünûn Romanı**, KTB Yay., Ankara 1985.

fazlasıyla ileridir. Dönemin romancılarına zengin bir malzeme sağlayan bu sosyal yapı, edebî eserlerle değiştirilip tek tip kibar bir toplum oluşturma çabası, kolay kolay gerçekleşecek gibi görünmemektedir. En önemlisi de memleketin gelişmesi için çağdaş batı medeniyetinin kültür yönüyle tartışılmaz bir şekilde kabul ettirilmek istenmesidir. Halbuki “*gelişme kavramı büyük ölçüde değer yargılarının etkisi altındadır. (...) Bazıları için modernleşme ile birlikte batılı yaşam biçimlerinin yaygınlaşması olumlu bir gelişme kabul edilirken bazıları için bu olgu bir bozulma ve çözülme kabul edilmektedir. Aynı çerçevede olmak üzere bu tür farklılıkları ve karışıklıkları kitlesel hareketlerin kabul ya da reddetmesi mümkündür.*”⁶⁴

“Halit Ziya kendisini hayatın içinde idrak eden o pervasız yazarlardan, büyük yol açıcılardan değildir. Mesela Rus romanlarında olduğu gibi dolu dizgin hayata giremedi. Hatta bu hayatın sar’asını duymadı bile, diyebiliriz. Bütün arkadaşları gibi devrinin moda olan Fransız romanlarında kaldı.”⁶⁵ Kendisini takip eden Mehmet Rauf ile birlikte romanlardan taklit yoluyla kibar bir Türk toplumu oluşturmak hevesiyle Avrupalı ailenin hayali bir örneğini kurgulamaya çalıştılar. Bu aile, İstanbul’un görkemli köşk, konak ya da apartman dairesinde ikâmet eder; en fazla üç çocuk sahibidir. Aile fertleri güzel giyinmek, okumak, musikî dinlemek ve alış veriş yapmaktan zevk alırlar. Her an emirlerine amade hizmetlileri vardır. Bu kurgu, çamurlu, yokuşlu sokakları her gün işe yaya giderek tırmanan, her türlü güçlüğü göğüs gererek Süleymaniye’de bir evceğize sığınan ve en büyük övünç kaynağı namusu olan ailenin zıddıdır. Meşrutiyet aydını bu ailelerin mekânında bulunmak istemez. Kırık hayatları seyreder ve sadece üzülür. Bunlardan arka sokaklarda doğup büyüyenler ise ötekilerin hayatına imrenir; değersizlik duygu içinde doğup büyüdüğü çevreden kurtuluş çareleri arar; gözü yükseklerde; sürekli yükselme hülyaları kurar. Hayatla yüz yüze gelecek cesareten yoksundur.⁶⁶

Tevfik Fikret’in *Servet-i Fünun*’a yazdığı bir *Muhasebe-i Edebiyye*’de (S.476, 26 Nisan 1990.s.115) Halit Ziya ile romanın sosyal hayattaki tesiri üzerine konuşurlarken, Halit Ziya kurumlanarak: “— Evet, hiç şüphe yok, hayat romanları

⁶⁴ Doğan, age., s.286.

⁶⁵ Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, MEB, İstanbul 1969.

⁶⁶ Osmanlı aydınları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yunus Balcı, age.; Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri*, İstanbul 1989; Niyazi Berkes, *200 Yıldır Neden Bocalıyoruz*, Yön Yay., İst. ts.; Cemil Meriç, “Batıda ve Bizde Aydınların Serüveni”, *Cumhuriyet Dövri Türkiye Ansiklopedisi*, C.I, İstanbul 1993.

değil romanlar hayatı yapıyor!”⁶⁷ demiştir. Tevfik Fikret, bu sözleri “Bütün hayât-ı beşeriye romanlardan çıkmıyor; lâkin romanların yaptığı yahut bozduğu birtakım ahvâl-i hayâtiye var ki Halit Ziya Beyin ‘hayat’ dediği şey işte onlardır.”⁶⁸ şeklinde yorumlar. Görüleceği üzere Halit Ziya sanatçı kimliğine aşırı güvenmektedir. Dönemin yazarları, sanatın toplumu yönlendirme gücünü çok iyi bilmektedir. Bu sebepten roman kişilerine kendi kimliklerini yükleyerek topluma batı kültürünün üstünlüğü mesajını vermeye çalışırlar.

Batı dünyasını gazete, dergi ve diğer edebî türlerle sürekli takip eden dönemin yazarları, yoğun bir okuma ve yazı faaliyetiyle 7 Şubat 1896 yılında kurdukları *Servet-i Fünun Dergisi*’nde edebiyata hizmet ederler. Batılı bir edebiyat batılı gibi yaşayan insan modeliyle sağlanacaktır. Onun için Türk toplumunun “uygarlık” ve “milliyetçilik”⁶⁹ gibi iki temel ideolojisi arasında bir ortak noktada buluşmayı düşünmezler. Tanzimat romanlarında tanımaya başladığımız alafranga tipler, düştükleri gülünç durumlarla sergilenirken bu dönemin modern insan tipi, entelektüel zevkler edinme gayreti içindedir.

Değişimin ilk adımları yeni bir insan modeli yaratmak fikriyle atıldığına göre yeni bir medeniyet de bu insan ile birlikte doğacak ve filizlenecektir. Burada yukarıda değindiğimiz Erikson’un psikososyal gelişim kuramını hatırlatmakta yarar var; çünkü yeni bir şeyin oluşması zamana yayılan aşamaları kapsayacaktır.⁷⁰ Yeni insan, her şeyden önce içinde doğup büyüyeceği ailenin ve toplumun kültürüyle şekil alacağına göre tüm bunların yok sayıldığı bir ortamda “yeni insan tipinin” nasıl şekilleneceği malumdur. Safveti Ziya’nın *Salon Köşelerinde* adlı romanında kimlik bunalımı yaşayan Şekip’in, “Ben neyim? Neyi arzu ediyorum; niçin böyle mustaribim..” (s.40) diye inim inim inlemesine ve neredeyse dönemin tüm romanlarında değersizlik psikolojisiyle hayatın anlamını arayan tiplere bakacak olursak eğer, o dönemde Türk toplumunun henüz ergenlik dönemini yaşadığını söylemek mümkündür.

En önemlisi de amaç halka uygarlık götürmekse eğer, bunu daha sade bir dille yapabilecekken Halit Ziya sanatkârane üslup kaygısıyla halkın anlamakta zorlanacağı ağır bir dil kullanmıştır. Yazarın sonradan romanlarının dilini sadeleştirme ihtiyacı

⁶⁷ Tevfik Fikret, *Dil ve Edebiyat Yazıları*, hzl. İsmil Parlatır, TDK Yayınları, Ankara 1993, s.164.

⁶⁸ age., s.164.

⁶⁹ Doğan, age., s.298.

⁷⁰ Selçuk, age., 2000, s.14-15.

duyması, insanın her konuda tartışılmaz doğrulara sahip olamayabileceği gerçeğini düşündürmektedir.⁷¹

* * *

Tarihî sürece bakıldığında ailenin değişime çok açık olmayan muhafazakâr bir kurum olduğu görülür.⁷² XVII. yüzyılı dünyayı sarsan değişimlerin başlangıcı sayarsak eğer, önceki dönemlerde büyük kitleleri değişime zorlayan etkenlerin savaş, göç, din değişimi veyahut da doğal afetler olduğu söylenebilir. Fakat XIX. yüzyılı takip eden süreç çeşitli fikir akımlarının yanı sıra, iktisadî, siyasî pek çok nedenle ülkeleri güçlü bir değişime maruz bırakmıştır. Değişimin sosyal alana yansımaları, ilk önce aile kurumu üzerinde kendini göstermiş olup eskinin geleneksel (ataerkil) ailesi, yerini, çekirdek aile denilen bir yapıya bırakma eğilimine girmiştir. Ailede ekonomik ve manevî anlamda güç değişimi söz konusudur. Çağın “hürriyet” anlayışı, daha modern ve demokratik bir hayat yaşama özlemini beraberinde getirmiş; iki kuşağın birlikte aynı haneyi paylaşmalarını zorlayacak noktaya ulaşmıştır. Ailenin küçülmesi yönündeki eğilim, özgürlük özlemine cevap vermektedir; ancak geniş aileye göre değer paylaşımında yetersiz bulunmaktadır.

Türk ailesi XIX. yüzyıldan bu yana hem yapısal hem de manevî bakımdan hızlı bir değişime maruz kalmıştır. Tanzimatçılarca aile ve toplum sorunlarının çözümü için atılan adım, Servet-i Fünun romancılarınca bireysel özgürlük mücadelesine dönüşmüştür. Bu dönem romanlarında nikâhsız birlikteliğe dayalı metres hayatının artması aile ahlâkının yozlaştığına işaret etmektedir.

Halbuki **aile**, bireyin toplumsal ortamda **evlilik** bağıyla meşrûütyet kazanarak sosyal bağlamda onaylandığı ve statü edinmesini kolaylaştıran bir kurumdur. Aile ve evlilik bağından söz edilmeyen bir toplum düşünülemez. Evlenmeyi “*tam ve sürekli bir hayat ortaklığı yaratmak üzere karşı cinsten iki kişinin hukuk nizamınca gerekli kabul edilen bir şekilde birleşmeleri*”⁷³ olarak tanımlayan Halil Cin, evlenmenin başka bir hukukî tanımını ise şöyle yapar: “*Evlilik kaideten karı koca arasında tam bir hayat ortaklığı kurmak gayesini güder. Bu sadece cinsel bir ortaklık olmayıp, aynı zamanda hayatın her türlü engelini birlikte aşmak, sevinçlerini paylaşmak ve acılara birlikte*

⁷¹ Halit Ziya’nın dil anlayışı hakkında bilgi için bkz.: B. Ercilasun, age., s.127-128-199; Ahmet Şuayb, Servet-i Fünuncuların edebiyat anlayışındaki yenilikler ve bu edebiyata yapılan itirazları, **Son Yazılar** adlı makalesinde değerlendirebilir, **Servet-i Fünun**, 25 Mayıs 1316, S.482, s.211-212.

⁷² Ortaylı, age., Önsöz.

⁷³ Halil Cin, **İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, An. Ün. Hukuk Fakültesi Yayınları, s.26.

katlanmak gibi ömür boyu devam edecek olan bir his, duygu ve ideal ortaklığı da buraya girer."⁷⁴

İnsanın yaratılışı gereği bir düzen içinde bulunma arzusu, birçok kurumda olduğu gibi evlilikte de bir nizamı gerekli kılmıştır. Evlilik olgusunun, hukuk sistemi içerisinde kuralları belirlenen bir yapıya kavuşması tarihî bir süreci kapsar. Evlilik kaideleri, dinî emir ve yasaklara bağlı bir uygulama alanıdır. *"İslâmiyet'in doğuşundan sonra, Arabistan'da evlenme düzensiz bir müessese olmaktan çıkmıştır. Kur'an'da yer alan birçok âyetler ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadisleri evlenme hakkında hükümler koyarak, onu önce metres hayatından 'serbest bir birleşmeden' kesin olarak ayıran bir düzenleme şekli getirmiştir. Başlıca yenilikler onun hukukî durumunda onun iyiliğine yapılan değişikliklerdir. (...) Kadın hak sujesi olarak kabul edilmiş ve binnetice kişiliğini kazanmıştır. Artık evlenme akdinin taraflarından biri olmuştur."*⁷⁵

Değişim, insan yaşamında belli bir zaman sürecini kapsamak ve yıkıcı etki yapmamak şartıyla doğal bir süreçtir. Toplamların maddî ve manevî yeni kültür unsurlarını, **kültür şoku** yaşamadan kabul etmeleri **hazırbulunuşluk**⁷⁶ durumlarına ve yeni kültürü kabul edebilir bir **bünyeye** sahip olup olmamalarına bağlıdır. **Kültür şokunun** yıkıcı etkisi toplumun her alanında görülebilir. Ancak **ailede başlayan çözülme en tehlikeli** olanıdır. Tanzimat'ta iyi niyetlerle başlayan batılılaşma, aile kurumu üzerinde hızlı ve olumsuz bir değişime neden olmuştur.

İsmail Doğan, Tanzimat fermanında her ne kadar aile ve kadına dair özel bir açıklama yer almamışsa da *"dünyada candan ve namustan daha aziz bir şey yoktur"* denilerek dolaylı da olsa aileye ilişkin teminatlar verildiğine işaret eder. Bu durumu Tanzimat'la gelişen sosyo-kültürel ortamın aileye yansımada görmek mümkündür.⁷⁷ Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e kadar uzanan süreçte "aile"nin "kadın hakları" konusuyla gündeme geldiğine yukarıda değinmiştik. Ziya Gökalp, eski Türklerin hem demokrat hem feminist olduklarını söyler. Ona göre feminizm, demokrasinin yani müsavatın kadınlara ait tecellisinden ibarettir.⁷⁸ Fakat ne yazık ki günümüzde feminizm kelimesi, her ne kadar eşitliği savunsa da, -kadınların her konuda erkeklerle

⁷⁴ age., s.26. (bkz. F. N. Feyzioğlu, **Aile Hukuku Dersleri**, 1971, s. 79 ve H.V.Velidedeoğlu, **Türk Medenî Hukuku**, C.II. Aile Hukuku, Cüz I. İstanbul 1949, s.45.)

⁷⁵ age., s. 44.

⁷⁶ Olgunlaşmadan daha geniş kapsamlı bir kavram olup, kişinin olgunlaşma ve öğrenme sonucu belli davranışları yapmaya hazır olmasıdır. Açıklayıcı bir örnek: *"Keman çalmayı öğrenecek olan bir çocuğun kaslarının yeterince olgunlaşması ve bunun yanı sıra keman çalma konusunda bazı ön bilgilere sahip olması."* Z. Selçuk, age. s.16-17.

⁷⁷ Doğan, age., s.218.

⁷⁸ Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, s.219.

eşit olması fikri- kişilerde ürkütücü bir etki uyandırmaktadır. Onun için kadın hakları, insan hakları temeline dayandırılarak savunulursa daha etkili olabilir.

Tanzimat sonrası bir medenî hukuka duyulan ihtiyaç *Mecelle*'nin hazırlanmasını sağladı. Ancak *Mecelle* tam bir medenî kanun değildi. Şahsın hukuku, aile ve miras hukuku gibi medenî kanunun esaslı kısımları *Mecelle*'de yoktu; çünkü “İçtihatla içtihat nakz olunamaz” (bozma, bir sözleşmeyi yok sayma) kaidesi mevcutken İslâm hukukunun tedvin edilmesi mümkün değildir. Onun için Aile hukukuna dolayısıyla evlenmeye ait hükümler *Mecelle* 'ye alınmamış fıkıh ve fetva kitaplarına bırakılmıştır. Bunun sebepleri arasında İmparatorluk tebasının çeşitli din ve mezheplere mensup olması ve henüz Tanzimat'la kuvvet kazanan Avrupalılaşıma hareketinin tesirinin sosyal yaşamdan çok iktisadî sahada kendini göstermiş olmasıdır. Diğer taraftan dinle ailevî meseleler arasında mevcut çok sıkı bir bağ vardır.⁷⁹ Tanzimat'tan sonra, evlenme sahasına devletin ilk ciddî müdahalesi H. 8 Şevval 1298, M.2 Eylül 1881 tarihli *Sicilli Nüfus Nizamnamesi* ile gerçekleşmiştir.⁸⁰ Bu nizamnamenin 33. maddesine göre, evlenecek kişiler kendi tebalarının kurallarına göre hareket etmek mecburiyetindedir. II. Meşrutiyet'in memlekette estirdiği hürriyetçi hava, aile hukukunda köklü değişiklikler yapılmasını arzu edenlerin sesini yükseltmelerini sağlar. Kasım 1333/1917 tarihli *Hukuk-i Aile Kararnamesi* yayımlanır. Bu kararnamenin yayımlanmasında I. Dünya Savaşı'nın Osmanlı toplumunda ortaya çıkardığı sosyal ve iktisadî sorunlar etkili olmuştur. Artık Avrupa ile temasların artması sonucu toplumun bazı kesimlerinde zihniyet değişikliği kendini göstermiş; aile hukukunun tedvîni gerekli kılmıştır.⁸¹ Kararname sayesinde kadınlar boşanma ve çok eşliliğe karşı bazı haklar kazanır; ancak kararname -bazı hükümlerinde gayrimüslimler istisna tutulsa da- tüm Osmanlı tebaası için her dinin şartlarına bağlı kalarak uygulanmış; sonra yetersiz görülerek 1919'da yürürlükten kaldırılmıştır.

Burada günümüze kadar Türk kadınına tanınan hukukî haklardan uzun uzadıya söz etmek niyetinde değiliz. Fakat şunu belirtmeliyiz ki günümüz Türk kadını, kanunlarla pek çok hakka kavuşmasına rağmen, henüz hak ettiği değeri görememektedir. Ekonomik ve kültürel farklılık gösteren bölgesel şartlar, kadının eğitimi ve öğrenimi konusunda çok kısıtlayıcı olabilmektedir. Öte yandan her türlü hakka kavuşan bazı kadınların ise bir türlü halinden memnun olamaması ayrı bir sorun oluşturur. İlk olarak Servet-i Fünun romanlarıyla tanımaya başladığımız bu tip

⁷⁹ Cin , age., s.286-287.

⁸⁰ age., s.287.

⁸¹ age., s.291.

kadınlar, özgürlüğün sınırını fazlasıyla aşmaktadır. Değişimin en kötü yönlerinden biri de erkek kimliğinde gözlenmiş olup günümüzde birçok erkeğin bir aile sorumluluğu yüklenmekten uzak eğilim sergilemeye başladığı gözlenmiştir. Bu tiplerin ilk örnekleri ise, malum olduğu üzere Tanzimat dönemi romanlarında sıkça karşılaştığımız cinstendir.

Kadının bağımsızlık mücadelesinin bugün geldiği nokta, sosyal alan ile birlikte ekonomik düzeyde de bir hak kazanmayı kapsar. Erkeklerle güven duygusunun yok olması, kadınları kendi ayakları üzerinde durmaya mecbur etmiş; kadınlar, birçok güçlüğe göğüs gererek neredeyse bütün iş sahalarında çalışmaya başlamıştır. Okuyarak doktorluk, mühendislik, avukatlık, öğretmenlik, akademisyenlik gibi meslek edinenler en şanslı görünenlerdir. Onun için belli bir bilinç düzeyine ulaşan herkes özellikle kız çocukları okusun istemektedir. Ancak şu da bir gerçektir ki ülkemiz şartlarında herkesin lise ya da yüksek öğrenim hakkına kavuşması zor görünmektedir. Okuyanların iş bulma sorunu bir yana, bugün en büyük yanılgılarımızdan biri de her şeyin eğitim kurumlarından beklenmesidir. Sanki okula gitme şansı kazanan herkes gerçek manada bilgi, görgü ve kültür sahibi olabilirmiş gibi de bir yanılgı vardır. Hiç şüphesiz eğitim kurumlarında ülkemizi aydınlık geleceğe taşıyacak parlak bir nesil yetişmektedir; ancak bunun yanı sıra kendi kimliğini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya olan gençlerimizin sayısı da hiç az değildir. Öğrenim hayatında daha çok nazarî bilgiler okuyan; ama hayata dönük konularda bilgi ve tecrübe kazanamayan gençlerin, gerçek hayatla yüz yüze geldiklerinde problem çözme gücünün zayıf kaldığından şikâyet edilmektedir. Kişilerin ruh sağlığı yönünden okul programları, köklü bir değişimden geçirilmeli; gençlere bilginin yanı sıra sosyal hayata dönük konularda kendilerini aciz hissetmemeleri için problem çözme yeteneği kazandırılmalıdır. Eğitimde bazı köklü değerlerin genç nesle kazandırılması Türk aile ve toplum hayatının korunabilmesi açısından öncelikle üzerinde durulması gereken bir konudur.⁸²

Kişi ahlâkı toplumu ayakta tutacak en önemli unsurdur. Hakikatte Tanzimat'tan günümüze uzanan toplumsal sorunların temelinde de bu vardır. “Nasıl bir ahlâkî eğitim verilmelidir?” “*Ahlâkın kaynağı birey mi, toplum mu, yoksa metafizik gerçeklik midir?*” Bütün bunlar ahlâk teorisinin problem konularını teşkil eder.⁸³ Din bilgisinin ahlâk bilgisi olmadığını düşünenlerin karşısında, dinî ve millî unsurların

⁸² Eğitimin amacı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Immanuel Kant, **Eğitim Üzerine-Ruhun Eğitimi-Ahlâkın Eğitimi- Pratik Eğitim**, (çev. Ahmet Aydoğan), Say Yayınları, İstanbul 2009.

⁸³ Doğan, age., s.7.

eğitimin öncelikli hedefi olduğunu savunanlar yer alır. Bu iki zıt fikrin, İslâm kaidelerinin açık ve değiştirilemez kesin doğruları kapsamı nedeniyle bir ortak noktada birleşecekleri mümkün görünmemektedir. Din eğitiminden yoksun çocuk, ergenlik dönemi buhranlarında ahlâkî, manevî hayatını nasıl düzenler? Ona sırf aklî kural ve emirler etki eder mi? Ferdin ruh sağlığını korumada dinin önemi var mıdır? Medenî bir ahlâkî eğitim din temeline dayandırılmayacaksa genel doğru kabul edilen ahlâkî kurallar neyi kaynak almalıdır? Gökalp, “*kişisel ahlak*” ya da “*uygarlık ahlâkı*” diye açıkladığı ahlâkın adâlet ve sevecenlik olmak üzere iki türlü amacı olduğunu ve dürüstlüğü esas aldığını belirtir.⁸⁴ Birçok felsefe kitabında “*ahlâk*” tanımı ise benzer olup “*geçmişten günümüze aktarılan alışılmış kurallar sistemi*” şeklindedir.⁸⁵ *Dinin ahlâkî dürüstlük ve titizliğe dayandığını belirten Kant, “Din Tanrı bilgisine tatbik edilmiş ahlâktır. Eğer din ahlâk ile birleştirilmezse, bir teveccühden ibaret kalır”*⁸⁶ der. Doğrusu medenî ahlâk ve dinî konular hakkında - kesinlikle yeterli olmamakla birlikte - az çok herkes bir şeyler bilmektedir. Fakat buna rağmen toplumda ölçülebilir düzeyde bazı tutum ve davranış bozukluklarının (haneye veya ırza tecavüz, hırsızlık, cinayet vs.) artması bu konuya daha duyarlı olmak gereğini düşündürmektedir. Sonuçta manevî değerlerin unutulmaya başlandığı bir çağda, maddiyat en üst değer sayılmaktadır. İnsanın iyi ve kötü davranışta bulunma özgürlüğü, iradesine bağlı olduğu için bireyin iyi olana yönelmesi, sorumluluklarının bilincine varması önem arz etmektedir.

Toplum kuralları doğal mekanizması içerisinde işlemekte, kınanma korkusu olumsuz davranışlar konusunda caydırıcı bir güç unsuru olabilmektedir; ancak hızlı **değişim olgusu, insanlara anormal gördükleri şeyleri kısa bir süre sonra normal gösterebilir.** Onun için sanayileşmekte olan ülkeler, sosyal bilimler sahasını ihmal etmemeli, toplumsal bir çözülme yaşamamak için cevapsız soruları açıklığa kavuşturmalıdır.

Şunu da eklemeliyiz ki, XIX. yüzyılın sonlarında dünyayı derinden sarsan pozitivizmden Türk aydını çok etkilenmiştir. “*Genel olarak, modern bilimi temel alan; batıl inançları, metafizik ve dini, insanlığın ilerlemesini engelleyen bilim öncesi*

⁸⁴ Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s.220-221.

⁸⁵ Ahmet Cevizci, *Felsefe*, Sentez Yayıncılık, İstanbul 2008, s.262-344; bkz. İoanna Kuçuradi, *Nietzsche ve İnsan*, Türkiye Felsefe Kurumu Yay., Ankara 1997; *Uludağ Konuşmaları- Özgürlük, Ahlâk, Kültür Kavramları*, TFK Yay., Ankara 1998; I. Kant, *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*, (çev. İ. Kuçuradi), TFK Yay., Ankara 1982; F.Nietzsche, *Ahlâkın Soykütüğü Üstüne*, (çev. Ahmet İnam), Ankara 1998.

⁸⁶ I. Kant, *Eğitim Üzerine-Ruhun Eğitimi-Ahlâkın Eğitimi- Pratik Eğitim*, (çev. Aydoğan), Say Yay., İstanbul 2009, s. 135.

düşünce tarzını”⁸⁷ reddeden bu görüşün karşısında yer alanlar ise insanın yaratılışından gelen fena huylarını dinin dizginleyebileceğini savunur. Onlara göre insanın huzurlu bir yaşam sürmesi ancak dinî kaidelere uymakla mümkündür. Ayrıca Türkiye’de akıl ve bilim ışığında bir çağdaşlık düşüncesini savunanlar, cehalet ve şekilci ahlâkın hakim olduğu bir dindarlık yüzünden dine karşı bir soğuma hissetmiştir. Çağdaş aydınlar, bizim batı kültürüyle tanışmamızdan önce kapalı kalan aile ve toplum hayatımızın sanıldığı kadar temiz olmadığını düşünür. Onun için kapalılık, açıklıktan daha çok ahlâksızlık sebebi olabilir. Servet-i Fünun romancılarının ahlâkî mesajları da bu görüş doğrultusundadır. Mehmet Rauf’un *Karanfil ve Yasemin* adlı romanında, roman kişileri bu kunuyu tartışır.

İslâmiyet’in ilerlemeye engel olduğu fikrine biraz açıklık getirmekte yarar var. Mümtaz Turhan, batı medeniyetinin bir Hristiyan medeniyeti olduğu, esas unsurlarından birinin de bu din tarafından temin edildiği fikrini doğrular. Ancak bu medeniyete intisap edebilmek için Hristiyanlık esaslarını benimsemenin şart olmadığını veya İslâmîliğin batılılaşmaya engel olduğu iddiasının yanlışlığını belirtir. Kaldı ki, İslâm dini, bir vakitler zamanının en yüksek bir medeniyetini meydana getirmiş olması bakımından yükselmeye engel olmadığına dair imtihanı çoktan geçmiş bulunmaktadır.⁸⁸

Bugün ulus devletleri tehdit eden ön önemli güç, kültür emperyalizmidir. Dünyaya hakim güç unsurları, bir ülkeyi sömürgeleştirebilmek için o ülkenin önce iç unsurlarını yok etmeye yönelik politikalar izleyerek sosyal alanda dinî inançları ve millî şuuru zayıflatmayı hedeflemektedir. Bu sebepten sanat eserleri, toplumu yönlendirmede etkili bir araç olarak hâlâ kullanılmaktadır. Başka türlü Tanzimat ve Servet-i Fünun dönemi roman şahıslarının okuduğu batılı romanlardaki kişilere özenmesini ve onları taklit etmesini nasıl açıklayabilirdik? Her ne kadar sanatın topluma tutulan bir ayna olduğu ve bu aynaya sadece görünenin yansıyacağı gerçeği doğru olsa bile sanat eserlerinin hayatı yönlendirme gücü de inkâr edilemez. Üstelik sanat eserlerinde gerçeğe benzerlikten hareket eden yazarların hayal dünyalarını yansıttığı unutulmamalıdır. Burada Tolstoy’un “*mükemmel bir sanat eserinde içerik, bütün insanlar için önemli ve değerli, yani ‘ahlâkî’ olmalıdır.*”⁸⁹ sözünü hatırlatmak isteriz.

⁸⁷ İsmail Çetişli, *Batı Edebiyatında Edebî Akımlar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004. s.82.

⁸⁸ Turhan, age., s.22.

⁸⁹ Tolstoy, *Sanat Nedir?*, Şule Yayınları, İstanbul 2004, s.87.

Türk ailesinde başlayan ahlâksal yozlaşma ve manevî değerlerin kaybı ilk olarak Tanzimat ve Servet-i Fünûn romanlarında sergilendiği için bu dönemlerin eleştirisi hâlâ sürmektedir. Halbuki günümüz dergi ve romanları çok daha müstehcendir; bilgisayar teknolojisi sayesinde her türlü açık-saçık sahneleri her yaşta insan izleyebilmektedir. Bu demektir ki artık, romanlardan daha güçlü bir aracın, internetin, aile hayatı ve çocuklar üzerindeki olumsuz etkisi tatırılmaktadır. Sinema ve televizyonun aile yapısı üzerindeki tahribatı inkâr edilemez. Özellikle büyük bir kitleyi ekran başına kilitleyen pembe diziler, insanları korkutucu bir biçimde lüks hayata özendirilmekte, en önemlisi de kendi halinden memnun olma ve var olanla yetinme duygusunu yok etmektedir. Buna karşın yayın özgürlüğünü savunanlar ile onlara karşı çıkanların tartışması da kısır bir döngü çevresinde sürmektedir.

21. yüzyılı yaşadığımız sürece gelinceye kadar birçok toplumda, evlilik kurumunun yıprandığını ve artık önemini yitirmeye başladığına şahit olmaktayız. Hatta bu toplumlarda evlenmenin gerekli olup olmadığı bile tartışılmaktadır. Nitekim Türkiye’de de bu anlayışın etkisi özellikle büyük şehirlerde görülmekte olup kurulan serbest birliktelikler sonucu çocuk sahibi olunması bile artık yadırganan bir durum olmaktan çıkmıştır. Buna karşın serbest birlikteliğe eğilimin yüksek olması, Türkiye’deki köklü gelenek ve görenekleri kolay kolay yıkabilecek gibi görünmemektedir.

Türk aile yapısı ve yaşantısının korunması ve devam etmesi gereği, tartışılmaz bir sosyal gerçektir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nde evlilik kurumunun önemini yitireceğini düşünmek akla uzak görünmekle birlikte; daha sağlam temeller üzerinde devam etmesi için ne yapılabilir, bu düşünülmelidir. Ancak şunu belirtmeliyiz ki evlilik konusu, yine kadın hakları ve sorunlarıyla birlikte tartışılmaktadır. İslâm dini aileyi toplumun temeli sayar ve bütün toplumsal ilişkileri ona göre düzenler. *Kur’an* âyetleri ciddiyetle okunduğunda görülecektir ki kadına verilen değer, hiç de az değildir. Unutulmamalıdır ki *Kur’an*, yazılı bir kaynak ve uyulması gereken bir kaideler sisteminin açıklamasıdır. Çoğunluğu Müslüman olan bir ülkede şahsî zevk, taassup, cahillik ve hırslar nedeniyle emir ve yasaklara uymayarak yanlışta ısrar edilmesi gerçeği değiştirmez. Nitekim, medenî kanunlar kutsal kitap değildir; ama bağlayıcı hükümler taşır; ancak gerçek manada insan yaşamına yansıyan uygulama alanı bulamazsa eğer, kişi hakkını ne kadar yüceltirse yüceltsin fazla bir mana ifade etmez. Tanzimat dönemi’nde başlayan modern hayat yaşama arzusu, İslâm Hukuku’nun iyi anlaşılmasına ve Avrupa’da gerçek bir hak ve hukuk sisteminin

var olduğu yanılıgına bağlıdır. Araştırmacılar, özellikle kadın hakları bakımından bu yanılığa dikkat çekerler. Şemsettin Sami, Avrupalı kadının dış görünüş itibariyle hak sahibi gibi algılanmasına karşın hakikatte insan haklarının çoğundan mahrum olduğunu belirtir. Ona göre Avrupa’da kadınlar, “*bir oyuncak, bir süs, bir ziynet durumundadır.*”⁹⁰

Başta hızlı kentleşme, göç ve sanayi devriminin yarattığı yeni yaşam biçimleri ve değerleri aile kurumunu bir parçalanma ve dağılma sürecine itmiş ve temel fonksiyonlarını yerine getiremeyecek derecede zayıflatmıştır. Tüm olumsuz gelişmeler ailede bir “çözölme”ye işaret etmektedir. Bunun sonucu ailenin bölünmesi, parçalanması, tek ebeveynli ailelerin giderek artması, boşanma oranlarının yükselmesi, evlilik dışı beraberliklerin çoğalması, nesebi gayri sahih çocukların artması, kültürel ve ahlâkî yozlaşma, toplusal anomi, suç oranlarının artması, uyuşturucu kullanımı, şiddetin yaygınlaşması, kimlik bunalımı, millî ve manevî değerlerden yoksunluk, psikolojik rahatsızlıklar, tatminsizlik gibi insanı ve dolayısıyla toplumu tehdit eden sorunlar baş göstermiştir.”⁹¹

Günümüz sanayileşmiş toplumlarında çekirdek aile tipinin yaygınlığının yanı sıra tek ebeveynli ve aynı cinsten kişilerin oluşturduğu aileler bulunmaktadır. ABD’de yapılan çeşitli çalışmalarda 1990’lardan bu yana aile yapısında önemli değişmelerin yaşandığı görölmektedir. Tek kişilik hane halkı yüzdeleri % 17’den % 25’e yükselmiştir. Bunların birçoğu yaşlı bayanlardan oluşmaktadır. 1970’ten beri değişik yaşlarda hiç evlenmemiş erkek ve kadınların sayısı ikiye üçe katlanmıştır. Çekirdek aile oranında da hızlı bir düşüş vardır. Boşanma oranı ise 1960’lardan 1990’a ikiye katlanmıştır.⁹² Ailenin küçölmesi biçimindeki değişimin idealize edilmesi ve yaşlıların huzur evlerine, çocukların çocuk esirgeme kurumuna, kadınların kadın sığınma evlerine vs. toplayarak sorunları çözmenin kolay olmayacağı açıktır.⁹³

“*Türkiye’de aile hayatının sosyolojik bağlantıları batıdaki çözölme aşamalarını çağrıştırır işaretler vermektedir.*”⁹⁴ Her gün ana haber bültenleri, aile cinayetleri, hırsızlık, gasp, daha çok alkollü araç kullanımı sonucu meydana gelen

⁹⁰ Şemsettin Sami, age., s.83.

⁹¹ Semra Demirkan, “Türk Ailesinin Korunması ve Güçlendirilmesi Sivil Toplum Kuruluşları ile İşbirliğin Önemi”, *Aile ve Toplum Eğ. Kül. ve Arş. Dergisi*, T.C. Başb. Aile ve Sos. Arş. Genel Müd.Yay., C.3, S.9, 2006, s. 92.

⁹² A. İçağasıoğlu Çoban, “Yalnız Yaşayan Yaşlılara İlişkin Aile Politikaları”, *Aile ve Toplum Eğ. Kül. ve Arş. Dergisi*, T.C. Başb. Aile ve Sos. Arş. Genel Müd.Yay., C.2, S.8, 2005, s. 100.

⁹³ Yıldırım, agm., s. 100.

⁹⁴ Dursun Ayan, “Gösterimlik Tüketim ve Tüketici Kimliğinde Aile”, *Aile ve Toplum Eğ. Kül. ve Arş. Dergisi*, T.C. Başb. Aile ve Sos. Arş. Genel Müd.Yay., C.2, S.8, 2005, s. 45.

trafik kazaları ve çeşitli sebeplere bağlı bin bir sıkıntıyla mücadele eden insanların (kırık hayatların) haberini vermektedir. Boşanma oranlarındaki artış sonucu çocuk ve kadınların devlet bakımına muhtaç olması vs. daha birçok sebep, sosyal ve ekonomik yönden hayli düşündürücü sonuçlar doğurmaktadır. Bize göre, sorunların kaynağı cahillik, bilgisizlik, bencillik ve umursamazlıkta aranmalıdır. Her sorunu çözmekle yükümlü olan tek kurum devlet değildir. Onun için ülke aydınlarının ve sivil toplum kuruluşlarının birlikte hareket ederek sorun çözücü yaklaşımda bulunmalarına şimdi her zamankinden daha çok ihtiyaç vardır.

Aile kurumu, bütün toplumlarca kültürel kimliğin, insanî değerlerin ve tarihî sürekliliğin koruyucusu ve aktarıcısı kabul edilmiştir. Sağlam bir toplum yapısının güçlü bir aile kurumuyla sağlanabileceğine olan inanç, aile kurumunun gücünü ve bütünlüğünü koruması yönünde tedbirler alınmasını gerekli kılmıştır. Aile yapısının bozulması toplumlarda telafisi mümkün olmayan sorunlara yol açmaktadır. Aile değerlerinin zayıfladığı bir toplumda başta neslin devamı olmak üzere, çocukların ve gençlerin topluma faydalı birer insan olarak yetişme imkânları da yok olmaktadır. Türkiye Cumhuriyetinin 1961 tarihli Anayasası ile aile, Türk toplumunun temeli kabul etmiş ve ailenin korunması için gerekli tedbirlerin alınması gereği beyan edilmiştir. Bugün Aile ve Kadından Sorumlu Devlet Bakanlığı bulunmakta olup sosyal hizmetler sahasında ailenin korunmasına yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Fakat Türk ailesinde çözülme işaretlerinin belirmesi, çoğu anne-babanın aile sorumluluğunu üstlenmekten aciz, insanî kıymetlerin yeni nesile aktarımında da bilinçsiz ve yetersiz kaldığını göstermektedir. Memleketin siyasî, sosyo-ekonomik ve kültürel durumundan aile kurumunun doğrudan etkilendiği de bir gerçektir.

Huzurlu ve güvenli bir aile ortamında yetişen ve yaşamını sürdüren bireylerin toplumsal alanda daha olumlu bir kişilik sergilediği gözlenmektedir. Aynı şekilde dış dünyada yaşanan olumlu ya da olumsuz durumların aile ilişkilerine yansımaları söz konusudur. Ruh sağlığı yerinde, medeniyet seviyesine yükselmiş bir toplumun, sağlıklı aile ortamında yetişen gençlerle kurulacağına olan inancımızı belirtmek isteriz.

Güçlü bir toplum yapısı ve hayatı hedefleniyorsa eğer, aile kurumu yüceltilip aileye eski kutsiyeti kazandırılmalıdır. Kitle iletişim araçlarının son teknolojik gelişmelerle sürekli desteklendiği bir çağda, değişimi durdurmak imkânsız olduğuna göre, değişime, hayatın devamını sağlayan bir güç kaynağı olarak bakılmalı ve öz değerler korunarak hayatı güzel kılmanın yolları aranmalıdır.

“Edebiyat, faydalı olmak amacını gütmez; edebî eserlerle estetik zevk vermek esastır.” Sözü her ne kadar doğru olsa da açık ya da gizli bir mesaj vermeyen bir eser düşünülemez. Özellikle roman söz konusu olunca mutlaka yazarların okura vereceği bir şeyler vardır; ancak yazarlar şunu yazsın bunu yazmasın demek gibi bir şey mümkün değildir.⁹⁵ Bundan dolayı yazılıp çizilenlerin ardından eleştiri imkânı doğar. Yazılanlar eğer çoğunlukla halkı kötü etkilemişse eleştirilerin şiddeti artabilir⁹⁶ Dolayısıyla Servet-i Fünun roman yazarlarının ele aldıkları konularla kendi amaçlarına ne kadar ulaştıklarından çok, halk üzerinde yaratmış oldukları olumlu ya da olumsuz etki önemlidir. Biz bu konuda bir hüküm verebilmek için dönemin romanlarını, “aile” başta olmak üzere kişilerin kendi iç dünyaları ve çevreyle olan ilişkisini de dikkate alarak inceleyeceğiz.

⁹⁵ Sanat eserinin neyi yansıtacağı konusunda bkz. Aristoteles, **Poetika**, çev. İsmail Tunalı, Remzi Kitabevi, 2002, s.22-43; Berna Moran, **Edebiyat Kuramları ve Eleştiri**, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

⁹⁶ Servet-i Fünunculara yönelilen eleştiriler için bkz.: Bilge Ercilasun, age.

I. BÖLÜM

YAPI YÖNÜYLE AİLE

A. Aile Tipleri

a) Geleneksel (Ataerkil) Aileler

Geleneksel (geniş) aile, “Kırsal hayatta geniş olarak görülen ve özellikle sanayi öncesi toplumlara özgü ortaya çıkan aile örneğidir. Babadan torunlara intikal eden yatay ve dikey genişlik içinde ortaya çıkabildiği gibi akrabaları da içine alabilecek bir genişliğe de ulaşabilmektedir. Modern aileye ya da kent ve kasaba ailesine göre genç kuşaklar (çocuklar ve torunlar), uzun bir süre aile çatısı altında tutulurlar. Bu yüzden kuşaklar içinde meydana gelen evlilikler de aile çemberinde kabul edilir.”⁹⁷

“Günlük yaşam ve üretimde Osmanlı ailesi, çekirdek ailenin yaşam kalıplarından çok ‘büyük aile’nin yaşam ve üretim kalıplarına uymaya meyillidir. Geleneksel şehir ve köylerde çekirdek aile, hayatın sürdürülmesi için uygun bir aile tipi değildir. (...)Osmanlı ailesi 18.-19. yüzyıl İstanbul’unda çekirdek bir ailedir. Bir önceki kuşak hane içinde bulunabilir, ama kural değildir. Küçük şehir ve köylerde büyük aile ve sülale hakimdir.”⁹⁸

Çoğunlukla İstanbul ve çevresinde yaşayan ailelerin hayatının sergilendiği Servet-i Fünun romanlarında geniş aile sayısı, çekirdek aileye nazaran azdır. *Nesl-i Âhir*’de ve *Karanfil* ve *Yasemin* gibi birkaç romanda geniş aile yaşantısı söz konusudur. Ancak bu ailelerin yaşantısı, kırsal kesimdeki geniş aile modeliyle sadece iki kuşağın aynı evde oturması yönüyle benzerlik gösterir. Kırsal kesimdeki geniş ailenin birçok işlevi kentteki geniş aile yaşantısında yoktur. Örneğin: “*Ekonomik işlev, saygınlık işlevi, eğitim işlevi, koruyucu işlev, dinî işlev, eğlence ve dinlenme işlevi, psikolojik doyum sağlama işlevi*”⁹⁹ gibi.

İncelediğimiz romanlardan sadece *Eylül*, üç çiftin bir arada aynı evi paylaşmasıyla en kalabalık geniş aile modelini sergiler. Süreyya ve karısı Suad, Hacer ve kocası Fatin Bey bir de anne-baba aynı çatı altında yaşarlar. Genç çiftlerin çocuğu yoktur. Zaten çocuk sahibi olacak bir yetişkin psikolojisi ve sorumluluğuna da sahip değildirler. Bu romanda kadere boyun eğişi ve sabretme gücüyle geleneksel

⁹⁷ Doğan, age., s.198-199.

⁹⁸ Ortaylı, age., s. 4-139;bkz. Leyla Kırkpınar, *Türkiye’de Toplumsal Değişme ve Kadın*, KB Yay. Ankara 2001.

⁹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Doğan, a.g.e., s.199-200.

Osmanlı kadını rolünü üstlenen tek kişi Süreyya'nın annesidir. Aile, onun hanımefendiliği ve anaçlığı sayesinde ayakta durmakta, en azından şekil itibarıyla geniş aile fonksiyonunu korumaktadır. Fakat Hanımefendi'nin varlığı, evde huzuru sağlayan en önemli unsur olmasına rağmen, üç yetişkin çiftin sürekli aynı ortamı paylaşıyor olmasından doğan sıkıntıları ortadan kaldırmaz.

Eylül'ün dokusuna iki kardeşin birbirine tahammülsüzlüğü hakimdir. Süreyya ve Hacer birbirleriyle anlaşamaz. Buna bir de sevimsiz, cimri enişte eklenince Süreyya açısından, her ne kadar fazla söz edilmese de, durum zorlaşmaktadır. Dahası böyle bir enişteye otoriter bir kayınpederin tahammül etmesi de zordur. Babanın cephesinden olaylara bakıldığında –her ne kadar kaba, anlayışsız bir adam olarak çizilse de – onun da haklı yönlerinin olduğunu kabul ediyoruz. Nihayetinde belli bir yaştan sonra, evinde kafasını dinleyecekken horlanmaya başlanır. Dahası hâlâ evin geçim derdi onun omuzlarındadır. Suad'a gelince Hacer gibi hoppa bir görünümceyle her an aynı havayı solumak kolay olmayacaktır. Fakat O, önceleri bir gelin sıfatıyla bulunduğu bu evin atmosferinden şikâyetçi değilken sonradan Hanımefendi hariç evdeki herkese karşı bir tahammülsüzlük hissetmiştir. Gerçi bunda Necib'e âşık olmasının payı büyüktür. Nitekim âşık olduktan sonra hayatı sorgulamaya başlar ve halinden şikâyet eder.

Dolayısıyla birbirinden hoşlanmayan kişilerin aynı çatı altında yaşıyor olması, imkânların zorlanarak yuvaların ayrılması gerekliliğini düşündürmektedir. Saygı ve sevgi etrafında olmak şartıyla geniş ailenin pek çok olumlu yanından bahsetmek mümkündür. Fakat ne yazık ki maddi imkânların paylaşımında çıkan hoşnutsuzlukların yanı sıra çekememezlik, anlayışsızlık ve en önemlisi de sevgisizlik gibi nedenlerle geçimsizliğin öne geçmesi, çekirdek aileye özenilmesini haklı göstermektedir.

Nesl-i Âhir'de Süleyman Nüzhet'in ablasının evinde hem genç bir gelini hem de iki görünmcesi vardır. Görümcelerden geçmişte kısa bir evlilik hayatı olan ve şuhluğuyla tanıtılan Suzan ile Süleyman Nüzhet'in yeğeni arasındaki kaçamak, gelinin huzurunu kaçırsa da Suzan'ın evlenip ayrılmasıyla sorun çözülmüş olur. Görümcelerden Server ile de Süleyman Nüzhet flört eder. Ancak geleneksel anlayışla yetişen ablanın, evinde yaşanan yasak ilişkilere sessiz kalması romanın dokusuna uygun düşmez.

Karanfil ve Yasemin'de ise sık sık İstanbul'un köklü ailelerinden ve konak yaşantısından bahsedilir. Bu romandaki kişiler, diğerlerine göre daha modern bir

hayat sürmektedirler. Dolayısıyla aile bireyleri son derece bağımsızdır. Bunlardan Kadri Paşa'nın gelini Nevhiz, istediği gibi gezip tozmasına karşın kimse ona nereye gidip geldiğini sormaz. Nitekim romanın sonunda Nevhiz'in evden ayrılırken Paşa'ya yazdığı mektupta konağa geldiğinden buyana kendisine nezaketle ve insancıl davranılmasından dolayı minnettar olduğunu söylemesi boşuna değildir. Ne yazık ki onu evi terk etmeye kocasının ilgisizliği ve bozuk yaşamı mecbur etmiştir.

Aynı ailenin miras meselesi ve mirasa göz diken çetelerle mücadelesinin anlatıldığı *Define* ve *Kan Damlası*'nda çok fazla aile ilişkileri üzerinde durulmaz. Bu polisiye romanlardaki olayların çözümünde gerektiği kadar aileler hakkında bilgi verilir. Önce Hadiye Hanım ve babasından; sonra Hadiye Hanım'ın Raci Bey ile evliliği ardından boşanması ve ikinci evliliğinde de kocasının ölümü üzerine kızıyla yaşamasından bahsedilir. Dr. Şâkir Bey'in Suzan ile evliliğinden iki çocuğu olur. Hadiye Hanım da onlarla yaşamaya başlar. Uşaklar, hizmetliler ve aşçılarla toplam on altı kişi aynı çatı altında yaşamaya devam ederler.

b) Çekirdek Aileler

*Anne-baba ve evlenmemiş çocuklardan oluşan aileye küçük aile denir. Batıda sanayi devrimini müteakip ortaya çıkmıştır. Günümüzde kent toplumunun ailesi çekirdek aile özellikleri taşımaktadır. Geleneksel aileye göre işlevleri daha da daralmıştır. (...) Geleneksel aileye özgü diğer işlevleri ya tamamen ortadan kalkmış ya da etkisi azalmıştır.*¹⁰⁰

“Bireysel mutsuzluklar, yetersiz aile modelinden ya da kötü bir aile ortamından kaynaklanır.”¹⁰¹ Kişilerin sağlıklı yetişmesinde ve sağlıklı bir ömür sürmelerinde aile bireyleri ve akrabalarıyla kuracağı psikolojik bağların önemi büyüktür. Çocukların yetişmesinde önceki kuşağın tecrübe ve bilgisinin yeni kuşaklara aktarılması gerekir. Oysa köklü değer yargılarını içinde barındıran “büyük ailenin” parçalanarak yerini “çekirdek aile” denilen karı-koca ve çocuklardan oluşan küçük bir yapıya bırakması eğilimi, gücünden bir şey kaybetmeden günümüzde de devam etmektedir.

Servet-i Fünûn yazarları, yeniyi isterken eskiyi görmezden gelme eğilimine yönelmişlerdir. Ancak eskinin yerini tutacak yeni değer yargılarının nasıl ve ne

¹⁰⁰ Doğan, age. , s. 200.

¹⁰¹ Yıldırım, agm., s. 94.

şekilde olacağını çok iyi bilmemektedirler. Onlara göre iyi olan şey, yeni, alışılmamış ve sorunsuz, yani bağımsız olandır. Çekirdek aile modeli kişileri, kendi dünyalarında daha bağımsız kılacağından romanlarda olaylar, daha çok bu aile modeli üzerinde kurgulanmıştır. Ancak geleneksel aile yaşantısına nazaran daha fazla özgür ve bağımsız hareket etme beklentisi içerisinde olan bireylerin bu aile modeliyle hayal etikleri huzuru buldukları söylenemez. Çekirdek ailelerde, geleneksel aileye göre daha fazla yalnızlık ve içine kapanıklığın getirdiği bir uyuşukluk göze çarpmaktadır. Her ne kadar hizmetli ve mürebbiyelerin varlığı evde bir canlılık oluştursa da gerçek anlamda yakın akrabaların yerini tutmamaktadır.

Dikkati çeken şudur ki bu dönem romanlarının neredeyse tamamı aile içinde geçmesine rağmen hiçbir çocuk, nine ya da büyükbabasıyla bir şeyler paylaşamaz. Sadece *Nesl-i Ahîr*'de Azra'nın büyükannesini ziyareti vesilesiyle onu örnek almasından bahsedilir. Bu sahneler de yazarın bilinçli çabasıyla oluşturulmuştur.

Aşk-ı Memnu'da yaşam, çekirdek aile yapısı içerisinde sürdürülür. Dolayısıyla geniş ailenin bazı fonksiyonları değişik şekillerde karşımıza çıkar. Örneğin çocuk yetiştirmede büyükannelerin yerini mürebbiye ve hizmetliler alırken ev işlerinin paylaşımı söz konusu olmayıp bu iş de hizmetlilere düşmüştür. Ayrıca, özellikle çocukların yaşadığı yalnızlık duygusu, geniş aileyi oluşturan büyükanne, büyükbaba, hala, teyze, amca, dayı, kuzen gibi birinci dereceden akrabaların olmamasına bağlıdır. Gerçi Adnan Bey, evlenene değin bir çatı altında duyulabilecek aile sıcaklığını hizmetliler sağlamıştır; fakat onların ilgi ve şefkati ne yazık ki sadece birinci dereceden akrabaların hissettirebileceği sevginin yerini tutamamıştır.

Mai ve Siyah'da çekirdek aileye iç güveyi gelir. *Nesl-i Ahîr*'de geniş ailelerden bahsedilse de çoğunlukla çekirdek aile düzeni hakimdir.

Nemide romanında çekirdek aileler vardır ancak mürebbiye ve hizmetliler geniş aile fonksiyonu üstlenerek ailenin yalnızlığını paylaşır ve aileye manevî destek olur. *Nemide*'nin Nail'e aşırı düşkünlüğü de kızcağızın yalnız olmasından kaynaklanmıştır; çünkü zavallı çocuk, aşçının kendisinden iki yaş büyük olan Nergis isimindeki kızından başka bir çocuk tanımamıştır. Kanlıca'daki yalıya taşınırken de tıpkı bir aile gibi *Nemide*, babası, dadısı, süt ninesi, lalası ve aşçının kızı Nergis birlikte giderler. Aşçı kadın ise kocasıyla birlikte İstanbul'daki yalıya bekçi bırakılır.

Genç Kız Kalbi romanı İzmir'de yaşayan modern görüşlü bir ailenin kızı Pervin'in İstanbul'da yaşayan amcasını ziyareti ve İstanbul hayatı hakkındaki

gözlemlerini konu almaktadır. Esasında Pervin'in ziyaretinin amacı, hem batı standartlarında gelişmiş bir modern şehir görmek hem de bu şehirde modern görüşlü birisiyle tanışıp evlenmektir. Fakat ne yazık ki genç kız, kısa bir süre sonra gerçek dünyanın hayallerindekine hiç benzemediğini fark eder. Sonuçta yazarın sözcüsü durumundadır ve onun hayata bakışını batılı romanlar şekillendirmiştir. Dolayısıyla yazarların hayal ettiği Avrupalı aile modelinin hayata geçirilememiş olması acı bir gerçektir. Şekil itibariyle iki çocuklu bir çekirdek aile modeli ideal olmalıdır; ancak bu ailenin kültür ve ahlâki yönünün zayıf kalması, modern zihniyet algısından yoksun oluşları büyük bir sorundur. İstanbul'un birçok ailesinin de bu ailenin bir benzeri olacağı fikri ise daha ürkütücüdür. Pervin, İstanbul'da muntazam bir kibar hayatın olmayışını bu gibi ailelerin varlığına bağlar. Amcasının evinde herkes, birbirlerine karşı o kadar sevgisizdir ki Pervin, onlarla aynı sofradayken onların daha doğrusu toplumun övünç kaynağı olan gelenekleri düşünerek gülmekten kendisini alamaz. Sürekli, amcasının aile hayatını inceleyerek gelenekleri ve toplumun genel ahlâk kaidelerini eleştirir. Şekilci zihniyete karşıdır. Verdiği örneklerle kendini haklı çıkarmaya çalışır.

Aile ahlâkı, geniş bir çerçeveden bakıldığında toplum ahlâkını yansıtmaktadır. Servet-i Fünûn romanlarında sürekli "*ahlâk*"tan bahsedilir. Ancak ahlâkın neyi kapsadığı ve ne şekilde bir eğitimle kazandırılacağı açıklanmaz. Gerçi verilen tiplerin zıtlığından ve olumsuz durumlardan bir ders çıkarmaya yönelik sahneler oluşturulur; ama bu, böylesine önemli bir konunun kavranmasında yetersiz kalır. Nihayetinde yazarların temsilciliğini üstlenen bu tipler, topluma örnek olacak güçlü ve köklü değer yargılarına sahip değildirler.

Tezimiz Servet-i Fünun romanlarında aile konusu ile sınırlandırılmıştır; ancak konunun sosyolojik boyutu, 19. yüzyıldan günümüze ailede devam eden bir değişim sürecini kapsamaktadır. Dolayısıyla günümüzde toplumsal sorun kabul edilen meselelerin, tarihî geçmişimizle ilişkilendirilmesi ve geçmiş dönemden günümüze yansıyan sorunlar arasında bir bağ kurmak kaçınılmazdır.

Her ne kadar çalışmamızı alt başlıklar altında oluştursak da konuları tamamıyla birbirinden ayıramadığımız için, bu bölümde, eğitim meselesine değinmeden geçemeyeceğiz. Aileyi temelden sarsacak en önemli unsur, çocuk ve gençlerin yanlış eğitimidir. Eğitimin sadece teknik ve bilimsel yöntemlerle sağlanabileceğini düşünmenin bir yanılgı olacağı kanaatindeyiz. Eğitimde teknik ve bilimin yanı sıra, günümüzde çok fazla dile getirilmeyen köklü değer yargılarının da

yeni nesillere aktarılması gerekmektedir.¹⁰² Fakat ne yazık ki çekirdek aile modeli, önceki nesillerle değer paylaşımına fazla imkân vermemektedir. Geniş aileye mensup bireylerin kırsal kesimden büyük şehre yoğun göçü, toplumsal yalnızlaşmayı ve uyum sorununu da beraberinde getirmektedir.

Ortaylı, aşağıda adı geçen kitabında çocuk eğitimi değerlendirirken 19. asırda Osmanlı eğitiminin rekabetçi bir ruh vermemesine rağmen, Osmanlı ülkesinde çocukların geniş kitlesinin Avrupa'daki gibi dağınık ve eğitime ayak uyduramayıp bu nedenle daha çok sokağa ve buhrana düştüğü bir ülke olmadığını belirtir. *“Bir başka deyişle, Osmanlı seçkin sınıfı ile eğitime giren en alt tabaka genci bile yeterince şanslıydı ve hele kendi konumundaki Avrupalı alt sınıflara göre kesinlikle daha şanslıydı; alt tabaka gencinin eğitimden uzak olanı da sokağa ve talihin savurmasına terk edilmiş değildi. Hiç değilse kendi geleneksel fakir hayatının kalıpları içinde idame-i hayat ediyordu.”*¹⁰³

Oysa 19. yüzyıldan bu yana “yeni bir hayat” ideolojisine bağlı başlayan değişim sürecinde, ekonomik güç unsurlarının farklılaşması ve şehirleşme olgusunun da olumsuz etkileriyle Türk ailesinin sosyolojik durumu konusunda pek olumlu değerlendirmeler yapılamamaktadır.

Değişimin seyri daha çok olumsuz yönde olduğu için gelecekte de bu tartışma hiç bitmeyecek gibi görünmektedir. Bu demektir ki Türk aile hayatı, bu denli tartışmaya açık bir durum sergiliyor ise bireylerin aile ve toplum içinde huzuru sağlamaları ve yaşamaları biraz zor olacaktır. Çünkü *“Maddî imkânların getirdiği refah ile Batılı standartları yakalayamayan alt kültürler hiçbir zaman kendi toplumlarının olmayan sıkıntı, buhran ve bunalımlara yönelmektedirler. Bunlar, kendi toplumlarına yabancı sosyal, politik ve ekonomik etkenlere bağlı olan, acıları, idealleri ve özlemleri benimsemektedirler. Özellikle yanlış, yetersiz ve eksik sosyalleşmenin yol açtığı bu tür yabancılaştırmanın gençler planında daha belirgin örneklerine tanık olunmaktadır. Ekonomik sorunu olmayan üst gelir grubundan gelen gençlerde daha çok öykünmecî (taklit) düzeyinde seyreden yabancılaştırma; alt gelir grubuna dahil olan kesimde kendilerini toplumunun refahından pay alamayan itilmiş, horlanmış ezik üyeler psikolojisini tahrik etmekte; bu nedenle gençler,*

¹⁰² bkz.I. Kant, age.

¹⁰³ Ortaylı, age., s.87.

toplumun değer yargılarına sırt çevirmektedirler. Bu psikoloji zamanla olumsuz bir kimliğe dönüşerek topluma baş kaldırmanın da nedeni olabilmektedir.”¹⁰⁴

Üst gelir gruplarının 19.yüzyılın başında olduğu gibi taklitçiliğini sürdürmesinde şaşılacak bir şey olmayabilir; ancak alt kültürlerin olumsuz yönde değişimi Ortaylı’nın yukarıdaki değerlendirmesine ters düşmektedir ki bu, Türk ailesi ve yeni nesillerin kimliği açısından çok büyük bir sorundur. Nitekim *Ferdi ve Şürekâsı*’nda İsmail Tayfur, babası ölünce eğitim hayatını noktalasa da bir kereste dükkânında işe girerek geleneksel fakir hayatının kalıpları içinde hayatını sürdürmüştür. Burada yakın geçmişimize kadar usta-çırak ilişkisine bağlı bir sistem içerisinde gençlerin topluma kazandırılmalarının önemi hatırlanmalıdır.

B. Aile Yapısını Şekillendiren Unsurlar

a) İç Güveylik

İç güveyi durumu, erkeğin karısının evinde oturmak üzere evlenmesidir. İncelediğimiz romanların sadece üç tanesinde iç güveyi durumu vardır. Bunlardan *Mai ve Siyah*’ta *Mir’at-ı Şuûn* gazetesi sahibi Tefik Efendi, kendisi evlenmeyi düşündüğü için oğlu Vehbi’ye iç güveyi olabileceği bir ev arar. Ahmet Şevki’nin aracılığı ile Ahmet Cemil’in kardeşi İkbâl ile Vehbi evlendirilir. Vehbi, cimriliği, içkiye düşkünlüğü ve kötü ahlâkıyla ailenin huzurunu kaçıır; varlığı, mutlu bir yuvanın üzerine gölge gibi çöker.

Ferdi ve Şürekası’nda İsmail Tayfur, patronunun kızıyla evlenip iç güveyi olur; ancak karısını sevmemektedir. *Eylül*’de ise Hacer’in kocası Fatin Bey, kendisine bir ev açabilecek durumdayken cimriliğinden iç güveyi olmayı sürdürür.

Evlenen çiftlerin aileleriyle aynı evde yaşamaları bazı sorunları beraberinde getirmektedir. Gelin ile damadın aile içindeki görünümüne baktığımızda, kadının kocasının ailesinin evinde yaşamasının Türk toplumunda doğal bir durummuş gibi algılandığını görürüz. Nitekim geleneksel anlayışta “eve yakışacak gelin” aranması da bu yüzden olsa gerektir. Buna karşın, damadın kadının ailesinin evinde yaşaması, tespit ettiğimiz iki sebepten dolayı toplumumuzda çok tercih edilen bir durum değildir: İlki erkeğin eve kazanç getirme mecburiyetidir ki, eğer damat, ev masraflarına katılmıyorsa bu büyük sorun oluşturur. *Mai ve Siyah*’da Vehbi’nin,

¹⁰⁴ Doğan, age. , s.374.

Eylül'de ise Fatin Beyler'in cimriliklerine dikkat çekilmesi bu yüzdendir. Diğer önemli bir sorun da damadın karakterinin düzgün olup olamamasıdır; çünkü yabancı bir erkeğin aynı çatı altında yaşaması, damat bile olsa, güven duymayı gerektirir. Nihayetinde Vehbi'nin henüz yeni evli olduğu halde evin hizmetlisini tacizi ve felçli babasının genç karısına gözünü dikmesi hatırlanacak olursa Türk gelenekleri açısından aile içi mahremiyetin önemi daha iyi anlaşılacaktır. İlgili bölüme bkz!

b) Çokeşlilik

Ortaylı, geleneksel Osmanlı ailesinin çok zevceli bir düzene dayandığı yaygın inanışa katılmaz. Ona göre, Osmanlı cemiyetinde *polygamie* denen çok zevceli evlilik; ne gayriahlâkî (zaten toplumda az görülür) ne gayrikanunî bir durumdur. Cem Behar'ın araştırmasına dayanarak İstanbul'da çokeşli erkek oranının evlilerde 1885 ile 1906 yılları arasında 2,51 ile 2,16 oranında değiştiğini¹⁰⁵ daha doğrusu sabit kaldığını belirtir.¹⁰⁶

Şemsettin Sami ise çok eşliliğin Avrupalının sandığı gibi İslâm dininin emri olmadığını ve İslâm dininin bunu lüzumlu görmediğini; lakin büsbütün engelleyip yasaklamamakla birlikte tavsiye etmediğini hatırlatır.

Lakin “*çokeşliliğe müsaade olunduğunu beyan eden ayet-i kerîmenin altında ‘Bir kadın ile kanaat etmek daha iyidir’ anlamına gelen bir ibare bulunduğu unutulmamalıdır.*”¹⁰⁷

Hristiyanlık çok eşliliği yasaklamış; ancak Avrupa'da Hristiyan hükümdarların çoğu, sayısız eşler edinmişler ve açıktan çokeşliliğe cesaret edemeyenler de gizli dostlar tutup, onlarla çocuk sahibi olmuşlardır. Çokeşliliği icat eden İslâm dini değil; İslâm öncesi Araplarla Hintliler ve diğer bazı milletlerdir.¹⁰⁸ Ayrıca Şemsettin Sami, kadının birden fazla koca alabilmesinin (poliandri) hiçbir zaman hiçbir toplumda onaylanmadığını da ifade eder.¹⁰⁹

Şemsettin Sami'nin ardından, Fatma Aliye, *Nisvan-ı İslâm* adını taşıyan kitabıyla kadın haklarını savunur. Onu asıl üne kavuşturan, romanlarından çok,

¹⁰⁵ Aktaran: İlber Ortaylı, age. s. 76; Cem Behar, “Polygyny in İstanbul 1889-1926”, Middle Eastern Studies, vol. 27/3, July 1991, s. 477-478)

¹⁰⁶ Ortaylı, age., s. 75-76. (bkz. Halil Cin, a.g.e., s. 300-302.)

¹⁰⁷ Şemseddin Sâmî, age., s.64. *(Nisâ Sûresi, 3.âyet)

¹⁰⁸ age., s. 65-66.

¹⁰⁹ age., s. 58.

okeşlilik lehinde bir dizi makaleler yayımlayan Mahmut Esat Efendi'ye karşı sürdürdüğü polemikler olmuştur. Mahmut Esat Efendi, okeşliliğı bir doğa yasası olarak kabul ediyor ve **Şeriat**'ın bu durumu yalnızca belirtmekle yetindiğini ileri sürüyordu. Fatma Aliye, onun görüşlerini çürütmeye çalıştığı bir makalesinde, eğer İslâm ilkeleri evrensel olarak geçerli ilkelerse, tekkarılı evliliğı, İslâm'ın ve modern uygarlığın ilkeleriyle uyumlu olarak bir erkeğın yalnızca bir tek kadınla evlenebileceğini buyuran Kur'an ayetinin istediğı evlilik olarak kabul etmek gerektiğini söyler.¹¹⁰

Çağdaşlaşmanın savunucugunu yapan Servet-i Fünun yazarları, doğal olarak kadın haklarını savunmuş ve çok eşliliğı karşı ıkılmışlardır. Ancak **romanlarda batılı anlayışı benimseyen tipler, ikinci bir eş yerine metres hayatı yaşamaya başlamışlardır.** *Menekşe*'deki yazar Hüseyin Bülent, bu anlayışı benimseyenlerdendir.

Halit Ziya, geleneksel kültüre sahip, alt sınıfın yaşantısına örnek verdiği romanlarında, kadınların, sebep her ne olursa olsun yuvalarını yıkmak istememelerini anlamakta zorlanır. Onun bilinci *Kırık Hayatlar*'da Ömer Behiç'te yansımısını bulur. Suzidil'in sürekli şiddete maruz kalmasına rağmen Andelip Bacı'nın tavsiyeleriyle tekrar kocasına dönmesine Ömer Behiç bir anlam veremez. Nitekim Andelip Bacı, on yıllık evliliğının ardından çocuğı olmayınca kocası üstüne evlenmek istemiştir. Bu duruma dayanamayan kadıncağız, evinden ayrılmak zorunda kalmış ve o günden beri Ömer Behiç'in evinde yaşamaya mecbur olmuştur. Ancak yıllar sonra evini terk edişinin bir hata olduğunu anlamış ve bunun üzüntüsünü duymuştur. Bu yüzden o, sebep ne olursa olsun kadınların oşulsuz bir itaatle kocasına boyun bükerek yuvasına sahip çıkmaları gerektiğini düşünür. Suzidil'i her küs gelişinde "*her kadın kocasının yanın da gerek...*" (s.122) diye kocasına gönderişi de bu yüzdendir.

c) Ailede ocuk Sayısı

19. yüzyılda nisbî olarak artan refah sonucu, az ocuk yapılması ve hattâ ocuk düşürme fiili artarak, az sayıda çocuğı iyi eğitim verme özlemi gelişti. Doğum

¹¹⁰ Caporal, Bernard, **Kemalizm Sonrasında Türk Kadını**, (ev.: Ercan Eyüboğlu), Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., 1999. s. 73-74; D. Mehmet Doğan, **Dil Kültür Yabancılaşma**, Birlik Yayınları, Ankara 1984.

kontrolü ve çocuk aldırma eyleminde bu unsur en önemli etkidir. Az çocuk isteme eğilimi bu nedenle hâlen devam ediyor.¹¹¹

Servet-i Fünun romanlarında bireyler, ister eğitilmiş olsun isterse eğitimsiz, bir ya da iki-üç çocuk sahibidirler. Bunu, yazarların bir tercihi kabul ediyor ve romanın kurgusuna paralel kişi sayısı oluşturulduğunu düşünüyoruz. Şöyle ki, roman kişilerinin birçoğunun küçük yaşta ya annesi ya da babası ölmüştür. Ayrıca benimsenen modern yaşantının da az çocuğa dayalı bir çekirdek aile modelini cazip kıldığını söylemeliyiz.

Aşk-ı Memnu'da Adnan Bey'in iki çocuğu vardır. Eşi erken yaşta ölmüştür, ama yaşasaydı bile daha fazla çocuk sahibi olmayı düşünmeleri yaşam felsefeleri gereği zor görünmektedir. Firdevs Hanım için ise iki kızını dünyaya getirmek felaket değerindedir. O, çocuk sahibi olup evine bağlanacak anaç bir kadın değildir. Çocuklarını gençliğini yaşamasının önünde bir engel gibi görür. Çocuk sahibi olduğu için kocasını suçlar ve her gün onunla kavgasında “*Ömrüm sana çocuk yetiştirmekle mi geçecek?*” (s.16) cümlesini kocasının yüzüne vurur. Anne olmayı kabullenemeyen Firdevs Hanım'ın büyükanne olması ise artık yaşlandığı anlamına geleceğinden Peyker'in doğum yapmasını ayıp, bağışlanmaz bir suç olarak değerlendirir.

Kırık Hayatlar'da Ömer Behiç'in Selma ve Leyla adında iki kızı; hizmetli Suzidil'in bir oğlu; sözü edilen diğer ailelerin ise bir ya da iki çocuğu vardır.

Mai ve Siyah'ta Ahmet Cemil iki kardeştir; romanda bahsi geçen Türk ailelerin birer çocuğu vardır. Ayrıca İstanbul'da çalışan yabancıların ise çok çocuk sebebiyle memleketlerinden ayrıldıklarına dikkat çekilir. Sadece bu romanda batının da sefil yönlerine dikkat çekilmesi, Avrupa'nın her yönüyle vatandaşlarına mükemmel bir yaşam sunmadığını, orada da yoksulluğun olduğunu ve geçim kaygısıyla kadın-erkek birçok Avrupalı'nın İstanbul'a barlarda, tiyatrolarda çalışmaya geldiklerini sergilemesi bakımından çok önemlidir.

Nesl-i Ahîr'deki aileler, üç ya da tek çocuğa sahiptir. Süleyman Nüzhet'in bir kızı, ablasının bir oğlu, çağdaş fikirli kayınvalidesinin bir oğlu iki kızı vardır. Eniştesi üç kardeştir. Çoğunlukla çekirdek aile modeli yaşantısı süren arkadaşlarından Muzaffer Bey'in üç, Calip Bey'in ise iki çocuğu vardır. Az çocuğa iyi bir eğitim anlayışı taşıyan bu şahıslar, çocuk eğitimi konusunda çok bilinçlidir.

¹¹¹ Ortaylı, age., s.87.

Calip Bey'in en büyük uğraşı, çocukların eğitimidir. Dört yaşındaki oğluna bir mürebbiye; Türkçe için de bir hoca tutar. Bir yaş küçük olan Fahur da bir yıl sonra derslere katılır; dört yıl içinde çocuklar, iki dilin en zor geçiş dönemi olan başlangıcını aşmışlardır

Hayal İçinde romanında Rum Diypula ailesinin üç yetişkin kızı; *Salon Köşelerinde*'de Madam Daven'in Lydia isminde bir kızı vardır. *Nemide* romanında öksüz olan Nemide babası Şevket Bey'le; amcasının oğlu Nail ise annesi ile yaşamaktadır; Nail'in kuzeni Nahit de annesinin ölümü üzerine babasının yanında kalmayarak teyzesinin evine yerleşmiştir.

Menekşe romanında Hüseyin Bülent'in dört aylık bir kızı vardır. On bir yaşındaki bir kızını da ani bir rahatsızlık sonucu kaybetmiştir. *Eylül* de ise bebeği ölen Suad, eğer bir çocuğu olsaydı evliliğinin daha mutlu sürebileceğini düşünür. Ancak gerçekte kaç çocukları olursa olsun, eşlerine olan sevgilerinde çocukların herhangi bir katkısı olamayacaktır. Nitekim çocuğu, Hüseyin Bülent'i yuvasına bağlamaya yetmemiştir.

II. BÖLÜM

BİREY VE YAKIN ÇEVRESİ

İnsan biyolojik, psikolojik eğilimleri olan ve bir veya birden fazla toplumsal gruba üyeliği bulunan sosyal bir varlıktır. Bilindiği gibi sosyal gruplar arasında karşılıklı ilişkiler vardır; bu ilişkiler dizgesinden birey içinde yaşayacağı hayatın gelenek-göreneklerini, alışkanlık ve davranış kalıplarını öğrenir. Birey, hayata gözlerini çoğunlukla bir aile ortamında açar; onun için aile insan yaşamında önceliği olan bir birincil gruptur. Aileden sonra akraba, komşu, okul, iş çevresi bireyin sosyal ilişki ağını oluşturan gruplar olarak sıralanabilir. Aile içindeki kişisel ilişkilerin bireyin dış hayatına yansımalarından dolayı aile de sosyal bir kurum kabul edilmektedir.

Çocuk ve ergenler, aile içindeki ana-baba, ağabey-abla ya da kardeşlerle özdeşim kurmak suretiyle davranış modellerini geliştirir. Bu nedenle çocukların çoğu, sonraki yaşamlarında aile modelleriyle kazandıkları etkilenmenin etkisiyle davranmaya devam ederler. Bireysel mutsuzluklar, yetersiz aile modellerinden ya da kötü bir aile ortamından kaynaklanır. Erkek çocuklar baba modeli aracılığıyla otorite edinme, disiplin kazanma ve cinsel farklılık davranışlarını benimseme gibi özellikler kazanırlar. Babanın, erkeklerin kişilik gelişiminde önemli bir yeri olduğu yapılan araştırmalarla da ortaya konmuştur. (...) Kuşkusuz baba modeline eş düzeyde önemli olan başka önemli model de annedir. Annelerin çocukların duygusal uyumunda, kaygılarını aşmada ve mutlu olmalarında büyük bir etkisi bulunmaktadır. Bireyin sevgi ve şefkatini karşılayan odur.¹¹²

a) Anne- Evlat Yakınlığı

Anne kavramı bütün canlılar için çok önemlidir. Hemen her canlı, kendisine verilen özel bir duyguyla (içgüdü) daha doğar doğmaz yavrusuna sahip çıkar ve onu her türlü kötülükten korumaya çalışır. İnsan hayatında ise annenin yeri, sığınma, ilgi görme ihtiyacı, sevgi ve şefkat gibi kavramlarla bütünleşince tartışılmaz olur. Anne sevgisi ve yakınlığına ihtiyaç hiç bitmez.

¹¹² Yıldırım, agm., s. 94.

İnsanın, sevgide veya kendisiyle ilişkili şeylerde bir başkasının ortaklığına veya üstünlüğüne dayanamayarak kıskançlık duyması doğaldır. İnsan, herhangi bir bakımdan kendinden üstün gördüğü birinin bu üstünlüğünden acı duyup ona haset edebilir. Ancak kıskançlığın birinci dereceden aile fertleri arasında hele de anne-evlat arasında düşmanlık boyutuna varacak düzeyde yaşanması üzerinde düşünülmesi gereken bir durumdur.

Aşk-ı Memnu romanında kıskançlık teması önemli bir yer tutar. Birbirini kıskanan roman kişilerini şöyle gruplandırabiliriz: Firdevs Hanım, kızı Bihter'i; Adnan Bey, genç eşi Bihter'i; Nihal, babası Adnan Bey'i; Bihter ise sevgilisi Behlül'ü kıskanır. Öyle ki, kıskançlık, anne-kızı yani Firdevs Hanım ile Bihter'i birbirine düşman kıldığı gibi Bihter'in Behlül'ü kıskanması da kendisinin sonunu hazırlamıştır.

Kırk beş yaşına gelmesine rağmen yaşılanmayı kendisine asla yakıştıramayarak kızlarıyla güzellik yarışına giren Firdevs Hanım, kocasının ölümünden sonra zengin koca bulma umudunu hâlâ korumaktadır. Ne var ki o sandal gezintisinde Peyker'den (Adnan Bey için): “— *Evet, gözlerini Bihter'den ayırmıyor.*” (s.18) sözlerini duyana değin. Bu sözlerle yüreği burkulan Firdevs Hanım, kızlarını umutlarını elinden alan birer “*düşman*” (s.18) gibi görür. Zaten bu üç kadının ilişkisi birbirini çekememezlik üzerine kurgulanmıştır. Şunu da belirtmeliyiz ki Firdevs Hanım, çocuklarını yetiştirirken onlara ihtiyaç duydukları sevgi ve şefkati vermemiş, hem de artık genç olmaya başladıklarında ve evlendiklerinde onlara iyi bir anne modeli olamamıştır.

Anne kız yakınlığı *Kırık Hayatlar*'da belirsizken *Mai ve Siyah*'ta İkbâl ile annesi samimidir.

Nadide romanında Nadide'nin annesi, aile namusunu düşünerek kızını kollayıp gözetlemek ister. Nadide, erkeklerle serbestçe buluşması ve evlenmesine annesini engel gördüğünden ondan nefret eder. Annesi de ona soğuk ve mesafelidir. Ancak yaşlı kadın kızı düşük yaptığında çok üzülür. Yazar, onlar vasıtasıyla açık bir şekilde ifade edemese de çocuk eğitiminde ılımlı ve paylaşımcı olmanın önemini belirtmek ister.

Sefile romanında İkbâl'i henüz on dört yaşında bir çocukken annesi, fuhuş batağına sürükler. Anne-kız hayatlarını bu yolla kazanmaktadırlar. İkbâl, babasının şerefine leke süren ve kendi hayatını da mahveden bu kadına anne nazarıyla

bakmaktan nefret eder. İkbâl'in ölümüyle onun rolünü Mihriban Hanım'ın sokakta tesadüf edip evine kabul ettiği Mazlume üstlenir. Mihriban Hanım'la Mazlume arasındaki yakınlık ve ilişki biçimi tıpkı İkbâl ile olduğu gibi devam eder. Mazlume de bu kadından nefret etmektedir. Romanın sonunda Mihriban Hanım, Mazlume'yi sokakta sefil bir halde bulur, bir viraneye götürür ve ona bakar. Ona karşı bir anne şefkati duymasa da içinde bir acıma hissi uyanır.

İhsan Bey ise fahişe İkbâl ile annesi arasında tercih yapmak durumunda kalmış; annesini unutarak zevke sefaya dalmıştır. Yetişmesinde bir ihmalkârlık yaptığını düşünmeyen annesi, ölüm anında oğlunu çağırarak ona nefretini haykırır. Ana oğlun birbirlerinden bu şekilde ayrılmaları, aile bağlarının zayıflaması sonucu bireylerin nasıl mutsuz olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Ferdâ-yı Garâm'da annesi Macit'i henüz küçük bir çocukken okuyabilsin diye amcasının Yeniköy'deki köşküne bırakmış ve eşinin memuriyeti sebebiyle uzak diyarlara gitmiştir. Macit ve annesi ayrılmak istemez ancak babası, Sermet'in arkadaşlığıyla oğlunun sıkılmayacağını söyleyerek karısını ikna eder. Bu durum Macit'in kişiliğinde olumsuz etkilere yol açar. İçinde Sermet'e karşı nefret tohumları büyütür, eğer Sermet olmasaydı, annesinden ayrılmayacağı gibi bir düşünceyle kuzenini sevmez. Bütün çocuklukları öfke ve didişmeyle geçer. Tâ ki genç olana değin süren bu geçimsizlik zamanla yerini iğneli latifelere bırakır. Macit anne-babasının İstanbul'a dönmesiyle onlarla birlikte Beykoz'daki çiftliğe yerleşir. Burada çok sıkılır, yanında Sermet'i arzular. İşte bu sıralarda anne ilgi, sevgi ve şefkatinden yoksun, yalnız geçirdiği çocukluğunun kişiliği üzerine bıraktığı etki, içine kapanık, kız gibi hassas ve sevgiye susamış melankolik bir tip şeklinde açığa çıkar.

b) Üvey Anne-Evlat Yakınlığı

Annesizlik bir bebeğin, çocuğun veya ergenin yaşamında yeri doldurulamaz bir boşluk hissi doğurur. Bu mahrumiyet duygusunun üvey anne-baba sevgisi ve ilgisiyle doldurulmasına imkân yoktur. Sadece öz aile bireylerinin duyabileceği saf sevgi ve yakınlığı hiçbir üvey anne-baba veya çocuğun birbirlerine karşı duyamayacağını söylersek eğer, bunun sonucunda aile bireyleri arasında kıskançlık duygusunun kaçınılmaz olacağını da kabul etmeliyiz.

Aşk-ı Memnu'da Nihal'in küçük yaşta annesiz kalması onun mizacının şekillenmesinde önemli bir etken olmuştur. O, çok içine kapanık, hassas ve

sevdiklerini sahiplenecek derecede kıskanç bir kızdır. Çocukken kardeşi Bülent'i herkesten, büyüyünce de babasını genç üvey annesinden kıskanır. Onun üvey annesini kıskanmasında babasına çok düşkün olmasının yanında üvey annesiyle nerdeyse yaşıt olmalarının da etkisi vardır. “*üvey ana ile kız!*” anlaşmazlığı arasında kalan mürebbiyenin üvey anne kız arasındaki durumu, “*olayın kedisine*” (s.143) bağlayarak, bu komedinin ya da trajedinin insanlık tarihi ile birlikte başladığını düşünmesi bizim yukarıdaki tespitimizle örtüşmektedir.

Genç Kız Kalbi'nde de Nigâr'ın annesi üveydir. Romanda Nigâr'ın çok pasaklı ve bakımsız, kültürsüz oluşuyla Pervin'in son derece kültürlü ve bakımlı olması arasındaki zıtlığa dikkat çekilerek Pervin kimliğinde modern bir genç kız tipi üretilmek istenir. Nigâr'ın cahil kalması ise bağnazlıkla açıklanır. Halbuki bir kızın o denli pejmürde ve bilgisiz kalması olsa olsa bir öz anne elinde eğitim görme şansından yoksun oluşuyla ilgilidir. Ayrıca bu evdeki herkesin birbirine saygısız ve sevgisiz tutum ve davranışlarda bulunmaları ve bunun sonucunda eve yansıyan huzursuzluk da, öz anne ilgi ve şefkatinin eksikliğine bağlıdır. Oysa Pervin, evdeki huzursuzluğu, babanın bağnaz ve katı tutumuna bağlamıştır. Bu bir dereceye kadar doğrudur; ancak geleneksel Türk aile yaşantısında, ataerkil yapıya paralel olarak, birçok babanın benzer karakter ve kültür düzeyine ve hayat anlayışına sahip olduğu unutulmamalıdır. Buna karşın, her zaman aile huzurunu sağlayan şefkat ve sabır abidesi anneler olmuştur.

c) *Baba-Evlat Yakınlığı*

Nemide romanında eşi ölen Şevket Bey'in bir kız çocuğu ile hayata tutunma mücadelesi anlatılır. Doğuştan hassas bir bünyesi olan Nemide'ye bir süre doktoru Osman Bey bakmış ve bir sütnine ve bir de dadı tahsis etmiştir. Ancak Şevket Bey, bunlara hacet bile görmeden kızının bakımını üstlenmiş; bütün muhabbetini, olanca hissiyatını kızına inhisar etmiştir; yegâne emeli onun sıhhati ve hayatının devamıyla sınırlı kalmıştır. Bir genç kız olana kadar hassasiyetle korunan Nemide'nin kaprislerinden Nail'i sevdiğini anlayan Şevket Bey, kızının hassas bünyesinin aşkın yıkıcı kuvvetine dayanamayacağından endişe duyar. Bu romanda Nemide'yle zıt kişilik özellikleri sergileyen Nahit ise annesinin ölümünden sonra bir süre babasıyla yaşamış; araya bir üvey annenin girmesine dayanamayarak teyzesinin evine yerleşmiştir. Nemide'nin tersine o, annesinin anısına sadık kalmayan babasından nefret etmektedir.

Berna Moran, *Aşk-ı Memnu*'da Nihal'in öyküsünü Bihter'in trajedisinden ayrı değerlendirmiş ve mitos açısından olaylara bakarak “*cennet bahçesi-sınav-cennet bahçesine dönüş*”¹¹³ olmak üzere üçlü kalıbı romana yerleştirmiştir. Buna göre, Adnan Bey'in evliliği öncesi yaşamları huzur ve mutluluk içinde geçerken bundan sonrası büyük bir sınav olur. Adnan Bey'in yaptığı evliliğin bir hata olduğunu anlaması ve Bihter'in de hak ettiği sonu yaşamasının ardından tekrar cennet bahçesine dönüş yaşanır. Nihal cephesinden bakıldığında izlenen mutlu sonudur. Ancak biz burada bir genç kız ile babanın yakınlığı üzerinde duracağız. Önce Nihal'in yaşamının dengesini bozan ilk olaya, annesinin ölümüne değinelim. Küçük yaşta bu acıyla sarsılan kızcağız, babasının evliliğiyle ikinci bir denge kaybına uğrar. O, yaşı itibarıyla evinde annesinin yerini dolduracak bir yabancı kadına tahammül edemeyeceği en kritik dönemdedir. Kaldı ki bütün dünyası olan babasını bu kadınla paylaşacaktır. Aralarına bir üçüncü kişinin girmesiyle doğal olarak baba-kız arasındaki o eski içtenlik ve yakınlık kaybolur.

Nesl-i Ahîr'de ise Nihal ile Adnan Bey tipleri biraz değişik bir konuyla ama benzer bir baba kız yakınlığı ile tekrar okur karşısına çıkarılır. Süleyman Nüzhet de Adnan Bey gibi dul ve orta yaşlı bir adamdır. Kızı Azra ise Nihal gibi babasına düşkün ancak ondan daha güçlü ve ayakları yere basan neşeli bir tiptir. Nihal babasının tekrar evlenme fikrine katlanamazken, Azra kendisi evlendikten sonra babasının yalnız kalacağını düşünerek onun evlenmesini ister. Süleyman Nüzhet Adnan Bey'e göre kızına daha düşkündür; onu hiç ihmal etmez. Deyim yerindeyse nadide bir çiçek gibi üstüne titrer. Tüm çabası onun her konuda mükemmel yetişmesidir. Sadece eğitilmiş bir annenin dikkat edebileceği hassasiyetle Azra'nın yaşamındaki her ayrıntıyı gözetir.

Ferdi ve Şürekası'nda yine bir baba kız ikilisi vardır. Ferdi Efendi eşi öldükten sonra kendini kızının saadetini temine adanmıştır. Hacer bir anneyle kurulabilecek yakınlığı babasıyla kurup ona içini açamaz ancak babası, onun günlüğünü okuyup kızının İsmail Tayfur'u sevdiğini öğrenmiş ve kızını onunla evlendirmiştir.

Nesl-i Ahîr'de İrfan'ın babasıyla iletişimi saygı ve sevgiye dayanır. *Mai ve Siyah*'ta Ahmet Cemil ile babası arasında olması gereken normal baba-evlat sıcaklığı hissedilirken Raci, oğlu Nedim'e çok ilgisiz davranır. *Hayal İçinde* romanında aile

¹¹³ Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s.108.

ilişkileri üzerinde fazla durulmaz, ancak Nezih, eğlence mekânlarında harcayacağı parayı babasından temin etmek isterse de genç adama babasından para istemek zor gelir.

Genç Kız Kalbi romanında iyi bir evlat yetiştirmede babanın örnek rol üstlenmesi gereğine değinilir. Kötü bir aile ortamında yetişen çocuğun kişiliği, izlediği davranışlarla şekilleneceğinden çocuk, bağırıp çağırarak değil; edeple ve iyi muamele ile terbiye edilmelidir mesajı verilir. Mesela Pervin'in amcası, çocuklarına “Ananıza hürmet ediniz, asi evlatlar...” der, “sonra o anayı en küçük bir öfkesine mağlup olarak yalnız çocukların yanında değil, hizmetçilerin yanında bile en adi, en pis sözlerle rezil etmekten çekinmez.” (s.27)

ç) *Gelin-Kayınvalide İlişkisi*

Gelin-kayınvalide arasındaki anlaşmazlığın yoğun olarak ataerkil ailelerde yaşandığı anlayışı yaygındır. Çekirdek aile modelinde gelin ve kayınvalidenin birbirlerini görme süreleri az olabileceğinden, buna bağlı iletişimleri de sınırlı olabilmektedir. Ancak çevremizden edindiğimiz izlenimler, çekirdek aile modelinde de her ne kadar modern yaşam tarzı benimsenirse benimsensin, aile bireylerinin birbirlerinden ayrılamamaları sonucu, geniş ailedeki kadar olmasa da gelin-kayınvalide kavgalarının yaşanabildiğini göstermektedir.

Servet-i Funun yazarları, toplum sorunlarını vazife edinmeseler de tamamen görmezden gelmiş değildirler. Onlar, geleneksel olan her şeye karşıdırlar. Toplumun mürüvvet görme hevesiyle küçük yaşta evliliği benimsemesi, eleştirdikleri konuların başında gelir. *Kırık Hayatlar*'daki Talat Bey'in evliliği buna iyi bir örnektir. Ömer Behiç, henüz çocuk yaşta bir gelin, bıyıkları terlememiş bir koca ve onların arasında kıskançlığıyla huzuru bozan bir kayınvalide tipiyle evliliğin bir oyun olmadığını anlatmak ister. Romanın sonunda ise kayınvalide, terbiyeli, uysal gelinini boşatarak oğlu Talat'a namussuz Nebile'yi alır. Bu aile ve evlilik örneği her ne kadar küçük yaşta evlenmeyi eleştirmek amacıyla romanda yer alsa da İstanbul'un yozlaşan bir kesimini yansıttığından kırsal kesimin geleneksel kalıplarına uymamaktadır.

Nitekim kırsal kesimde günümüzde bile küçük yaşta evliliği zorunlu kılan birçok unsurdan söz edilebilir. Her şeyden önce çocukların “baş-göz edilmek” istenmesi ailenin yerine getirmesi gereken bir görev kabul edildiğinden gençlerin küçük yaşta evlendirilmelerinde etkili olmaktadır. Eğitim-öğrenim görme şansından

yoksun olan birçok kız çocuğu, aile zoruyla henüz kendini tanıma fırsatı bulamadan evlendirilmektedir. Aynı zamanda iş yaşamı ve coğrafi koşullar, kişileri erken yaşta evlenmeye mecbur ede gelmiştir. Kırsal kesimde üretim araçlarının insan gücünün yerini alması ve okur-yazarlık oranı arttıkça evlenme yaşı da kendiliğinden yükselmektedir.

Ayrıca bu romanda Suzidil'in geçimsiz evliliği üzerinde de çok durulur. Suzidil, evlendiği ilk akşam kocasından *"anamın sözünden çıkmayacaksın. O ne derse o olacak..."* (s.76) sözünü işitir. Bu söz, kırsal kesimde hiç de yadırganmazken Halit Ziya'nın kaleminden dökülünce geline eziyet edileceğini ifade etmektedir. Elbette aynı evde iki otorite birlikte hüküm süremeyeceğine göre annenin sözü geçecek, gelin aileye uyum sağlayana değin bu böyle sürecektir.

Mehmet Rauf, ezilen kadın modeline önce kayınvalidelerden başlayarak kadın haklarını dile getirmek ister. Çizdiği kayınvalide modeli saf ve yumuşak başlıdır. Ancak aynı evde yaşayıp da kendi çocukları ve gelininin yaşamından bile habersiz, aile bireylerinin işine hiç karışmayan böyle bir kayınvalide tipi de gerçek yaşamdaki örneklerle hiç benzememekle beraber fazlasıyla idealleştirilmiştir.

Eylül'de Suad'ın kayınvalidesi bunlardandır. Suad, kayınvalidesini kayınpederinin ezmesine dayanamaz. Onun kayınpederinin tüm asabi tavırlarına nasıl sabırla katlandığını görerek hayret eder. Hacer'in pencereden erkekleri süzüp gönül eğlendirmesi karşısında, hakkında hiçbir kötü söz işitilmemiş Hanımefendiye bakarak şu dersi çıkarır: *"Hayır, bu kötülükler kocaların kötülüğünden değil, kadınların kendilerinden geliyor, (...) İyi kadın, kocası kötü bile olsa, reddedilip kaçınılması olanaksız olan bir kader darbesi altında ezilir kalırdı."* (s.260-261) Hanımefendi ağırbaşlılığı ile Suad'a iyi bir örnektir. Suad, kayınvalidesini sever ve ona saygı duyar.

d) Gelin-Görümce İlişkisi

Kırık Hayatlar'da Ömer Behiç'in kız kardeşi Meveddet Hanım kocası ölünce, yapa yalnız kalır. İstanbul'da kendisine bir ev yaptırana değin kardeşinin evinde misafir olur. Ömer Behiç, kız kardeşi ile karısı arasında doğabilecek anlaşmazlıklardan korkmaktadır. Bir gelin açısından bir görümceye katlanmak kolay olmayacaktır. Vedide ve Meveddet Hanım her ne kadar birbirlerine saygıda kusur etmeseler de biri gelin öteki görümce olmaktan kurtulamayacaklar ve o zaman sessiz

yuvaları bir cehenneme dönüşecektir. Kız kardeşin de kedisini bir sığıntı gibi hissetmemesi gerekir.

Okumuş bir kesimin çekirdek aile yaşantısında, bir üçüncü kişiye yer ayırmada duydukları zorluk, Ömer Behiç'in bilinçaltından "*Kız kardeşine, kendisiyle karısının arasında aile sofrasında bir yer arıyordu. (...) kimi hareketleri yapmakta zorluk duyan bu karı kocada yavaş yavaş onun buradaki varlığından açıkça bezginlik gösteren değil ama, 'olmasa daha iyi olurdu' diyen bir duygu uyanacaktı*" (s. 147) şeklinde geçer.

Meveddet Hanım, alışılmış görümce tiplerinden ziyade, hanımefendice ve son derece resmî tavır ve davranışlarıyla ilgi çeker. Öyle ki Vedide'yle birlikte yeğenleri Leyla ve Selma'ya da "*siz*" diye seslenir, senlibenlilikten kaçınır. "*Dağ dağ üstüne gelmiş ev ev üstüne gelmemiş*" (s.161) anlayışıyla kardeşinin evinde bir misafir olduğunu unutmaz. Kendi hizmetiyle kimseye yük olmamak için yanında getirdiği beslemesi Dilşad'ın varlığıyla diğer hizmetçileri rahatsız etmesinden korkacak kadar da ince düşünmektedir.

Eylül'de Suad kayınpederinin evinde yaşamak zorunda olduğundan burada görümcesi Hacer'le sürekli aynı ortamda bulunur. Suad'ın ağırbaşlı, sakın kişiliğine nazaran Hacer, hoppa ve sözünü esirgemeyen patavatsız bir kadındır. Gerçi aile ilişkileri yönüyle dile getirdiği şeyler doğrudur, ancak adının görümce olması dolayısıyla gerçekleri dile getirmesi yadırganır. Necib'in Süreyya'nın evini sürekli ziyaret edişi sadece Hacer'in dikkatini çekmiş ve "*İnsanın Süreyya gibi vurdumduymaz bir kocası olduktan sonra...*" (s.160) demeye mecbur olmuştur.

e) Abla Kardeş Çekişmesi

İncelediğimiz romanlardaki kardeşlerin sağlam bir dostluk ve sevgi bağı kuramamış olmaları dikkat çekicidir. Bunlardan en çok üzerinde durulana, *Aşk-ı Memnu*'daki Peyker ile Bihter'dir. *Nesl-i Ahîr*'deki Suzan ile Server arasında da benzer şekilde bir kıskançlık söz konusudur. *Eylül*'de Süreyya kardeşi Hacer'le sürekli bir didişme halindedir. Ağabey-kız kardeş olmalarına rağmen Hacer'in kıskançlığı bulundukları ortamın huzurunu kaçıır.

Aşk-ı Memnu'da küçük yaşta annesini kaybeden Nihal, Bülend'e bir abladan ziyade koruyucu bir anne gibi davranır.

Mai ve Siyah'ta Ahmet Cemil'in hayalleri arasında ailesini yoksulluktan kurtarmak da vardır. Ailesini daha iyi yaşatmak ister. İkbâl ise ağabeyinin Lâmia'yla evlenmeyi düşlediğini bildiği için matbaa sahibi Vehbi Bey ile evlenir. Kardeşinin evliliğine İkbâl'in istekli olduğunu düşünerek izin veren Ahmet Cemil, İkbâl'in ölümünden sonra, onu ihmal ettiğini anlar. Onun felâketine biraz da kendisi sebep olduğundan suçluluk duyar; çünkü damat adayını beğenmediği halde ses çıkarmamıştır.

f) Komşuluk İlişkileri

Komşu tabiri, konutları birbirine yakın olanlar için kullanılır. Komşu olmanın gerektirdiği birtakım hak ve görevlerin yanı sıra, bunların sağlandığı bir ilişkiler düzeni mevcuttur. Bunlara genel olarak, komşuluk veya komşuluk ilişkileri denir. Komşuluk ilişkileri, köy ve kasaba gibi küçük yerleşim bölgelerinde sosyal dayanışma açısından önemlidir. Ailelere huzur ve güven duygusu verir.

Sosyal dayanışma ve yardımlaşma açısından insana aileden sonra en yakın sosyal çevreyi, komşular teşkil eder. İyi komşuluk ilişkileri, mutluluk ve sevincin paylaşılmasında, sıkıntı ve kederin göğüslenmesi yönüyle fert ve ailelere destek olur. Dolayısıyla sosyal yapıyı güçlendirir.¹¹⁴

Komşuluk ilişkileri, kentleşme olgusuyla büyük şehirlerde önemini kaybetmeye başlamasına rağmen köy ve kasabalarda hâlâ önemini korumakta ve sürdürülmektedir. Köklü bir kültürün, anlayışın ifadesi olan “*Komşu komşunun külüne muhtaçtır.*”, “*Komşuda pişer, bize de düşer.*” gibi atasözleri, insanın insana muhtaçlığını dile getirmesi ve insanların sürekli bir dayanışma içinde yaşaması gereğini göstermektedir. Sık gelip gitmeleri anlatmak üzere, “*komşu kapısına çevirmek*”, “*komşu hatırı*”, “*komşu kapısı*” vb. deyimler, komşuluk ilişkilerinin anlamını ve boyutlarını göstermektedir.

Servet-i Fünun romanları daha çok aile içinde yaşanan olaylarla sınırlı kaldığından dış çevreye fazla yer verilmez. Dolayısıyla komşularla iletişim de söz konusu değildir. Daha doğrusu zengin aileler, toplumdan soyutlanmış gibidir. Komşu ve yakın akrabanın üstleneceği görev ve rolleri evlerinde çalışan hizmetlileri üstlenir. Bunun en güzel örneği *Kan Damlası*'nda görülür. Zengin Dr. Şâkir Bey'in evinde cinayet işlendiğinde yakınlarında hizmetliler ve emniyet mensuplarından başkası

¹¹⁴ bkz. Ortaylı, age., s.133.

bulunmaz. Ancak köşkten çıkıp sıradan mahalleye geçildiğinde, komşu yakınlığı ve ihtiyacı belirir. Hasan Fuad'ın öldürülmesinin ardından ailesi, ilk olarak çevresinde sözü geçen komşuları Kantarcı Hüseyin Efendi'yi haberdar etmişlerdir. Bu adam, ailenin düştüğü güç durumlar karşısında çözüm üretebildiğinden, aile sırları ondan saklanmaz. Polisleri de Kantarcı Hüseyin Efendi bilgilendirir.

g) Akraba İlişkileri

Akraba ilişkileri, sosyal hayatta dikkat edilmesi gereken hususların başında gelmektedir. *Kur'anıkerim* ve hadislerde akrabalık bağlarının ziyaret, haberleşme, maddî-manevî yardımlaşma gibi çeşitli yollarla korunması ve güçlendirilmesi üzerinde hassasiyetle durulur. Akrabalar arasındaki bu ilişkiye “*sıla-i rahim*” denmekte olup bu söz, akrabaların birbirleri ile ilişkilerini kesmeyip devam ettirmelerinin ahlakî ve dinî bir görev olduğunu ifade eder.

İslâm dinî, akrabalar arasındaki ilişkilerin sağlam, sıcak ve devamlı olmasına önem verir. Akrabalar, birbirlerine maddî ve manevî destek olmalıdırlar. Aile huzurunun korunması, yaşamdan zevk alınması ve hayatın huzurla devam ettirilmesi, akrabalık ilişkilerinin canlı tutulmasıyla mümkündür.

Serve-i Fünun romanlarında, kişilerin akraba çevresi dardır. *Nesl-i Ahîr*, düzenli yapılan akraba ziyaretleri ile dikkati çeker. Süleyman Nüzhet, yatılı okulda okuyan kızı Azra'yı her hafta sonu anneannesine, halasına ve teyzesine ziyarete götürür. Kızı okulu bitirip de kendi evlerini kurduklarında ise bu ziyaretlere bir de arkadaşlar eklenir. Henüz on altı yaşında olan Azra öyle beceriklidir ki, yatılı misafir bile kabul edebilir. Tıpkı babasının istediği gibi çalışkan ve tez canlıdır. O, kafes ardından baygın baygın gözlerle gerçekleşmesi imkânsız emel araştırmalarıyla ruhunu zehirlemeyecektir. Ülkesinin, milletinin duygularıyla yaşayacak, yuvasını öyle temiz düşüncelerle örecektir, eşi ve çocuklarıyla mutlu bir ömür sürecektir. Onun için misafir ağırlamak gibi önemli bir beceriyi de kazanmalıdır.

Nemide romanında Nail haftada iki kez amcası Şevket Bey'in yalısına getirilir. Şevket Bey yeğenini çok sever. Bir amcadan ziyade baba yakınlığı ve şefkati göstermekle birlikte; çocuğun eğitimini de üstlenir.

ğ) Ev Sahibi ve Hizmetçi - Mürebbiye İlişkisi

Hizmetçi: İncelediğimiz romanlarda, belli bir ücret karşılığı, zenginlerin evinde onlara hizmet etmekle görevli bazı kişiler vardır. Bizim için bu kişilerin romanlarda hizmet etmenin dışında ne gibi bir işlev yüklendikleri önemlidir. Uşak, bahçıvan, aşçı, halayık, kalfa, dadı, hizmetçi adını alan bu kişiler, sadece Hüseyin Cahit'in *Nadide*'sinde ve Halit Ziya'nın romanlarında aileye yakınlık göstermeleriyle doğulu kimliklerinin izlerini yansıtır. Yabancı hizmetçi ve mürebbiyeler ise ev sahibi hizmetli konumu itibarıyla daha resmîdirler.

Nesl-i Ahîr'de Süleyman Nüzhet'in kayınvalidesi, kocası zamanından kalma bir aşçı, oğlunun Ankara'dan gönderdiği bir beslemeden başka bir de ufak tefek işleri gören bir lala ile Çamlıca'daki köşkünde yaşamaktadır. Bütün ömrünü bu aile içinde geçiren lala, yılların verdiği bir alışkanlıkla uşaklıktan sıyrılarak biraz aile üyesi sayılacak san'a layık görülmüştür.

Aşk-ı Memnu'da eşi ve iki çocuğuyla çekirdek aile oluşturan Adnan Bey'in yakınında her zaman hizmetlileri olmuştur. Hanımın erken yaşta ölümünün ardından hizmetliler, Adnan Bey evlenene kadar çocukların her türlü bakımını üstlenmişler ve en önemlisi de geniş ailenin fonksiyonlarını yerine getirerek bir ölçüde de olsa, evde huzur sağlayarak aileyi yalnızlıktan kurtarmışlardır. Mürebbiye Matmazel de Corton Nihal'e, Şayeste Hanım ise Bülent'e âdeta annelik yapmıştır. Ancak onların Bihter'in gelmesiyle birlikte bir hizmetliden başka bir şey olmadıklarını hatırlamaları uzun sürmez. Ayrıca aşçı Hacı Necip, halayık Şakire Hanım ve hizmetçi Nesrin aileye gösterdikleri yakınlıkla ilgi çekerler. Bu romanda Beşir ve *Nesl-i Ahîr* de Selim ismindeki zenci çocuklar da eski İstanbul köşklerinde kölelere de yer verildiğini göstermesi bakımından önemsenmelidirler.

Benzer şekilde *Kırık Hayatlar*'da da evde çalışanların aileye yakın oluşları dikkati çeker. Ömer Behiç'in yeni evine hizmetçi seçmeyi ne kadar dertlendiği hatırlanacak olursa ev sahipleri açısından yabancı bir insanı eve kabul etmenin hiç de kolay olmadığı görülür. Öyle ki Ömer Behiç mecbur kalmadıkça erkek hizmetkâr çalıştırmak istemez.

Nemide romanında evin hanımının erken yaşta ölümüyle geride hasta bir öksüz kız ve acılı bir eş kalır. Her ikisinin de yalnız ve ilgiye ihtiyaç duymaları hizmetlilerin sevgi ve şefkatini gerekli kılmıştır. Bu ailenin hizmetlilerle yakınlığı,

dışardan bakıldığında geniş aile izlenimini uyandırmaktadır. Öyle ki Şevket Bey emektar Ömer Ağa ile aynı sofraya bile oturur.

Defîne’de ilk kocasından ayrılan, ikinci kocası da ölen Hadiye Hanım, durumu iyi olmamasına rağmen alışkanlık gereği evinde hizmetli çalıştırır. Hizmetliler ise aylardır maaş alamamalarına karşın bu kadını “*temiz ve asilzade görerek*” (s.55) sabreder. *Kan Damlası*’nda Hadiye Hanım’ın damadının evinde devam eden yaşantısında, hizmetlilere iyi muamele ve bol para verildiği ve karşılıklı bir memnuniyet ve güven içersinde yaşandığı vurgulanır.

Nadide romanında bir hanımla kızının yanında, evde yaşayan uşaklar ve halayıklardan bahsedilir. Dilruba, Nadide’nin özel hizmetindedir; genç hanımının sevgililerine mektup taşır. Diğer hizmetlilerin adı anılmaz; hatta Nadide köşkte ebe yardımıyla sekiz aylık çocuğunu düşürdüğü zaman bile kimse, düşük esnasında bir ses işitmez. Hele Nadide’nin pencereden onca erkeği ayartmasını ise hiç fark eden olmaz.

Halit Ziya’nın Ferdi ve Şürekâsı’nda da Hacer’in refikası (kız arkadaşı) diye tanıtılan halayık Melekzâde, Dilruba’ya çok benzer. Halayıklar, çoğunlukla itilip kakılan bir sığıntı konumundadırlar ve gidecek bir yerleri de olmadığından hallerinden memnun görünürler

“*Melekzâd, Hacer’in refikasıdır, bu kız, o kızlardandır ki onlar, evin bir köşesine konacak tuhaf bir heykel, yahut arabanın bir tarafına atılacak güzel bir ziynet gibi alınır. Evde hâkim olanlar, birisini sevmek isterlerse o hazırdır, onu sevebilirler; birisini dövmek isterlerse o hazırdır, onu dövebilirler; o, öyle bir şeydir ki her ihtiyaca hizmet etmek için bulundurulur; dövülür, sevilir, okşanır, azarlanır! Hacer, oynamak için birisine muhtaç idi, işte ona Melekzâd’ı vermişlerdi... Hacer, Melekzâd’ı muhtelif heveslerine yarar bir oyuncak; Melekzâd da Hacer’i kafası okşanan yahut kulakları çekilen bir kedinin sahibini sevmesi gibi severdi.*” (s.43)

Mürebbiye:¹¹⁵ XIX.yüzyılın ikinci yarısından itibaren batılılaşma hareketiyle birlikte Türk aile yaşantısı içerisinde yer alan ve adından sıkça söz edilen mürebbiyeler, zengin çocuklarını batılı kültür unsurlarıyla yetiştirmek görevini üstlenmişlerdir. Artık yeni nesil onların elinde şekillenecektir. Mürebbiyelerin

¹¹⁵ Zeynep Kerman, “Hüseyin Rahmi ve Halit Ziya’da <<Mürebbiye>>Meselesi”, *İstanbul, Ü. Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.XXIV-XXV, İstanbul 1986.

Avrupalı olması yeterli bir ölçüttür; İngiliz ya da Fransız olması bir şey değiştirmez. Çocukların eğitiminde millî şuur ve millî değerlerin önemine ilişkin kaygılar dile getirilmez. Onların elinde yabancı dil bilen, piyano çalan, tek yaşam kaygısı moda olan ve batılı yaşayışın unsurlarını kabul edip kendi an'anelerini reddeden yeni bir nesil yetişecektir. Sadece Halit Ziya, *Nesl-i Ahîr*'de Süleyman Nüşet'in yabancı bir kolejde eğitim gören kızı Azra'yı, anneannesine ziyarete götürmekle yeni neslin önceki nesilleri tanınmasının önemine dikkati çekmek ister. Fakat yazar, batılı unsurları daha çok önemseydiğini hissettirmesi sebebiyle gelenek ve göreneklerine bağlı, aynı zamanda da çağdaş bir anneanne tipi çizmekte inandırıcı olamamıştır. Nitekim Süleyman Nüşet'in Fransa'dan getirilmiş bir özel mürebbiye tarafından yetiştirildiği hatırlanacak olursa yazarın inandırıcılığının daha da zayıfladığı görülecektir. Ayrıca bu romanda Mücella ve Seniye adındaki Türk kızlar da Fransız bir mürebbiyece yetiştirilmişlerdir. Romanda adı geçen diğer çocukların yetiştirmek üzere de mürebbiyeler tutulmuştur.

Halit Ziya'nın *Kırık Hayatlar* adlı romanı hariç diğer romanlarında birer öksüz kız ve erkek çocuğu vardır. Varlıklı kız çocuklarının eğitiminde bir dadının veyahut imkân varsa bilgili bir mürebbiyenin bu kızların yetiştirilmesinde görevlendirilmesi bir ihtiyaç gibi algılanmaktadır. Çocuklara manevî yakınlık göstermeleriyle bir nevî annelik görevini de üstlenen bu mürebbiyeler, aynı zamanda görgü ve kültürleriyle kız çocuklarını hayata hazırlamaktadırlar.

Halit Ziya, ilk olarak *Ferdi ve Şürekâsı*'nda Nerime Hanım adında bir mürebbiye yer vermiştir. Daha sonraki romanlarında ise batılı mürebbiyeleri tercih eder. Kuşkusuz bu tercihte, devrin zengin Türk ailelerinin çocuklarını, batılı unsurları daha iyi özümseyebilmeleri için evlerinin kapılarını yabancı mürebbiyelere açmaları etkili olmuştur. Bu gerçeği Safveti Ziya *Salon Köşelerinde*, Mehmet Rauf ise *Karanfil ve Yasemin*'de açıkça dile getirirler. Hatta Mehmet Rauf, *Karanfil ve Yasemin*'de yabancı ülkelerde bile bulunan gençlerin cemiyet içinde tam bir batılı gibi hareket edememesinden yakınır; ancak yabancı kültür unsurlarıyla yetişen gençlerin çevrelerine yabancılaşmasının büyük bir sorun yaratacağı gerçeğini ise *Genç Kız Kalbin*'de itiraf etmek zorunda kalır.

İncelediğimiz romanlarda en çok sözü edilen ve kişisel özellikleriyle dikkati çeken tek mürebbiye *Aşk-ı Memnu*'daki Matmazel de Corton'dur. Olumlu bir tip olarak çizilen bu kadının görgü-kültür ve eğitimciliğinin yanı sıra, kendisini Adnan

Bey'in evine ait hissetmesi ve çocuklara olan sevgisi, inandırıcılık kazanmasında etkili olmuştur.

Servetini kumarda kaybeden bir Fransız asilzadesinin kızı olan Matmazel de Corton, İstanbul'a hayatını kazanma ümidiyle gelmiştir. Onun memleketinde özlemine duyduğu bir ailesi olduğundan bahsedilmez. Sevgi dolu ancak çok yalnız bir kadındır. Adnan Bey'in çocuklarına zaaf göstermesi de bir aileye duyduğu özlemle açıklanabilir. Nitekim Nihal'in annesinin ölmeden önce “... *Nihal size, yetim kalmış bir çocuk niteliğinde bırakılıyor demektir. Siz onun için bir öğretmenden çok bir anne olacaksınız!...*” (s.64) demesi de ona bu aileyi içten içe kendi ailesi gibi görmesinde etkili olmuştur. Matmazel de Corton, çocukların bakımı ve eğitiminde son derece ilgilidir. Nihal'i âdeta bir leydi gibi yetiştirir. Ona, Batı müziği ve Fransızca öğretir. Piyano çalmak, kitap okumak, alış verişe ve gezintiye çıkmak gibi o devre kadar Türk kızlarının alışık olmadıkları zevk ve uğraşlardan büyük bir övgüyle bahsedilir. Dikiş ve gergef gibi el sanatlarına ise şöyle bir değinilip geçilmesi, artık zengin kızların yaşamında bu unsurların önemini kaybettiği izlenimini verir.

Bihter'in Behlül ile ilişkisini ilk fark eden Matmazel de Corton'dur; fakat Adnan Bey'in rencide etmek istemediği için ve Nihal'e olan hassasiyetinden dolayı susar. Bihter'in gizli utanç münasebetini Matmazel de Corton'un anladığını hissetmesinden sonra, köşkü terk etmek zorunda kalır. Matmazel ayrılacağı gece, Nihal'e, Behlül'den sakınmasını tavsiye eder. Memleketine döndüğünde mektuplarıyla Nihal'e destek olmaya çalışır. Nihal'in Behlül ile nişanlandığını duyunca çok endişelenir; ama bir şey yapamaz. Romanın sonunda sular durulunca tekrar dönmeye karar vermesiyle ne kadar vefalı olduğunu ispat eder.

Romanda Beyoğlu eğlence muhitlerinde çalışan başka yabancı kadınlardan da bahsedilir. Fakat bunlar basit ve maceraperest kadınlardır.

Mehmet Rauf'un *Ferdâ-yı Garâm* adlı romanında ise Miss Morgan adında İngiliz bir mürebbiyeden bahsedilir. Bu mürebbiyenin Sermed Hanım'ın Fransızlara nazaran İngilizleri ve İngiliz zevk ve sanatını tercih etmesinin dışında bir etkisi olup olmadığından bahsedilmez. Fransızların gösterişe düşkün olmalarına karşın İngilizlerin daha sade ve güzel giyinmeleri Sermed'i köşke gelen moda gazetelerinde, ilk önce İngiliz zevk ve sanatındaki yenilikleri aramaya yöneltir. *Mai ve Siyah*'ta Lamia'nın dadısıyla gezdiği söylenir; fakat dadının milliyeti belirtilmez.

III.BÖLÜM

EĞİTİM-ÖĞRETİM VE MESLEK

A. Aile Bireylerinin Eğitimi

a) Erkek Çocuklarının Eğitimi

XIX.yüzyılın başlarında Osmanlı devletinin eğitim kurumları: medreseler ve onların küçük istitaleleri mahiyetinde olan sıbyan mekteplari ile Topkapı Sarayı içindeki Enderun mektebi, son zamanlarda açılmış olan Mühendisane-i Berri Humayun, Mektebi Tıbbiye ve Mektebi Harbiyeden ibaretti.¹¹⁶

Tanzimat'ın başlangıcında ise Mekâtibi Umumiye Nezareti adını alan heyetin ilk çalışması, mevcut rüştiye mektebinin seviyesi darülfünuna öğrenci yetiştirmekte yetersiz kaldığından, bu gayenin temini maksadıyla 1849'da Valide mektebini açmak olmuştur. Sonradan Darülmaarif adını alan ve üç senelik tahsil veren bu okul, rüştiye mektebinin üstünde ilk idadiye mektebi sayılabilir. Tanzimatçılar, yeni ıslahatları tahakkuk ettirebilmek için münevver devlet memurlarına önceki devre göre daha çok ihtiyaç duyduklarından Darülmaarif gibi memur yetiştiren okullara çok önem vermişlerdir.

1858'de kaymakam ve müdürlük gibi mülkiye memurları yetiştirmek amacıyla rüştiye ve idadiye dereceleri arasında Mektebi Mülkiye açılmıştır.

1869'da eğitim, bir devlet işi, bir genel hizmet olarak ilk defa düşünülmüş ve o tarihe kadar sistemsiz yürütülmüş olan maarif ıslahatı, Safvet Paşa'nın hizmetiyle oluşturulan Maarifi Umumiye Nizamnamesi bir bütün olarak teşkilatlandırılmıştır. Nizamname doğrultusunda yapılan ilk icraatlar şöyle sıralanabilir: 1868'de Mektebi Sultanî tesis olunmuş, ilk öğrenim zorunlu hale getirilmiş, Darüşşefaka'nın inşasına başlanmış, 1848'de açılan Darülmualliminde (Erkek Öğretmen Okulu) bazı düzenlemeler yapılmış, bir de ibtidaî Darülmuallimin açılmış, taşrada bulunan sıbyan mekteplerine tedris usullerini öğretmek amacıyla muallimler gönderilmiştir.¹¹⁷

Kanaatimizce burada, dönemin bütün eğitim-öğretim kurumları ve faaliyetleri hakkında uzun uzadıya bilgi vermek gereksizdir. Onun için dönemin

¹¹⁶ S. Celâl Antel, "Tanzimat Maarifi", *Tanzimat* 1, s.441.

¹¹⁷ age., s.446-462; bkz. Osman Kafadar, *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*, Vadi Yayınları, Ankara 1997; Bayram Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1980; Necdet Sakaoğlu, "Tanzimat Okulları", *Tarih ve Toplum*, C.12, s.72, 1989, s.28.

eğitim anlayışına kaynaklık etmesi bakımından birkaç yazarın görüşüne yer vermek suretiyle Servet-i Fünun romanlarında eğitim-öğretimin nasıl sağlandığına geçmekte yarar var. Serpil Çakır, Tanzimat'a gelindiğinde eğitimin askerî, mahallî ve özel olmak üzere üç kategoride toplanmış olduğunu belirtir. *"Bu bağlamda Osmanlı eğitiminde batılılaşan reform çalışmaları, dinsel içerikli ilimden Batılı anlamdaki bilime (yani ulûm ve fûnuna) geçiş, genel olarak toplumda, özel olarak da eğitim sisteminde dünyevileşme, merkezileşme, sistematikleşme gibi temel dönüşümlerin gerçekleştirilmesi doğrultusunda idi."*¹¹⁸

Ortaylı ise, XIX. yüzyıla kadar her cemaatin, daha çok dinî eğitim çerçevesinde okullarını kurmuş olduğuna dikkat çeker. Ayrıca Tanzimat döneminde idadî ve rüştiyenin buluş çağı çocuklarının eğitimi ve topluma uyumu için etkili eğitim kurumları olacakları düşünüldüğünden; bürokrasi bunların çoğalmasına özellikle önem vermiştir.¹¹⁹ Diğer yandan Müslüman Osmanlı ailesinin bağlı olduğu tarikat dergâhı da çocukların eğitim amacıyla emanet edildiği bir kurumdur. Buralarda İstanbul halkı sadece tasavvuf değil, musiki, edebiyat, sanat öğrenir; bu dergâhlardaki müspet hava birçok gencin sokaktan kurtulmasında etkisi olmuştur. İmparatorluğun her yerinde bulunan tekkelerin de eğitim sisteminde bir yeri vardır. Osmanlı cemiyetinde her zenaat ayrı bir etnik zümrenin tekkelindedir. Usta-çırak ilişkisi ile zenaatların devam ettiği bir yerde her ustanın kendi dindaş ve akrabasını çırak alması olağandır.¹²⁰

Bernard Lewis ise özel okullar ve Galatasaray'da açılan Osmanlı Sultani Lisesi'nin önemini şöyle açıklar: *"Bu okulda eğitim-öğretim dili, tamamen Türkçe olan konuların dışında, Fransızca idi ve ciddi biçimde modern ve Batılı bir orta eğitim müfredatı oluşturmak için çaba harcanıyordu."*¹²¹ Ayrıca yabancı misyonerler tarafından açılan okulların sayısı da az değildi. Açılan yeni öğrenim kurumlarının dili, Fransızca ve İngilizce olup, müfredatıyla modern bir Türkiye'nin kuruluşuna hizmet edecek beyin gücünün yetiştirilmesi hedeflenmiş ve Batı kültürünü kazandırmak ve yaymak bu hedef içerisinde yer almıştır. Bu eğitim kurumlarında yetişen pek çok genç, daha sonra dönemin aydınları sıfatını kazanmış olup kimi, yurt dışında

¹¹⁸ Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Yayınları, İstanbul 1994, s.219.

¹¹⁹ Ortaylı, age., s.94.

¹²⁰ Ortaylı, age., s.96.

¹²¹ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2008, s. 170.

öğrenimine devam etmiş kimi de özellikle Fransız edebiyatını ve basını İstanbul'dan takip edecek düzeyde bir kültür ve bilinç düzeyine ulaşmıştır.¹²²

Servet-i Fünun romanlarında kız çocuklarının tam tersine, varlıklı erkek çocukları, düzenli bir eğitim görme şansına sahiptir. Kendisi de düzenli bir şekilde batılı öğrenim kurumlarında yetişmiş olan Halit Ziya'nın roman kişileri, Mehmet Rauf, Safveti Ziya ve Hüseyin Cahit Yalçın'ın roman kişilerine göre daha düzenli bir tahsil hayatına sahiptirler. Bu yüzden olsa gerektir ki bu kişiler, diğerlerine göre daha gerçekçidirler. Toplumda en çok saygı duyulan işleri yaparlar: Doktor, mühendis, gazetecilik gibi. Çoğu mülkiye ya da kolej mezunudur ve yabancı dil bilirler. Alt kültüre inildikçe eğitim seviyesi de düşer. Şunu da eklemek gerekir ki, bu dönem romanlarında **çocukların ahlâkî eğitimlerinin** nasıl olması gerektiğine yönelik herhangi bir cümleye rastlanmamıştır.

Osmanlı devletinde medrese ve Enderun gibi eğitim kurumlarının inhitatından (düşme) sonra devlet idaresinin okur-yazar olmayan cahillerin eline geçmesi Tanzimat dönemi ve sonrası edebiyatımızda fazlaca işlenen bir konudur. Hatırı sayılır kişilerce devlet dairelerine yerleştirilen “kalem efendileri” diyebileceğimiz, sadece Osmanlıca okuyup-yazan ve hizmet bilincinden yoksun memurlar, dış görünüş itibarıyla gösterişçi bir zihniyetle işe gidip gelirler. “*Koca Osmanlı İmparatorluğu içinde ecnebi lisanı bilen Türklerin bulunmaması neticesi Reisülküttap-Hariciye Nazırlarının ecnebi devletlerin mümessilleriyle, Rum tercümanlar vasıtasıyla görüşmelerinin devletin başına ne gibi felâketler getirdiği malumdur.*”¹²³ Darülmaarif'in gibi memur yetiştiren okullara önem verilmesi sebepsiz değildir. 1850 yılında Darülfünun açılınca kadar orada okutulacak ilimler hakkında açık Osmanlıca ile yazılmış kitapları hazırlamak amacıyla bir Encümeni Daniş kurulmuştur. Mustafa Reşit Paşa, Âli Paşa, Ahmet Vefik Paşa... gibi devrin meşhur simaları, bu encümenin üyeleri arasındadır.¹²⁴

Yabancı dil bilmenin önemi III. Selim zamanında anlaşılmaya başlanmış; Meşrutiyet'e uzanan süreçte gençler devlet okullarında, yabancı ülke ve yabancı kolejlerde Fransızca ve İngilizce öğrenmeye çalışmışlardır. İmkânı olanlar ise çocuklarına çok küçük yaşta özel dersler aldirmek suretiyle yabancı dile verdikleri önemi göstermişlerdir.

¹²² Bu konuda bilgi edinmek için bkz. Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, C.2-3, İstanbul 1940.

¹²³ S. Celâl Antel, agm., *Tanzimat* 1, s.448.

¹²⁴ agm., s.448.

Servet-i Fünun romancıları da sosyal çevre ve zamanlarının eğitim-öğretim konusundaki hassasiyetinin farkındadırlar. Bu yüzden roman kişilerinin çoğu Fransızca ya da İngilizce bilir. İncelediğimiz romanlarda erkek çocuklarının eğitiminde yabancı dil öğreniminin önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Ancak dil bilmeye verilen önemin öğrenilen dilin kullanılması konusunda ihmal edildiği de bir gerçektir. Avrupa'ya memuriyet, öğrenim görmek ve görgülerini artırmak amacıyla gidenler, yurda dönünce öğrendikleri yabancı dili kullanmazlar. Bunun dışında İstanbul'da yaşayanlar, yabancılarla dostluk kurabilirlerse dil bilmelerinin bir anlamı olur.

Mai ve Siyah'da iki farklı sınıftan gencin eğitiminde maddiyat belirleyici bir unsurdur. Babası ölünce çalışmak zorunda kalan Ahmet Cemil ile zengin arkadaşı Hüseyin Nazmi'nin içinde bulundukları şartlar kadar, hayata bakışları da farklıdır. Her ikisi de Mekteb-i Mülkiye'de (Siyasal Bilgiler Okulu) okumaktadır; ancak Ahmet Cemil gelecekte diplomayı kullanmayı düşünmemektedir. Yine de günün birinde ihtiyaç duyacağını biliyormuşçasına bir önseziyle gece okuluna devam ederek mezun olur. Gençler çok iyi Fransızca bilmektedir, hayata bakışlarını da Avrupa kültürü şekillendirmiştir. Her iki genç de Fransızca eserleri okumaktan zevk alır. Ayrıca Ahmet Cemil'in tercüme yaparak hayatını kazanmak zorunda oluşu, artık İstanbul'da tercümenin bir iş sahası olmaya başladığını ve yabancı dilin önemini daha da arttığını göstermektedir.

Nesl-i Ahîr'de çocukların eğitimi yabancı okullara emanettir. Çocukların eğitilebileceği kaliteli Türk okullarının olmaması eleştirilir. Calip Bey, çocuklarından Cüneyit'i İngilizlerin Hayskul'a, Fahur'u da Almanların Bugeşuğle'ye vermiştir. Buralarda çocuklar İngilizce ve Almanca öğrenir, zayıf kalan Türkçelerini de haftada üç akşam evde çalışarak düzelteceklerdir. Ayrıca bu romanda birçok gencin, ülkedeki siyasî ortamdan bunalarak yurt dışında kendi imkânlarıyla okuduğu vurgulanır. Bunlar, ülkenin karanlık geleceğini aydınlatma umudunu kendilerine bağlayan son kuşaktır. Fen ve sosyal bilimler alanında son derece bilgi ve donanıma sahiptirler; ancak ülkeye hizmet etme fırsatı onlara tanınmamaktadır. Sadece çeşitli dalavereler çevirmeye müsait karakteri olanlar, tanıdık vasıtası ile devlet kademesinde çalışabilmekte ve yükselme şansını kazanabilmektedirler.

Salon Köşeleri'nde Şekip, katıldığı balo ve çaylarda yabancı dostlarıyla İngilizce konuşur. *Halas*'ta Nihat, aynı şekilde bildiği Fransızca ve çat pat İngilizcesiyle balolara katılıp yabancılarla dostluklar kurmuştur. *Menekşe*'de Hüseyin

Bülent de yabancı dostlar edinir, yabancı gazeteleri takip eder. *Son Yıldız*'da Fahri Cemal ise İtalyanca bilir.

Karanfil ve Yasemin'de babası Samim'i "Sen yaşamak için çalışmaya muhtaç değilsin, fakat fen, hayat öğrenmek lazım..." (s.181) diyerek Galatasaray'ı bitirdikten sonra Avrupa'ya gönderir. Orada Fransa, Almanya, İsviçre, İtalya, İngiltere gibi ülkeleri gezip tozan Samim, çok okumuştur. Edebiyatın yanı sıra yükselmek için felsefeye de merak salmıştır. Ona göre bu eğitimi, yaşamaya bir hazırlık teşkil eder. Batılı anlayış çerçevesinde hayatını yaşamak ister. Batılılaşmadan yanadır; ancak batının özünü, batı medeniyetini oluşturan gerçek değerleri kavrayabilmiş değildir. Batılılaşmayı zevk ve eğlenceden ibaret sayan ve kendi millî değerlerine yabancı kalan yozlaşmış bir tiptir. Bu özellikleriyle okurun samimiyetini kazanmaktan uzaktır. Onun, romanın başında katıldığı çay partisinde münevver Türklerin (!) yabancı dil konuşmaları konusunda bir hayli yol aldıklarını ifade eden şu sözleri ilginçtir:

"Samim: - Bilmeyen bir insan bir Türk ziyafeti olduğuna inanamaz, dedi; hep Fransızca konuşuyorlar... Hiç Türkçe yok..." (s. 47)

Sevet-i Fünun romanlarında ailevî nedenlerle okulu bırakanlara da rastlanır. *Mai ve Siyah*'ta Ahmet Cemil eğitimine gece devam etmiş; Raci'nin oğlu sorumsuz babası yüzünden okulu bırakmış; *Ferdi ve Şürekası*'ndaki İsmail Tayfur ise babası ölünce çalışmak zorunda kalmıştır. Nihayetinde erkek çocukların eğitimi ailenin gelir düzeyine bağlıdır. Çalışmak durumunda kalan çocuklar okuyamaz.

Nemide romanında eğitim, varlık durumuna bağlı bir gelişme gösterir ve doğu kültürünün izlerini taşır. Şevket Bey, babası hayattayken hemen her şeye heves etmiş, kendisine tahsis edilen özel hocadan bir insan için gerekli olan bilgiyi edindikten sonra musikiye, resme, silah kullanmaya, ata binmeye, kürek çekmeye heves etmiştir. Ancak bu entelektüel zevklerde sebat etmemiş; kalbindeki boşluğu dolduracak aşkı aramıştır. Yeğeni Nail'in eğitimini de bir süre kendisi üstlenmiş ve Nail daha sonra yatılı okula verilmiştir. Nail'in tıp okumasını Şevket Bey ister. Anlaşılan eşinin genç yaşta ölümü ve kızının da özel bakım gerektiren bünyesi, onun gözünde doktorluk mesleğinin cazibesini ve saygınlığını artırmıştır.

Bir Ölümlü Defteri'nde Vecdi ve Hüsam Galatasaray Sultanîsi'ne devam ederler. *Ferdâ-yı Garâm*'da Macit eğitimi için küçük yaşta anne-babasından ayrılarak amcasının yanında bir hayat sürer.

Genç Kız Kalbi'nde okullarda yetişen erkek çocuklarının okul hayatının koşullarına bağlı olarak kaba, hoyrat bir kişilik edinmeleri ve musikîyi ihmal etmelerinden yakınılır. Kibar bir duyuş ve düşünüşten yoksun erkeklerin evlenecekleri kızları mutlu edemeyecekleri düşünülür; çünkü evlilikte namus, servet ve mevki kadar ahlâk ve tavırlar ile eğilimler de önemlidir.

b) *Kız Çocuklarının Eğitimi*

Osmanlı Devleti'nin reform sürecinde, kız çocuklarının nasıl ve ne şekilde eğitilecekleri çok tartışılan konuların başında gelir; çünkü kadın, her ne kadar geri planda tutulsa da analık vasfını taşımaktadır ve ailenin “*namus*” gibi kutsal bir değerini korumakla görevlidir. Bu yüzden kız çocuklarının eğitimi tartışmalarının odak noktasını *kadın, aile, namus* kavramları teşkil eder.

Toplumun en küçük birimini “*aile*” oluşturduğundan “*insan topluluklarının saadeti ailelerin saadetine bağlıdır.*”¹²⁵ Kadının yaratılışından gelen fena huylarını, eğitim dizginler. Eğitimli ve namuslu bir kadın bir aşüfteden daha fazla sevinebilir.¹²⁶ “(...) Eğitim ve öğretimden yoksun olan bir kadın, her yaşında, her halindeki kutsal haklarını”¹²⁷ koruyamaz. Kadının çocuk büyütmek ve ev idaresine bakmak gibi özel görevleri vardır. Ancak yine de başka işlerle uğraşmaya zamanları olabileceğinden erkeklerin yaptığı işlerde de görev alıp insanlığa hizmet edebilirler. Bu görevi yerine getirebilmek için fen bilimleri; sosyal yaşama uyumları içinde edebiyat, coğrafya, tarih ve diğer ilimleri tahsil etmelidirler. Zira kadın zekâ yönüyle erkekten hiç de aşağı değildir.¹²⁸

1850'lerde “*kız çocuklarının gittikleri tek okul, cinsiyet ayrımı yapılmayan Sıbyan mektepleriydi. Ergenlik çağına gelindiğinde kadın ve erkeğin dünyalarının ayrılması dinsel bir zorunluluk olduğundan, ilköğretim sonrası ayrı okulların açılması önemli bir gereklilikti.*”¹²⁹

1856 Islat Fermanı sayesinde okul sayısı artar ve ilk kız rüştiyesi, 1858'de açılır. Bu okulda nakış dışındaki dersler, erkek öğretmenler tarafından verilir. Bu durum, kadınlar için bir öğretmen okulu açılmasını gerektirmiş ve kadın öğretmenler

¹²⁵ Şemseddin Sâmî, a.g.e., s. 23.

¹²⁶ age., s. 17.

¹²⁷ age., s. 22.

¹²⁸ age., s. 30-31.

¹²⁹ Çakır, a.g.e, s.219.

yetiştirilene kadar kız okullarında sadece yaşlı ve iyi ahlâklı erkek öğretmenler ders verebilecektir. Bu okullarla hükümet iyi bir ev kadını yetiştirmeyi amaçlıyordu. Üstelik bu eğitim kurumları imparatorluğun her yerine yayılamadı. Kız rüştiyelerinin hepsi İstanbul'da açıldı ve sayıları da ihtiyacı karşılamaktan uzaktı.¹³⁰ 1869 Maarif Nizamnamesi kadının eğitimi için sınırlı da olsa önemli sonuçlar verecek çalışmalar başlattı. Aynı yıl Yedikule Kız Sanayi mektebi açılır ve sayıları zamanla çoğalır. Kadınların mesleki eğitimine yönelik ilk çabalar “*ebelik*” alanında olur. 8 Şubat 1870'te Darülmuaallimat (kadın öğretmen okul) açılır. 1879-1880 öğrenim yılında, ilk kez bir kadın, Fatma Zehra Hanım, müdire olur.¹³¹ II. Meşrutiyet Dönemi'nde özellikle eğitimde amaçlanan değişimler, eğitimin yaygınlaştırılması, ilköğretimin zorunlu ve parasız olması, eğitim birliğinin sağlanması gibi Cumhuriyet Türkiye'sindeki ideolojiye paraleldir. Ders programlarında yapılan yeniliklerle de, eğitimin dinsel-geleneksel yüzü değiştirilmeye başlanmıştı.¹³²

Kadın konusunu ele alan yazarların görüşleri, kadının bulunduğu konumu yükseltmek gibi ortak bir noktada birleşmektedir. Onlara göre eğitimsizlik, kadını alçaltan ve onu insanlık haysiyetini hissetmekten mahrum bırakan bir durumdur. Bu yüzden eğitimin yeni bir biçim kazanması ve devlet politikasında kadın haklarına ve eğitimine dair iyileştirmeler yapılması şarttır. Kadının birey olduğunun farkına varması ve kendi kimliğini tanımasının önünde eğitim eksikliği büyük bir sorundur; çünkü kendi kimliğinin farkında olmayan birey, kendisine yüklenen değerlerin doğru olup olmadığını sorgulayamaz. Kadının eğitimi ve öğretimi dış dünya ile iletişimde bulunmasını gerektireceğinden büyük bir toplumsal hareketliliğe sebep olacağı aşîkârdır. Cehaleti kaldırmanın önünde taassup büyük bir engeldir. Kadınların eğitilmesiyle taassup ve cehalet ortadan kalkacak; toplumsal gelişme ve ilerleme de bunun ardından yaşanacaktır.

Kadının öğrenim görmesini “*ahlâkı bozulacak*” diye engellemeye çalışan görüşler, *Kadınlar Dünyası*'nda “*asıl kadının ahlaklı olması isteniyorsa, kadının eğitim görmesi şarttır*”¹³³ sözleriyle eleştirilir. “*Bu hakkın verilmesinin dinin gereği olduğu, İslam dininin toplumsal yaşama olan müdahalesinden yararlanılarak açıklanıyordu: “Hz. Peygamber ilmi, kadın-erkek her bir mümin ve mümineye farz*

¹³⁰ age., s.219-220. (Aktarılan kaynak: Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, C.I-3, Osmanbey Matbaası, İstanbul 1939.)

¹³¹ age., s. 221-222.

¹³² age., s. 223.

¹³³ age., s. 227.

buyurmuştur. Madem ki beşeriyetin i'tilası ilim ve fen iledir. Madem ki dinimiz, peygamberimiz bile bize tahsili emrediyor, neden böyle cehalet içinde boğulmuş kalalım?"¹³⁴

İlerleyen yıllarda kadınların yüksek öğretimi ve Avrupa'da eğitim görmeleri gerektiği gündeme gelir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi kadınlar her ne kadar geriplanda tutulsalar da (eğitim ve memuriyet gibi) bu, onların toplumda var olmadıkları anlamına gelmez. Türk kadını birçok alanda ekonomiye zaten aktif çalışarak katkı sağlamaktadır. *"Tarım ekonomisinin yükü Anadolu'daki kadınlı erkekli ailelerin, hatta özellikle kadının omuzlarına yüklenmişti. Kadın bütün gün tarlada çalıştığı gibi, evde de ailenin ihtiyaçlarını sağlamak ve çocukların yetiştirilmesi görevini üstlenmekle yükümlüydü. (...) Anadolu kentlerinde tüccar ve ticarethane sahibi kadınlar gibi madenci kadınların da olduğu ortaya çıkmıştı."*¹³⁵ Ayrıca Anadolu kadını ev endüstrisinde tekstil üreticiliği, ipekböcekçiliği dokumacılığı ile uğraşmış, halı dokumuş ve sanayide de kendini göstermiştir.¹³⁶ *Yaşamı Anadolu kadınından daha sıkı biçimde denetlenen orta tabaka büyük kent kadını da, 1900'lü yıllarda iş yaşamına girmeye başlamıştır.*¹³⁷ İlk kez 1913'te, hem memur hem de iş müfettişi olarak Telefon İdaresi'ne kabul edilen kadınlar Birinci Dünya Savaşı sonrasında hemen hemen her iş alanında çalışmaya başlamışlardır.¹³⁸

Sevet-i Fünun romanlarında yazar bilincini yansıtan bazı genç kız tipleri, hak ve hürriyetlerini dile getirseler de, düzenli bir eğitim-öğretim görmeleri gerektiğini kavrayabilmiş değildirler. Toplumsal bilinç düzeyinde kadın hareketlerinden de haberdar oldukları söylenemez. Roman ve şiir penceresinden hayata bakan kızlar, bir de moda dergilerini takip ederler. Dolayısıyla romanlardaki kız çocuklarının düzenli

¹³⁴ age., s. 228 (Aktarılan kaynak: "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Avrupa'da Osmanlı kızlarımızın Sadası", 15 Mayıs 1329, S.42, s.1.); bkz. C. Anteli, **Tanzimat** 1, s.444-462.

¹³⁵ age., s. 261. (Gerber ve Jennings, Bursa ve Kayseri'deki kadı kayıtlarını veri olarak kullandıkları incelemelerinde Anadolu kadınının ticaretle uğraştığını, ticarethane açtığını gösteren çeşitli örnekler vermişlerdir. bkz. R.C. Jennings, "Women in Early 17th Century Otoman Judicial Records: The Sharia Cout of Anatolian Kayseri", *Journal of Economic and Social History of the Orient*, 1975, no: 18, s. 53-114. Haim Gerber, "Social and Economic Position of Woman in An Otoman City Bursa, 1600-1700", *İnternational Journal of Middle East Studies*, 1980, no: 12, s. 231-244. Kanuni Sultan Süleyman döneminde kadınların çamaşırhane işlettikleri anlaşılmaktadır. Hicret 978 yılında çıkan fermanda erkeklerin bu çamaşırhane topları yakışksız durumlara meydan vermemeleri için vakıfların ve sultan çamaşırhanelerinin işletilmesinin bundan böyle kadınlara verilmemesi isteniyordu. Bilgi için bkz. B.Caporal, **Kemalizm Sonrası Türk Kadını**, s. 135. A. Le Genissal, *L'ovurier d'industrie en Turquie*, Beyrut, 1948, s.25-26.)

¹³⁶ age., s. 262-264. (Aktarılan kaynaklar: Charlotte Lorenz, *Die Frauenfrage im Osmannischen Reich*, Friedrich, Wilhems Üniversitat, Berlin, 1919, s. 5, 21-31; Gündüz Ökçün, *Osmanlı Sanayi, 1913-1915 Yılları Sanyı İstatistikleri*, A.Ü.S.B.F. Yayınları, Ankara 1970.)

¹³⁷ age., s. 264.

¹³⁸ age., s. 264.

bir eğitim-öğrenimden ziyade, iyi bir ev hanımı olmalarını sağlayacak gerekli kabiliyetleri kazanmaları sağlanır. Okul sıraları yerine genelde evlerinde eğitilirler. Yalnız zengin aile kızları, batı kültür ve medeniyetinin unsurlarına göre eğitim-öğretim yapan özel okullara gider veyahut özel hocalardan ders alırlar. Aileler her ne kadar ayrıcalıklı imkânlar sunsa da kızların modern bir hayat için hazırlanması, gelecekte çevrelerine yabancılaşmalarına ve yaşamak mecburiyetinde oldukları çevreye uyum sağlayamamalarına neden olur. Dönemin ileri gelenlerinin kadın eğitiminden ne anladığını, *Defîne*'de Suzan'ın paşa babasının şu sözleri özetlemektedir: “*Kızı iyi tahsil ettirip tam bir kadın yapmak için eve mürebbiyeler, piyanistler, öğretmenler doldurdu.*” (s.8)

Nemide Halit Ziya'nın ikinci roman denemesi olmakla birlikte İzmir dönemi romanları arasında yer alır. Bu romanda batı etkisi pek hissedilmez. *Nemide*'nin eğitimini evde babası üstlenmiş olup ona okuma yazmayı öğretmiştir. Ayrıca *Nemide*, kanun çalar; daha sonra yazılan romanlarda zenginlerin evinde mutlaka bir piyano ve piyana çalan bir genç kız bulunacaktır.

Aşk-ı Memnu'da Bihter'in eğitiminde annesi umursamaz davranırken o, kabiliyetiyle “*hemen her şeyden biraz*” öğrenmiştir: “*Dergileri karıştırarak, öyküler okuyacak kadar Türkçe, Beyoğlu dükkânlarında harcanacak kadar Fransızca, hizmetçi kızlarından öğrenilmiş Rumca bilir; piyanoda valsler, kadriller, romanlar çalar, kendi kendine öğrendiği uduyla şarkılar söyleyebilir*”(s.32). Nihal ise Fransız mürebbiyesinden “*piyano, gergef, dikiş ve işleme*” öğrenir; ayrıca akşamları düzensiz de olsa babasıyla Türkçe çalışır.

Nesl-i Ahîr'de Süleyman Nüzhet, kızı Azra'ya Türkçe dersi vermeyi düşünmüş ve romanın iki yerinde özellikle saf ve akıcı bir Türkçe ile konuşmanın önemini vurgulamıştır. Ayrıca Ahmet Cemil'in de insan yaşamında dilin önemini ne kadar ciddiye aldığı unutulmamalıdır. Halit Ziya, roman kişilerinin saf ve akıcı Türkçe konuşmalarını istemiş; ancak kendisi romanlarını *Servet-i Funûn*'un kuşağının benimsediği “*sanatkârâne üslûp*” anlayışıyla kaleme almış; süs merakına kapılarak Arapça ve Farsça terkipleri bolca kullanmıştır. Sonradan Millî Edebiyat akımına uyarak eserlerini sadeleştirme yoluna giden yazarın bu yüzden olsa gerektir ki romanlarının dili istediği açıklık ve akıcılıktan uzaktır.

Süleyman Nüzhet'in kızı Azra, Hayskul adında bir İngiliz okuluna devam eder. O, burada öğrendikleriyle fikren gelişmiş, kendine güvenen ideal bir genç kız kimliği kazanır. Tıpkı babasının hayal ettiği gibi: Modern, serbest fakat vakur ve aynı

zamanda asildir. O, ne sonradan görme sınıfın boyalı pudralı kadınlarına benzeyecektir ne de kafes ardına saklanan henüz kendini tanıma ve ifade fırsatı bulamamış cahil kadınlara... Azra özgürlüğü ve ağırbaşlılığı ile, Eyüp'te ev tutup İstanbul'da sefa sürerek güya İstanbul kadınlarının tutsak yaşamlarını yazan şairi (Pierr Loti) yanıltacak; tüm İstanbul kadınlarının şairin hayal unsurları ile dolu kitabında yazdığı gibi kilitli odalarda yalnız kalmadığını, halayıkların kontrolünde gezmediğini gösterecektir. Bu yüzen yazar, kadınların eğitilmesi ve onların toplumda bir birey olduğunun farkına varmasını istemektedir. Yazarın, kızı ile Beyoğlu caddelerinde gezen Süleyman Nüzhet'i bir şey bahane edip yarım saatliğine sahneden çekmesi, eğitilmiş bir bayanın yanında kimse olmadan yalnız başına hareket edebileceğini ve kendisini ciddiyetle yönetebileceğini göstermek içindir. Yürümeyi henüz öğrenmeye başlayan bir çocuğun adımlarına benzeyen bu çaba, kadının birey olduğunun farkına varmasını sahnelemesi bakımından tarihî bir belge sayılsa yeridir. O an, Azra tek başına iken telâş etmemiş ve çevresi ile iletişim kurabilmiştir. Artık Türk kadını sokakta kendi ayakları üzerine durabilecek konuma gelmiştir.

Kırık Hayatlar'da Vedide'nin kocasının yanında kendisini cahil hissetmesinden eğitimsiz olduğu anlaşılıyor; *Mai ve Siyah*'ta ise Lamia'nın mürebbiye elinde yetişmesi, piyano çalması gibi unsurlar, varlıklı kişilerin kültüre parayla sahip olduğunu göstermesi bakımından İkbâl'in yetişmesiyle zıtlık teşkil eder.

Salon Köşelerinde romanında kişilerin tahsilleri konusunda bilgi edinemesek de kültür düzeylerini tahmin edebiliyoruz. Bu romanda bir Türk kızı yoktur; ancak Türklerin eğitim düzeyinin düşüklüğünü dile getiren Lydia, Avrupa kültür ve sanatını takip edecek donanıma sahiptir. Paris'te Perem'den dans dersleri almıştır. Onun karşısında Bir Türk askeri olan Şekip bile kendini cahil hisseder.

Menekşe'de bir Ermeni kızı Violet diye takdim edilen, aslında bir Türk olan kızın düzgün Türkçesinden, geniş bilgi ve kültüründen Hüseyin Bülent çok etkilenir, en asil bir Türk hanımının ancak bu kadar güzel ve tatlı konuşabileceğini düşünür. Violet de batı kültürüyle yetişen diğer kızlar gibidir.

Son Yıldız'ın Perran'ı Hayskul'da okumuş ve Sörler'i bitirmiştir. Fransızca bilen kültürlü ve bilgili bir kadındır. İyi niyeti ve alçak gönüllülüğü maddeci dünya görüşüyle zıtlık teşkil eder. Yazar, ayakları yere basan aklı başında, batılı bir kadın tipi çizmeye çalışırken sağlam bir karakter ortaya koyamamış; Perran çelişen tutum ve davranışlarıyla inandırıcılık kazanamamıştır. Kızların aldıkları köklü eğitim, ancak mevki sahibi güçlü erkekleri elde etmek gibi bir işe yaramıştır. Perran, aşka değer

verir. Modayı batılı dergilerden takip eder. Emrine amade hizmetlileri vardır. Telefonla saçını vs. tuvaletini yapacak görevlileri evine çağırır. Süslenip püslenerek bir erkeği toplum içinde temsil etmekle büyük bir vazifeyi yerine getirir.

Karanfil ve Yasemin'de Sörlerde tahsil etmiş, yabancı dil bilen, kötü yola düşmüş bir kız örnek gösterilerek, etrafta daha nice böyle evli-bekâr düşmeye mahkûm kadınlar olduğuna dikkat çekilir. Lüks bir hayat için çoğu kadın, metresliği göze almıştır. Gerçi parası olan aileden zengin kadınlar da yasak ilişkiden çekinmemektedir. Yeni hayat, kadınlara da çevreyi önemsemeden serbestçe aşk arama özgürlüğünü vermiş; dahası kadını bu konuda seçici bile kılmıştır. Artık kadınlar da arzu ve isteklerinin peşinde erkekler kadar özgür ve cesurca koşabilmektedir. Bu kadınlardan Sacide Hanım'ın kızı Hürrem, Arnavutköy Amerikan Koleji'nden mezun olmuştur ve İngilizce ve Fransızca'yı ana dili gibi konuşabilmektedir. Nevhiz de bu iki dili çok iyi bilir. Yirmi iki yaşına geldiğinde neredeyse tüm İngilizce, Fransızca kitapları okumuştur. *Halas* 'ta İclâl de Fransızca ve İngilizce'yi iyi bilenler arasındadır.

Öte yandan İstanbul'un en eski, asil ve zengin bir hanedanının iki kızı ise en münevver bir "*Türk kızı numunesi*" (s.37) olarak tanıtılır. Bunlardan Yezdan, bir müzisyen kadar musiki, bir edip kadar ecnebi edebiyatıyla meşguldür.

Ferdi ve Şürekası'nda diğer romanlarda söz konusu olan zengin kız çocuklarının standart eğitim şartları Hacer için de sağlanır: kitap ve piyano Halit Ziya'nın kız çocuklarının eğitiminde vazgeçemediği iki unsurdur; yoksul çocuklarının ise yetişmesinde okuma yazmadan bahsedilmeyerek dikiş diken annelerinin dizinin dibinde "*paçavralardan bebek*" (s.60) yaparak vakit geçirdikleri belirtilmiştir.

Sefile romanında ise fuhuş batağı içindeki eğitimsiz kadınların **kitap okumalarından** bahsedilmesi, romanın dokusuna uygun düşmez. Yazarın bu tutumunu, kadınlara dikiş nakış yerine, kitap okuma alışkanlığı kazandırmak ve modern hayatı tanıtmak isteğinin bir sonucu olarak değerlendirebiliriz.

Bir Ölünün Defteri 'nde Nigar, tür ayırmaksızın okumayı çok sever. *Ferdâ-yı Garâm*'da Sermet, Miss Morgan adında bir İngiliz mürebbiyenin eğitiminde İngiliz kültürüyle yetişmiştir. O da bütün zengin kızları gibi piyano çalar; batılı müzisyenleri tanır. Zamanının çoğunu okumakla geçirdiğinden "*hayal-gerçek*" çatışmasına düşer. Gerçek hayat ve çevre kitaplarda yazılanlara benzememektedir. Bu sebepten genç kız, gecesini gündüzünü nefret ettiği yerlerden çok, kütüphanede geçirir ve hiç

kimseninkine benzemeyen bir ruh inceliği edinerek deneyim kazanmadan hayattan usanır. Macit de aynı durumdadır. Kendisini bulunduğu çevreye ait hissetmez. Bütün çevrelendiği şeyleri ruhuna, emellerine uygun bulunmadığından imkânsız emlerinin ıstırabını çeker.

Genç Kız Kalbi'nde Pervin “bir Türk kızının az çok tertipsiz, usulsüz eğitiminden” geçmiş olmasına rağmen, yazar bilincini taşımasından dolayı çok bilinçlidir. Öte yandan romanda Pervin'in tam zıddı bir amca kızı vardır ki o da hiçbir eğitim ve kültürden nasibini alamamıştır. Öyle ki her kızın az çok bilmesi gereken ev işleri, dikiş-nakış gibi becerilerden bile yoksundur. Pervin, bir kızın kültürlü olabilmek için “*Kant*’ı, *Nietzsche*’yi” (s.28) okuması gerektiğini düşünmez; kendisi de felsefe kitapları okumuş değildir; ancak tüm vaktini şiir ve edebiyata adanmıştır. Şiir ve hülya ile beslenmesi ruhunu fazlasıyla hassaslaştırmış ve bunun sonucu çevresine yabancılaşmıştır:

“Ah, niçin ben böyleyim? Ne olurdu ben de onlar gibi bu hayattan zevk alacak duyguda ve yetenekte olsaydım da onlar gibi bu sefalet içinde kayıtsız ve gönüllü rahat yaşayabilseydim... İçinde yaşayacağım hayat için büyütülmüş olsaydım.” (s.18-19) Sözleri onun ruh halini özetlemeye yerter.

Doğrusu Pervin içinde yaşayacağı hayat için değil; aldığı eğitim ve yetiştiği kültür itibarı ile modern bir hayat için hazırlanmıştır. Kendi çevresine ve kültürüne göre fazlasıyla ilerde oluşu, evlenmesinin önünde büyük bir sorun oluşturur. On dokuz yaşına geldiğinde – ki o dönemde bir kızın evlenmesi için ideal bir yaştır – kendi kültür seviyesine uygun bir kocayı İzmir’de bulamayacağını düşünerek İstanbul’a gelir. Ne yazık ki burada da kendi beğenisine uygun birisiyle evlenmesinin çok zor olduğunu görünce, çocuk yetiştirmede anne-babaların yanlış bir tutum sergilediklerini anlar. Sırf kibir ve övünme için çocuklara yabancı “*diller, piyanolar*” öğretilmesinin gereğini sorgular:

“Bu diller piyanolar kimin için? Yalnız kendileri için mi? Halbuki kendileri o dilden bir şey anlamazlar, o piyanoya yabancıdırlar; yegane olarak istiyorlar ki herkes bana ve kendilerine gıpta etsin. En parlak, seçkin bir evlat olarak gösterileyim. Düşünmediler ki bu memlekette ne kadar yegane, ne kadar seçkin olursak o kadar kötü talihli olacağız; düşünmediler ki, bizi yaşayacağımız hayata, beraber ömür geçireceğimiz kocalarımıza göre terbiye etmek ve büyütme gereklidir.” (s.20)

c) Bireylerin Yetişmesinde Avrupa Görmenin  nemi

Avrupa ve Avrupa kültürü yüzyılın başında ülkenin eēitimli kişilerini büyüleyen bir cazibe merkezi konumundadır. Teknik ilimlerde ve sanatta hız kazanan göz kamaştırıcı ilerleme, özellikle ülke gençlerinin gözünü oraya dikmelerine sebep olmuş; imkân bulanın gidip oraları görmesi bir ayrıcalık sayılmıştır. Bu durum dil bilme zorunluluēunu beraberinde getirmiştir. XVII. yüzyıldan itibaren batılı devletler arasında en güçlü konumda olan Fransa'dır. Dolayısıyla dünyaya Fransız kültürü ve dili hakimdir. Fransa ile Kanun  devrinde başlayan tarihî baēlar, Tanzimat döneminde kültürel bir etki alanına dönüşür.

Servet-i Fünun yazarları, bireylerin görgü ve kültür seviyesinin genişlemesinde Avrupa görmeyi nerdeyse bir zorunluluk saymışlar ve çeşitli vesilelerle roman kişilerini Avrupa'ya göndermişlerdir. Avrupa'ya gitme fırsatı bulamayan roman kişileri ise kendilerinde büyük bir eksiklik hissetmişlerdir. Bu eksiklik, bir nebze de olsa İstanbul'da yaşayan ecnebilerle kurulan dostluklar sayesinde giderilmiştir. şöyle ki batılı yaşayışın tüm unsurları ecnebilerin yaşamını yakından incelenerek  ērenilmeye çalışılmıştır. Giyim-kuşamları, zevkleri, kadın-erkek ilişkileri tüm yönleriyle taklit seviyesinde izlenmiştir.

Salon Köşelerinde batılı yaşantıya  zentiyi en açık bir şekilde sergilemesi bakımından ilginç sahneler içermektedir. Gerçi edebî deēeri zayıftır, ama bir devrin gerçeklerini sergilemesi bakımından edebiyat tarihine ışık tutmaktadır. Romanda şekip'in Avrupa görmemiş olması, medeniyet âleminde yerinin derecesini tayin etmede bir ölçüt sayılmıştır. şekip, bir toplantıda Sefaret k tibinin Paris'in ve bütün Avrupa şehirlerinin tiyatroları ve sanatçılarından bahsettiēi sırada kendini pek alçak seviyede bulup Lydia'nın "*lisan-ı hal*" ile kendisine "*Erkek böyle olur, medeniyet işte böyle insanlar yetiştirir...*" (s.88) demek istediēini sanır. Lydia bununla da kalmaz Avrupa görmeyenlerin yarı vahşi sayılacaēını söyleyerek genç adamın kalbini kırar. Aslında bu, Saffeti Ziya'nın kendi düşüncesidir. Avrupa müzelerinin, sanatının yerinde görülmesi gereēini böyle bir abartıyla ifade etmiştir. Yazar, genç kıızla tartışmasında sözü Türklerin kültür ve eēitim düzeyinin d ř kl ē ne getirerek Avrupa'nın ne denli gerisinde olduēumuzu gösterir:

"Türklerin bir edebiyatı var mıdır? (...) Türklük Osmanlılık nedir? Toplumumuzun medeniyete hizmeti, yeri neden ibarettir? Fikirlerimiz, hislerimiz, terbiyemiz, ilerlememiz ne derecededir? (...) Genç beyler nerede vakit geçirirler?"

(s.132-133) Tüm bu sorulara verilecek cevapla cemiyet içindeki yerimiz tayin edilecektir.

Karanfil ve Yasemin'de başta Samim olmak üzere hemen herkes, Avrupa görmüş kimselerdir. O ve onun gibiler için Avrupa gerçek mutluluk mekânı sayılır. Türkiye'de huzur ve rahat bulamayanlar oraya kaçmak ister. Oralara yapılan seyahatler hafızalarda önemli bir yer işgal eder. Romanın başında balayını geçirmek üzere Avrupa'ya giden Pertev, romanın sonuna kadar orada gezdiği ülkelerden mektup ve kartpostal gönderir. Bu kişilerin seyahatleriyle memlekete kazandırdıkları herhangi bir gelişme veyahut güzellik yoktur. Anlaşılan odur ki şahıslar, gezip eğlenmekten fırsat bulup da, batıyı yüksek medeniyet seviyesine ulaştıran gerçek unsurları fark edememişler, sadece kadın-erkek ilişkilerinde serbestliğe, giyim-kuşam, mobilya ve eşyaya saplanıp kalmışlardır. İşin gerçeği bu kişiler aileden zengin paşa, sadrazam çocukları olduğundan çalışmaya gerek duymazlar. Paranın nasıl kazanıldığını bilmeyince doğal olarak işin özünü kavramaları da mümkün olmaz. Yine bu romanda Nevhiz, Amerika'dan tahsilden dönen akrabası bir gençle İtalya'ya kaçar.

Nesl-i Ahîr'de Muzaffer Bey öğrenim için Almanya'ya gönderilmiş, üç yıllık eğitimi sırasında askerliğe karşı büyük bir yeteneği olduğunu kanıtlamış, eğitiminin ardından yurda dönmüştür. Süleyman Nüzhet ise birkaç yıl Mekteb-i Sultanî'de okuduktan sonra Paris'te Kondorse Lisesi'ne gönderilmiş, ardından Dışişlerinde görevlendirilerek Petersburg, Madrid, Viyana, Berlin, Paris elçiliklerinde çalışmıştır.

Son Yıldız'da Fahri Cemal iş ve eğlence için birçok defalar Avrupa'da bulunmuştur. Fuad İlhami de harpten sonra Almanya'ya tahsile gitmiş, üç sene burada ikâmet ettikten sonra bir Münih fabrikasının İstanbul acenteliğini üstlenmiştir. Fikret Bey ise Almanya ve Amerika'da bulunmuş bir elektrik mühendisidir. Yalnız romanlarda bu kişilerin kabiliyet, bilgi ve hizmetlerinden çok balolardaki tutum ve davranışlarına dikkat çekilmek istenmiştir. En büyük meziyetleri dans etmek ve kibar ortamlara uyum sağlayabilmeleridir.

Ayrıca Avrupa'ya ihtisas için giden gençler de vardır. *Nemide* romanında Nail tıbbiye bitirdikten sonra üç yıl Paris'te ihtisas yapar; ancak bunun gerekliliği veyahut yurt dışının cazibesi konusunda herhangi bir şeyden bahsedilmez. *Kırık Hayatlar*'da Ömer Behiç de aynı amaçla yurt dışına çıkıp sonra yurda dönenler arasındadır.

B. Meslek Seçimi

a) Bireylerin Mesleği

İnsanların çoğu, işten çıkarılma korkusu duymadan çalışabilecekleri, rahat ve saygın bir işe sahip olmak ister. Düzenli ve sürekli kazanılacak dolgun bir maaşla konforlu, sorunsuz bir yaşam sürmek hemen herkesin hayalidir. Memuriyet, bu hayali gerçekleştirmenin en ideal yolu olarak görülür. Bu yüzdendir ki Türk insanı, büyük beklenti içinde çocuğu okusun ve kendini kurtarsın ister. Bu beklenti, aynı zamanda, mutlu azınlığa katılmak anlamına da gelmektedir. Nitekim memleketin imkânlarından en kolay faydalanan yüksek mevkide çalışan memurlardır ve toplumda en çok saygınlığı da onlar görür. Bu yönleriyle memuriyet, her zaman cazip görülmüş ve devlet kapılarında çalışmaya ilgi hiç azalmamıştır. Osmanlı'da ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde özel teşebbüsün harekete geçmekte gecikmesi ve sanayinin gelişmemesinde bu önemli bir etkindir. 1929'da kaleme alınan *Halas*'ta Mehmet Rauf, iktisadî bakımdan Avrupa'dan geri oluşumuzun sebebinin bu gerçeğe bağlı oluşunu şu sözlerle özetlemektedir:

“Biz senelerden beri feyzimizi memuriyet hayatında görmeye alışmış, atalet zindanına gömülmüş, uyuşmuş, geviş getiriyoruz. Onlar hayat mücadelesinde geçimlerini kazanmak mecburiyetiyle ticaret ve iktisat âleminde acentalik, komisyonculuk işlerinde şeytanca bir faaliyete dalmışlar, dükkanlarda, şirketlerde, bankalarda ne iş görmeye alışmışlar ki hep dehşet. Biz bugün kendimizi büyük bir faaliyetle bu hayata sevk etsek bile bu ince işlerde onlar gibi maharet sahibi bir işgüzar olabilmek için en aşağı elli sene çalışmak lazım.” (s.28)¹³⁹

Geçimi tarıma dayalı Osmanlı halkı, devlete yük olmamıştır. İstanbul halkını ise kendi emeğiyle geçinen küçük esnaf ve devlet idaresini sağlayan memurlar oluşturur. Sevet-i Fünun romanlarında çoğunlukla bu memur zümresinin yaşamı sergilenir. Bunlar, çocuklarının istikbali konusunda son derece bilinçlidirler. Erkek çocuklarının düzenli bir eğitim görmesini sağlayarak devlet kademesinde yüksek mevkilere gelmesini planlarlar. Bu anlayış, yukarda da bahsettiğimiz gibi düzenli bir hayat kurmanın başka türlü mümkün görülmediği bir devrin gerçeğidir.

Memuriyetin geniş bir kapsamda tartışılması *Nesl-i Ahîr*'de genç kuşağa bırakılmıştır. Uzun bir memuriyet hayatı olan Süleyman Nüzhet, mevcut hükümetin emrinde bulunmak istemez. Onun, etrafındaki gençlerden hayatta başarılı olmak için

¹³⁹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Ö.Celâl Sarc,“Tanzimat ve Sanayimiz”, **Tanzimat** 1, s.423-440.

az çok kirlenmeyi göze alan Şakir'e, "*Rica ederim, bizi inandır ki, şu memurluk seni kirletmiş ya da kirletmeye hazır bir adam yapmıyor; seni sevmemiz için bize bu imkânı vermelisin*" (s.325) demesi akla memuriyette temiz kalmanın mümkün olup olmadığı gibi bir soru getirmektedir ki hangi hükümet görevde olursa olsun bunun cevabını günümüzde bile vermek biraz zor olsa gerektir.

Yeni kuşak diye adlandırılan gençlerin çoğu yüksek tahsil yapmış doktor, mühendis, sanatçı, ekonomist, siyaset bilimci vs. işinin ehli kişilerdir. Onlar da devlet dairelerinde görev almak isterler. Ancak, tanıdığı, eşi dostu olanlar devlet dairelerinde işe girebilmektedir. Bu şanslı beylerin iş çıkışı, kollarında pardesüleriyle yavaş yavaş, salına salına yürüyüşlerini uzaktan seyreden İrfan, yanındaki arkadaşlarına onları göstererek kıskançlığını şöyle dile getirir:

"(...) İşte bütün memurlar kurulu gözümüzün önünden geçiyor." "(...) Bunlar örneğin Âmedi-i Divan-ı Hümâyûn'da, Tahrirat-ı Hariciye'de, Şurâ-yı Devlet'te —yalnız falan elçinin damadı, falan nâzırın oğlu oldukları için — şu kadar bin kuruş aylık alan çocuklardı. Ve asıl iş gören, çalışan ise, işte biraz önce gazeteye dört sütunluk yazı bıraktıktan sonra Hariciye'ye koşan yoksul genç ve benzeri açlardı." (s.125)

Halit Ziya'nın kendi yaşamına baktığımızda, çoğunlukla, kendine sözcü seçtiği kişilerin kıskançlık duyduğu gençler gibi yetiştiğini görmekteyiz. Bunlardan *Aşk-ı Memnu*'daki Hüseyin Nazmi, Dışişleri Bakanlığı'na intisap eder ve bazı dergilerde yazı yazar. O, zengin bir genç olmasına rağmen gerçekçi düşünerek hayatını garanti altına alır. Edebiyatla uğraşmayı, memuriyetten arta kalan zamanlara bırakır. Ahmet Cemil ise arkadaşını içten içe kıskanmasına karşın, ilk başlarda memur olmayı düşünmez. Ancak sanki günün birinde ihtiyaç duyacağını biliyormuşçasına, fakülteyi bitirip diplomasını alır.

Nesl-i Ahîr'deki Süleyman Nüzhet, yetişme ve yaşam koşulları yönüyle Halit Ziya'ya çok benzer. Şöyle ki, Halit Ziya da Dışişleri'nde görev alabilmek için 1885'te İstanbul'a gelmiş; ancak "*kendisine yakın ilgi gösteren Maarif nazırı İzmirli Mansurîzâde Sait Paşa tam bu sırada görevden alınmıştır.*" ¹⁴⁰ Bunun üzerine yazar, İzmir rüştiyesine Fransızca öğretmeni olarak tayin edilir; kısa bir süre sonra da

¹⁴⁰ Huyugüzel, age. , s. 20; bkz. *Kırk Yıl*, İnkılâp ve Aka Kitabevileri, İstanbul 1969; *Saray ve Ötesi*, Hilmi Kitabevi, 3.c., İstanbul 1940-1942.

“Osmanlı Bankası’nın İzmir şubesinde mütercim ve muhasip”¹⁴¹ olarak göreve başlar. İstanbul’a geldiğinde ise “Reji İdare-i Umumiyesi Muhaberat-ı Türkiye Başkâtibi olarak göreve başlayan yazar, bundan sekiz ay sonra 1893 ekiminde aynı kurumda Muhaberat-ı Türkiye ve Tercüme Kalemi müdürlüğüne yükselmiştir. Onun Reji’ye tayininde bu kurumun hissedarları arasında bulunan Osmanlı Bankasının yaptığı tavsiyenin yanı sıra eşinin dayısı Köse Raif Paşanın ve kardeşi Reji kethüdası Sait Beyin de rolü olmuştur. Bu tarihten 1909 nisanına kadar on altı yılı aşkın süre Reji’de çalışan, maaş ve rütbe bakımından sürekli terfi eden yazar, maddî açıdan oldukça iyi imkânlarla kavuşur. Namık Kemal ve kapı kethüdası Sait Beyin yakın ilgi ve himayesini gördüğü bu yeni işinde fazla bir meşguliyeti yoktur. Görevi Reji müdürlüğüyle onun görüşmesi gereken devlet adamları arasında tercümanlık yapmak ve vilâyet Reji şubelerinden gelenlerle görüşüp problemleri yetkililere aktarmaktan ibarettir.

*Vaktinin çoğunu okumaya ve yazmaya ayıran yazarın odası zamanla devrin genç yazarlarının uğrak noktası haline gelir.”*¹⁴²

Kırık Hayatlar’da kibarlar sınıfını iyi eğitim görmüş memurlar temsil eder; diğer şahıslar ise daha çok hizmetliler ve onların çevresi olarak tanıtılır. Ömer Behiç ve arkadaşı Bekir Servet doktordur. Mesleklerini çok ciddiye alan hatta ihtisas sahibi olan bu şahısların romanda çoğunlukla kadın hastalarından bahsedilir. Flört ettikleri kadınlarla arkadaşlıkları da hasta-doktor ilişkisiyle başlamıştır. Esasen Ömer Behiç, bilime hayran bir aydındır. Ancak bilimin insanların maddî ve manevî sıkıntılarına derman olacak boyutta ilerleme gösterememiş olmasının ıstırapı ile psikolojik buhran içinde kıvrılır. Oysa çevrelerinde türlü acılarla, elemelerle, türlü gözyaşlarıyla inleyen “*kırık hayatlar*” (s.27), çaresiz hastalar kısacık ömürlerini “*çamur içinde*” (s.282) geçirmektedir. Kendisi de yasak ilişkisiyle bir parça pislîğe bulaşan doktorun çevresindeki sıkıntıları, gözlemlemekten öte bir çabası ve hizmet kaygısı güttüğü söylenemez.

Bir Ölünün Defteri’nde Vecdi doktor, Hüssam gazete muhabiridir. Yazar, Hüssam kişiliği ile *Mai ve Siyah*’ta hayal kırıklığına uğrayan Ahmet Cemil’i bu romanında hem aile hayatında mutluluğa erdirmiş hem de işinde başarıya

¹⁴¹ age., s.21.

¹⁴² age., s.31. ; *Kırk Yıl*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1969; *Saray ve Ötesi*, Hilmi Kitabevi, 3.c., İstanbul 1940-1942.

ulaştırmıştır. Özel yaşamında hüsrana uğrayan Vecdi'ye ise savaşa gitme kararı aldırarak kişilerin mesleklerine nasıl bir değer yüklediklerini ve nasıl bir hizmet kaygısı güttüklerini iki genç arasında geçen diyalog ile aktarır.

Hüssam, Vecdi'nin savaşa gideceğini duyduğunda “*Çıldırıyor musun? (...) Lakin ne yapacaksın?*” (s.126) diye sormaktan kendini almaz. Vecdi ona: “—*Muharebede ne yaparlar? Devlete millete hizmet ederler değil mi?*” diye karşılık verir. Genç adam büyük bir “*meskenet ve atalet*” (miskinlik ve tembellik) hissi içinde İstanbul'dan kaçarak boş geçen yaşamını, savaşa feda etmek gibi bir görevle değerlendirmeye karar vermiştir. Lakin Hüssam'ın kanına değil; fikirleriyle yapacağı hizmetlere ihtiyaç vardır. Görüleceği üzere dönemin aydınları, doktor bile olsalar, cephe arkasında kalarak aktif görevden kaçınmakta ve kendilerini sorunsuz bir ortamda korumaya alarak sosyal ve siyasî sorunları gözlemleyerek sadece fikir yürütme görevini üstlenmektedirler. Elbette ülkenin aydın fikirli şahıslara da ihtiyacı vardır; ancak burada eleştirilecek nokta, yetişmiş insan gücünün aktif görevden kaçınması ve dönemin neredeyse bütün aydınlarının aynı doğrultuda hareket etmesidir.

Son Yıldız'da yazar ve gazeteci Fahri Cemal, aristokrat bir çevrenin adamı sıfatını kazanmıştır. Onun çevresi de doktor, mühendis, avukat gibi entelektüel kimselerden oluşmaktadır. *Salon Köşelerinde*'ki diyaloglar arasında geçen “*Türk askeri en metin en sebatlı askerdir*” (s.83) sözlerinden Şekip'in bir subay olduğu anlaşılmaktadır. Çevresindekiler ise yabancı memurlardır. *Eylül*'de Necib'in eğitilmiş olduğundan bahsedilir. İnce zevk edinmiş bir beydir, ancak ne iş yaptığından, nasıl geçindiğinden bahsedilmez. Beyoğlu'nun lüks otellerinde kalır; aşk ve kadından başka bir şeyle meşgul olmaz. Süreyya'ya gelince çalıştığı kaleme canı isteyince uğrar; gezip eğlenmekten başka bir şey düşünmez.

Aşk-ı Memnu'da Adnan Bey'in ne iş yaptığını öğrenemesek de çok zengin olduğunu biliyoruz. Behlül'ün babası ise vilayetlerden birinde memurdur. Behlül'ün de ilerde konsolos olacağına ilişkin dedikodular vardır. Bihter bir memur olan eniştesi Nihat'tın “*Peyker'e sadece geçici bir tutkunun hükmüne boyun eğerek değil, biraz da belki asıl ailenin ilişkilerinden yararlanmak, sınıf atlamak, İstanbul'un kibar hayatına karışmak isteğiyle koca olduğunu*” (s.30-31) düşünür. Bihter'in düşük bir aylıkla geçinmek zorunda kalacak eniştesini küçümsediği anlarda bile, ilerde acısını çekeceği hırsının ne denli güçlü olduğu hissedilmektedir.

Mai ve Siyah'ta Ahmet Cemil, başarılı bir edebiyatçı olmayı hayal eder. “*Onda şiir ile uzun iştiğal mariz bir hassasiyet husule*” (s.65) getirmiştir. Dolayısıyla hayata bu hastalıklı ruh ile bakar. Onun ruhuna “*mai ve siyah*” (s.62) renkler hâkimdir. Göklerin, denizin rengi “*mai*” sonsuzluğun simgesidir. “*Siyah*” ise ayaklar altındaki toprağı çağrıştırır. Derinlere inildikçe âdetâ dipsiz kuyular gibi insanı ümitsizliğe sürükler. Yazacağı eseri de, bu iki rengin çağrıştıracağı duygular üzerine kurgulamak ister. Genç şair, bir yandan bütün çirkinlikleri ve insanların yaşadığı ıstıraplarla çekilmez hale gelen hayattan kaçmak isterken diğer bir yandan yaşamda sevecek bir şeyler arar. Roman boyunca bu ikilemde kalır; aynı zamanda hayal-gerçek çatışmasından bir türlü kurtulamaz. Mavilikler onun ulaşamayacağı kadar uzaktadırlar; kara toprak ise çok sert oluşuyla ona huzur vermez.

Ahmet Cemil, henüz okulunu bitirmeden babasını kaybeder. Hayatın yükünü omuzlanabilecek olgunlukta değildir. Geçim derdiyle “*Mir’at-i Şuûn*” gazetesinde çalışmaya başlar. Özel dersler ve çeviriler yapar; bir yandan da okulunu tamamlar. Eline biraz para geçtiğinde hayallere kapılmaktan kendini alamaz; matbaa sahibi olmayı düşler. Gerçi yoksulluktan usanmıştır, ailesini iyi yaşatmak ister. Lamia’ya kavuşması da eserinin başarısına bağlıdır.

Halit Ziya, Ahmet Cemil’e matbaa kurdurmak hayaliyle bilinçsiz de olsa özel teşebbüsü teşvik etmiştir. Bu durumu, memuriyetin cazip algılandığı bir dönemde cesurca bir adım saymak gerekir. Eniştesi Vehbi ile ortaklığı ona düşlediği dünyanın kapılarını aralar gibi görünse de ticarethane işletmek ve basın dünyasının içinde yer almak şairlikten ayrı bir ruh gerektirmektedir. Ne yazık ki Ahmet Cemil’in çevreyle mücadele gücünden yoksun oluşu, onu çağın gerçekleri karşısında güçsüz bırakır. Onun karşısında kapitalist sistemin gücünü elinde bulunduran çağın adamı, eniştesi Vehbi durmaktadır. Öyle ki onun gücü ve otoritesine matbaa çalışanları bile tahammül edemez. Bunlardan Ali Şekip, gazeteden ayrılıp kırtasiye dükkânı açar. Mümkün olduğunca sorunsuz; ama bağımsız bir işletme en ideal olanıdır. Aslında bu yönüyle özel teşebbüs de memuriyete benzer. Kapitalist sistemin getireceği birtakım sıkıntılardan uzak bir şekilde para kazanılacak ve akşam eve gidilerek dış dünyaya kapılar kapatılacaktır.¹⁴³

¹⁴³ Ahmet Cemil’in çağa ayak uydurmakta zorluk çekmesi ve kapitalist sistemin bu romana etkileri konusunda Murat Belge’nin eserinden (**Edebiyat Üstüne Yazılar**, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s.230-243) yararlanılmış ancak yukardaki yorumu kendimiz yapmış bulunuyoruz.

b) *Mirasyediler*

Servet-i Fünun romanlarında mirasyedilerle birlikte ne iş yaptığı tam açıklanmayan; fakat hesapsız para harcayan ve gece gündüz kaygısız dolaşan tipler vardır. Bir iki romanda geçim kaygısı ve yoksulluk kişileri çalışmaya mecbur etse de genelde hazır tüketmeyi seven tipler çoğunluktadır. Bu dönem romanlarındaki kişilerin çalışma ve kazanma konusunda nasıl bir zihniyete sahip olduklarını açıklamaya Mehmet Rauf'un *Yara* piyesindeki Necmi'nin bir cümlesi yeter: "*Asıl beceriklilik benim yaptığım gibi, sermayesiz, işsiz, lord gibi gezmek, prensler gibi yaşamaktadır.*" (s.13) Ancak şunu belirtmeliyiz ki *Yara* bir "*aşk romanı*" olarak tanıtılmasına rağmen bu türün kriterlerini taşımamaktadır. Gerçi bir olay kurgulanmıştır; ancak eser çok nitelikli olmasa da bir hikâye olarak değerlendirilse daha uygundur. Anlatım, tiyatro metinlerinde olduğu gibi daha çok diyaloglarla sağlanmıştır. Doktor Sabih, dul bir kadın olan Sabiha Hanım'ın on altı yaşındaki kızı Leyla'yı uzun bir süredir tedavi etmektedir. Sabiha Hanım ile aralarında bir yakınlık doğar ve ona evlenme teklif eder. Sabiha Hanım, kızının da doktora âşık olduğunu düşünerek teklifi reddeder. Doktor üzüntüsünden kalp krizi geçirip ölür. Sabiha Hanım, durumu kızının duyunca tekrar hastalanmasından korkar; ancak bu sırada kızı bir mühendisle tanışmış ve evlenmeye karar vermiştir.

Nadide romanında Ali Bey'e babasından birkaç çiftlik kalır. Gençliğinde serbest para harcayarak gönül eğlendiren Ali Bey, sevdiği çingene kızının ölümüyle çiftliğe yerleşerek buraları idare eder.

Nemide romanında Şevket Bey'e babasından Sultanahmet caddesinde bir konak, Kanlıca'da bir yalı, iki çiftlik, bir zeytinlik, beş altı dükkân kalmıştır. Şevket Bey bütün mirasyediler gibi zevk ve sefa peşinde koşmaz; ancak hazır paranın verdiği rahatı yaşar. Maddî refahın sağladığı imkânlar, onun yaşamında entelektüel zevkler edinme şeklinde yerini bulur.

Böğürtlen romanındaki Pertev, Mehmet Raufun diğer romanlarındaki kahramanlarla benzer özellikler gösterir. Kültürlü, eğitilmiş, modern bir dünya görüşü olan yakışıklı bir mirasyedidir. Ne iş yaptığını bilmeyiz. Bir otelde kalmakta ve bol para harcamaktadır. Hayatında yeme içme, eğlence ve aşktan başka bir şey yoktur.

Define, Mehmet Rauf'un acemice de olsa bir polisiye roman denemesi yaptığı ve bu yönüyle diğerlerinden ayrılan bir eseridir. Edebî değeri zayıf olan roman, Şâkir Feyzi adındaki bir doktorun macera tutkusu üzerine kurgulanmış; onun

“*ruznamesi*” olarak başlayıp “*hâtırat*” şekline dönüşerek rakamlarla bölümlere ayrılmıştır. Erzurum’da başlayan vak’a İstanbul’un değişik semtlerinde devam eder.

Erzurum hastanesi sertabibi Şâkir Feyzi, altı ay boyunca evine gidip tedavi ettiği Hacı Hanım adlı yaşlı bir kadının yakınlığını ve güvenini kazanır. Kadın, doktora hayat hikâyesini anlatır ve önemli bir sır verir. Bu sır, *Define*’nin konusunu oluşturur. Hacı Hanım İstanbul’da yaşarken bir paşanın konağında kâhyalık yapmıştır. Paşa, eşinin ölümünden sonra kızıyla yalnız kalmış, onun yetişmesine özen gösterip üstüne titremiştir. Kızına ders veren ve paşanın servetine göz diken muallimlerden Raci Bey, güzel Hadiye’nin gönlünü çelerek onu Paris’e kaçırmıştır. Paşa, ölmeden önce kızına mirasını nasıl bırakacağını uzun uzun düşünmüş ve bankalara parasını bırakmaya cesaret edememiştir. Para, altın ve mücevherlerden ibaret olan servetini, konağın hamamının duvarlarından birindeki bir mermerin altına saklamış ve bunu, şifreli ifadelerle *Fuzulî Divanı*’da açıklayarak kitabı, bir gün İstanbul’a dönecek olan kızına ulaştırması için, kâhya kadına, emanet etmiştir. Kâhya yani Hacı Hanım evlenip Erzurum’a taşınınca bu kitap bir türlü Hadiye Hanım’a teslim edilemez. Hacı Hanım, ölmeden evvel sırrın şifrelendiği kitabı doktora emanet eder.

Öte yandan Raci Bey’in kendisiyle babasının parası için evlendiğini anlayan Hadiye Hanım İstanbul’a dönmüş ve Suzan isimdeki kızıyla yaşamaya başlamıştır. İkinci evliliğinde ise kocası ölen kadın, babasının mirasından habersiz, bir apartman dairesinde kıt kanaat yaşamaktadır. Eski kocası Raci Bey babasının servetini aramakta ve onları rahat bırakmamaktadır. Raci Bey kardeşi Hüsrev ile çete kurmuş olup emrindeki adamlarla şehirde terör esirmektedir. Karısı ve kızını rahat bırakmayan Raci, Paşa’nın Aksaray’da boş ve harabe haline gelen konağını da kontrol altında tutar. Bu arada doktor da İstanbul’a gelmiş ve Hadiye Hanımlar ile tanışıp anlaşarak şifreyi çözmeye koyulmuştur. Romanın aksiyon kısmı burada başlar; kaba kuvvete karşı aklını ve zekâsını kullanarak mücadeleye girişen bir doktorun haydutlarla mücadelesi sergilenir. Halbuki haydut çetesi, çok güçlüdür; geniş bir şebeke halinde çalışır. Suzan ve sütünesi ile kendisinin çocukluk arkadaşı Hasan Fuad Bey de doktora yardım ederler.

Doktor hayatta kavga etmemiş; ancak Avrupa’nın bütün cinayet romanlarını, Sharlok Holmes, Arsen Lüpen maceralarını, bazı Amerikan ve İngiliz polisiye romanlarını okumuştur. Raci Bey’in adamlarıyla karşı karşıya gelip tehlikeler atlatır; ele geçip işkence görür. Fakat, her ne kadar inandırıcı olmasa da zekâ ve

kurnazlığıyla koca bir haydut çetesini dize getirip defineyi ele geçirir. Ancak gerilim ve heyecana yol açan bazı olayların sebepleriyle açıklanmaması romanın gücünü zayıflatır. Servetin ele geçmesinden sonra doktor ile Suzan evlenir. Zaten olaylar sırasında birbirlerini tanıma fırsatı bulmuşlardır. Önlerinde zengin ve mutlu bir gelecek durmaktadır. Onların bundan sonraki yaşamları, *Kan Damlası* adını taşıyan ikinci bir romanda anlatılmıştır.

Karanfil ve Yasemin'deki şahıslar vali, paşa çocuklarıdır. Çalışmaz, hazır tüketirler. Köşklerde, lüks apartmanlarda yaşar, hesapsız para harcarlar.

C) Sosyal Çevrenin Kişiler Üzerindeki Etkisi

a) İş Çevresi

Mai ve Siyah'daki Ahmet Cemil'in iş hayatından ve çevresine tutunma mücadelesinden yukarda bahsetmiştik. Aile sorunları ve iş sıkıntıları ile mücadele ederken çevresinde olup bitenlere yetişemez. O, yeni bir dünya görüşü ve şiir anlayışıyla basın çevresinde dikkati çekerken en çok iş arkadaşı, eski şiir geleneğinde ısrar eden Raci ile karşı karşıya gelir. Raci kaba kişiliği ve kıskançlığı ile genç adama hasetlik besler. Ahmet Cemil ise onun karşısında bir beyefendidir. Hayata bir sanatçı ruhu ile bakar. Her şeyde estetik bir güzellik arar; ifadede bile. Yeni bir dil arayışı içindedir; umutlarını bağladığı eserini de bu dille yazacaktır. En büyük hayali, edebiyat dünyasında tanınmak ve Lâmia ile evlenmektir. Romanın birinci bölümü "*mai*" (s.62) hayalleri içeren bu iki unsur üzerine yoğunlaşır. Ahmet Cemil'in bu iki hayali unsura gönlünü bağlaması, onu kısa bir süre sonra, yüz yüze geleceği hayatın gerçekleri karşısında güçsüz bırakır. Gerçi arkadaşı Hüseyin Nazmi, eğer şair olacaksa eleştirilere açık olması konusunda onu uyarmıştır. Ancak Ahmet Cemil, henüz olgunlaşmamıştır. Raci'nin düşmanca tutumlarını ve kıskançlığını gereğinden fazla önemser. Halit Ziya'nın Raci'yi o denli kaba ve insanlıktan yoksun bir tip olarak çizmesi Ahmet Cemil'in ne kadar hassas olduğunu zıt bir tiple ön plana çıkarmak istemesine bağlı olsa gerektir. Yoksa zaten çevresine huzur vermeyen bu alkolik ve ahlâk düşkününü adamdan herkesten çok Ahmet Cemil etkilenmezdi.

Aslında genç adamın hayallerine set çeken en büyük engel, ev ile iş yaşamının iç içe girmesi olmuştur. "*Mir'at-i Şuûn*"un sahibinin oğlu ile kardeşi İkbâl'in evlenmesi ve damadın iç güveyi olması gerçek anlamda bir talihsizliktir. Vehbi Bey'in yaşamlarına girmesiyle aile huzurunun kaçtığı yetmiyormuş gibi,

Ahmet Cemil tekrar yaşam mücadelesinin başına döner. Oysa o, zavallı babasının tasarrufu ile alınan evi bile hayalleri uğruna “*rehin bırakmak*” (s.244) tan korkmamıştır. Bu cesareti göstermiş olması onun gibi hayalperest birisi için oldukça cesur bir davranıştır. Nihayetinde o, hayat adamı değil, hayal adamıdır. Ahmet Cemil’in eniştesi ve aynı zamanda ortağı Vehbi karşısında o denli zayıf ve pasif davranması da onun henüz aile otoritesini elinde bulunduracak güçten yoksun oluşuyla açıklanabilir. Vehbi karşısında maddî güce bağlı bir boyun eğiş hissedilir; ancak gazeteye ortak olduktan sonra da bu pasiflik devam eder. Eğer o, şair ruhlu biri değil de tuttuğunu koparan güçlü, mücadeleci bir erkek olsaydı, belki Vehbi, kardeşini incitmekten bir parça çekinebilirdi. Gözden kaçmayan bir nokta da sadece Ahmet Cemil’in değil, annesi ve kardeşi İkbal’in de çok pasif oluşlarıdır. Halit Ziya, bilinçsiz bir şekilde onların kişiliğinde geleneksel Osmanlı ailesi modelini sergilemektedir. Edep sınırlarını aşmayan aile fertleri, haddini bilmeyene karşı koymak yerine, sessizce kabullenışı benimsemişlerdir. İşin şaşılacak tarafı, hizmetli kız bile Vehbi’nin tacizine maruz kaldığı halde sessizce durumu kabullenir. Bu durumu İkbal de bilmektedir. Annesi Ahmet Cemil’e de söyler; ancak anında tepki vermek yerine ses çıkarılmaz ve İkba’in evliliğinin devam edeceği zannedilir. Kısacası evin dışındaki çevre Ahmet Cemil’in yaşayabileceği bir alan değildir.

Ferdi ve Şürekası’nda da *Mai ve Siyah*’ta olduğu gibi iş yeri bir özel teşebbüstür. Yalnız buradaki ortam kişilerin kültür seviyeleri ve hayata bakışlarıyla diğerinden ayrılrsa da geçim kaygısı yönüyle benzerlik gösterir. Kereste ticareti yapılan bu iş yerinin sahipleri cimrilikleri ve sonradan görmelikleriyle çevrelerinde sevilmezler. Fedakâr bir baba olan muhasebeci Abdülgafur’un ölümü üzerine İsmail Tayfur babasının iş yerinde çalışmaya başlar. Yalnız, iş koşullarının ağırlığına nazaran kazandıkları parayla geçinmeleri zordur. Oysa çalışanların iş yerinin büyümesi ve gelirinin artmasında emekleri büyüktür. Burada iş verenin çalışanlarına hakkını vermemesi, kişileri hayat karşısında yorgun ve zayıf bırakmıştır. Sosyal adaletin sağlanamaması ise sağlık problemleri, tükenmişlik ve fertlerin mutsuzluğu gibi sosyal sorunları gündeme getirmiştir.

b) Siyasî Çevre

Servet-i Fünun yazarları, sözü ne zaman ülkenin geri kalmışlığına getirirler, acımasız bir tutumla ve sürekli bir şekilde II. Abdülhamit’i ve devrin siyasî anlayışını eleştirmeden geçemezler. Elbette ki bir devrin tarih sayfalarında kalan gerçeklerinin

tek taraflı ifadelerle anlaşılmasına imkân yoktur. Ülkenin işgal altındaki toprakları ve devletin dört taraftan faaliyetini sürdüren düşman güçlerine karşı yıllardır mücadele verdiği unutulmamalıdır. Buradan hareketle eğer, II. Abdülhamit ve devrin ileri gelen paşalarının cephesinden bakılacak olsaydı, o dönemin heyecanlı ve romantik gençleri nasıl görünürdü acaba diye merak etmemek doğrusu olası değildir. Kuşkusuz bu, ayrı bir bilimsel araştırma konusudur. Bizim çalışmamız, temel kaynağımız olan edebî eserler üzerinde yoğunlaşmaya yönelik olduğundan bu konunun dönemin romanlarında ne şekilde ele alındığına dikkati çekmeyi yeterli buluyoruz.¹⁴⁴

Şimdiye değin II. Abdülhamit döneminin “istibdat idaresi” diye adlandırıldığını duyup da bu dönemde insanlara nasıl bir baskı ve zulmün reva görüldüğünü merak edenler, *Nesl-i Ahîr* romanını okurlarsa, dönemin sosyal ve siyasî ortamının nasıl olduğunu, tek taraflı bir bakış açısıyla Halit Ziya’nın gözüyle görebileceklerdir.

Halit Ziya *Nesl-i Ahîr* romanında Süleyman Nüzhet’i kendisine sözcü seçmiş, onun aracılığıyla duygu ve düşüncelerini aktarmıştır. Pek çok sosyal konuya değinmiş ancak bunları bir oluş halinde, bir sanat eseri üslubuyla verememiş; daha çok roman kişilerinin konuşmaları ve makale üslubuyla anlatmıştır.

Romana adını veren “*son kuşak*”, II. Abdülhamit idaresine karşı isyanla dolu genç nesli temsil eder. Onlar, otuz üç yıldır hüküm süren padişahı ve devlet teşkilatını, ilerlemenin ve çağdaşlaşmanın önünde öyle büyük bir engel sayarlar ki “*bir kuşağı feda*” (s.398) ederek “*devrimi*” (s.397) gerçekleştirmeyi isterler. Bu gençler, kendi imkânlarıyla birçoğu yurt dışında eğitim görmüş memleketin asil evlatlarıdır. Ama ne yazık ki bu temiz karakterli, ileri görüşlü, çalışkan gençlere devlet dairelerinde düşük ücretle önemsiz işler yaptırılırken; birilerinin korumasına güvenenler hiç hak etmedikleri makamlara getirilmekte ve yüksek ücretle çalıştırılmaktadır. Bu öyle bir devirdir ki memleketin yer altı ve yer üstü serveti yabancılara peşkeş çekilmekte; halk ise aç, sefil bir halde sürünmektedir. Genç kuşak, küçük çıkarlar karşılığında korku saçan hafiye örgütüne ve sürülme korkusuna rağmen, kendi aralarında toplanarak memleketin durumunu istişare etmekten çekinmezler.

Nesl-i Ahîr, Halit Ziya’nın son romanı olmakla birlikte edebî yönden en nitelsiz eseridir. Uzun hacmine yayılan olayların bağlantısını kurmak sıkıcı olduğu

¹⁴⁴ Abdülhamit dönemi aydınlarının uğraştığı fikrî davalar konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Y. Balcı, age.; Niyazi Berkes, **200 Yıldır Neden Bocalıyoruz**, Yön Yay., İstanbul ts., s.34.

kadar; içeriğin de çelişkili hal ve ifadelerle dolu olması, yazarın samimiyetini zayıflatmaktadır. Romanda yer alan çelişkili unsurlar, ilgili alt başlıklar altında değerlendirilecek olup burada sadece, memleketin durumunu hararetle savunan gençlerin bir zaafını, İstanbul tutkusunu irdeleyeceğiz. Tanzimat'tan Meşrutiyet'e kadar aydınlarımız, memleketin batı karşısında geri oluşunu hep nutuk üslubuyla dile getirmeyi yeterli görmüş; aktif hizmet söz konusu olunca İstanbul'dan bir adım dışarı çıkmayı sürgün saymışlardır. Öyle ki romanda İstanbul'dan gönderilen gençlerin, *"hastalıklı köpekler gibi"* (s.284) Ankara'ya, Konya, Sivas ve Diyarbakır'a bile gönderilmesi bir felâket addedilir. Ankara'ya memur sıfatıyla giden Kaşif bile *"Anadolu'nun"* (s.339) geri kalmışlığına tahammül edemeyip kaçmıştır. İrfan'ın babası Erzurum'a gönderilince delirerek ölür. Abdülhamit'e karşı kurulan gizli örgüt içinde görev alan gazeteci Şevket ise *"Burgaz Adası'nı bucak haline getirip"* (s.114) müdür olmayı hayal eder. Süleyman Nüzhet'in kayınvalidesi Nefise Hanım'ın büyük kızının ölüm yasından sonra en büyük derdi, oğlunun vilayetlerde dolaşmaya mahkûm bir adalet memuru olmasıdır.

Süleyman Nüzhet'e gelince; o, İstanbul'un en seçkin sınıfına, büyüklerinden biri uzunca bir zaman sadrazamlık yaparak o vakitten beri hâlâ anılarda yaşayan bir namus ve onur ünü bırakmış bir ailesine mensuptur. Küçük yaşından itibaren Fransa'dan özel olarak getirilmiş bir mürebbiyece eğitilmiş, gençliğinin birkaç yılını Mekteb-i Sultanî'de geçirdikten sonra Paris'te Kondorse Lisesi'ne gönderilmiş ve dönüşünde Dışişleri'nde görevlendirilmiştir. Madrid, Petersburg, Viyana, Berlin ve Paris'te memuriyette bulunmuş ve müsteşarlıktan elçiliğe kadar yükselmiştir. Sonra elçiliğin hükümet merkeziyle bağlantısı ve ilişkileri karışık bir döneme girme belirtileri gösterince İstanbul'a dönerek İstişare Odası'nda kalıp burada çalışmaya razı olmuş; buranın da havasını beğenmeyerek görevden çekilmiştir. Lüks yaşantısına bakılırsa emekli aylığına bağlanmış olduğu izlenimi uyanmaktadır. Oysa henüz kırk beş yaşındadır fakat yeniden devlet hizmetine girmeyi onuruna yediremez. Şeyda Bey'in onu tekrar elçilikte veyahut kritik vilayetlerin birinde, önemli bir memuriyette görme teklifini reddederken bunun bir şaka olarak kalmayacağından duyduğu endişeyi şöyle dile getirir:

"...yarın adamı Bitlis'in, Harput'un bilinmedik bir sancağına mutasarrıf yapıverirler; 'Beyefendi sizin hizmetinize muhtacız, gidip şuracıkta son yıllarınızı lütfen tamamlayıverir misiniz?' derler..."

Böyle bir durumda hiç kararsızlık göstermeyecekti. Mademki Azra babasından ayrılmak istemiyor, onunla birlikte bu sabah İrfan'a bir şaka gibi söylediği şeyi yerine getireceklerdi: İhsaniye önünde demirli bulunan şileplerden birine atlayıp..." (s.491).

Aslında sözüne ettiğimiz roman kişileri gibi gerçek hayatta da kişiler, istemedikleri bir yerde çalışmaya zorlandıklarında aynı şeyleri düşünebilirler. Nitekim eşitlik ilkesi uygulanmamakta, tanıdık vasıtasıyla birileri ağır yük altına girmekten kurtularak Ankara, İstanbul gibi büyük şehirlerde veyahut yurt dışında rahat ve saygın görevlere getirilebilmektedir. Kaldı ki göreve zorla gönderilmek biraz onur kırıcı olsa gerektir; ancak roman kişilerinin umutları kırıldığı andan itibaren intihar etmeleri, intihar edemeyenlerin ise İstanbul'dan ayrılma kararı almaları dikkati çeker. Nitekim *Bir Ölünün Defter*'indeki Vecdi, savaşa umutları tükenince gitmiş; orada ölemese de dönüşte intihar etmiştir. *Mai ve Siyah*'ın Ahmet Cemil'i annesi için yaşamaya devam eder gibi görünse de İstanbul'dan küskün ayrılmakta ve Avrupa'da bir göreve tayin edilen arkadaşı Hüseyin Nazmi'yi içten içe kıskanmaktadır.

Yukarıdaki alıntıda da görüldüğü üzere Süleyman Nüzhet, roman boyunca, kızı Azra ile İstanbul'u, adaları karış karış gezip Beyoğlu'nun lüks mağaza, eğlence yerleri, pastane ve kafelerinde görünmüştür. Aşağıdaki parça onun sürdüğü rahat yaşamı göstermesi bakımından ilginç olmakla birlikte savunduğu fikirlerle zıt düşmektedir:

"Le Mon'dan Şaob'e, Börkeni'den Komandinker'e, Gani Pöti'den Oliyona, Pare'den Luvr'a uğrayarak Beyoğlu Caddesi'ni türlü kırık çizgilerle geçerek Azra'ya eşlik ederken Nüzhet ne bir iskarpın için geçirilen zamani çok görüyor, ne bir türlü beğenilmeyen bir dantel için sabrını yitiriyordu" (s.140).

Hele İrfan'ın Nüzhet'in mensup olduğu sınıfı bile yine onunla, zengin ve soylu bir aile çocuğu olan arkadaşı Şakir'in milletin yaşamından uzak oluşundan dolayı halkın sıkıntılarını anlayamayacağı hakkındaki suçlaması büsbütün gülünçtür.

Devrimci gençlerin tanıştırılması ve memleket sorunlarının görüşülmesi için Büyüka'da Hristos tepesinde düzenlenen yemek de gençlerin tartışacakları meselelere ne kadar hassasiyet duyduklarını gösteren ilginç sahnelerle doludur. Süleyman Nüzhet, *"Şimdi çocuklar; ilk önce yapılacak şey yemek yemektir. Size o denli özenli, zengin bir yemek veremeyeceğim: Soğuk kuzu kızartması, piliç kebabı, fırın makarnası; armut, elma, kayısı o kadar."* (s.72) der. Mehtaptan yararlanmak

isteyenler için geceye özel düzenlemeler de vardır. İşte bu atmosfer altında, umutsuz gençlerle “*parlak bir gelecek ve sağlam bir toplum kurmak*” (s.71) hayal edilir.

Genç Kız Kalbi romanında modern kültürün temsilci Behiç Bey, altı yüz senelik geçmişimizde ilim ve fen konusunda bir keşfimizin olmayışından şikâyet eder. Ona göre başka milletlere benzemek için bir edebiyat ve sanatımız; ticaret ve sanayimiz hatta bir siyaset ve idaremiz bile yoktur. Şanlı geçmişimizle ve millî varlığımızla övünmek ise bugün iftihar edecek şeyi olmayanlara özgüdür. Buna ilerleme değil, gerileme denir.

Benzer düşünceleri *Menekşe* romanındaki Hüseyin Bülent ile Violet de paylaşır. Ülkenin ilerlemesine en büyük engel olarak görülen Abdülhamit’in ardından bir değişiklik yaşanmamasını Hüseyin Bülent şöyle ifade eder: “*Biz istibdatta ne zannederdik? Hürriyet ilân edilir edilmez hemen değilse de herhalde bir sene sonra, İstanbul’un hayatı değilse de hiç olmazsa manzarası olsun değişecek...*” (s.18)

İstanbul dar sokakları, şehir içi ulaşımıyla modern bir şehir görünümünden yoksundur. Daha temiz, bakımlı ve medenice yaşamak için, ümitsiz gibi görünse de, epeyce beklemek gerekecektir. Onlara göre, kültür ve medeniyette batıdan geri oluşumuz, dinamik düşünceyle yetişmiş insan gücünün olmayışına bağlıdır. Nitekim saygın konumda bulunan insanlarımız bile konforun insan yaşamını nedenli kolaylaştırdığının farkında değildir. Böyle olunca hürriyet gelse bile medeniyetin kazanılması kolay olmayacaktır. Bu bakımdan ilim ve fende, güzel sanatlarda, toplum ve düşünce hayatında ileri düzeyde bir medeniyet kuran batıyla boy ölçüşmemiz mümkün görünmemektedir. Ancak kendisinin ilerici bir aydın olarak eserlerinde “*aşk*” tan başka bir şey yazmadığı gibi musikî ve kadından başka da bir şeyle ilgilendiği görülmez. O da, tüm romanlardaki aydın tipler gibi, gösterişin ve her türlü ahlâkî çöküntünün hâkim olduğu mekânlarda sorunu bir sohbet vesilesinden öteye götüremez. Batı kültürüyle batılı bir yaşam için yetiştirilen Türk kızı Violet ise kültür ve medeniyette geri bulduğu kendi milletini sevmez. Ona göre, kültür ve medeniyet olmadıktan sonra kahramanlık da çok önemli değildir. Böyle bir millete mensup olmanın acısını duyan genç kız, hiç olmazsa Hüseyin Bülent gibi kültürlü, bilgili bir yazar yetiştiren Türk milletinin iftihar etmesi gerektiğini düşünür.

Mehmet Rauf’un *Halas* adlı romanı Anadolu’nun işgali ve Kurtuluş Savaşı’nın başlamasını konu alır. Eser, bir kurtarıcı fikri üzerine kurgulanmış olup “*Büyüklerin En Büyüğü Gazi Mustafa Kemal’e*” (s.9) ithâf edilmiştir. Rauf’un önceki romanlarından tamamıyla farklı bir anlayışla kaleme alınan eserin aslî şahsı,

aslen İstanbullu Teğmen Nihat'tır. O, ferdî duygulardan arınmış ve cemiyete hizmeti görev edinmiş, özverili, sorumluluk sahibi, cesur, çalışkan ve medenî bir insandır. Özel işleri için İzmir'de bulunduğu sıralarda, burada yabancı otellerde kalmakta ve yabancı dostlarının evine girip çıkmaktadır. İngiliz dostlarından Mister Daster'ın kızı Beatrice ile aralarında bir yakınlaşma olur. Türklerle azınlıkların arası çok iyidir. Ancak İzmir'in işgaliyle tüm azınlık mensuplarının bir anda tavrı değişir. Mister Daster'ın evine gittiği bir gün işgal kuvvetlerinin subaylarıyla görüşen bu adam, Nihat'a Rumların Türklere karşı nasıl bir kin ve düşmanlık güttüğü ve Türk topraklarının kimler arasında nasıl paylaşılacağını anlatır. Bu sırada Beatrice de "*Venizelos*"un resmini duvara asmakla meşguldür. Gururu incinen Nihat, yabancılarla dostluğunu keser ve oturduğu Frenk mahallesinden de taşınır. Artık yüreği vatan aşkıyla çarpılmaktadır. Bundan sonra faal olarak millette hizmet etmek ister. Emekli Miralay Emin Bey'in başkanlığında vatanın kurtuluşu için kurulan gizli bir teşkilata katılır. Onun çalışmalarını takdir eden Emin Bey, Millî Mücadeleyle hazırlanan genç subaylarla temas kurmasını sağlar. Daha sonra İstanbul'daki mücadele teşkilatının başkanı Binbaşı Ekrem Behiç Bey'in emrinde çalışmaya başlar. Bu arada Beatrice Nihat'a evlenme teklif eder ve kendisiyle İzmir'de kalmasını ister. Nihat memleket aşkıyla dönmemeye kararlıdır; teklifi reddeder.

İstanbul'a gitmek üzere hazırlandığı sırada Miralay Emin Bey kalp krizi geçirip ölür. Ölmeden önce İstanbul'da yaşayan kızı İclâl ile Binbaşı Ekrem Behiç Bey'e ulaştırılmak üzere iki mektup bırakır. Bu mektup vesilesi ile tanışan gençlerin arasında bir arkadaşlık başlar. İclâl, her ne kadar çevresi müsait olmasa da, babasının öğüt ve uyarılarıyla millî değerlerine bağlı ve vatansever bir kız olarak yetişmiştir. Son derece kültürlüdür.

Nihat, artık Anadolu'da görev almak ister. Bir evrakı Ankara'ya götürmek üzereyken işgal kuvvetlerinin eline düşer ve sekiz ay hapisanede yatar. Mahkemeye çıkacağı bir gün kendisini sürekli aramış olan Beatrice ile karşılaşır. Genç kızın mahkemedeki tanıdıkları yardımıyla buradan kurtulur. Beatrice, evlenme teklifini yineler ve Avrupa'ya gitmeyi önerir. Ancak Nihat, İclâl'i sevdiğini söyleyerek bu teklifi kabul etmez. İclâl ile Anadolu'ya gitmek üzere yola çıkar.

Mehmet Rauf'u tüm romanlarında olduğu gibi, bu romanda da ilk önce bir karamsarlık göze çarpar. Türklerin ekonomik ve sosyal hayatta geri kalmışlığı bir utanç vesilesi olarak dile getirilir ve hatta bu yüzden Nihat, Türk olmaktan bile

utandığını söyler. İthâf kısmından alınan aşağıdaki paragraf onun Türk tarihi ve siyasetine bakışını yansıtmaya yönüyle dikkati çekicidir:

“Asırlar boyunca zavallı Türkler, gaddar sultanların ökçeleri altında ezilmiş, galip geldiği zamanlarda, feth ettiği bölgelerde bile kötü idare ve gafletlerden dolayı mağlup gibi aşağılanmaya mahkum bırakılmıştı. Bütün hayatlarında bir kürek mahkumu sefaleti ile belî bükülmüşler, ağır baskı zinciri ile sürüklenerek tek bir nefes alamamış, tek bir gün görmemişlerdi.” (s. 9)

Esasen romanın baş kısmı tarihimizle ilgili çelişkili ifadelerle doludur. Ülkenin düşman elene geçmesinden korkulduğu bir an *“Bugün bizi bir asırdır koruyan o eski siyaset artık değişmiştir” (s.31)* diye yakınılır. En aşağı bir asırdan beri bütün Avrupa devletlerinin hırsla baktıkları muazzam başkentin işgalinden korkulur. Bir yerde, Abdülhamit’in günü gereklerine göre hareket etme politikasının hâlâ devam etmesinden yakınılırken diğer bir yerde, onun bazı davranışları takdir edilir. Ayrıca Avrupa’da herkesin bir uzmanlık alanında yetişmesine vurgu yapan Nihat, kendisinin de iyi eğitilmiş bir Türk genci odlundan bahseder. Kabataş Lisesi’ni tamamlayarak Harbiye’ye geçmiştir. Öyle ki Beatrice *“(…) o kadar Türk tanırım, siz hiçbirine benzemiyorsunuz, âdeta başka bir adamsınız” (s.54)* diye onun ayrıcalığını dile getirmiştir. Eleştiriler, Enver Paşa ve Cemal Paşa’nın siyasetinden ve parti çekişmelerinin memlekete bir şey kazandırmayacağı ve kişisel çıkarların memleket aşkından üstün tutulması vs. şeklinde devam eder.

Miralay Emin Bey ile tanışmak Nihat’a karamsarlığını unutturur. O, artık Türklüğü yücelten adam olarak sahnededir. Mehmet Rauf’un önceki romanlarında körü körüne Avrupa üstünlüğüne saplanan, hayatı zevk ve eğlenceden ibaret sayan, aşk peşinde koşan gençlere hiç benzemez. Onun kalbi vatan aşkıyla çarpar. Yurt ve millet sevgisinin üstünde bir sevgi düşünemez. Kadın aşkı ikinci palandadır ve tercih edilecek kadın da yabancı değil, hakiki millî duygularla yetişmiş, kültürlü bir Türk kızı olacaktır. Bu düşünceyle Beatrice’i değil, İclâl’i tercih eder.

Tanzimat’la başlayan batıya hayranlık, *Halas* ile son bulur. Millî Mücadele yıllarında batının gerçek yüzünü görenler, o medeniyetin nasıl bir sömürüyle, nasıl acımasız bir vahşetle kurulduğunu anlamaya başlamışlardır. Bizi *“barbarlıkla”* suçlayanlar, dünyada görülmemiş bir barbarlığı kendileri yapmaktadırlar. Romanda verilen millî mücadeleyle en geniş manada, insan hakları gerçekliğinin kavranması sağlamıştır. Tüm hakları kendine layık gören batı, başka milletlere sadece zulmü reva görür. Bu yüzden batılılar karşısında cesurca mücadele edilmelidir.

IV. BÖLÜM

KÜLTÜR YÖNÜYLE AİLELER

a) *Asrî Aileler*

“asrîleşmek: 1. *Avrupalılaşmak, Avrupa tarzında yaşamak.* 2. *Modaya uymak, gösterişe kapılmak.* 3. *Çağa ayak uydurmak, çağcılaşmak .”* anlamına gelmekte olup “asrî” kelimesi, “*çağdaş, çağa uygun, modern*” anlamlarını içermektedir.¹⁴⁵ Avrupalı yaşam tarzına ayak uydurmaya çalışan Türk toplumunun, bu sözcükten ne anladığına ve bu sözcüğü gerçek anlamda özümseyip özümsemediğine bakmak gerekir.

Ziya Gökalp’in kültür konusundaki fikirlerinden tezimizin *Giriş* kısmında söz etmiştik; ancak konuyla ilgisi bakımından burada da tekrar etmek gereğini duyuyoruz. Yazar, bir milletin manevî duygularını içeren harsını yalnız kendisine mahsus sayar, “*Çünkü harsın esası, dinî, ahlâkî, bedîî heyecanlardır ve bu heyecanlar da, milletin en samimi ve en derûnî olan duygularıdır. Bu derûnî duygular, milletin kendi şahsiyetinin samimi ifadeleri olduğu gibi, bunlara inzimâm eden husûsî lisânı da, milletin tarihî ve içtimâî hayatının bir aynasıdır.*”¹⁴⁶ Kitap ehlinin (aydının) kültürü (tezhip) ise daha çok maddî olup evrensel kültüre işaret etmektedir. Mahallî (yerel) ulusal sınırları aşan ortak insanlık kültürü böylesine bir ortaklık çerçevesinde tüm insanlığın ortak kültürü anlamına gelmektedir. Dolayısıyla evrensel nitelik taşıyan milletin haiz bulunduğu medeniyeti, kendisine mahsus kabul edilemez. “*Çünkü medeniyet, müsbet ilimlerden, fennîye (technique)lerden ve usûllerden mürekkep ve bunlar da, bir milletten diğerine kabil-i nakildir. Meselâ Almanya’nın harsı kendisine mahsustur; medeniyeti ise, bütün Avrupa milletleri arasında müşterektir.*”¹⁴⁷ Gökalp’e göre bu gerçek, Tanzimatçılarca yanlış anlaşılmıştır. Tanzîmât’tan evvel İran medeniyetine mensup olan Türkler, Tanzîmât’ta, bu medeniyetten Avrupa medeniyetine geçerken yalnız akıl ve mantığımız ile fenniye ve usûllerimizi değiştirip Avrupa’dan, yeni medeniyetin derslerini almalıydılar. Oysa Tanzimatçılar, medeniyetten başka bir de hars olduğunu bilmemeleri nedeniyle, garplılaşmak ameliyesini, millî şahsiyetimizin en derin menbâ’larına kadar temsil etmek istemişlerdir.¹⁴⁸

¹⁴⁵ İsmail Parlatır, **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Yargı Yayınevi, Ankara 2006, s. 109.

¹⁴⁶ Ziya Gökalp, “Asrî Aile ve Millî Aile”, **Türk Kültürü**, S.169-180, 1976-11977,s. 620.

¹⁴⁷ age., s .621.

¹⁴⁸ age., s. 621.

Tüm müesseselerle birlikte, Avrupa zihniyetini kabul etme zaruretinin sonucu olarak “aile” ve “kadınlık” telakkîleri de değişebilir. Memleketimizde “*asrî aile* ve *asrî kadınlık*” cereyanlarının husule gelmesi, bu zaruretin bir sonucudur. Yeni medeniyet ve yeni hukuk, ancak milletin ruhuna girerek, orada tamamıyla temsil edildikten sonra millî duyguları değiştirebilir. Harsın esasını oluşturan “*dinî, ahlâkî, bedî*” heyecanlarımızı “*ne tedrisî ve te’sis, ne de taklit ve telkîn*” doğrudan doğruya değiştiremez. “*Her millet, kendi orijinalliğini muhafaza etmekte son derece kısıkanç olduğu için, hiçbirini, diğerini taklide tenezzül etmez; millî harsın nığebânı, millî gururdur.*”¹⁴⁹ Bir millet, kendi varlığını, ancak millî şahsiyetini korumakla sürdürebilir. Hars itibarıyla başka milletleri kendinden üstün gören bir millet dejenere olmuş demektir.

Gökalp’in bu değerlendirmesinden “*asrî aile*” ve “*millî değerlere bağlı*” (*hars*) aile konusunda yeterince aydınlanmış oluyoruz. Ancak Türk ailesinin genel itibarıyla ne kadar değiştiğini, “*taklîte tenezzul*” edip etmediğini, “*dejenere olup*” olmadığını Servet-i Fünûn romanlarını inceleyerek bir sonuca varılabileceği kanaatindeyiz.

İncelemeye geçmeden önce çokça kullanacağımız “modern” sözcüğüne de bir bakalım. Sözlükte “**modern** s.Fr. *moderne* çağa uygun, çağcıl, asrî, çağdaş”¹⁵⁰ olarak tanımlanıyor. Turgut Şahin, bu kelimenin eski Latincedeki “*modernus*”¹⁵¹ tan geldiğine ve “*modo*”dan türetildiğini açıklar. “*Modo*” eski Latince “*hemen şimdi*” demektir. Buradan modern toplumun günümüzdeki toplum olduğu anlaşılır. Şahin, yazısında Emre Kongar’ın bu konudaki görüşüne de atıfta bulunarak günümüzde en ileri düzeyde endüstrileşmiş toplumların modern toplum olduğunu hatırlatır. Bu noktada modernleşmenin nasıl ele alınacağı sorulmalıdır. “*Geri kalmış ülkeler için, her endüstrileşmiş topluluk her şeyi ile taklit mi edilmelidir? (...) Çünkü modernleşmenin ne demek olduğunu ortaya koymak, geri kalmış ülkeler için bir zarurettir. Eğer, modernleşmeye giren başka unsurları ayırmadan, en ileri seviyede endüstrileşmiş her topluluğa **modern topluluk** dersek, o zaman, modernleşme sadece teknoloji olmaktan çıkar; kültürleri, değerleri, sosyal olan her şeyi içine alır. Bunun ise, kopkoyu bir taklitçiliğe yol açacağı meydandadır.*”¹⁵²

¹⁴⁹ age., s. 624.

¹⁵⁰ **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu, Ankara 1998, s. 1574.

¹⁵¹ Turgut Şahin, “Tanzimât ve Türk Aydınının Modernleşme Anlayışı”, **Millî Kültür**, Mayıs 1977, S.5, s. 30.

¹⁵² age., s. 30.

Turgut Şahin de Gökâlp gibi Tanzimatçıları tenkit ederek onların anlayışının, sosyal ve kültürel yönden Türk halkını batı'ya adapte hedefini güttüğünü ve Türk milleti için yenilik ve modernleşme adına yapılanların İngiliz'in, Fransız'ın, bütün batı'nın "*en kokmuş sosyal hayatını*" Türk milletine yamamaya çalışmaktan başka bir manaya gelmediğini ifade eder.

Kenan Akyüz, Servet-i Fünûn veyahut Edebiyat-ı Cedide devrini "*Türk edebiyatında 1860'tan beri devam eden Doğu-Batı mücadelesinin kesin sonucunu – Batı edebiyatının lehine olarak – tayin eden somuncu safhadır*"¹⁵³ değerlendirmesiyle gerçekçi bir tespitte bulunmuştur. Buradan hareketle Edebiyat-ı Cedidecilerin edebiyatta doğu kimliğinden sıyrılarak batılı tarzda bir edebiyat kurmayı amaçladıklarını söyleyebiliriz.

Biz burada Tanzimat döneminde edebiyatımıza kazandırılan yeni edebî türlerin Servet-i Fünûn devrinde gerçek anlamda tür özelliklerini kazanacak düzeyde yetkin örnekler verilmesini, bir kazanç olarak görüyoruz ve bunu tartışmıyoruz. Bizim tartışmaya gerek gördüğümüz noktalar, köklü bir milletin millî inanç ve duyguları ile estetik zevklerinin batılı değerler karşısında yok sayılmasıdır. Servet-i Fünûncular, romanı bir araç olarak kullanıp batı kültürü ve batılı yaşayışın çeşitli unsurlarını benimseyip yaymaya çalışmışlardır. Öyle ki o dönem Türk halkının yaşayışına ters düşecek öyle yozlaşmış yaşamlar sergilerler ki, bu dönem romanlarını okuyanların aklına "Acaba gerçekten Avrupalının yaşamı bu mudur?" sorusunun gelmemesi imkânsızdır. Bu soruya Zeynep Kerman şu cevabı veriyor:

*"Türk aile yapısından tamamen farklı olan bu zihniyete Batılı bir hayat tarzı da denilemez. Zira bugün bile Batı'da aile müessesesi, eski ölçülerde olmasa bile, yine de yüksek bir değer ifade eder. Bu yaşayışa, tek kelimeyle, dejenere bir 'yaşantı' adı verilebilir."*¹⁵⁴

Servet-i Fünûn döneminin en dikkate değer romanlarından biri olan *Aşk-ı Memnu*, iki farklı yaşam tarzı ve hayat anlayışını temsil eden, iki çekirdek aile üzerine kurgulanmıştır. Aileler arasındaki farklılık, ilk bakışta, "*Melih Bey takımı*"nı asrî aile, "*Adnan Bey yalısı*"nı ise millî değerlere bağlı aile yapısı içerisinde değerlendirmenin mümkün olduğunu gösteriyor. Ancak incelememiz sonucunda "*Adnan Bey yalısı*"nda da modern yaşam tarzına ait çok fazla unsurla karşılaştığımızı

¹⁵³ Akyüz, age., s. 88.

¹⁵⁴ Zeynep Kerman, Halid Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış Tarzı İle İlgili Unsurlar, AKM, Ankara 1995, s. 110.

söyleyemeyiz. Bu yalıda yaşayanların “*Melih Bey takımı*”ndan farkı, dışa kapalı, kendi halinde, sevgi ve masumiyet duyguları ile huzur içinde yaşamalarıdır.

Halit Ziya, “*Aşk-ı Memnu ne gibi etkiler altında ve nasıl yazılmıştır?*” sorusuna “*Aşk-ı Memnu yazılırken İstanbul’un belli çevrelerinde, özellikle Boğaziçi’nde Melih Bey takımını andıran aileler vardı.*” diye cevap verir. Eser, çevresinde görüp tanıdığı insanlarla hayalinde birikmiş karmakarışık izlenimlerin toplamından ortaya çıkıvermiştir. Örneğin eserin başkişilerinden Behlül, yazarın özelliklerini tanıdığı bir, iki, belki üç gencin özelliklerini taşıyan birisidir... “(...) *Olaya gelince: O bütünüyle hayal ürünüdür. Bir kere hayal bu çeşitli kişileri o olayın içine atıp da yaşatmaya başlayınca, hele sanatçı olayın çeşitli evrelerinde kişilerin her birinde belirip onları aynıyle bir sahne sanatçısı gibi oynatınca artık hikâye canlı bir levha olarak kendi kendine bir hayat kazanmış olur. Bilmem siz nasıl bulursunuz. Bu eserin birtakım üstünlükleri varsa onların başında kişilerin çok olması ve her birinin özel ve kişisel bir hayat ile yaşamasıdır. Bunu ben düşünmemiştim. Kitabın bu üstünlüğünden bana söz açanlar oldu.*”¹⁵⁵

Halit Ziya’nın henüz romanın başında, mekânları kişileştirerek, iki aile arasındaki farklılıklara dayalı ilişkilere dikkati çekmek istediği açıktır. Buradan hareketle, ailelerin temsil ettiği zihniyet ve yaşam tarzı incelenmelidir.

Melih Bey takımı, gösterişe düşkün kibar sınıfın en önde gelenlerindendir. Tamamıyla kibarlar âleminde olduğu ileri sürülecek kadar gerçek bir soyluluk sahibi olmayan bu ailenin yarım yüzyıl öncesine kadar ulaştığı kuşku ve belirsizdir. Bu ailenin adı anılınca, Boğaziçi’nin Anadolu yakasında bir yalı ile bu yalının ününü artıran kadınlar akla gelir. Yalının ismi, önünden geçenlerce zengin anlamlar taşır. Öyle ki yalının önünde duraklayanlar pencerelerin arkasından saklı şeylerin açığa vurulmasını bekler; onların arabası halkın bakışlarını arkasına takıp sürükler; hasılı onlar nerede görünseler hemen fark edilirler. Yarım asra yakın zamanda Melih Bey’in yalısından geceleri eğlence eksik olmamıştır. On beş yaşından kırk beş yaşına kadar, bu eğlencelerden hiç geri kalmayan Firdevs Hanım, yaşlanmayı kendisine asla yakıştıramayan şuh bir kadın tipidir. Onda doğu kültürünü ya da Anadolu kadını tipini anımsatacak herhangi bir özelliğe rastlamak mümkün değildir. Kızlarından Bihter annesine çekmiştir; ancak büyük kızı Peyker, dış görünüş itibarıyla modern olmasına rağmen, ailesine sadakati erdem sayan bir mizaca sahiptir.

¹⁵⁵ Halit Ziya Uşaklıgil, “Suut Kemal Yetkin’e Mektup”, *Türk Dili*, Roman özel Sayısı, 1964. s.632; (Ulus, Güzel Sanatlar Sayfası, 5.9.1943)

Esasen bu romanda hizmetkârlar dışında herkes batı kültürüyle iç içe yaşamaktadır. Giyim kuşamdan tutun da dinledikleri musikiye kadar batılıdır. Ancak sürekli piyano çalıp dinlemeleri yanında, çok az da olsa “ud” çalıp Türk müziği söylemeleri yazarın doğu kültürünü de unutmadığını gösterme çabası gibi algılanıyor. Zira ud sadece bir düğünde bir kereye mahsus olmak üzere Bihter tarafından çalınmıştır.

Nesl-i Ahîr’de ise Süleyman Nüzhet’in kız kardeşinin evinde, maddî durumun iyileşmesine bağlı olarak batılı unsurlara sahip olunduğu gözlenmektedir. Süleyman Nüzhet’in yeğeni ud çalar; piyano ile Suzan ona eşlik eder. Ayrıca bu romanda ve *Karanfil ve Yasemin*’de İstanbul’un köklü ailelerinin millî değer kaybına uğrayarak nasıl bir çöküntü içine düştükleri, çocuklarının yaşamından kesitlerle sunulur.

Servet-i Fünun yazarları, kendilerini batı medeniyeti karşısında alçak ve değersiz görürler. Bu nedenle toplumun ilerleyip yükselmesi için batılı ülke müesseselerinin aynen alınması gerektiğini düşünürler. Buna göre ilk değişikliğe tâbi tutulacak müessese ailedir. Nitekim onlar, benimsedikleri yeni hayat tarzının ne denli bir sosyal değişmeyi gerektirdiğinin ve sosyal alanda bir değişikliğin, çok uluslu ve çoğunluğu Müslüman olan Osmanlı ülkesinde sandıkları kadar kolay olamayacağını farkında değildirler. Çağdaşlaşmanın sadece dış görünüşün değiştirilmesiyle gerçekleşeceğini sanmaktadırlar. Onların bu anlayışını en açık *Son Yıldız*, *Hayal İçinde*, *Salon Köşelerinde* ve *Karanfil ve Yasemin* romanlarında görmek mümkündür.

Ahmet Hikmet, Safveti Ziya’dan milletimizin salon hayatını ve cemiyet içindeki konumunu sergileyen bir roman yazmasını ister. (s.11) Bunun üzerine yazar, kendi tecrübelerine “aşk ve hürriyet” (s.152) fikrini de ekleyerek *Salon Köşelerinde* romanını kurgular.

Romanın başkışisi Şekip’in İngiliz kızına olan ilgisi ve onun bulunduğu mekânlarda kurulan yakınlığıyla iki ülke arasındaki farklılıklara dikkat çekilmek istenir. Şekip tüm görmemişliği ve ezikliğiyle ülkesini, Lydia ise zarafet ve gururuyla Avrupa’yı temsil etmektedir. Yazar, zamanına göre gerçekleşmesi imkânsız sayılabilecek birçok hürriyetçi imaları, meşrutiyetçi fikirleri de romana sıkıştırmaya çalışmış; ancak bu fikirlere açıklık getirmemiş; sadece özgürlüğün ve medeniyet seviyesine yükselmenin önünde “istibdat” (s.151) yönetimini bir engel olarak gördüğünü ifade etmiştir.

Romanda Şekip, (yazarın temsilcisi) bir İngiliz ailesi karşısında kendini gülünç duruma düşürecek düzeyde bir alçaklık kompleksi, bir eziklik ve değersizlik duygusu yaşar. Hayata okuduğu romanların etkisiyle bakan ve kendisini de bir roman kahramanı gibi hayal eden Şekip, ayakları yere basan bir kişi değildir. Onun hayat felsefesi kısaca iyi giyinmek, yiyip içmek, gezip tozmak olarak özetlenebilir. Böyle yaşamak bol para gerektirdiğinden yoksulluğunu hissettiğinde ise yine büyük bir aşağılık ve değersizlik duygusuna kapılır.

Şekip'in bütün çabası, kendini, kendi topraklarında yaşayan yabancılara, onların kültürüne uyabildiğini göstererek beğendirme ve kibar ortamlarda bir Avrupalı kızla medenice arkadaşlık yapabileceğini ispatlamaya çalışmaktan ibrettir. Yani O, Pera Palas'ta yapılan balolarda, kadınlı erkekli çay partilerinde görmemişliğiyle büyük bir eziklik hissiyle dolaşmaktadır. Onun tek istediği kibar ortamlarda cesurca hareket edebilmektir; ancak bu, o ortamlara alışık olmakla kazanılacak bir şeydir. Dans, kendini ispat edebilmesi için güzel bir fırsattır; genç adamı, batılılar gibi dans etmeyi başaramaması, "*Ben neyim? Neyi arzu ediyorum; niçin böyle mustaribim..*" (s.40) diye kendini ve aynı zamanda millî kimliğimizi sorgulamaya sevk eder. Sorun çocukluktan beri cemiyet içinde büyümemiş olmaktan kaynaklanmaktadır. Cemiyet yaşantısına medenice ayak uydurmak, bu yaşayışın sahipleriyle zarafet yarışına girmek öyle kolay olmayacaktır. "*Senelerce bu siyah elbise giyilmeyince, bu boyun bağı takılmayınca, bu zarafet*" (s.32) in nasıl kazanılacağını düşünen genç adam, kendi kılık kıyafetinden utanmakta ve İngilizlerin şık ve asil duruşları karşısında ümitsizliğe kapılmaktadır.

Oysa İngiliz kızı Lydia "*başını dik tutuşu, gözlerini süzerek bakışı, tavırlarının sadeliği, ağırlığı, kibarlığı*" ile "*batı medeniyetinin zarafeti içinde büyümüş nadir, ince ve nazik bir çiçeğe*" (s.40) benzemektedir. Şekip, çabucak eziklik hissetmesiyle *Hayal İçinde*'nin Nezih'ini anımsatır. Yanlış bir davranış, kırdığı bir pot veyahut parasızlık karşısında çok ıstırap duyar. Onun hayatı arzularına tâbi kılan "*dünyayı küçümser gibi duran*" (s.40) zengin beyler karşısında içinden geçen şu söz ile aynı zamanda hürriyeti algılayış biçimini de bir parça anlamak mümkündür:

"...her şeyi gördükleri için hiçbir şeye şaşmayan... bir şey beğenmeyen, beğenmeye tenezzül etmeyen bu adamların yanında ben, bizler pek zavallı, pek garip kalıyorduk, âdeta hür insanların yanında zincire bağlanmış esirlere benziyorduk; ve bunu şimdi daha feci, daha acı surette hissediyordum. " (s.40-41)

Şekip'in kişiliğindeki çelişki, aşk hayatında da kendini gösterir. Dans ettiği erkeklerin imzasını koleksiyon yapan (Lydia'nın annesi) “üzücü, harap edici kadınlardan... âlemi huzurunda tapınmak için, diz çökmüş görmek için bütün aşk heyecanlarını ekmek kırıntıları gibi avuç avuç salondan salona serpen bu üzücü harap edici kadınlardan nefret” (s.29) ederken aynı zamanda, onların arasında bulunarak onlara, kendini kabul ettirmenin mücadelesini verir. “(...) Bizleri kendilerine yabancı, kendilerinden uzak, başka bir âlemden, başka bir cemiyetten, başka bir mayadan sayan o halktan nefret ediyorum” (s.42) derken kendini Avrupalılarla ne kadar özdeşleştirdiğini de itiraf eder. Şekip, aşk arayışı içindedir ve bir İngiliz kızını, bir Türk erkeğine âşık ederek alçaklık duygusundan kurtulmak ve böylece Avrupalılardan intikamını almak ister. Ancak zoraki bir çabayla da olsa kendisi Lydia'ya taparcasına bir aşkla tutulur.

Şekip'in yabancı aileler arasındaki samimiyetsiz misafirliği, ister istemez, “Bir Avrupalı erkek, Türk kültürünü merak edip geleneksel yaşam süren bir Türk ailesine misafir olsaydı nasıl olurdu acaba?” gibi bir soru akla getirmektedir. Bırakın bir Avrupalıyı kendi milletinden bile olsa, hele ki o dönemde, bir Türk ailesinin mahremiyet sınırları içerisine yabancı bir erkeğin elini kolunu sallayarak girmesi olacak şey değildir. Halbuki Şekip, bu yabancı ailenin içine cemiyetleşme adına, başka bir deyişle, sosyalleşme adına girmekte; orada kadınlardan dans dersleri almaktadır. Bir ulusun sosyalleşmesi, medeniyet dersini sadece erkeklerin almasıyla olamayacağına göre, yazar, açıkça ifade etmese de ideal Türk kızı örneği olarak asil, mağrur duruşlu Lydia'yı mı göstermek istemektedir acaba? Aynı zamanda Şekip'in asalet diye tanımladığı yapmacık tavırların, millî gururu değil; bir kibri yansıttığını da ifade etmeliyiz. Kaldı ki çok basit durumlar karşısında bir anda ümitsizliğe düşen Şekip gibi sözde idealist bir gence, asıl başka vazifeleri de olması gerektiğini yine bir İngiliz kadını hatırlatır. Kadının sözleriyle kendine gelen genç adamın kendini savunması, yabancılar arasında ne aradığını özetlemektedir:

“(...) Ben memleketimi cidden severim ve emin olunuz ki onun için bizler her şeyimizi feda ederiz. Lâkin iki fincan çayla bir iki dedikodu arasında memleketimize yarayacak, gençlerimize öğrenme ve yükselme arzusu ilham eyleyecek, kadınlarımızın terbiye ve terakkisine hizmet edecek şeyler bulamaz mıyız, sanırsınız?... Ben zannediyorum ki siz de bu fikirleri: Şu vatan sevgisini, şu erkeklerin vazifelerini, mesuliyetini... yerine getirmeye mecbur ve borçlu oldukları hizmetleri, şu cemiyet

içinde, şu çay masalarının etrafında öğrendiniz... Mesele cemiyete zaman öldürmek için değil, ahlâkı düzeltmek, tecrübe kazanmak için girmektedir” (s.60).

Görüldüğü üzere cemiyetin eğitilmesinde, bir Avrupalı gibi dans etmek ve onların kültürüne adapte olmaya çalışmak öncelikli meseleler arasındadır. Bunun için Avrupalıların aile hayatına girilmekte ve güzellik ve süsünden başka bir şeye kafası çalışmayan kadınlarla siyaset ve sanat tartışmalarına girilmektedir. Her ne kadar eğitilmiş gibi görünseler, kitap okusalar da bu kadınların, o dönemin eğitim görmüş Osmanlı gençleri karşısında, o denli kendine güvenli konuşmaları, kuşkusuz, yazarın kendi kültürü ve değersizlik duygusuna bağlıdır. Nitekim Avrupa karşısında Osmanlı Devleti’nin bu denli küçük görülmesini başka türlü açıklamak mümkün değildir.

Romanın sonunda Şekip, tutum ve davranışlarıyla medeniyet sınavını geçer ve Lydia’nın kalbini kazanarak şahsî alçaklık duygusundan kurtulur. Bu durumda artık bir Türk erkeği ile bir Avrupalı kız evlenebilecektir. Şekip’in millî gururu, Osmanlılığı, Türklüğü her yerde olduğu gibi bütün şan ve şerefiyle muzaffer ve galip çıkarmak hissi, aşkına üstün gelir. Genç adam kendini mukaddes bir hizmete; hürriyetin savunulmasına adar. Bu yolda bir çaba göstereceğinden bahsetmez; ancak İngiliz kızıyla arasında geçen diyalogda “*istibdadın zinciri*” (s.151) ne isyan bayrağını çekmeye hazırlandığı açıktır.

Şekip, Avrupa’nın geçirdiği medeniyet aşamaları ve tarihinden habersiz gibidir. Yüzeysel de olsa Avrupa’nın Arap kaynaklarından faydalandığını, Rönesans ve reform’u yaşadığını ve her şeyden önemlisi zenginleşmelerinin asıl kaynağı olan sömürgelerini hiç hatırına getirmemektedir. Durum böyleyken hürriyet fikrine saplanıp ümitsizlik duyguları içinde “*yok olmayı*” (s.150) istemezdi herhalde. Kaldı ki o, bu İngiliz kızına içini dökerek “*Ben bir hiçbir! Bir işe yaramaz bir adamım... Adi bir esirim!*” (s.150) diye haykırmak ister. O ve *Nesl-i Ahîr* romanındaki Süleyman Nüzhet’in II. Abdülhamit döneminden o denli nefret etmeleri, ister istemez dönemin tarihî gerçeklerini araştırmaya merak uyandırmaktadır; çünkü akla, bu gençler, hürriyet fikriyle isyan içinde yaşarken acaba padişah sarayda ne yapıyordu diye bir soru gelmektedir. Ülkenin içinde bulunduğu sosyal ve siyasî sorunlar düşünüldüğünde, padişah cephesinden bu gençlerin nasıl görüldüğü ve o hayalleri süsleyen Meşrutiyet yönetimi gerçekleştiğinde, gerçek anlamda hürriyete kavuşulup kavuşulmadığının bilinmesi gerekir. Yunus Balcı, Jön Türk diye adlandırılan bu gençlerin Meşrutiyet’in ilanından sonra idareyi ele aldıklarında iyi bir idare adamı olmadıklarını belirtir:

“Siyasî mevkilerini kendi çıkarlarına kullanmışlar, kendi partilerinin adamlarına iltimas geçmişler, vurgunculuk yapmışlardır. Üç İstanbul, Bir Sürgün, Gökyüzü ve Ateş Gecesi romanlarında Jön Türk aydınlarının bu özellikleri üzerinde durulur.”¹⁵⁶

Hüküm Gecesi romanında 1908 İnkılâbının da basın ve edebiyat dünyasında mesut sonuçlar vermediği; çünkü Meşrutiyet’in ilânı üzerine bütün münevver fikirlerin, memleketi kurtarmak sevdasıyla siyaset deryasına atıldığı hatırlatılır. En büyük yazarlar da edebiyatı, şiiri bırakarak hırsla siyasete atılmışlardır.¹⁵⁷

Eylül’de Süreyya baba ocağında geleneksel bir hayat yaşamaktayken kendi evine taşınınca, modern, batı standartlarında bir düzen kurmaya çalışır. Bu yeni hayatı, ona özlemini duyduğu özgürlüğün de kapılarını açar. Hiçbir kural ve kaide içermeyen bu yeni düzende yeme içme, gezip tozmadan başka bir kaygı duymaz. O, Suad ve Necib Osmanlı kimliğinden uzak, tanımlanamaz bir dünyada âdeta uslu çocuklar gibi oyun ve eğlenceye dalmış gibidirler. Süreyya akşama kadar sandal ve kotra sefasına dalıp karısını Necib’le baş başa bırakır. İhmal edilen Suad da teselliye Necib’le piyano çalıp oyalanmakta bulur. Açık olan tek şey, bu üçlünün düşünce ve davranışlarıyla kendi kültür ve kimliklerini yansıtmaktan uzak olduklarıdır. Kaldı ki gerçek anlamda modern oldukları da söylenemez; çünkü edindikleri zevkleri özümseyememiş olmaları, onları taklitçi durumuna düşürmüştür. Modern olmayı, hazır para harcayıp entelektüel zevk edinmekten ibaretmiş gibi algılamaları da onları hayatın gerçekliğinden koparmıştır.

İstanbul’un yüksek zevk hayatı içinde üç kız kardeşin ve bir sığıntı kuzenin yaşamını anlatan *Böğürtlen*’de onların yaşadığı apartmanı Pertev “*Rocambole*”¹⁵⁸ (18) romanlarındaki batakhanelere benzeterek aileyi tanıtmaya çalışır, ancak aile hakkında ayrıntılı bilgi verilmez. Tüm ahlâkî değerleri hiçe sayan kız kardeşlerin yaşamı içki, kumar ve eğlenceden ibarettir. Lüks içinde bir hayat sürmektedirler; bitmez tükenmez varlıklarının kaynağı kumar ve fuhuştur. Nişantaşı’nda lüks bir köşkte oturur; yazları da Ada’ya taşınırlar. Evlerine kadın erkek, gelip giden belli değildir. Açık saçık giyinişleriyle de ne denli şuh olduklarını belli ederler. Yaşam tarzlarına bakarak kimliklerini tespit etmek mümkün değildir.

¹⁵⁶ Yunus Balcı, *age.*, s. 303

¹⁵⁷ *age.*, s.304.

¹⁵⁸ Fransız romancı (Pierre Alexis) Ponsos du Terra’nın bir dizi polisiye romanı.

b) Millî Değerlere (hars) Bağlı Aileler

“*Asrî Aileler*” başlığı altında millî aile kavramından bahsederken bu kavramla manevî değerlerimizin anlaşılması gerektiğini açıklamıştık. Millî zevk, inanç ve hislerimiz yani bizi biz yapan, yabancılardan farklı kılan değerlerimiz manevî yönümüzü ortaya koymaktadır. Biz, bu yönümüzle millet şuurundan ve kendi kimliğimizden söz edebiliyoruz. Dolayısıyla ortaya konulan sanat eserlerinde okurun kendi zevk ve yaşayış tarzından izler aramak en tabîî hakkıdır. Edebiyat tarihi araştırmaları, doğal süreçte, bir yazarın çoğunlukla yaşadığı çevreyi eserlerine yansıtacağı fikrini ortaya koyar.¹⁵⁹ Oysa Servet-i Fünûn romanlarında yazarların bilinçli çabaları sonucu, yabancı olduğu kadar da yeni bir yaşam tarzının sergilendiğini görmekteyiz. Yazarlar, kendi zevk ve hayata bakış tarzlarına uygun buldukları Avrupalı aile modelini roman vasıtasıyla Türk toplumuna örnek olarak sunmuşlardır. En fazla üç çocuklu olan bu aile modelinin en belirgin özelliği, hazır tüketmekten zevk alan bir yaşamı benimsemiş olmasıdır. Dış görünüş itibariyle tamamıyla taklit düzeyinde bir hayat tarzının hakim olduğu bu ailede millî kimliğin izlerine rastlamak mümkün değildir. Romancıların, kendileri her ne kadar batı kültürüyle yetişmiş olsalar da millî kültürden habersiz oldukları düşünülemez. Kaldı ki romanlarda batı kültürüne sadece konaklarda yaşayan yüksek memur zümresinin uyum çabası sergilenir. Ayrıca gelir düzeyine bağlı iyileşme doğrultusunda batılı hayatın unsurlarına sahip olanlar da vardır. Doğu kültürünü ise alt tabakada bulunan yoksullar ya da hizmetliler yaşatmaktadır; bunun dışında doğu kültüründen şöyle bir söz edilip geçmek gereği duyulmuştur.

Öyle ki Halit Ziya gibi büyük bir yazar bile *Aşk-ı Memnu* romanında biraz da doğu kültüründen bahsedeyim derken doğrusu gülünç bir duruma düşmüştür:

Mürebbiye Matmazel de Courton’un İstanbul’da bir Türk evine girerek bu ülkede, bir Türk yaşantısını yaşama merakı, tamamıyla yazarın bilincini yansıtmaktadır. Ne yazık ki, mürebbiyenin bu merakı uzun sürmez. Adnan Bey yalısına giderken, asıl huyla yuvasına gidiyormuşçasına, yüreği sevinçten çarpıntı içinde kalan mürebbiyenin yalayı gördükten sonraki şaşkınlığı şöyle anlatılır:

“*O, mermer döşeli büyük bir sofa, taştan sütunlar üzerine kondurulmuş bir kubbe, yer yer sedefe işlenmiş doğu halılarıyla döşeli sedirler; bunların üzerinde eliyle çıplak ayakları kınalı, gözleri sürmeli, başları her zaman yaşmaklı, sabahtan*

¹⁵⁹ Hilmi Yavuz, *Osmanlılık, Kültür, Kimlik*, Boyut Yayınları, İstanbul 1996; Taner Timur, *Osmanlı- Türk Romanında Tarih*, Toplum ve Kimlik, Afa Yayınları, İstanbul 1991.

akşama kadar zenci kadınların darbukaları ile uyuyan, ya da bir kenarda küçük gümüş mangaldan amber kokuları çevreye yayılırken kristal nargilelerin yakutlara, zümrütlere boğulmuş marpuçlarını ellerinden bırakmayan kadınlar düşlemiş” tir. (s.61-62)

Mürebbiye“(…)Yıllarca Türk kibar hayatının içinde yaşamış olduğu halde, hâlâ yüreğinde bir şey, o varsayılan doğu yaşayışının kesinlikle (gerçekte) var olduğuna inanmak ister.” (s.62)

Halit Ziya’nın şaşkınlık içinde kalan mürebbiyeye, kendisini yalıya getiren kadına; “—*Sahi! Beni bir Türk evine getirdiğinizden kuşkusuz musunuz?*” (s.62) diye bir soru sordurması ise, bize, belki yukarıdaki alıntıda tasvir edildiği gibi değil; ama başka türlü de olsa bir Türk yaşantısının o devirde de var olduğunu düşündürmektedir.

Aşk-ı Memnu’da doğu kültürünün bir de gidilen bir düğünde hatırlanması, ailenin kendi kabuğundan çıkıp herhangi bir sosyal ortama girdiğinde, başka bir dünyanın da var olduğunu görmesi bakımından önemlidir. Buradan Servet-i Fûnün yazarlarının ne kadar dar bir çevrede sıkışıp kaldıklarını anlamak mümkün. Onlar yeni bir yaşam tarzı, yeni ve medeni insan tipi yaratmaya çalışırken âdeta eskiyi unutmuşlardır. O dönemin Türk aydınlarının bu denli kısa bir sürede yeni bir kültürü özümseyip bunu eserleriyle halka tanıtmalarını, onlar adına bir başarı sayıyoruz. Gidilen düğünde, doğu âdetlerine göre evlenme, düğünde yapılan eğlenceler “*koltuk töreni*” (s.230) gibi ve ataerkil aile yaşantısından Nihal’in hiç hoşlanmayarak “*odasının mutlu sessizliği*” (s.23) ne gömülmesi, romanın dokusuna uygun düşmekle birlikte, toplumda bireyselleşmeye doğru bir eğilimin ilk adımları olarak değerlendirilebilir.

Yazar, bu kez de *Nesl-i Ahîr*’de bir Fransız kızını, Türk aile hayatı içine sokarak yabancıların Osmanlı hayatını ne kadar yanlış tanıdıklarına ve Pierre Loti’nin eserinin de bunda etkili olduğuna vurgu yapar. Romanın başından beri okunan ama ismi ve yazarı verilmeyen eserin daha sonra Eyüp semtinin Janet’e, Pierre Loti’nin Aziyade romanını hatırlatmasıyla hüviyeti anlaşılır. Kendini eski Türk kadını giysileri içinde hayal eden genç kız, İrfan’ın okuduğu “*Bin Bir Gece Masalları*” (s.294) ile âdeta sarhoş olur. Onun da emeli bir Türk hanımı olmaktır, ancak bu gerçekleşmez.¹⁶⁰

¹⁶⁰ Pierre Loti’nin Aziyade romanı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.Tevfik Fikret, **Dil ve Edebiyat Yazıları**, hzl. İ. Parlatur, s.116-135.

Kırık Hayatlar'da, Ömer Behiç, bilime hayranlığı ile batılı, ailesine bağlılığı ile de beyefendi bir Osmanlı erkeği olarak tanıtılır. Ancak yaşamına Osmanlı kültürü değil; batı kültürü hakimdir. Yeni evini batılı tarzda düzenler; doğu kültürünü de unutmadığını göstermek istercesine, konuk odasında “*şark eşyası*” (s.157) sergileme hevesine kapılır. Aslında bu, Halit Ziya'nın doğu kültürünün varlığını hatırlatma çabasıdır; ancak eşyaların sergilenmek istenmesi aslında, bu kültürün artık müzelik olduğunu da göstermek amacından başka bir şeye hizmet etmez.

Mai ve Siyah'a gelince, mütevazi, kendi halinde, huzuru kanaatle tamamlayan, dar günlerinde bile umutsuzluğa kapılmayan, hayatını alın teriyle kazanan Ahmet Cemil'in dava vekili babası, millî değerleri fazlasıyla özümsemiş bir Osmanlı erkeğidir. Onun tek endişesi “*ailesini mesut etmek*” tir (s.43). Akşam işten geldiğinde sevinçle kapısı açılır. O gelmeden yemeğe başlanmaz. Huzur içinde yenen yemeğin ardından “*Mesnevi*” (s.45) den bir hikâye okunur. Baba, oğlu Ahmet Cemil'e eğitim zemininde güzel bir rehberdir. Bunların yanı sıra sorumluluklarının bilincindedir. Kıt kanaat Süleymaniye'de satın aldığı evin onarımı için bile karısının küpesiyle yüzüğünü bozdurmayacak kadar onurludur. Ahmet Cemil'in arkadaşı Hüseyin Nazmi'nin ailesi de onurludur; ancak servet ve saygın konumlarıyla Ahmet Cemil'in ailesine zıt düşer. Bu iki arkadaş birbirlerini çok sever, okulda aynı sıraları paylaşırlar; ancak okul dışında Hüseyin Nazmi'nin ihtişamlı yaşamı, iki arkadaş arasında aşılması güç bir engel olduğunu hissettirir. Ahmet Cemil arkadaşının köşküne sık sık gitmesine rağmen Hüseyin Nazmi onun mütevazi evine hiç gelmez. Ahmet Cemil arkadaşının Avrupaî tarzda döşenmiş köşküne imrenmekte ve kütüphane odası, piyanosu vs. ile bu köşkün bir benzerine sahip olmayı düşlemektedir. Dolayısıyla eğer düşleri gerçekleşirse o da mütevazi doğu yaşantısından sıyrılıp kendine modern bir hayat kurabilecektir.

Halit Ziya'nın İzmir dönemi romanları arasında bulunan *Nemide*'de batı etkisi pek hissedilmez. Yazar entelektüel bir Osmanlı ailesi portresi çizer. Mehmet Rauf'un romanlarında ise millî değerlere bağlı ailelerden bahsedilmez. Sadece *Karanfil ve Yasemin*'de asrî ailelerin yaşamı sergilenirken, evliliğinde asrî hayata alışan bir kızın, boşandıktan sonra tekrar geleneksel yaşam süren babasının ocağında kapalı, yani eski usulle yaşamasının çok zor olacağı vurgulanır. Bir kere kanına bu hayatın zehri karışanlar, gayrı meşru yolla da olsa para bularak eski hayata dönmek istemezler.

V. BÖLÜM

MANEVÎ DEĞERLERE BAĞLILIK, BUNA BAĞLI UNSURLAR VE SAĞLIK

A. Ailenin Bağlı Olduğu Değerler

a) Aile İçi Mahremiyet

Servet-i Fünun romanlarında kişiler, toplumdan uzak mekânlarda âdeta tecrit edilmişçesine yaşarlar. *Aşk-ı Memnu*, *Sefile* ve *Eylül*'deki yalılar, özellikle gözden uzak, kıyı ve köşelerden seçilmiştir. *Eylül*'deki yemyeşil doğanın içinde tutulan yalı, Suad ile Necib'in baş başa kalması için düzenlenmiş bir sahne gibidir. Burada Süreyya karısını Necib ile bırakıp hiç kuşkulandırmaksızın tüm vaktini denizde geçirir. Üçlü arasında öyle medenî bir ilişki vardır ki bir an olsun kadın-erkek ayrımı yapmak gereği duyulmaz. Oysa Necib'in kalbi o kadar temiz değildir. Her ne kadar Suad'a bir kötülük düşünmeyip aşkını kirletmese de karı-koca arasındayken aklından geçenler, mahremiyet sınırının aşıldığı sinyallerini vermektedir:

“Kendisinden korktuğu, ruhunun karanlığından ürkerek bir iğrenme duyduğu zamanlar, ‘Ah, ne kirli bir bilmeceyim!’ diyerek kendisindeki bu iki ruhu, bu bazen mavi ve saf, fakat çoğu zaman böyle kanlı, tiksiniç iç dünyasını düşünür, sürekli bir ses olmak üzere, içinden kendisine ‘Canavar!’ diye seslenen bir vicdan bulurdu. Etrafında hep kötülükler görmesi, bunları kendisinde bulmak kadar onu öldürmüyordu. Kendisi o kadar yüceliklere düşkün olduğu halde bu kötülüklerden el çekemezse, başkaları ne olur, diye düşünerek kendisinden kaçmak ister, mâsumluk hayvanlıkla zincirlenmiş gibi onda daima boğuşurlar, hiçbir zaman yapmadan önce, yaparken ve hele sonra ateşler içinde yanmadan başkalarının içgüdüyle yaptıkları bayağı kötülükleri bile yapamazdı.”(s.97-98)

Eylül'deki üçlü aşka benzer bir aşk da *Karanfil* ve *Yasemin*'de görülür. Kumar tutkunu Şeref Bey, eşi Pervin'i arkadaşı Samim ile sürekli yalnız bırakır. Samim, Necib gibi terbiyeli bir genç değildir. Romanın başından beri bulunduğu arkadaş evlerinde güzel kadınlar karşısında kalbinden nefsi arzular eksik olmaz. Durup dururken sözü hep mahrem mevzulara getirip Pervin'i yoldan çıkarmaya çalışır. Zaten kocasında aradığı sevgi ve ilgiyi bulamayan kadın ile yasak bir ilişki yaşar. Onlara bu serbestliği veren eski ve yeni hayat arasındaki zıtlıktır. Eski, yani geleneksel kültürün hâkim olduğu yaşamda namahrem bir erkeğin aile içinde bu

kadar serbest dolaşması mümkün değilken şimdi iyi tanınsın ya da tanımasın bir arkadaşla rahatlıkla aile mahremiyeti teslim edilebilmektedir.

Ferdâ-yı Garâm'da aynı evde yaşayan amca çocukları Macit ile Sermet'e hala kızı Nevber'in de katılmasıyla üçlü bir aşk grubu oluşur. Gençler, birlikte oturur birlikte kalkarlar. Sandal gezintileri, doğa yürüyüşleri yaparlar. Onlar arasında bir yakınlaşma olabileceğini kimse düşünmez. Yalnız Macit'in Beykoz'daki çiftliğe taşınmasıyla birlikte kızların Macit'i ziyaretinden Sermet'in babasının hoşnut olmadığından bahsedilir. Çok üstünde durulmasa da bir baba otoritesi hissedilir.

Aile içi mahremiyetin gerekliliği ve sebebi *Nemide* romanında Nemide'nin sağlığından endişe eden Şevket Bey'in Nail'i yalıdan uzak tutma çareleri araması esnasında şöyle açıklanır: “*Nemide'nin Nail'den mahremiyeti iktiza ediyordu (gerekiyordu). Genç kız artık şeriatın erkeklerle ünsiyetinden men ettiği (yakınlığı yasaklayan) kadın ünsiyetine dahil olacak bir sinde (yaşta) idi.*” (s. 101)

Aşk-ı Memnu'da Behlül, kadın cinsi üzerindeki tecrübelerine güvenerek Peyker'in peşini bırakmaz; aynı zamanda Firdevs Hanım'la da aile mahremiyetinin sınırlarını aşacak bir yakınlık kurar. Bu durum, Firdevs Hanım'ı hiç rahatsız etmez; Bihter'e göre Peyker daha kararlı tepki verir. Tuhaf olan şudur ki, bulundukları sınıfta ne olursa olsun, onların diz dize, göz göze aşırı yakınlaşmalarının anormalliğini, Adnan Bey'den önce hizmetliler fark eder. Adnan Bey, yeğeninin aile içindeki kadınlara musallat olabileceğini son ana kadar aklına getirmez. Görünen odur ki ailede, ancak titiz bir erkeğin sağlayabileceği bir otorite boşluğu vardır. Şakire Hanım'ın:

“— Böyle gittikçe işi azıtırlarsa ben yalıda kalıcılardan değilim. (...) Siz artık küçük beyin eğlencelerini istediğiniz kadar seyrediniz..” (s.134-135) demesi boşuna değildir. Geleneksel kültürle yetişen kadının ılımlılık kabul etmeyen keskin ahlâk duyguları, gelecekte yaşanacak felâketin âdeta habercisi gibidir: “ — Yaşarsak görürüz ya... diyordu — Bihter'i kastederek — , bu kadın Bey'in başına ne belalar getirecek...” (s.135).

Kırık Hayatlar'da ise Ömer Behiç, yaşlı kayınpederi Mansur Bey ile onun oğlu Saadettin'in on dört yaşındaki hizmetli İsmet'i ayartma çabalarını hoş bulmayarak, yeni evinin namusunu koruma endişesi duyar. *Mai ve Siyah* 'ta iç güveyi enişte, aile namusuna yan bakan alçak bir adamdır. Hizmetli Seher'i taciz etmekle

kalmadığı gibi felçli öz babasının genç eşine musallat olur. Romanda bu olaylar açık bir dille olmasa da okurun sezinleyebileceği bir diyalogla ifade edilir.

Aile içinde mahremiyet sınırları, *Nesl-i Ahîr*'de Süleyman Nüzhet'in ablasının evinde aşılr. Burada Süleyman Nüzhet'in yeğeni, dul kuzeni Suzan ile nikâhsız birlikteliğini bir başka kızla evlendikten sonra da sürdürür. Aile içinde bu olaydan herkes haberdar olduğu halde kimsenin şikâyetçi olmaması şaşılacak şeydir. Sorun Suzan'ın evlenip evden ayrılmasıyla kendiliğinden çözülür. Süleyman Nüzhet'in kızı Azra'yı, alkolik enişte ve onun elinde ahlâk kurallarından habersiz yetişen yeğeninin bulunduğu bir ortamda ablasına emanet etmekten vazgeçmesi boşuna değildir. Ayrıca Süleyman Nüzhet'in bir başkasıyla evlenecek olan Server ile beraberliği de bu evde yaşanır. Burada ilgi çeken şey, Suzan'ın evlenip ayrılması ile onların odalarının bulundu katta, başka kimsenin kalmamasıdır. Gerçi birbirlerinin odasına izinsiz girecek kadar onursuz kimseler değillerdir; ancak bu durum, geleneksel kültüre uymaz. Yabancı bir erkekle kadının aynı ortamda yalnız kalmaları, akla kötü şeyler getirebileceğinden önceden temkinli olunmalıdır. Bu nikâhsız birlikteliğin Server'in ağabeyinin uyuduğu evin çatısı altında yaşanmış olması, zaten sürüncemede kalmış aşklarının romantizmini iyice azaltmakta ve maddî hazzı ön plana geçirmeleriyle de aile kutsiyetine gölge düşürmektedir. Ayrıca bu evde bir de, zenci bir hizmetçi ile bir uşağının günahının meyvesi olan “*Selim*” isminde bir besleme vardır; aile şerefi düşünülerek onun, herkes ile birlikte annesi olan kadına “*Hüsnühal Kalfa*” (s.253) demesi istenmiştir.

Bir Ölümlün Defteri'nde Nigar, dayısının oğlu Vecdi ve Vecdi'nin okul arkadaşı Hüsam sık sık bir arada bulunmalarına rağmen aile içi mahrumiyete uyulduğu görülmektedir. Nigâr'ın genç kız olmaya başlamasıyla ilişkilerde bir çekinme ve resmiyet kendini gösterir. Vecdi'nin Nigâr ile evleneceğini düşünen Hüsam nişanlı sayılabilecek bir kızın evinde bulunmak istemez. *Son Yıldız*'da Perran yatılı okuyan ve hafta sonları evlerinde misafir olan bir öksüz akraba çocuğunun tacizine uğramış; ancak korkusundan bunu kimseye söyleyememiştir. Bu durum, genç kadının sonraki yaşamında erkeklerle olan münasebetinde olumsuz bir etki yapmamıştır.

Genç Kız Kalbi romanında Pervin'in geri zihniyetli amcası, vaktiyle karısını erkek kardeşinden sakındığı halde şimdi kızını, üçüncü eşinin evlerine ziyarete gelen çapkın genç akrabasından sakınmamaktadır. Pervin, bu çelişkiyi aile mahremiyeti açısından önemser.

Millî Mücadele’yi konu alan *Halas’a*, romantizm katma düşüncesiyle bir de aşk duygusu eklenmiş ve gençlerin arkadaşlığında Türk gelenek ve göreneklerine ters düşen; ancak batılı yaşam tarzına uygun bir yakınlık sağlanmıştır. Nihat, Miralay Emin Bey’in ölmeden önce kızına ulaştırılmak üzere bıraktığı mektubu İstanbul’a İclâl Hanıma vermek üzere gelmiş; onunla birbirlerini sevmeye başlamışlardır. İlerleyen zamanlarda özel işleri nedeniyle İclâl’in İzmir’e gitmesi gerekince, dayısı Saim Remzi Bey, Nihat’la gitmesini teklif eder. Nihat dünden razıdır, kabul eder ve uzun süre İzmir’de yan yana odalarda kalırlar. İclâl, dayısının İngiliz subaylarla iletişim kurmasında tercümanlık yapmaktadır. Genç kız, dayısının kendisini, “züppe” (s.214) subaylardan sakınmaması ve aynı zamanda İngilizlerle işbirliğine dahil etmesinden çok rahatsız olmaktadır.

b) Namusa Verilen değer

Namus, bir toplum içindeki ahlâk kurallarına karşı beslenen bağlılık demektir. Doğruluk, dürüstlük anlamları ağır basan bu kavram, her toplumlarda farklılık gösterebilir. Türk toplumunda daha çok, kadın-erkek ilişkileri üzerinde namus sözünden bahsedilir olmuştur. Toplum kurallarını pek önemsemeyen serbest bir kadın ve çapkınlıklarıyla ünlü erkekler, çok namuslu olmamakla suçlanabilirler.

Servet-i Fünun romanlarında “*maşuka ve zevce*” (*Karanfil ve Yasemin*, s.72) olmak üzere iki farklı kadın tipi vardır. İlki, erkeklerin hayat tecrübesi kazanmaya başladığı dönemde tanıdığı, namusları bahasına servet peşinde koşan kızlar ve salon hayatının çeşitli nedenlerle solmuş evli kadınlarıdır. Bunlar batılı yaşam tarzını benimsemişlerdir ve maddiyatı en üst değer sayarlar. Erkekler ise tek taraflı bir namus anlayışıyla hareket ederek bu servet avcısı, şuh kadınlarla gönül eğlendirmeyi bir fırsat bilirler. Bunlarla aşk adına olunan birliktelik maddî zevk sınırlarını geçemez. Gerçek aşk ve evlilik söz konusu olduğunda ise ağır başlı, namuslu, hanımefendi kızlar aranır. Erkeklerin geçirdiği acı tecrübeler, iyi aile kızlarına bile temkinli yaklaşmayı gerektirir. *Eylül*’de Necib, otuz yaşına kadar evlenememesinin nedenini “*Pislik içinde temizlik aramak... Bulunmayacağı tabî olan yerde inci aramak...*” (s.102) sözleriyle sorgulayarak kocasına sadık, temiz bir kadın bulmanın zorluğunu dile getirir. Ancak nedense, o ve onun gibiler, yine de nefret ettikleri çevrelerden ve bu çevrenin kadınlarından bir türlü uzak duramazlar. Onun Suad’a hayranlığı da ondaki saflığı ve temizliği hissetmesiyle başlamış, Necib, genç kadını gözünde bu yüzden yüceltmıştır.

Türk toplumunun “*yasak aşka*” bakışı günümüzde bile özellikle geleneksel kültürün hâkim olduğu bölgelerde hiç hoş değildir. Hiç kimsenin aklına aşkın gerçekliğini sorgulamak gelmez. İster evli olsun ister bekâr, “*dile düşme*” (s.227) korkusu, adının, şerefının lekeleneyeceği düşüncesi kadınları, aşk konusunda çekingen kılmakta ve aşk ve namus çatışmasına düşürmektedir. Nitekim, Suad da son ana kadar, Necib’e bu duygu ve düşüncelerin çatışmasıyla güvenmekte zorlanmıştır.

Mehmet Rauf, seven bir erkeğin sevdiği kadının şerefine leke sürmemek gibi bir sorumluluğunun olduğunu Necib’e yaşattığı iç çatışmasında şöyle dile getirir:

“...bu kadını mahvedecekti; kendisine, yalnız ve yalnız kendisine, o fedakârlıkla ruhunu teslim ettiğine inandığı, ruhunun temizliğine tutkun olduğu bu saygı değer kadını o kirliletecek, o dile düşürecek, öldürecekti; değil mi? (...) birçoklarını vücutları için sevdikten ve bunun için hepsinden istisnasız başka bir yara aldıktan sonra, şimdi birini de kuşkusuz en lâıyk olanı da yalnızca ruh ve şiir için sevmek, bir zaman o kadar hayran olduğu namus ve temizliğine saygı duymak arzusuna kapıldı.” (s.227)

Esasında Necib, insanın yetişmesinde önemle üzerinde durulan ve “*bütün insan kanunlarının esası ve amacı olarak tanıtılmış olan namus*” kavramına toplumda kimsenin uymadığını, “*toplumsal engeller ve düzenler*” gereği “*doğru*” diye kabul edilen kuralların aslında “*güzel ve iyi*” olamayacağını düşünmektedir. Ancak her ne kadar “*kötü ve çirkin*” bulsa da namusun varlığını kabul eder.

Ona göre, dünyada yüceltmeye layık olan ve yaşamı anlamlı kılan bir tek “*aşk*” vardır. Ne yazık ki aşkla namus bir yerde mümkün olmadığından, toplumsal kurallara boyun büküp hayatı zehirlemek çok anlamsızdır.

Eylül’de aşk ve namusun kadınlar cephesinden görünüşü Suad’ın Hacer üzerindeki gözlemleriyle sunulur. Hacer, henüz yeni evli olmasına rağmen kocasını sevmemektedir. Akşama kadar gözü pencerede, gelen geçen erkekleri seyreder. Üstelik de bunu öyle doğal bir şeymiş gibi anlatır ki Suad, onu izlerken kendisini bir hayli saf bularak, Hacer’in kocası olmasa ya da iyi olsa bile yine bunlardan hoşlanacağını, çünkü onun ruhunun bayağı, kirli olduğunu düşünür. Üstelik çevresindeki birçok evli kadın da Hacer gibi gönlünü başka erkeklerle eğlendirmekte ve bunu normal bir şeymiş gibi anlatmaktadır.

Suad’ın birlikte onca zaman geçirmesine rağmen Necib’le fiziksel bir yakınlık kurmamasını, yazarın bir başarısı saymak gerekir; çünkü roman boyunca

Suad'ın göstereceği irade, bu romanı diğerlerinden farklı kılacaktır. Şöyle ki, Suad'ın *“Madem ki aşkla mutluluk ne kadar mümkün değilse, aşkla namus da o kadar olanaksızdır, o halde, namusla dinginlik elbette yeğlenir”* (s.289) demesi romanın neyi ispat etmek amacıyla kaleme alındığını açıkça göstermektedir.

Nesl-i Ahîr'de Süleyman Nüzhet on altı yaşındaki kızı aracılığı ile öyle aklı başında, temiz ve saf bir ideal genç kız tipi çizer ki, iyi bir eğitim-öğretim görme şansı verilen her genç kızın aynı kalıptan çıkmış gibi yetişebileceği izlenimini uyandırır. Azra, bir yatılı İngiliz okulunda piyano çalarak yabancı dil öğrenerek yetişmiştir. Türk gelenek-göreneklerine yabancısıdır ama büyükannesinin zamanını hatırlatan *“asil Türk kibar hayatının eski hanımlarından pek hoşlanır”* (s.143). Onun anneannesine ziyarete götürülmesine, bir genç kızın yaşamına örneklik edecek aklı başında olgun bir kadın tipi arayışı fonksiyonu yüklenmiştir. Anneanne millî değerlere bağlı, beş vakit namazını kaçırmayan, açık fikirli ve ileri görüşlü; aynı zamanda da *“gerektiğinde parmağını kaldırarak dur”* (s.195) diyebilen bir kadındır; onda kesinlikle bağnazlık yoktur. Genç yaşında dul kalan bu kadın, kızlarını kendi zamanına göre değil *“bu çağın kızları, ama bu çağın azla yetinir ve namuslu kızları olarak yetiştirmiştir.”* (s.195) Yazar, her Türk kadınının yetişmesinde görmüş geçirmiş böyle bir tipin örneklik etmesini arzu eder; ancak bu görevi, Azra'nın yetişmesinde de olduğu gibi, zengin kızlarının yaşamında mürebbiyeler ve yabancı okullar üstlenmektedir.

Öte yandan Süleyman Nüzhet'e gelince, kendi kızına hiçbir koşulda toz kondurmayan ve kızının üzerine titreyen bu adam, bir başkasıyla sözlenmek üzere olan Server'in namusu söz konusu olunca, aynı hassasiyeti göstermez. Süleyman Nüzhet, evlenmek istediği halde uzun bir süre kararsız kalır; Server'i aylarca bekletir. Buluştukları anlarda ise onun ne kadar ciddî bir kız olduğunu anlama fırsatları oluşturur. Genç kızı, başkaları da istemekte hatta Süleyman Nüzhet'i aracı göndermektedirler. Süleyman Nüzhet, evlenmekten vazgeçip aradan çekilme kararını bir gece Server'in odasına giderek vermek ister. Artık yakınlaşması, daha ziyade cinsî tutkuya dayalı bu kızın, bir başkasıyla evlenmesine razı olduğu halde onunla birlikte olmaktan çekinmez. Henüz Server'in Gıyas Bey ile sözü kesilmemiştir; ancak onunla evleneceği neredeyse kesindir. Bu durumda Süleyman Nüzhet bir başkasının namusuna erken bir zamanda da olsa leke sürmüş olmuyor mu? Aynı durumun romanın başından beri onur ve doğruluğun timsali gibi tanıtılan bu adamın cephesinden nasıl görülebileceğine bir bakalım: Eğer o, Azra'nın herhangi biriyle söz

kesmeye karar verdiği halde, kendisinden yirmi üç yaş büyük başka bir adamla beraber olduğunu öğrenseydi ne düşünürdü acaba? Kaldı ki Server'e karşı yakınlaşma ihtimali belirdiği anlarda bir genç kızın namusuna leke sürmemesi gerektiğini düşünmüş ve aklından şu sözleri geçirmiştir:

“Bir ara kendi kendisine, eğer karşısına genç kırlık namusuna saygı duyulmak gereken bir genç kız çıkarsa, onun duygu ve düşüncesini doğru yoldan saptırmaya sebep vermek cinayetini işleyecek bir aldatıcı-saptırıcı olmamaya and içmişti.

Ama bu fırsat onun kırk beş yaşına yeni bir aşk sayfası daha okumak imkânını bağışlıyorsa saf yüreklice bir korkup çekinmeyi de daha sonra kendisine karşı bağışlanmayacak bir hata çeşidinden görüyordu.

(...) Kaç kezler Server'i böyle kafasında düşünüp yaşarken, kendi kendisini:

— ‘ Yaşlandıkça temiz bir adam oluyorsun, kutlarım azizim!’ alayı ile direnmeye çağırmıştı. Ama bu konudaki zayıflığının o kadar esiri, esirliğin o kadar inanmışı idi ki kendi öz benliğiyle bu çeķiřmeyi vicdanına karşı yerine getirilecek bir borç türünden, bile bile oynanan bir komedi olarak kabullenirdi... ” (s. 252)

Son Yıldız'da batılı hayat tarzına, bazı kesimlerin artık iyiden iyiye alıştıklarını görmekteyiz. Sosyo-ekonomik güç unsurlarını elinde bulunduran ve batılı yaşayışın sadece dış unsurlarına vakıf olan bu kesim, hayattan zevk almayı ve her türlü toplumsal kaideye kayıtsızlığı ile dikkati çeker. Romanda Fahri Cemal, sevgilisi Perran, Perran'ın eşi ve ilk sevgilisi Fuat'ın ilişkileri üzerinde durulmuş; bunun dışındaki kişiler tiyatro, çay ve dans partileri ile balolarda arkadaş ve dost çevresinde boy gösterip bazı konuların tartışılması işlevini üstlenmişlerdir.

Romana konu edinilen olay, evli bir kadının metres hayatı yaşaması ve kocasının da buna menfaatleri gereği ses çıkarmaması üzerine kurgulanmıştır. Günümüz Türk toplumunda bile kabul edilmesi hayli zor görünen bu durum, her ne kadar roman kişisi Perran'ın portresi saf ve masum bir kadının gibi çizilse de, o günün okurlarınca da pek hoş karşılanmamış olsa gerektir. Kaldı ki yazar, metres hayatı yaşamayı doğal bir durummuş gibi göstererek toplumun genel ahlâk anlayışına ters düşmektedir. Batılı yaşayışın, yalnız zevk, eğlence, kadın erkek ilişkilerindeki serbestlik, kırlık-kıyafette özentisi şeklinde algılanması gerçekte anlamda batılılaşmaya haklı tepkileri doğurmuştur.

Perran ilk aşkı Fuat'ın askerde öldüğü haberini alınca avukat Şefik Nuri ile evlenir. Şefik Nuri para, kadın ve lüks hayat düşkünü haysiyetsiz bir adamdır. Perran, kocasında görmediği ilgiyi yaşlı Fahri Cemal'de bulunca onunla yaşamaktan çekinmez. Fahri Cemal ise aşk dolu geçmişini geride bırakmış, eşi ölünce de yalnız kalmış bir adamdır. Perran'ı şefkatli bir baba, sevgi dolu bir koca hem de bir âşık gibi sever; kendini onu koruyup kollamaya adar. Ancak yazar, hemen her ortamda üçünü bir arada göstermekle ahlâk kaidelerini yıkmış görünmektedir. Şefik Nuri, Fahri Bey'in konumundan ve maddî gücünden faydalandığı için karısını kıskanmak gereğini bile duymaz. Hayatları böyle devam ederken bir de Fuat ortaya çıkar. Şimdi ne olacağı epey müşküldür. Eski kafalı ihtiyarlar gibi sevgisiz kadınları zorla tutmak zihniyetine karşı olan Fahri Cemal, sorunu, iki gencin kavuşmasını sağlayarak çözer. Onları bir süre gözden uzak durmaları için Avrupa'ya gönderir. Oturduğu apartman dairesini de Perran'a hediye eder. Görüleceği üzere her şey yazarın tasarrufunda bir güç unsuruyla kolayca hallolmaktadır. Kaldı ki Fahri Cemal, Perran'ı apartmana yerleştirdiğinde, onun mevki ve serveti kimseye söz söyletmemiş hatta bu durumu herkes tasvip eder görünmüştür. Ancak tüm yaşananlar, Perran'ın lüks ve gösterişli hayat düşkünü bir kadın olması ve maddîyatı önemsemesiyle birleşince, metres hayatı yaşamanın tabîliğini ortadan kaldırmaktadır. Yani yasak aşkın, daha doğrusu nikâhsız birlikteliğin yaşandığı ilişkilerde çoğunlukla kadınlar, kocalarının ilgisizliği nedeniyle masum gösterilmekte ve metres hayatından çok doğal bir şeymiş gibi söz edilmektedir. Durum böyle olunca, metres hayatının da doğalı doğal olmayanı var mıdır acaba diye bir soru akla gelmektedir. Ancak Servet-i Fünun döneminde sadece belli bir kesimce kabul gören nikâhsız yaşama durumu, günümüzde daha yaygın bir kesimce normal görülmeye başlanmıştır.

Hüseyin Cahit Yalçın'ın *Nadide* adlı romanı da namusa verilen değer yönüyle bir hayli gülünç sahnelerle doludur. Romanın baş kişisi Nadide, kafes arkasından gelip geçen erkekleri ayartan deyim yerindeyse erkek delisi ve aynı zamanda tutum ve davranışlarıyla tutarsız bir kızdır. Annesi kızını zapt edemeyince, onu, yedi ay odasına kapatır. Bu arada genç kızın sevgilisi Fuat ortadan kaybolur. Tesadüf bu ya Fuat'ın yerini üvey babası almış, yoldan gelip geçerken Nadide onunla da kurlaşmaya başlamıştır. Nadide, Fuat'ın üvey babasıyla evlenir ama yine Fuat'ı elde etmeye çalışır. Roman pek çok kusurunun yanı sıra bu yönüyle de tam bir kurgu acemiliği sergiler.

Sefile romanında Mazlume önceleri namuslu bir kızdır; namuslu kalabilmek için de mücadele eder ancak yaşam koşullarına direnemez. Onun İhsan Bey’le metres hayatı sürdürdüğü anlar, ev yaşantısı yönüyle normal insanlarınkinden farklı değildir. İki genç arasında karı-koca ilişkisine benzer bir sevgi bağı kurulur. Mazlume evinin kadını gibidir; ancak İhsan Bey’in ona sahip çıkmaması bu kızın felaketini hazırlar.

Genç Kız Kalbi’nde şekilci namus anlayışına karşı bir tavır vardır. Sokağa çıkarken peçesini kapatmaktan rahatsızlık duyan Nigar, “*sanki ben böyle kapalı çıkarsam bir şey yapmayacaktım gibi... Hey gidi hey, insan bir kere istemeye görsün...*” (s.16) diye kadın iradesini dile getirir. O ve kuzeni Pervin, kız arkadaşlarıyla bir araya geldiklerinde fikirlerini paylaşarak toplumun kendilerine güven duymasını istemektedirler. Pervin, kız arkadaşlarının hepsinin bir aşk macerası yaşamış olmalarına şaşarak, kendinin en modern olmasına rağmen saf kalışına şaşırır. Fakat onun kriterleri çok yüksek olduğundan kirli maceralarla gönlünü kirletmek yerine, severek evleneceği ve ruhunu tüm saflığıyla adayacağı erkeği bulmak ister.

Böğürtlen’deki üç kız kardeş (Şekûre, Mahmure, Nigâr), fuhuş ve kumar batağı içindedirler. Yazar onların sefil yaşantısını, kuzenleri Müjgân aracılığı ile tenkit ederek namusun para karşılığı satılamayacağını ifade eder. Romanı ilginç kılan ise Müjgân’ın pislik içinde yaşadığı halde yüksek iradesiyle kirlenmemiş olmasıdır. Ona göre “*Bir kadın para için vücudunu değil, tek bir bakışını bile fedâ etmemelidir*” (s.77).

c) Din Olgusu

“*Din, evreni yaratan ve yöneten insan üstü ilâhi bir varlığa inanmayı ve ona ibadet etmeyi emreder. İnsanların Tanrı ile olan ilişkilerini düzenler. Bununla beraber, bütün dinler insanların sadece Tanrı ile olan ilişkilerini değil, insanlar arasındaki ilişkileri de düzenleyen hükümleri (emir ve yasaklar) içerir. Bir diğer deyişle, dinler hem uhrevî (öteki âlem) hem de dünyevî ilişkileri düzenler.*”¹⁶¹

Bütün geleneksel toplumlarda olduğu gibi çocuğa verilecek ilk eğitim dinîdir. Ayrıca onun toplumsal kültüre uyumunu sağlayacak iki davranışın, itaat ve edebin

¹⁶¹ Bilge Öztan, *Medenî Hukuk’un Temel Kavramları*, Tarhan Kitabevi, Ankara 2009, s.6; bkz. I.Kant, *Eğitim Üzerine-Ruhun Eğitimi-Ahlâkın Eğitimi- Pratik Eğitim*, (çev. Ahmet Aydoğan), Say Yayınları, İstanbul 2009, s.133-143.

(loyalty & etiquette) öğretilmesi önemlidir. Osmalı'da her dinî topluluk bu eğitimi kendi sağlamıştır.¹⁶²

Servet-i Fünun romanlarının altı tanesinde birer cümleyle de olsa dinî unsurlardan bahsedilmektedir. Neredeyse tüm olaylar aile çevresinde geçmesine rağmen kişilerin yaşamında herhangi bir şekilde din unsurunun izlerini görmek mümkün değildir. Zaten yeni bir hayatın temsilcisi olan yazarlar, gelenek ve göreneklere bile karşıdrlar. Onlar, Avrupalı yaşayış ve duyuş modelini benimserler. Bu yeni yaşantıyı isterken, Avrupalıların da bir dinleri ve inanç sistemleri olabileceğini hiç akıllarına getirmezler. Türklerin İslâmiyet'in kabulüyle başlayan kapalı yaşam tarzından batılı kültür değerlerinin hâkim olduğu yeni bir anlayışa geçmesi ile aynı zamanda yeni bir edebî dönem de başlamış bulunmaktadır. Bu dönemde ortaya konulan edebî ürünlerin toplumun her yönüyle düşünce sistemini etkilediği bir gerçektir. Yüzyılları kapsayan İslâmî unsurlara bağlı yaşam felsefesinin bir anda yok sayılması hayli ilginçtir.

Mehmet Rauf, *Halas* dışındaki bütün romanlarında dünyevî kaygıları amaç edinmiş yozlaşmış tiplere yer vermiştir. Dinî inanç ve yaşayıştan en uzak hayat süren, inkâr ve yokluk uçurumuna yuvarlanan roman kişisi ise *Son Yıldaz*'daki Fahri Cemal'dir:

"Zaten ilk gençliğinden beri vahşi ve siyah bir mülhid ve münkir idi, fakat hiçbir zaman hayatında şu andaki gibi yırtıcı, kanlı bir inkâr ve adem uçurumuna yuvarlandığını bilmiyordu." (s.91)

Ayrıca yazar, I.Dünya Savaşı'ndan sonra dinin iflas, ahlâkın da infisah etmesi sonucu insanların *"artık her türlü hayâlî insaniyet umdelerinden uzak kalmış ve en adî sevki tabîilerine tâbi olmuş, vahşi sırtlan sürüleri gibi şimdi bir can ve kan ma'rekesinde çırpınıp"* didiştğini, *"en hissiz bir zulm ve i'tisâf ile yalnız nefislerinin memnuniyeti, yalnız keyiflerinin zaferi için kan"* (s. 92) dökmeye başladıklarını da belirtir.

Hüseyin Cahit, *Hayal İçinde* romanını yirmi üç yaşındayken yazmıştır. Yedi yıl önce yazdığı *Nadide*'ye göre gerek kurgu gerekse konu yönüyle nitelikli sayılabilecek eserde, dikkat çekici olan, bu denli genç bir insanın roman kişisi Nezih'e hayatın anlamını sorgulatma başarısıdır. Ancak bu başarı, kişilerin çok basit

¹⁶² Ortaylı, age., s.84.

durumlar karşısında hemen ezikliğe kapılmaları ve mücadele gücü gösterememeleri karşısında önemini yitirmektedir.

Âşık olduğu kıza kavuşamayan Nezih, hayal ve gerçek çatışmasına düşer. Hayallerine kavuşamayacağını fark ettiği her an, onu hayatın gerçeklerine biraz daha yaklaştırır ve bunun sonucunda genç adamın inanç dünyasında determinizme doğru bir kayma meydana gelir. Aslında o, romanın başında tıpkı Ahmet Cemil gibi umut dolu, saf, idealist ve yaşama sevinci duyan bir gençtir. Ancak şımarık Rum kızları ve onların kurlaştığı zengin gençler karşısında ezikliğe kapılacak kadar da zayıf karakterlidir. Hayatta her şey yolunda giderken aşk karşısında zayıf kalması ve ideallerini unutması, onu şüphecilğe ve inkâra kadar götürür. Sadece o değil; arkadaşları da bu kızları erişilmez görmekte ve gece gündüz onları takip edip onlara ulaşma arzusu duymaktadırlar. Bu durum, o dönemdeki bazı Türk erkeklerinin süslü ve şuh kadınlar karşısındaki zaaflarını göstermekle birlikte, yine o dönemde, etrafta gönül eğlendirecek kızların fazla dolaşmamalarıyla da açıklanabilir. Nitekim Türk kızları o denli serbest bırakılmamaktadır. Nezih, tek taraflı bir aşka kapılmıştır ve tecrübesizliği onu bir gülüşten bir kaç çatıştan ümit almaya zorlamıştır. İzmaro'ya yazdığı mektupla aşkını ilan etmek ister ancak mektubu vermeye cesaret edemeyerek günlerce cebinde taşır. Kızlar gene zengin ve kibar beylerle eğlenmekte Nezih'e ilgi göstermemektedirler. İşte böyle anlarda, genç adam aşağılık ve kıskançlık duygusuna düşmekten kurtulamaz. Sınıf farkı ve hakim sosyal değerlerin yanlışlığı gibi unsurlara da kafa yormaya başlayan genç adam, “maziyi” (s.211) inkârla teselli bulur. Bütün fiil ve hareketlerinin kendi elinde olmayan bir takım sebeplerin zaruri bir sonucu olduğuna inanmak ister. Roman Nezih'in Tepebaşı Bahçe'sinden şüphe ve inkârlar içinde bunalarak kaçır gibi eve dönerken duyduğu *ezan* sesiyle biter. Genç adam iki kıtayı birleştiren noktada göklere yükselen camileri seyrederken ulvi bir hayatın manasını duymaktadır:

“Nezih bütün bütün dalarak, hiçbir şey görmüyor gibi kendinden geçerek hayallere, rüyalara gömülüyor; bir taraftan da yükselen avaze-i tevhit ile diğer taraftan geliyor zannettiği feryad-ı nakus dağlarda, tepelerde, semalarda bir inikas-ı mehip ile teşettüt ede ede dimağını sarstıkça piş-i rüyetini kesif bir duman kaplıyor; bu duman arasında birbiriyle çarpışmak ister gibi sabırsızlıkla yerinden kımıldadıklarını gördüğü iki kıtanın, hilâl ve salibin ortasında, kendi tereddütleri, kendi düşünceleriyle biçare bir metruk, eziliyordu ve ayaklarının altında yeşil,

karanlık, korkunç dalgacıklar, halledilemeyen bir muammanın müstehzî timsalleri gibi birer hatt-ı istifham teşkil ederek uzaklara, ta uzaklara koşuyorlardı...” (s.256)

Salon Köşelerinde romanındaki Şekip de hayata tesadüflerin yön verdiğini düşünür. Zaten bu romanda, inandırıcı millî bir unsura bile rastlamak mümkün değilken dinî unsurların aranması söz konusu olamaz.

Nesl-i Ahîr'de Süleyman Nüzhet, gelenek ve göreneklerine bağlı kayınvalidesinin düzenli bir şekilde **namaz kıldığına** vurgu yaparak aynı zamanda, bu kadının yeni fikirlere açık, bağnazlıktan uzak bir Türk kadını kimliği sergilediğine dikkati çeker. Romanın bir başka yerinde ise Halit Ziya'nın sözcülüğünü yapan Süleyman Nüzhet, İstanbul'da seçkin ve özenli eğitim-öğrenim görmüş, kendi ayakları üzerinde durabilen kızların varlığını hatırlatır ve onların “*ülkelerinin bütün din kuruluşlarına ve ulusal gelenek ve göreneklerine*” (s.47) bağlı kaldıklarını vurgular.

Nemide romanında ölüm acısı karşısında teselli **din** olgusunda aranır. Doktor Osman Bey, eşini kaybeden Şevket Bey'e geride kalan kız evladının hayatının “*harikulade bir kuvvetten muhafaza olduğunu*” (s.42) ve Allah'ın aldığı cana karşılık ona babalık gibi bir saadet bahsettiğini söyler. *Kırık Hayatlar*'da Leyla'nın ölümünden sonra inzivaya çekilen Vedide, gece gündüz **kur'an okuyup namaz kılar**. *Mai ve Siyah*'ta İkbâl'in ölümüyle **mezarlığa** gidilir.

Halas romanında kahraman Türk anasını örneklendiren Hacı Molla, vatan aşkıyla her türlü tehlikeyi göze alıp pek çoklarının Anadolu'ya kaçmasına yardımcı olmaktadır. Ağzından duayı düşürmeyen bu kadın, Nihat'ten memleketin durumu hakkında bilgi alırken “— *Hay Allah onlardan razı olsun, gebertsinler hınzırları... Ümmet-i Muhammed'in öcünü alsınlar*” (s. 251) diye söylenir.

Tamamıyla batı anlayışını övmek ve yüceltmek için kaleme alınan *Karanfil ve Yasemin* romanında herhangi bir dini unsura rastlanmaz. Kişiler sürekli eğlence ve yasak ilişki peşindedirler. Bunlardan aynı anda iki kadınla beraber olan Samim'in yaşamı kadar ruhu da karışık bir durumdadır. Kadından kadına koştuğu anlarda ruh çatışmasına düşüp kendini sorguladığı da olur. İşte böyle bir anda kendini kötü hissederek “*murdarlığından*” (s. 272) şikâyet eder. Gerçi bu şikâyet dinî kaygılarla yapılmamıştır; ancak İslâmî kâidelerin kişinin ruh ve beden temizliğine gösterdiği hassasiyeti hatırlatması bakımından önem taşır. Nitekim cinsel birliktelik vs.

durumlardan sonra gusletmek gerekir. Din deyiminde gusül: Bütün bedenın yıkanması yani boy abdesti alınmasıdır.¹⁶³

B. Aile Bireylerinin Ruhî Durumları ve Ölüm Olgusu

a) Yalnızlık

Yalnızlık, hayatı paylaşacak eş-dost, akraba yoksunluğu veya insanın kendisini diğer insanlardan soyutlayarak bir köşeye çekilmesi durumudur. İnsan hangi yaşta ve cinsiyette olursa olsun yalnızlığını paylaşmalıdır. Birey bazen yalnız kalıp ruhunu dinlemeye ihtiyaç duyabilir. Böylesi bir yalnızlık ihtiyacı, ruh sağlığı yönüyle faydalı olabilir. Ancak insanın kendisini sürekli bir yalnızlığa mahkum edişi, çok sağlıklı bir durum değildir.

Bireyin içe kapanıklığı, mutsuzluğunun dışa yansması olabileceği gibi, ailenin kendi içine kapanması da aile yapısında eksik olan birtakım unsurlarla açıklanabilir. Servet-i Fünun romanlarında yazarların bilinçli tercihlerine bağlı olarak, özellikle aile ilişkilerinde, sosyal ortamdan sürekli bir uzaklaşma söz konusudur. Bu yüzden yalnızlık, gerek aile içinde gerekse dış çevrede bireylerin en yoğun hissettiği duygular arasında yer alır. Çoğu romanda aile içindeki yalnızlığın paylaşılmasına, bir de sevgisizlik eklenince, kişilerin dış dünyada mücadele güçleri zayıflar. Oysa “*Psikolojik ihtiyaçların doyurulması, sevgi, güven, kabullenmeye dayalı bir ilişkinin olması*”¹⁶⁴ ailenin önemli işlevleri arasındadır.

Aşk-ı Memnu’da hemen herkes yalnızdır; Nihal yalnızlığını kitaplarla odasına kapanarak yaşar. Bihter, geceleri Adnan Bey’i odasından çıkarıp kapıyı kilitleyecek kadar eşine yabancısıdır. Bülent küçük yaşta yatılı okula gönderilir.

Konak ve köşklere yaşayanların bazıları ise birbirlerine sıkı sıkıya kenetlenmiş vaziyettedir. Dış dünyadan kopuk olmaları, onları özel ilişkilerinde akraba evliliğine yöneltmiştir. *Nemide* romanında yalnızlığı en yoğun yaşayan kişi Nemide’dir. Bu yalnızlık Nail’in kuzeni Nahit’in Nemide’ye arkadaşlık etmek üzere yalaya gelmesi ile bir süre paylaşılır.

Ferdâ-yı Garâm’da Macit, hastalık derecesinde içine kapanır; mutluluğu ancak yalnızlıkta bulur. Sabahtan çıktığı doğa gezintilerinde تنها köşelere çekilerek uzun uzun ağlar. Hayattan o kadar nefret etmektedir ki yarınları düşünmek gözünde

¹⁶³ Ömer Nasuhi Bilmen, **Büyük İslam İlmihali**, Bilmen Basım Yayınevi, İstanbul 1990, s.93.

¹⁶⁴ İçağasıoğlu Çoban, agm., s.47.

büyür. Sermet de onun gibi hissetmektedir. Aslında bu iki genç, tembellikten ve her şeye sahip olmanın verdiği erken bıkmışlık duygusuyla büyük bir anlamsızlık içinde bocalamaktadırlar.

Eylül'de yalnızlığı en yoğun yaşayan Suad ile Necib'dir. Her ikisi de birbirlerinin varlığıyla hayat bulurlar. Romanı değerli kılan ve psikolojik roman sıfatını kazandıran da bu yalnızlık duygusuyla yaşanan aşkın yarattığı ruh çatışmasıdır.

Mai ve Siyah'ta Ahmet Cemil'in babasının ölümüyle deyim yerindeyse evin direği yıkılır. Genç adamın henüz hayatın yükünü omuzlanacak olgunluktan uzak oluşu, romanın başında bu ailenin yalnızlık ve güçsüzlüğünü öne çıkarmıştır.

b) Ölüm Olgusunun Kişiler Üzerindeki Etkisi

Ölüm gerçeği, Servet-i Funun romanlarında olay kurgusuna yön veren bir işleve sahiptir. Romanlardan tespit ettiğimiz bilgiler, her ne kadar istatistikî bir veri olmasa da erken yaştaki ölümlere bakarak o dönemde ortalama ömür süresinin kısa olduğunu söyleyebiliriz. Anne ve babaların erken yaşta ölmeleriyle aile içinde büyük bir yalnızlık yaşanır. *Sefile*, *Ferdi* ve *Şürekası* romanlarında kız çocukları hem yetim hem öksüzdür. *Nemide* romanında Nemide'nin annesi doğum sırasında ölür. Aynı şekilde *Aşk-ı Memnu*'da Nihal de annesini erken yaşta kaybeder. Nemide ve Nihal'in hassas bir kişilik edinmeleri annelerini küçük yaşta kaybetmelerine bağlıdır. Nemide'nin ölümü ile Bihter'in intiharı olayların sonuçlanmasına zemin hazırlamıştır.

Kırık Hayatlar'da ise Leyla'nın ölümü ile bir aile saadetine nefsi duygulara feda edilemeyeceği gerçeğiyle karşılaşırız. *Mai ve Siyah*'ta İkbal'in ölümüyle bir aile saadetine yıkılışa tanık oluruz. Her ne kadar Nemide'nin annesinin ölümü takdir-i ilâhi gibi algılansa da Şevket Bey eşinin ölümüyle yıkılır. Yirmi gün kadar beyin hummasının etkisinde kalır. Nemide'nin erken yaşta ölümünü ise kabul edemeyerek yalnızlığını anılarıyla paylaşır.

Nesl-i Ahîr'de ölüm gerçeği kişilerin yaşam çizgisinin yön değiştirmesinde etkili olur. Süleyman Nüzhet, eşinin genç yaşta ölümü ile dul kalır. Yurda döndüğü zaman, yatılı okulda yetişen kızını, kimselere emanet edemez ve onunla yeni bir düzen kurar.

Bir Ölü'nün Defteri'nde Vecdi'nin küçük yaşta annesini kaybetmesi ve baba ilgisinden de yoksun kalması, hassas bir kişilik edinmesinde rol oynamıştır.

Ferdi ve Şürekası'nda kimsesiz Saniha annesini de kaybedince yapayalnız kalır. Sonra onu sokakta ağlarken bulup evine götüreren Abdülgafur Efendi'nin evinde yaşamaya devam eder.

Sefile romanında Mazlume, henüz bir yaşındayken babasını, beş yaşındayken de annesini kaybeder. Zavallı kız, ev sahibinin korumasında on üç yaşına geldiğinde ise yine ölüm acısıyla yüzleşir. Ev sahibinin mirasçıları evi satmak isteyince büsbütün sokakta kalır. Komşular sürekli olarak evlerine kabul etmezler. Bir gün cami köşesine aç, bîtap, sefilane haldeyken tesadüf ettiği Mihriban Hanım onu evine götürür. Genç kız, nasıl bir batakhaneye geldiğini anlamaya başladığında ise kendisini bu bataktan nasıl koruyacağını korkusunu duyar. Sokaklarla bu ev arasında bir seçim şansı vardır; ancak hayatın ona bir şey vaat etmediği de ortadadır.

c) İntihar ve Hayattan Kaçış Özlemi

“İntihar, varlığın, kâinatın, dünyanın, hayatın ve zamanın İslâm imanıyla anlamlandırılabilmesi sonucu boğulan, çaresizlik ve çözümsüzlük noktasına gelen kişinin başvurduğu trajik bir kaçıştır.” ¹⁶⁵

Halas hariç, Servet-i Fünun romanlarının tamamına melankolik bir duygu hakimdir. İstibdat döneminin yazarları karamsarlığa ittiği söylenir. Halbuki bu dönemden sonra kaleme alınan romanlarda da yazarların ruh hali değişmemiştir. Öyle ki Mehmet Rauf, 1927'de kaleme aldığı *Son Yıldız*'da inançsızlık deryasında yüzen Fahri Cemal ve onun yozlaşmış çevresinden bahsederken sözü, fen bilimlerdeki ilerleme ve sanatta alınan yola rağmen insanoğlunun hırsları peşinde harap oluşuna getirir (s.192).

Görülen odur ki Servet-i Fünun roman yazarları, realizmin katı gerçekleri karşısında çoğunlukla romantizme sığınarak huzur aramışlar; ancak bu huzuru sosyal, ahlâkî, tarihî ve manevî değer ve müesseseleri sorguladıkları için derin bir boşluk ve yalnızlığa düşmüşlerdir.

¹⁶⁵Nurullah Çetin, “Taha Çağlaroğlu'nun ‘İntihar’ Şiirini Tahlil”, *Edebiyat Otağı*, S.2, Ankara 2006; bkz. İ. Hami Danişmend, *Garp Menba'larına Göre Eski Türk Seciye ve Ahlâkî*, İst. Kitabevi Yay., İst. ts.

İnsanın yalnızlaşması, çevreyle duygu alış verişinin kesilmesi, yaşamın anlamını yitirmesine ve hiçlik duygusuna sebep olabilir. “(...) her intiharda topluma bir çağrı özelliğinin, toplumun anonim sorumluluğunu bir kınamanın, her şeye rağmen haklı olduğunu ispat amacının az çok”¹⁶⁶ (s.74) etkisi vardır. Servet-i Fünun romanlarının birkaçı hariç, hemen hepsinde, toplumsal baskıya başkaldırı ve geleneğe uyamama sonucu, kişiler isyan duygusu içinde hayattan nefret ederler. Gerçek şudur ki kişileri, hayata bağlayacak güçlü bir inanç ya da değer sistemi mevcut değildir. Din olgusu veyahut millî inanç ve ahlâkî kültür değerlerinden kopuş, kişileri, kendi iç dünyalarıyla gereğinden fazla meşgul etmiş ve bunun sonucu, önemsiz sayılabilecek durum ve sorunlar karşısında kişiler, aşağılık duygusuyla hayattan ne kadar nefret ettiklerini sürekli tekrar etmek gereğini duymuşlardır.

Mehmet Rauf'un ne denli melankolik bir romantizme saplandığını ispat etmeye *Ferdâ-yı Garâm* yeter. “ *Din, bedenın ölümü, ruhın ölümsüz olduğunu söyler. Her şeyin sonsuz bir yokluğa doğru gittiğini gören ve inanan sanatkar, büsbütün şaşırarak çaresiz kendi iç dünyasına sığınır; içindeki bu ince sızıyı dindirip kendisini mesut edecek hayali beldeler arar.*

Bu noktada gündeme gelen kaçış teması, romantik edebiyatın bir başka niteliği olarak karşımıza çıkar.”¹⁶⁷

Ferdâ-yı Garâm'da iki akraba çocuğu Macit ile Sermet, her ne kadar birbirlerinden nefret ederek büyüseler de daha sonra her konuda fikir birliğine varır ve hayata aynı gözle bakarlar. Kardeş gibi büyümelerine rağmen aralarında büyük bir aşk filizlenir. Aslında Macit, eşi benzeri olmayan herkesten başka, kusursuz bir kadın düşlemektedir. Sermet, zevk ve güzelliği ile tam istediği gibidir. Bu iki âşık, karamsar duygularıyla yazar bilincini yansıtmaktadırlar. Hayattan ne istediklerini bilmez bir halde boşlukta çırpınıp dururlar. Hayatı sorgulamak da bir sonuç vermez. “*Ruh sefaleti*”¹⁶⁸ olarak açıklanabilecek asrın hastalığına yakalanmış¹⁶⁹lardır. Bu hastalığın ardından ölümün ya da intiharın gelmesi kaçınılmazdır.

Rauf'un romanlarında aşk, yaşamın kaynağı ve anlamı gibidir. Hatta yazar, *Son Yıldız*'da hayatta aşktan başka bağlanacak bir şey olmadığını da söyler. Aynı zamanda aşk hem hayatı sevmeye hem de hayattan nefret etmeye başlıca sebeptir.

¹⁶⁶ Metin Özek, “İntihar Ya Da İnsanın Kendini Hiçe Dönüştürmesi”, *Yeni Dergi*, Ekim 1967, C.4, S.37, s.74.

¹⁶⁷ Çetişli, age., s.74 .

¹⁶⁸ age., s.75. (bkz! Suut Kemal Yetkin, Edebiyatta Akımlar, s.32)

¹⁶⁹ age., s.75.

Ancak yaşanan her aşk, mutlaka son bulmaya mahkûm olduğundan severek ölmeli ve aşkı ebedî kılmalıdır. Nitekim kalp “yalnız bir aşkla temiz kalmak ister.” (s.81) Oysa bu mümkün değildir. Bu yüzden *Ferdâ-yı Garâm*’ın sonunda Macit, Sermet’e “*Gel beraber ölelim.*” diye intiharı teklif eder ve gençler kendilerini sandaldan denize bırakırlar. Rauf’un aşk konusundaki düşüncelerini Sermet şöyle dile getirir:

“*Dünyada bir ferdâ-yı garâm kadar acıklı ne vardır acaba? Bana gelince... benim için bir tek aşk vardır: Ölümde aşk! Ancak severek ölürsek yarının tahakkümünden kurtulabiliriz... İşte bu! Hayatın mutluluğu, mümkünse severken ölmektir!*” (s.81)

Ayrıca Sermet’in yarınlardan korkmasının bir sebebi de yaşlanıp çirkinleşmektir. Bu, her kadının kaçınılmaz kötü kaderidir. Sevip de sevilirken bir gün sevilmemeye mahkûm olmak çok acıdır. Yazar, severek bir hayatı paylaşmayı ve birlikte yaşlanmanın da mümkün olduğunu düşünemez.

Son Yıldız’da ise iki erkek arsında kalan ve her ikisini de masumiyetine inandıramayan Perran, kendini tramvayın altına atar; fakat son anda nasıl olursa olur, tramvay durur ve genç kadın ölümden döner; bu intihar girişimiyle masumiyetini ispatlar.

Ayrıca hatırlatmalıyız ki her ne kadar intihar olmasa da Eylül’deki Suad ve Necib de romanın sonunda aynı anda ölmüşlerdir. Yazarın diğer romanlarındaki kişiler de zaman zaman yaşamın eleminden ve aradıkları aşkı bulamama gibi sebeplerle hayattan nefret ettiklerini ve ölmek istediklerini dile getirmişlerdir.

Halit Ziya’nın romanlarında ise sıkıntıları çözümleyebilmenin tek yolu, intihar ederek hayattan kaçmaktır. Bu düşünceyle intiharı aklından geçiren ilk roman kişisi, *Sefile*’deki fuhuş batağı içinde kurtuluş yolu arayan Mazlume’dir.

İntihar sebepleri arasında “*bir hınç yoğunlaşmasının kendine dönüşmesinin önemi*”¹⁷⁰ büyüktür. *Aşk-ı Memnu*’da Bihter de intiharıyla annesi ve Behlül’den intikam almıştır. *Ferdi ve Şürekası*’nda evliliğinde mutluluğu bulamayan İsmail Tayfur, bir gece, önceden sevdiği Saniha’ya evden kaçmayı teklif eder. Bu durumu fark eden Hacer, sevilmemenin verdiği acı ve kıskançlıkla kocası odaya dönünce

¹⁷⁰ Özek, agm., s. 94.

kapıyı kilitleyerek gitmesine engel olmak ister; hınç duygusuna kapılarak etrafı tutuşturur. Tayfur, yanan eşini kurtarmak ister ancak başaramaz.

Bir Ölü'nün Defteri'nde Vecdi, ölüm anında Hüsam'a bıraktığı defterle yıllarca sakladığı duygularını açıklayarak onun huzurunu kaçırmak ister. Gerçi arkadaşına kırgın olmadığını onu bağışladığını söyler ama yıllarca duyduğu kıskançlığı ve düşmanlığı da açığa vurmaktan geri kalmaz. Onun ölümünün ardından aşkını itirafı çocukça ve gereğinden fazla romantiktir. Hele sevilmediğini Nigâr'ın gözlerine bakınca anladığında hüngür hün gür ağlaması yok mu insanı büsbütün güldürür. Halbuki Nigâr kendisine hiç ilgi duymamış; Hüsam da o, aradan çekildikten sonra evlenme kararı almıştır. Nigâr'ın evlenmesinden sonra yaşamı değersiz bulan Vecdi'nin ölümü, duymaya alıştığımız şekilde olmasa da kesin bir intihar vakasıdır. Esasında genç adam, hayattan kaçmak ve ölmek umuduyla savaşa gitmiştir; ancak savaştan bir kolunu kaybetmiş olarak dönmekle yarım kalan bir işi tamamlamak niyetinde olduğunu gösterir. Hüsam'ın evinden döndüğü gece de yağmurda ıslanmasına rağmen soğuk havada pencere açık yatarak ölmek ister. Onun bu kararı, bize *Kiralık Konak*'ın (Yakup Kadri) Hakkı Celis'ini hatırlatmaktadır. O da Seniha'dan ümidini kestiği zaman savaşa gitme kararı almıştı. Yazarlarımızın, böyle duygusal, melankolik erkek tipleri yaratmalarını, o dönemde roman türünün duygusal arayışlara kolayca cevap verebilen özelliğiyle açıklayabiliriz. *Karanfil ve Yasemin*'de Pervin'in ölümü de benzer şekilde olur. Soğuk bir havada yağmur altında ıslanan kız, zatürree olur.

Nesl-i Ahîr'de İrfan'ı önce Erzurum'a sürgün edilen babasının intiharı; sonra da ömrünü acılar içinde tüketen annesinin ölümü sarsar. Genç adam, babasının sürgün edilmesinden devleti sorumlu tutmaktadır; kendilerine haksız yere zulmeden paşadan öcünü almak için gizli bir örgüte katılır. Paşa'nın kızına piyano dersi bahanesiyle konağa girip çıkmaya başlar. Paşa'nın kanepesinin altına bir bomba yerleştirir fakat bomba patlamaz. Paşa'nın adamları şüphelileri aramaya başlayınca İrfan, örgütün açığa çıkmasını önlemek için kendini denize bırakarak intihar eder. Onun romanın başından beri sergilediği güçlü kimliğe baktığımızda, böyle bir sonla sahneden çekileceğini tahmin etmek zordur. Bu yüzden genç adamın intiharı ile vermek istediği mesajı, zayıfları ezen, güçlülere yücelten bu dünyaya tenezzül etmediğini gösterme çabası şeklinde açıklayabiliriz.

Romanlarda fiili olarak intihar edenlerin yanı sıra, tükenmişlik hissiyle mekân değiştirerek hayattan kaçanlar da vardır. *Mai ve Siyah*'taki Ahmet Cemil,

bunlar arasındadır. Öncelikle onun, annesine karşı aşırı düşkün olduğunu söylemeliyiz. Üzgün olduğu anlarda annesinin dizine yatıp ağlaması, küçük bir çocuk gibi şefkat beklemesi yine onun dış dünyaya duyduğu güvensizlikle ve duygusal kişiliği ile açıklanabilir. Umutları tükenince devlet hizmetine girmeye karar veren genç adam, uzak diyarlara giderken vapurda kapkaranlık denize bakar ve intiharı düşünmekteyken annesinin sesiyle kendine gelir.

ç) Cinayet

Romanla aynı ismi taşıyan Nadide, edebî türlerde kolay kolay tesadüf edemeyeceğimiz alışılmışın dışında bir tiptir. Kız desek kıza, erkek desek erkeğe benzemez. Henüz on sekiz yaşındadır; ama tutum ve davranışlarıyla romandaki haydut Nadir Bey'den geri kalmaz. Kibar ve zengin bir ailenin tek kızıdır. Güzellikte eşi benzeri bulunmaz, kendisini isteyenlere layık görülmez. Fakat tam bir erkek düşkünerdir. Sürekli pencereden kaş göz ederek yoldan geçenleri ayartır. O, öyle arzu ve ihtiraslarına düşkün bir kızdır ki tanışalı kısa bir süre geçmesine rağmen Fuat'la evinin bahçesinde sevişmekten çekinmez. İlk sevgilisinin ortadan kaybolmasıyla sekiz aylık çocuğunu düşürür; henüz iyileşmeden yeni sevgilisiyle evlenme aşamasına gelir. Yeni sevgili, Fuat'ı evlat edinen Ali Bey'dir. Tesadüfün bu kadarı da ancak masallarda olur derken bir de bakarsınız ki cani ruhlu kız, Ali Bey'le evlenmesine engel olacaklarını düşündüğü annesiyle hizmetli Dilruba'yı gözünü kırpmadan öldürür. Onun çevirdiği entrikalar saymakla bitmez. Annesinin ölümünün ardından Ali Bey'le evlenir. Ancak bu kez de Fuat'la evlenmesine engel gibi gördüğü Ali Bey'in canına kast eder. Kendisinin de içinde bulunduğu evi ateşe verir. Ali Bey yaralı kurtulur ama sonra zehirlenmekten kurtulamaz. Nadide, isteklerini kabul ettiremediği Fuat'ı da zehirlemek ister; ancak başaramaz. Ardından haydutlarla işbirliği yaparak Fuat'ın yeni sevgilisi Elmas'ı kaçırtır. Roman kişilerin sonunu özetleyen bir "*Hatime*" (s.497) ile son bulur. Yazar, Ahmet Mithat'ın etkisiyle kaleme aldığı eserinde iyileri mükafatlandırır; kötülerini ise cezalandırarak masallara özgü bir ders vermeyi amaçlar.

Hüseyin Cahit Yalçın, *Nadide*'nin fikri yapısının nasıl oluştuğu, hangi kitaplardan etkilendiği konusunu açıklamaktan âciz olduğunu belirtir. Eğer bu eseri yazdığı ana kadar ruhunun üzerinde hüküm süren tesirler devam etmiş olsaydı "(...) tam *Sıratı Müstakim*'de çalışabilecek bir gazeteci olacaktım!" diye de latife

etmekten geri kalmaz. Yazar, düşünme gücünü skolostik batağından kurtardığı için kendini şanslı görmektedir.¹⁷¹

Roman, Ahmet Mitat'ın takrizi ile basılmasına rağmen o dönemde çok satılamamış ve Hüseyin Cahit, kalanları evine götürerek bir süre tavan arasında bekletmiş ardından da “*kitapçı acemlerden birine pek ucuz bir fiyatla hepsini toptan*”¹⁷² satmıştır. Eser, yazarın ilk roman denemsi olması ve edebiyat tarihimizde önemsiz de olsa bir yer edinmesinden dolayı değerlendirmek gereği duyulmuştur. Yoksa edebî bir nitelik taşıdığı söylenemez. Klasik kurguyla kaleme alınan romanın sözün gereksiz uzatılması ve tekrarlarla hacmi fazlasıyla genişlemiş; buna bir de tutarsızlıklar ve zaman kopukluğu eklenince olayın bütünlüğünün takip edilmesi zorlaşmıştır.

Sefile, Ahmet Mithat Efendi'nin *Henüz On Yedi Yaşında* romanıyla konusu yönüyle benzerlik gösterir. Her iki romanda da kötü yola düşmüş kızlar konu edilir. Ancak *Henüz On Yedi Yaşında*'da Kalyopi adlı bir Rum kızı, bir Müslüman Türk erkeğinin el uzatmasıyla bataktan kurtulur. Burada yazar, mutlu sonu tercih etmekle, toplumsal bir sorunun iyilik ve güzellikle çözülebileceğini göstermek istemiştir. Halit Ziya'ya göre ise “*Düşmüş bir kız cemiyet-i beşeriyenin en müstekreh (iğrenç) bir lekesidir.*” (s.176) Yazar, bu sebepten söz konusu toplumsal soruna abartılı ve trajik bir sonla dikkati çekmek ister. Çeşitli aşamalardan geçirdiği Mazlume'yi romanın sonunda âdeta bir canavara dönüştürür. “*Mazlume artık bir insan değil, cemiyet-i beşeriyenin karşısına geçmiş bir timsal-i muaheze (eleştiri sembolü)*” (s.175) dir. İnsanlığın kucağından kovulmuş, insan haklarından mahrum olmuş bir bîçare nasılsa öyledir. Susar fakat içinden, insanların bencil çehrelerine karşı “*Beni ne yaptınız?*” (s.175) sualini fırlatır. Onun düşüşüne bir yerde toplum sebep olmuştur. Bir viranede sefil ve güçsüz bir halde yatmakta olan genç kadın, İhsan Bey'in içeri girmesiyle ayaklanarak ona saldırır. Bir vampir gibi boynundan ısırarak adamı kanlar içinde yere serer. Kendisi de üzerine yığılarak ölür. Böylece en azından toplum düzenini bozan ve başkalarının felâketine sebep olan bir kişiden intikam alınmış ve ona hak ettiği ceza verilmiştir.

Nemide romanında Nemide'nin Nail ile nişanlanmasını kıskanan Nahit, bir gece yarısı kalkarak Nemide'nin odasına gider. Burada ne aradığını bilmeden

¹⁷¹ Yalçın, age., s. 30.

¹⁷² age., s.26.

dolaşırken her nasılsa orada bulunan bir demir parçasıyla Nemide'yi öldürmek ister; ancak bu cinnet anı kısa sürer.

Kan Damlası, Define 'nin sonunda evlenme kararı alan Suzan ve Şâkir Feyzi Bey'in iki çocuk sahibi olmalarının ardından sürmekte olan sakin yaşamlarının anlatılmasıyla başlar. İki roman arasında beş yıllık bir süre vardır. Bu süre içerisinde haydut çetesi hapisten çıkar ve eski hesabın peşine düşer. Şâkir Feyzi'yi korkutarak fidye almak isterler. Haydut çetesinin yakalanmasına yardım etmiş olan sütüne Sıdika Hanım'ın köşkteki odasında boğazı kesilerek öldürülmesi, büyük bir korku ve heyecana neden olur. Hizmetçilerle dolu ve iyi korunan köşke girilerek Sıdika Hanım'ın öldürülmesi ve avucunun içine de “*numara bir*” (s.15) yazılarak imza yerine de bir damla kan lekesi bulunan kağıt sıkıştırılmıştır. Aynı gece, Anadolu hisarında oturmakta olan Hasan Fuad'ın da boğazı kesilerek öldürülmesi, onun eline sıkıştırılan kağıtta da “*numara iki*” (s.24) yazıldığını duyan aile, sıranın kime geleceği korkusuyla düşmanlarını bekler. Hayret adlı bir dedektif, cinayetlerin katil veya katillerini yakalamaya çalışır. Olaylar arasındaki ilgi, cinayeti Hüsrev Bey ve çetesinin işlediğini göstermekte; fakat bir ip ucu bulunamamaktadır. Dedektif araştırmaları sonucu köşkün bodrumunda gizli bir geçit olduğunu keşfeder. Katillerin köşke bu yolla girdiklerini anlar ve ona göre hareket etmeye başlar. Bir gece Hüsrev'in köşke girmek isteyen üç adamını tuzağa düşürerek yakalar. Hüsrev bu durum karşısında, gizli yolun ıssız bir tarlaya çıkan ucunda beklediği kulübeye Hayret'e hitaben bir mektup bırakır. Ertesi gün Hayret ile kulübede yalnız görüşmek istemektedir. Hayret tekliften korkmaz ve gider. Kendisine kurulan tuzaktan kurtularak Hüsrev'i ölü ele geçirir. Böylece Şâkir Bey ve ailesi yeniden huzura kavuşur.

d) Kürtaj

Nadide ve *Sefile* romanlarında olmak üzere iki kürtaj vak'asıyla karşılaşırız. Nadide nikâhsız birlikteliğinden olan sekiz aylık çocuğunu düşürür. Mazlûme ise birlikte yaşadığı sevgilisinin çocuğu kabul etmemesi üzerine fuhuş batağı içinde çocuk dünyaya getirmek istemez. Her iki kadının da hamileliğinin sonlandırılması (kürtaj) cinayet olarak değerlendirilir.

C. Aile İçi Şiddet

a) Kadına Şiddet Uygulanması

Aile, bireylerini koruyan, sevgi ve güven duygusu veren ve onları topluma hazırlayan vazgeçilmez bir kurumdur. Ailenin temel fonksiyonlarını yerine getirememesi ya da parçalanması durumunda da ciddi sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte aile, bazen bireylerin şiddet gördüğü, bedensel ve ruhsal olarak zedelendiği bir ortam da olabilmektedir. Aile içi şiddet, tüm toplumları ve toplumların tüm katmanlarını etkileyen yaralayıcı ve yaygın bir problemdir.

*Aile içi şiddet; aile üyelerinden biri tarafından aynı ailedeki diğer üye ya da üyelerine yönelik, bireylerin yaşamını, fiziksel veya psikolojik bütünlüğünü ve bağımsızlığını tehdit eden, kişiliğine veya kişilik gelişimine ciddi boyutlarda zarar veren eylem veya ihmâl olarak tanımlanabilir.*¹⁷³

Şiddetin nedenleri araştırıldığında, şiddet eğilimi gösteren kişilerin önceden şiddete maruz kaldığı tespit edilmiştir. Şiddete neden olan bireylere ilişkin faktörler;

- İletişim kurma yoksunluğu,
- Evlilik içi tatminin düşük olması,
- Bireylerin agresif hareketler sergilemesi,
- Evliliğe duyulan aşırı bağımlılık ve her türlü güçsüzlük vs. olabilmektedir.¹⁷⁴

Ayrıca ekonomik stres, iş stresi, işsizlik, sosyal izolasyon gibi çevresel stres faktörleri de aile içi şiddette rol oynamaktadır. Erkek egemen evlilikler aile içi şiddete daha açık bir ortamdır. Eşitlikçi evliliklerde ise şiddete daha az rastlanmaktadır.

Aile içi şiddet büyük bir oranla kadın ve çocuklara yöneliktir ve bu şiddeti gerçekleştiren kişi de erkektir. Şiddete uğrayan kadınların kendilerini değersiz hissettikleri, öz güvenlerini yitirdikleri, kimlik kaybına uğradıkları ve çeşitli sağlık sorunlarının sıklığının arttığı belirlenmiştir.¹⁷⁵

¹⁷³ Yeter Kitiş, Sema Şanlıoğlu Bilgici, "Bir Aile İçi Şiddet Olgusu; ..." *Aile ve Toplum Eğ. Kül. ve Arş. Dergisi*, T.C. Başb. Aile ve Sos. Arş. Genel Müd. Yay., C.3, S.12, Ocak-Şubat-Mart 2007, s.8.

¹⁷⁴ age., s. 8.

¹⁷⁵ age., s. 8.

İncelediğimiz romanlarda, **şiddet eğilimine alt gelir düzeyine sahip kişilerin meyilli olduğu belirlenmiştir. Üst sınıf erkeklerinin kadına eziyeti ise daha çok manevî yönden yıpratıcı bir etki oluşturur.** *Kırık Hayatlar*'da evliliğinin başından beri hakaretlere ve şiddete maruz kalan hizmetli Suzidil'i, çaresizlik koşulsuz şartsız itaate zorlar. Suzidil, Andelip Bacı'nın "*Erkek ne yaparsa kadın katlanmalı*" (s.334) öğüdüyle yuvasını ancak kısa bir süre yıkılmaktan kurtarabilir. Ömer Behiç, bir aydın kimliğiyle insanların yaşadığı sıkıntıları bir ölçüde cahilliğe bağlasa da eğitilmiş kişilerin de yaşamlarının kusursuz olmadığı gerçeğiyle karşı karşıya kalır. Sürekli hayatı sorgulamasına rağmen, insanların nasıl huzura kavuşacakları sorusuna, kocaman bir "*hiç*"ten (s.82) başka bir cevap bulamaz.

Mai ve Siyah'ta Ahmet Cemil'in kardeşi İkbâl'e kocası fiziksel şiddet uygular ve onu aşağılayacak haksızca sebepler bulur. Raci'nin alkol ve fuhşa düşkünlüğü, aile ocağında huzur bırakmaz. Eşine her türlü eziyeti reva görür. Ancak eşi geleneksel anlayışla hareket ederek her şeye rağmen kocasına sahip çıkar. Öyle ki oğlunun eğitimi için bile paraya çevirmediği hisse senetlerini, kocası hastanede yatarken feda etmeyi düşünmesi, toplumda kötü de olsa bir kocaya sahip olmanın önemini göstermekle kalmayıp koşulsuz sevgi ve sadakat duygusunun saf yüreklere nasıl kazındığını göstermesi bakımından da önemlidir. Bu gözlem, Halit Ziya'nın akıl erdirmekte zorlandığı bir durum olsa da toplumun belli bir kesiminin anlayışını yansıtmaktadır.

Sefile'de İhsan sürekli meyhaneye gider ve eve geç saatte sarhoş döner. Artık Mazlume'ye sevgisi kalmadığından ona soğuk davranır ve genç kadınla ilgilenmez. Mazlume bu manevî eziyete dayanamayarak huzursuzluk çıkardığında ise tokat yer. Sonrasında kedisini istemeyen bu adamı terk etmek zorunda kalır.

b) Çocuğa Karşı Şiddet ve Çocuk İhmali

Her toplumda çocuklar, en değerli varlıklar olmalarına rağmen, bedensel, zihinsel ve ruh sağlıklarına zarar veren, gelişimini engelleyen tutum ve davranışlara maruz kalabilirler. Çocuğu dövme şeklinde fiziksel şiddet ve aile içi şiddete tanık etme gibi duygusal şiddet en yaygın olan şiddet şekillerindendir. Çocuğa şiddet uygulayan kişiler, çoğu kez tanıdığı, evi, okulu, işyeri gibi yakın çevresinde bulunan erişkinlerdir. Aile içi şiddet, çocuğa anne babası ya da evdeki diğer büyükler tarafından uygulanmaktadır. Anne baba yaşının çok genç olması, işsizlik, ekonomik

sıkıntılar, aile içi geçimsizlik, alkol ya da uyuşturucu kullanımı, ana babada ruhsal bozukluk gibi etkenler, aile içinde çocuğun şiddete maruz kalmasını artırabilir.

“Aile içi şiddetin çocuklar üzerinde pek çok olumsuz etkisi vardır. Şiddete uğrayan çocuk, fiziksel travma, ihmal, her türlü kötü amaçlar için kullanıma ve ebeveynlerden birini ya da her ikisini kaybetme riski ile karşılaşmaktadır. Ayrıca şiddete uğrayan çocukta düşmanca tavırlar, korku, anksiyete, içe kapanma, depresyon, zayıf sosyal ilişkiler, düşük benlik saygısı, problem çözme becerisinde yetersizlik, cinsiyetçi ayrımcılığa yönelik tutumlar gelişmektedir.”¹⁷⁶

Servet-i Fünun romanları çocuklara ve onların yaşantısına fazla yer verilmez. Sadece *Kırık Hayatlar*’da alkolik Mehmet Ali, çocuğunu döver. Kendi dayak yemeye razı olan Suzidil’in ana yüreği oğlu Ferit’in hırpalanmasına dayanmaz ve onu Etfal Hastanesi’ne yatırmak ister. *Mai ve Siyah*’ta ise alkolik Raci, oğlunu baba ilgisi ve şefkatinden mahrum bırakır.

Ç. Aile Bireylerinin Sağlığı

a) Çocuk Sağlığı

İnsanlık tarihi boyunca çocuk, ailenin en değerli varlığı sayılmış, sevilip korunmuş ve itina ile büyütülmeye çalışılmıştır. Toplumların geleceği gözüyle bakılan çocukların sağlık ve eğitimlerine özen gösterilmiştir. Ataerkil toplumlarda ailenin geleceğini erkek çocukların sürdüreceğine olan inanç, erkek çocuklarının, kız çocuklarına göre daha üstün tutulmasına sebep olmuştur. “*Ocağı tütmek*” deyi mi de buradan gelmektedir. Ancak günümüzde eğitim düzeyinin yükselmesiyle birlikte bu düşünce yavaş yavaş değişmektedir.

“Günümüzde özellikle gelişmiş ülkelerde, çocuklara daha fazla değer verilmekte olup, sağlık ve eğitim konularında anne ve babalar kadar devlet de çocuğa sahip çıkmaktadır. Sağlıklı olmak yaşamın sürdürülmesinde temel unsurdur. Sağlıklı olmayan bir çocuğa veya yetişkine en iyi yaşam koşulları sağlansa da, bu olanaklardan yararlanmaları mümkün olmayabilir. Gelişmiş ülkelerin geçmişine bakıldığında; sağlık konusunun ön plana alındığı, çabaların özellikle sağlıklı birey yetiştirmek olduğu görülmektedir. Çünkü beden ve ruh sağlığı yerinde olan bireylerin

¹⁷⁶ age., s. 8.

topluma katkısı daha fazladır ve toplumun gelişimi için daha fazla üretimde bulunabilirler.”¹⁷⁷

Çocuk ya da yetişkin fark etmez, insan sağlığını önemseyen toplumları, medenî saymak gerekir. İnsana, asıl hasta olmadan, sağlıklı iken değer verilmesi gerekir. Nitekim beden ve ruh sağlığı yerinde olan insanların, zor hayat şartları ile mücadele ederken sağlıklarını kaybetmeleri kaçınılmaz bir durumdur. Bu bağlamda *Kırık Hayatlar*’da toplumun bir eleştirisinin yapıldığını söyleyebiliriz. Ömer Behiç, kendisinin de bir parçası olduğu o sorumsuz toplum içinde sorunların nedenini irdeler. Onun hastane ve mahkeme koridorlarında, tükenmiş bir vaziyette sürünen insanlara nasıl bir acımayla baktığını hatırlayacak olursak, “*Dayaktan paramparça olmuş kadınlar, açlıktan omuzları çıkmış çocuklar, hastalıktan yüzleri oyulmuş güzeller, vaktinden evvel ölmeyi düşünen tazeler, hayınlık görmüş aşklar, inkâr olunmuş haklar; bütün o insanları birbirinin zulmüne ve günahına kurban eden sebepler*” (s.332) in, bugün de bir türlü gelişemeyen ülkemizde insanların yaşam gerçekleri arasında olduğunu söyleyebiliriz.

Ömer Behiç’in kızı Leyla “*iltihâb-ı sehâyâ*” (s.253) (beyin zarı iltihabı-menenjit)’dan ölür. Onun ölümüyle hatasından pişmanlık duyan Ömer Behiç yeniden evine döner.

Aşk-ı Memnu romanının sonunda ise Bihter’in intihar acısına bir de Beşir ismindeki genç bir zenci kölenin ölüm acısı eklenir. Beşir, Adnan Bey’in uğradığı ihanete tanıklık etmiş, kaç geceler soğuklarda, yağmur altında, karanlık köşelerde gizlenerek, sofanın şehnişininde saatlerce onları bekleyerek, yorulmaz bir meraklı gözetlemeyle çirkin olayı, izlemeye koyulmuş, ama kendisini kemiren bu sırrı söylemeye bir türlü güç bulamamıştır. Fakat sonunda Nihal’in Behlül’ün tuzağına düşmesini önleyebilmek için itirafa mecbur kalmıştır. Romanda Beşir’in tanık olduğu ihaneti her defasında sonuna kadar izlemesi onu bir rotgenci durumuna düşürse de çocuğun amacı bu değildir tabî ki. Yazarın durumu böyle bir üslûpla anlatması, hasta çocuğun nasıl bir çirkinliğe şahit olduğunu ve bu sırrın yüküyle ne kadar ezildiğini vurgulamak içindir. Beşir’in hastalığının belirtileri devrin zengin-yoksul tanımayan illeti vereme işaret etmektedir. Doğru dürüst tedavi ve bakım göremeyen çocuk, bir de yağmur altında geceler boyu ıslanınca zatürree olmuştur. Ayrıca romanda bu

¹⁷⁷ Gülümser Gültekin, Gülen Baran, “*Hastalık ve Çocuk*”, *Aile ve Toplum Eğ. Kül. ve Arş. Dergisi*, T.C. Başb. Aile ve Sos. Arş. Genel Müd. Yay, C.2, S.8, Ocak-Mart 2005, s.62.

çocuğun yalnız ve hasta oluşunun okurda acıma duygusu uyandırmasını yazarın bir başarısı saymak gerekir.

Nemide zayıf bir bünyeyle dünyaya gelmiş olup tıbbî bir kontrol altında yetişmesine çok itina gösterilmiştir. Geceleri bahçeye çıkmak veya açık pencere önünde oturmak ona yasaklanır; rutubetli ortamdan sakınılır; her gün et ve süttten ibaret olan yemeğini yedikten sonra babasının refakatinde bahçeye çıkar.

Salon Köşelerinde romanında Rum mahallesinde yaşayan ve fuhşa zorlanan on üç yaşında kimsesiz bir kızın hastanede yatan kardeşinden bahsedilir. Kızın paraya ihtiyacı vardır. Bu olayın romanda herhangi bir fonksiyonu yokken yazar toplumsal sorunlardan haberdar olduğunu ispat etmek istercesine araya sokuşturmuştur.

b) Yetişkin Sağlığı

“Sağlam kafa sağlam vücutta bulunur” deyimini Türklerin çok sık kullanmaları aktif bir yaşam tarzını benimsemeleri ile ilgili olabilir. Nitekim bir aktivitede bulunmak beden ve ruh sağlığı gerektirmektedir. Ne ruhu bedensiz ne de bedeni ruhsuz düşünmek mümkün değildir. Onun için insanı, ruh ve beden yapısını koruyacak bir ortamda insanca yaşatmalıdır. Ülkelerin zenginliği ve gelir dağılımında âdil olunması, sınıf farkının en aza indirilmesi insan sağlığıyla doğrudan ilgilidir. Fakat ideal bir devlet düzeni, yüzyıllardır üzerinde tartışılan bir mesele olmasına rağmen, günümüzde bir örneği mevcut değildir. Tarihî seyre baktığımızda yüksek medeniyetler kurmuş devletlere rastlanır; ancak o devletlerde kişi hak ve hukukunun ne kadar korunduğu ya da var olup olmadığı, ayrı bir tez çalışması konusu olabilir.

Bilge Öztan’a göre, adâlet, hukuk kurallarına hâkim olan en yüksek düşünceyi ifade eder. Bu nedenle hukuk, adâlet bilimi olarak da tanımlanır. Hukuk, gücünü, kişilerin kendilerine uygulanan kuralların âdil olduğu yolundaki bir duyguya sahip olmalarından alır. Adaleti sağlamak hukukun temel görevleri arasındadır. Roma hukukunda hukuk, “*iyi ve âdil olanı gerçekleştirme sanatıdır.*” Bu görüşe göre, her hukuk kuralı âdil olmalıdır. Hâkimin âdil karar vermesi hususunda ise tereddütler ortaya çıkmaktadır. “***Geniş anlamda adâlet***”, genel olarak fazilet, yani bilgi ve ahlâkla aynı anlamı taşır. Fazilet, akıl yolu ile ifrat ve tefrit arasındaki en doğru yolu bulmaktır. Böylece aklın verdiği emirleri yerine getiren kimse, adâlete uygun hareket eden kişidir. “***Dar anlamda adâlet ise***”, insanın dünya nimetlerini paylaşırken ne kendisine ne de başkalarına zarar vermeyecek şekilde hareket etmesidir. Aristoteles,

bu dar anlamdaki adâlet kavramının denkleştirici (düzeltici) adâlet ve paylaştırıcı (dağıtıcı) adâlet olarak iki yönlü olduğunu belirtmiştir.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise, günümüzdeki adâlet anlayışı olan ve “*ortaklaşa iyi*”nin gerçekleşmesi amacını güden “*sosyal adâlet*” görüşü ortaya atılmıştır. Adâletin nasıl sağlanacağı meselesine gelince, öğretide bu hususta üzerinde anlaşma sağlanmış bir ilke bulunmamaktadır. Bununla beraber, birtakım kıstaslar ileri sürülmüştür. Bunlardan biri “*ortak yarar*” kıstasıdır.¹⁷⁸

Başka bir görüşe göre ise, ortak menfaat yerine “*İnsan Hakları Beyannamesi*”nde açıklanan bazı önemli ilkelerin dahilî iç hukuka dahil edilmesi ile adâlet sağlanabilir. İnsan Hakları Beyannamesi’ne göre, her kişinin âdil çalışma koşullarına, işsizlikten korunmaya, eşit çalışma karşılığında eşit, vazgeçilmez ve âdil bir ücret hakkı vardır.

19. yüzyılda adâlet kavramı esas itibariyle bireysel insan haklarına dayanırken, daha sonraları bu kişisel adâlet kavramının yanında *sosyal adâlet* ilkesi yer almıştır. Böylece adâletin esası, sadece bireysel insan hakları değil, aynı zamanda insanların kişisel haklarını da temel almak kaydı ile sosyal eşitsizliği ortadan kaldırmaktır.¹⁷⁹

Kapitalist sistem, gelir adaletsizliği, kent yaşamının çeşitli zorlukları ve bireyleri yalnızlaştırması çağımızın en büyük sorunları arasındadır. Karşı tarafa güven duygusunun yitirilmesi sonucu, insanî değerlerin önemi azalmakta buna bağlı olarak ruhsal ve fiziksel rahatsızlıklar artarak devam etmektedir.

“Yapılan araştırmalar, eğitim düzeyi yüksek olan, kentsel bölgelerde yaşayan ve gelir düzeyi yüksek olan ailelere mensup kadınların yaşam kalitelerinin daha yüksek olduğunu göstermiştir. Bütün bunlara sosyo-ekonomik düzey göstergeleri olan eş eğitimi, sosyal güvence de eklendiğinde (...) kadınlarda yaşam kalitesi düzeyinin yüksek sosyo-ekonomik düzeyden olumlu etkilendiği”¹⁸⁰ saptanmıştır. Aynı refahın erkek sağlığında da gözlendiğini ifade etmeliyiz.

¹⁷⁸ Öztan, age., s.13.

¹⁷⁹ age., s.15.

¹⁸⁰ Saliha Altıparmak, Erhan Eser,, “ 15-49 Yaş Grubu Evli Kadınlarda Yaşam Kalitesi”, *Aile ve Toplum Eğ. Kül. ve Arş. Dergisi*, T.C. Başb. Aile ve Sos. Arş. Genel Müd. Yay, C.3, S.11, Ocak- Şubat-Mart 2007, s.33.

İncelediğimiz romanlarda ise zengin yoksul fark etmez; hemen her evde bir hasta bulunur. Ancak sosyo-ekonomik durumun iyiliği, kişilere iyi bakım ve rahatlık sağlar; nitekim bu da azımsanacak bir şey değildir.

Nemide romanında “*verem*” genç yaşta Nemide’yi hayattan alır. Annesi de bu hastalıktan ölmüştür. İnsanlığı aciz bırakan illetin kişiler üzerindeki etkisini Dr. Osman Bey “*Verem!.. Asbap!...*” (s.58) diye ifade eder.

Mai ve Siyah’ta alkol ve gece hayatına bağlanan Raci, gittiği eğlence yerlerinde bir Alman şarkıcı kadına tutulur; terk edilince bunalıma girer ve o iğrenç yaşantı içerisinde sağlığını kaybeder. *Eylül*’de Necib, aşk acısıyla buhranlar geçirir alkol ve kötü çevrelerde gezmenin etkisiyle tifo olur.

Ferdi ve Şürekası’nda zor hayat şartları sebebiyle insanlar çabuk tükenerek yaşamlarını yitirir. Kötü yaşam koşulları ortalama ömür süresini düşürmektedir. Evin geçimini sağlayabilmek için çalışıp çırpınan babalar yaşları altmış beşi bulmadan ölmekte ve hayatın yükünü geride kalan İsmail Tayfur, Ahmet Cemil gibi erkek evlatlarına ya da bir kız çocuğuyla dul kalan eşlerine bırakmaktadırlar. Bazen yoksulluğa bağlı nedenlerle annelerin de erken ölmesiyle kız çocukları büsbütün yalnız ve savunmasız kalır. Bunlardan önceden babasını kaybetmiş olan Saniha, annesi öldükten sonra İsmail Tayfur’un evine kabul edilir. Burada bir evlat muamelesi görür; ancak annesi, İsmail’i zengin Ferdi Efendi’in kızı Hacer’le evlendirir. Genç adam, evinde çıkan yangında eşinin feci bir şekilde yanarak ölmesi üzerine aklını kaybeder. Hiç konuşmaz; sürekli güler. Gözü yaşlı anne ve eski sevgili Saniha’nın gözetimindedir. Bu aile dramını, kayınpederi ve eski patronu Ferdi Efendi’nin her ay göndermeye devam ettiği aylık yardımını ve Saniha’nın sevgisi biraz hafifletir. Genç kız, hasta da olsa İsmail Tayfur’a bir ömür boyu sadakatle bağlanmaya kararlıdır.

Sefile’de fuhuş ve kişilerin kendini ihmali sonucu sağlık sorunları yaşanır. İkbâl, menenjittir; hassas bünyesi üzüntüyü kaldırmaz. İhsan Bey ise suçluluk duygusunun ve sorumsuzluğunun acısını alkole sığınarak unutmak ister. Sefil ve perişan bir haldedir. Mazlume’ye gelince kötü yaşam koşullarıyla hırpalanan kızcağız bir de çocuk düşürünce kendisini toparlayamaz.

Kan Damlası’nda gece köşke giren haydutlarla karşılaşır çok geçiren Hadiye Hanım’ın sol tarafına felç iner ve kadıncağız konuşma yeteneğini de kaybeder.

VI. BÖLÜM

EVLİLİK

Evlilik insanlık tarihi boyunca her yerde var ola gelmiş en yaygın sosyal ve kişisel yönleri bulunan bir kurumdur. Sosyal bir varlık olan insanın belli kurallar çerçevesinde yaşama mecburiyeti, evliliği serbest ve düzensiz bir ilişki olmaktan çıkararak ona esas ve kaideleri kesin belirlenmiş bir hüviyet kazandırmıştır. Aile, kurumu tarih sürecinde kutsiyetini evlilik bağıyla sağlamıştır. Bu yönüyle muhafazakâr bir kurum niteliği taşır. Dolayısıyla ailede yaşanabilecek bir değişikliğin belli bir zaman sürecine yayılması gerekir. Aileyi bir anda köklü bir değişime tâbi tutmak toplumsal yapıyı temelden sarsacak bir yıkım olabilir. Onun içindir ki Tanzimat sonrası toplum hayatında batı etkisiyle başlayan değişiklikleri halen önemsemekte ve tartışmaktayız.

Servet-i Fünun romanlarında aile kurumunun yapısal olduğu kadar, iç unsurları itibarıyla da köklü ve hızlı bir değişime uğradığı gözlenmiştir. Değişimin olumsuz bir gidişâtın sinyallerini vermesi, daha çok evlilik kurumunda beliren çatlaklar nedeniyle tartışma zemini oluşturmuştur. Evlilik kararından tutun da köklü değerleri yok sayma, bireylerin evlilikten beklentileri gibi unsurlar özellikle gençlerin zihnini bir hayli meşgul etmiştir. Bireysel olanın aynı zamanda toplumsal olduğu bir gerçektir. Bu durumda edebî eserlerle geniş bir kitleyi etkilemek kaçınılmazdır. Bu çerçeveden dönemin romanlarına bakacak olursak eğer, mutsuz ve kararsız hatta melankolik roman kişilerinin toplumu etkileme özellikleriyle iyi birer örnek olduklarını söyleyemeyiz. XX. yüzyılın başlarında hızlı zihniyet değişiminin sebep olduğu nesil çatışmasının *Kıralık Konak* (Yakup Kadri), *Yaprak Dökümü* (R.Nuri Güntekin) gibi birçok romana konu edildiği unutulmamalıdır.

Servet-i Fünun romancıları, evlilik konusunda bir hayli kararsızdır. Halit Ziya evliliğe sıcak bakar; ancak yazarın gelenekler ve modern yaşam konusunda henüz fikirleri netleşmiş değildir. *Aşk-ı Memnu*'da geleneksel anlayışla yuva kurmayı eleştirirken *Nesli Ahîr*'de görücü usulüyle evlenmekte bir sakınca görmez. Mehmet Rauf ise *Böğürtlen* ve *Halas*'ta evlilik kurumunu yüceltirken; diğer romanlarında evliliği, kişileri tahakküm altına alan bir kurum olarak görür. Yazarların ortak fikirleri ise batılı anlayış çerçevesinde daha özgürlükçü ve eşit bir paylaşımı esas alan modern bir birliktelikte birleşir.

A. Evlilik Kararı

a) *Evlilik Kararını Büyüklerin Vermesi (Görücü Usulü)*

Evlenme biçimleri “önemli ölçüde toplumların sahip oldukları sosyal-kültürel değerler tarafından belirlenir. (...) Geleneksel değerlere göre yapılan evlilikler, geleneğe uygunluk esasında gerçekleşir, bireysel tercihleri dikkate almaz.”¹⁸¹ Bireysel tercihlerin dikkate alınmaması, yani evlenecek gençlere söz hakkı verilmemesi Servet-i Fünun yazarlarının en çok eleştirdiği konuların başında gelir. Bu yüzden romanların çoğunda görücü usulü eleştirilmiştir. Esasen görücü usulünün temelinde İslâm dininin kadın ile erkeğin serbest görüşmesini namahrem sayması yatmaktadır. Evlenmesi düşünülen gençler, yakın çevrenin aracılığı ile birbirlerini görebilirler. Konuşma imkânı bulmak pek mümkün olmaz. Eğer erkeğin sosyal konumu uygunsa çoğunlukla kıza fikrini sormaksızın büyükler evliliğe karar verir. Erkeğin beğenisi ise dikkate alınmakla birlikte bazen bu da önemszenmeyerek aile kararı etkili olur.

Kırık Hayatlar ve *Aşk-Memnu*’da gençler görücü usulüyle evlenmek istemezler. *Mai ve Siyah*’ta İkbâl görücü usulüyle kısa bir süre içerisinde evlendirilir; fakat kocası hakkında bir soruşturma yapılmaması daha sonra büyük bir hata addedilir.

Halit Ziya *Nesli Ahîr*’de geleneklere biraz daha bağlıdır. Kendi ayakları üzerinde durabilecek gerekli eğitim ve görgüyü kazanmış bir kızın evlenip yuvasını kurmasının gereği doğrultusunda görücü usulüne ılımlı bakar. Henüz okulunu bitiren on altı yaşındaki Azra’ya görücü gelmesi sevinçle karşılanır. Azra’nın orta okuldan sonra yüksek öğrenime devam etmesi, çalışması gibi çağımızın gerçeklerinden söz edilemeyeceğinden evlenmesi, uygun görülür. Tüm hayatı ev ve akraba çevresinde geçen bir kızın doğal olarak evlenmesi de görücü usulüyle sağlanacaktır. Bu romanda erkekler, siyaset ve yükselme kaygısı güderken bayanlara da iyi bir koca bulmaktan başka bir görev düşmez. Sosyal konumları gereği böylesi uygundur ve yazar da buna salık verir. Öyle ki bu gerçeği çok iyi kavrayan Süleyman Nüzhet, kızına koca aramaktan çekinmez. Güçlü karakteri ile takdir ve sevgisini kazanan İrfan’ı ikna etmesi için annesi ile konuşur.

¹⁸¹ Mazhar Bağlı, “Tabulaştırılan/Tabulaşan Kurumun (ailenin) Kurbanlıklar Edinme Pratiği”, *Aile ve Toplum Eğ. Kül. ve Arş. Dergisi*, T.C. Başb. Aile ve Sos. Arş. Genel Müd. Yay., C.2, S.8, 2005, s. 21.

Define romanında Hadiye Hanım, Şâkir Feyzi Bey'den kızı Suzan ile evlenmesini ister. *Ferdi ve Şürekası*'nda da benzer bir şekilde evlilik teklifini İsmail Tayfur'a Hacer'in babası yapmış ve İsmail Tayfur'un evine kızının mürebbiyesini göndererek genç adamı annesinden istetmiştir. İsmail Tayfur, Saniha'yı sevmesine rağmen zengin kızı Hacer'le evlenmiş; ancak eski aşkını unutamadığından evlilik bir felâketle sonuçlanmıştır.

Ferdâ-yı Garâm'da Sermet, toplumsal baskının kadınları evliliğe mahkûm etmesinden yakınır. Erkekler evlenmeye kadınlar gibi mecbur değildir. Aslında onun böyle düşünmesi evliliğe karşı olduğundan değil; severek evlenmek ve sürekli bir aşkla sevilme isteğindendir. Oysa “*yaşlanıp çirkinleşmek*” kadını bir süre sonra değersiz kılmaktadır. Burada erkeklerin de aynı kaderi yaşayabileceğini düşünmek yerine sadece kadın akıbetinin dile getirilmesi, erkek egemen bir toplum anlayışının izlerine bağlıdır. Benzer yakınmalar Halit Ziya'nın romanlarında da mevcuttur. Toplumumuzda az da olsa severek birlikte yaşayan insanların varlığına değinmek gereği duyulmaz. Dünyevî zevkler, gezip eğlenmeler erkeklerin hakkı gibi algılandığından ve kadın hep ezildiğinden olsa gerektir ki, romanlarda yüzeysel bir şekilde kadınların insanî haklarının farkına varmaları sağlanmaya çalışılır.

Sevet-i Fünun romanlarında görücü usulü birçok romanda eleştirilirken *Genç Kız Kalbi*'nde açıkça tartışmaya açılır. Pervin ve arkadaşları, ara sıra bir araya gelerek kadın haklarını ele alırlar. Sorun, anne ve babaların kız çocuklarını gerekli araştırma yapmadan ve kızlarının duygu ve düşüncesini tartmadan evlendirmeleridir. Evlilik yapılırken soruşturulan şey, yalnız mevki, servet ve namus meselesidir; ahlâk ve tavırlar, eğilimler ve fikirler önemsizdir; fikirlerin uyuşup uyuşmayacağı düşünülmez bile. İşin kötüsü, kızların erkekler gibi beğeni ve isteklerini dile getirme, dahası teklifte bulunma hakları da yoktur. Alınıp satılan bir eşyadan farksızdırlar. Bu “*zavallılar*”, toz pembe duygularını “*yıkıcı bir eza içinde tahrip edecek canavarları*” (s.44) beklerler. Sonsuza dek ağlamaya mahkumdurlar, ihmal ve kayıtsızlık yüzünden mahkum oldukları kadere mazlumane bir şekilde boyun büklerler.

Pervin, çevresindeki sosyal gerçekliği kavramaya başladıkça “*Ne yapacağım, nasıl yaşayacağım?*” (s.17) (...) *ah yoksa ben de memleketimizin bütün genç kızları gibi, en sonunda, tanımadığım, bilmediğim, sevmediğim, sevemeyeceğim adi, karakersiz bir erkeğin kolları arasında mı çürüyeceğim?*” (s. 41) diye korkmaya başlar. Zaten zor beğenen mağrur bir kızdır. Sorun, çevresinde kadın ruhundan anlayan kibar beylerin olmayışıdır. Hem böyle bir erkek karşısına çıksa bile

evlenmeden önce uzun uzun konuşmak, sohbet etmek, etraflıca incelemek gerekir. Pervin nihayet aradığı özellikleri amcasının hanımının bir akrabası olan Behiç Bey’de bulur. Onun eğitimli ve meslek sahibi oluşu, hayata bakışı ve kibarlığından etkilenir. Ancak, Behiç Bey *“bir kızın güzelliği, terbiyesi ne derece olursa olsun serveti olmazsa beş para etmeyeceğini”* (s.76) düşünerek onunla evlenmez. Yaşamak için *“insana hayat gereklidir; hayal değil”* (s.77) diye düşünür. O günün evliliklerinde aranılan özellikleri Hanımefendi şöyle dile getirir:

“Efendim bugün aranılan şey ne terbiye, ne akıl, hatta ne de güzellik... Yalnız para arıyorlar kuzum, para, yalnız para... Ve zengin olmayan kızlara, ne kadar terbiyeli, ne kadar güzel olurlarsa olsunlar koca yok! Bir kız da bir erkeğe varacak mı, yalnız maaşını soruyor.” (s.76)

Anlaşarak evlenmenin de pek kolay olamayacağını anlayan Pervin büyük bir umutla geldiği İstanbul’dan hayal kırıklığı içinde ayrılır. Anne-baba kararlarına karşı çıkması, memlekete hâkim olan atmosfer içinde işe yaramamış ve kendisini isteyen bir jandarma subayıyla evlenmeye mecbur kalmıştır. Anlaşarak evlenmeyi, görücü usulüne göre cazip kılan şey daha romantik bulunması ve farkında olmaksızın sevmenin verdiği mutluluktur. Ancak Pervin’in Behiç Bey’e olan ilgisi, aşktan ziyade aradığı tüm özellikleri onda bulmuş olmasına bağlıdır.

Ailelerin yaptığı araştırma, Pervin’e her ne kadar yetersiz görünse de eş dost tavsiyesi bugün bile evlilikte ciddiye alınmakta ve kişiler hakkında sağlıklı bilgi edinmenin en güvenilir yolu olarak görülmektedir. Dahası, büyük şehirlerde kişilerin soyca tanınamaması, eş dost tavsiyesinin güvenilirliğini daha da artırmıştır. Pervin’in sonunda anlaşarak evlenmenin de ne denli riskli olduğunu kavraması ve bu riski göze alamayışı şu sözlerle dile getirilir:

“Bu kadar parlak görünüşle beni bu kadar büyülemiş olan bir şair böyle adi bir adam çıkarsa demek ki bu çevrede kocamı kendi kendime seçmek için böyle maceradan maceraya yani tehlikeden tehlikeye, belki de pislikten pislığe düşmek gerekecek... İşte buna hiç tahammül edemem... Kuşkulu bir mutluluk peşinde böyle kirlenmeye asla tahammülüm yoktur.” (s.79)

b) Evlilikte Gençlerin Söz Sahibi Olmaları (Anlaşarak Evlenme)

Gençlerin evlendirilmesi sorunu Tanzimat dönemi’nde Şinasi’nin *Şair Evlenmesi* ile ele alınmış; görmeden yapılan evliliklerin veya evlilikte aile

büyüklerinin evlenecek gençlere seçme hakkı vermemesinin acı sonuçları, birçok eserde sergilenerek halka, bir ders verilmeye çalışılmıştır.

Aşk-ı Memnu'da Firdevs Hanım, evlenmelerinde her iki kızına da söz geçirememiş; evlilik kararını kızları kendileri vermiştir. Nihal ise gittiği düğünde görücü usulüyle evlenmeyi beğenmeyerek bu konuyu babasıyla şöyle tartışır: “*Bu kadın onu ancak Kalpakçılarbaşı'na götürecek, beğendirecek bir mal aşalığı ile, o güne kadar görülmemiş, tanınmamış bir adama satacaktı.*” (s.235)

Böğürtlen romanında insana güven duymayan Müşgân, Pertev'in evlilik teklifini reddederken bu genç adamı tanımadığını ileri sürer. O, tanımadan, huyunu suyunu anlamadan bir kimseyle evlenmek istemez. Pertev de bir kadının gönlünü kazanarak onu evliliğe razı etmekten yanadır. Her ikisi de gerçek mutluluğun birbirlerini seven kişilerin yapacağı evliliklerde yaşanabileceğine inanır.

Karanfil ve Yasemin Mehmet Rauf'un önceki romanlarında özlemi duyulan özgürlüğü kadınlara yaşatmıştır; ancak bu özgürlük kadınlara ne yazık ki mutluluk getirememiştir. Tüm kızların hayali olan anlaşılarak, tanıyıp severek evlenmenin bir düştür ibaret olduğu, Samim, Pervin ve Nevhiz üçlüsünün ilişkileriyle anlaşılmıştır. Batılılaşmanın dış yapıyı taklitten ibaret olması, daha çok kadın-erkek ilişkileri üzerinde tartışmalara neden olmuştur. Samim, kadınların sosyal hayata katılmalarını ve eski kapalı hayattan çıkmalarından yanadır. İşin içinde insan olduktan sonra, her zaman her yerde çirkinliğe rastlamak mümkündür. Bizim eski hayatımız kapalı kaldığı için temiz olduğu zannedilmektedir. Halbuki o dönemde de her türlü ahlâksızlık mevcuttur. Öyleyse ahlâk dışı ve gayrimeşru hareketler hiç olmazsa temiz ve kibar bir çevrede, edep ve terbiye dairesine hapsedilmelidir. Kadınlı-erkekli partilere alışınca kadar biraz aksaklıklar olabilir; ancak bu hayat ile kurtulmamız mümkündür. Medenî insanlar gibi yaşamayınca medenî olmak mümkün değildir.

Samim, her ne kadar Avrupa'da uzun süre bulunsun da çocukluğundan beri aldığı terbiye gereği, bilhassa kadınların huzurunda “*hocalığımızı, hacılığımızı*” (s.139) bırakamıyoruz diye şikâyet eder. Bu yüzden kendini samimi ve doğal hissedemez. Aslında o, ne kadar medeniyetten bahsederse etsin kadınlar karşısında, Dr. Cevdet Kerim'in ilk buluşmalarında verdiği şu örnek konumdadır:

“*Hayır, ben, bu hayatın zararlarından ziyade asıl gülünç, soytarı cihetinden bahsediyorum. Asırlardan beri birbirinden ayrı yaşamış iki cins, şimdi birden bire birbirlerine mülâki oluyor. Bunlar birbirinin karşısında sadece durmaktan bile*

acizdirler. Halbuki biz, en son danslara kadar her şeyi serbest bırakıyoruz... Artık bu şart dahilinde seyreyleyin siz gümbürtüyü, değil mi? Birbirine karşı tıpkı Adem’le Havva mevkiinde iki cins... Ne muaşeretten, ne usulden, ne edepten haberleri var...” (s.17-18)

Samim, her gördüğü güzele hayran olan, birini diğerine tercihte zorlanıp aynı anda hepsine sahip olmak isteyen, nefsine düşkün birisidir. Her gördüğü güzel karşısında *“Bu da çok emsalsiz... Acaba buna mı karar versem...”* (s.70) diye düşünür. Her ne kadar kabul etmek istemese de kendi aşklarının *“hayvanı”* (s.297) olduğunun farkındadır. Yaptığı tek iş kadın peşinde koşmaktır. Sadece aşk için yaşar ve aşkı hayatın en önemli gerçeği, en tatlı duygusu kabul eder. Romanın başında Dr. Cevdet Kerim’in karısı Saraylı Hanım, ona Paşa’nın kızı Pervin’le evlenmesini tavsiye eder; fakat o Kadri Paşa’nın gelini Nevhîz’in peşinden koşar. Kadınları *“zevce kadın”* ve *“maşuka kadın”* (s.72) diye ikiye ayırır. Ona göre, evlilik eski kadınsız hayatta zarureten yapılabilecek bir delilikken; bugün, bunca güzel kadının arasında bir tanesine bağlanıp onunla kanaat etmek mümkün değildir. Bir sadrazam kızı olan Nevhîz, çok gururlu ve soğuktur. Çevresinde namuslu, *“Nefsine hâkim!”* (s.158) bir kadın olarak tanınır. Samim, tamamıyla nefsî bir arzuyla, onu elde edeceğine yemin eder. Uzun süre peşinden koşar. Ancak Nevhîz kolay elde edilen şeylerden hoşlanmaz. Çok ağır davranır ve nihayet Samim’le yasak bir ilişki yaşamaya başlar. Her ne kadar Samim aşktan bahsetse de gerçekte aralarındaki bağ, tamamıyla maddîdir. Samim, onun soğuk tavırlarından sevilmediğini anlamaya başlayınca, bu sefer Pervin’in peşinden koşar. Bu arada Pervin evlenmiş ve eşiyle bir süre Avrupa’da kaldıktan sonra dönmüştür. Pervin, evlenmeden Samim’i sevmiş, fakat teklif alamayınca sevmediği bir adamla evlenmeye mecbur kalmıştır.

Samim Moda’da kiraladığı bir evde her iki kadınla da birlikte olmaktadır. Nevhiz ona, muzlim bir ihtiras, Pervin nihayetsiz bir şefkat hissettirir. Fakat Nevhîz damarlarını tutuşturan ihtiras ateşini söndürür, Pervin ise o melekâne şefkatiyle ruhunun sıcaklığını duyurur. Samim her ikisinden de vazgeçemez; ikisi de kendisini sevsin ister. İki ateş arasında kalmış gibidir; bu iki kadını aynı evde karşılaştırmamak için çok çaba sarf eder. Nevhîz’in kalbi için mi yoksa vücudu için mi, yani sevdiği için mi geldiğini anlamakta zorlanır. Nihayet sevilmediğini kabul eder. *“Birini beni istemediği halde niçin seviyorum, ötekini benim için can verdiği halde niçin istemiyorum?”* (s.296) diye düşünür. Pervin Samim’e Avrupa’ya gidip orada gözlerden uzak mutlu bir hayat yaşamayı teklif eder. Oysa Samim, Nevhîz’i tercih

eder; onunla Avrupa'ya gitmek ister. Nevhîz'le birlikte olduğu bir gün onları pencereden seyreden Pervin, her ne kadar üzülsede “*Her erkek böyle!*” (s.313) diyerek onu bırakmaz. Ancak Samim'in ilgisizliğine dayanamayarak buz gibi soğuk havada, yağmur altında yürür ve üşütüp zatürree olur. Bu arada Nevhîz genç bir delikanlıyı sevmektedir. Kocasından boşanmaya karar vererek onunla İtalya'ya gider. Pervin ise ölüm döşegindedir. Samim, bari Pervin'i kaybetmeyeyim diye ona koşar; fakat onu da kaybeder.

c) Çevre Baskısının Evlilik Kararına Etkisi

Çevre baskısının anlaşılarak evlenmeye engel olduğu düşüncesine, incelediğimiz birçok romanda yakınma söz konusudur.

Menekşe romanında, Münevver adlı bir kadın okur, Hüseyin Bülent'e gönderdiği mektupta, “*Bu muhitte bir erkek ile bir kadının görüşmesi mümkün olamıyor, nasıl olur da sevimeleri mümkün olabilsin?*” (s.86) diye çevre baskısının özgürce bir aşk yaşamaya engel oluşundan şikâyet eder.

Bu durum, günümüz çevre koşullarıyla kıyaslandığında bir hayli zıtlık sergilemektedir. Artık kişiler, çevre engelini eskisi kadar önemsememekte; kadınlar dış dünyada özgürce dolaşabilmektedirler. Ancak serbest iletişim imkânı, karşı tarafa güven duyamamak gibi çok ciddî bir sorunu da beraberinde getirmiş olup kısa süreli ve acı derecesi hafif aşkların yaşanmasına neden olmuştur. Öyle ki bugünün Türkiye'sinde büyük şehirleri bir tarafa bırakılacak olursak, birçok ilçede bile evlenmeden birlikte yaşamayı insanların normal görmeye başladığından söz edebiliriz. Hatta bu durumun, gizli yaşanan bir yasak ilişkinin toplumun her kesiminde az çok mevcut olduğu gerçeği karşısında önemini yitirdiği bile söylenebilir. Fakat toplumun genel beklentisi, aile kurumunun kutsallığının korunması yönündedir. Bunun sağlanabilmesi ise kadının namuslu kalmasına bağlıdır. Her ne kadar evlilik öncesi serbest beraberlik söz konusu olsa da, evlenirken namuslu kız aranmakta, serbestçe beraberlik yaşanan kızlar terk edilebilmektedir. Oysa Servet-i Fünun romanlarında daha çok evli kadınlar, aşkları ve yasak ilişkileriyle ilgi çekerler. Zaten serbest iletişimin evliliği kolaylaştıran bir unsur olmadığı ve aranılan özellikte birini bulana kadar maceradan maceraya atılmanın yanlışlığı *Genç Kız Kalbi* 'nde Pervin tarafından dile getirilmiştir.

Pervin, çevre baskısının erkeklerden çok kadınlar üzerinde yoğunlaşmasından şikâyet eder. Aslına bakılırsa haksız da sayılmaz; çünkü evlenmesi zorunludur. Oysa kendine uygun bir kısmet bulması çok zordur. Kadınlar, her türlü özgürlükten yoksundur. Erkekler istedikleri zaman evlenebilir, isterlerse hiç evlenmezler. Halbuki kızlar, yirmi, yirmi iki yaşına geldi mi sorun olur. “*Hem sonra, talep mutlaka erkek tarafından olacak!*” (s.47) tır.

Bir Ölü'nün Defteri’nde Vecdi’nin Nigâr’a tutkuyla bağlanmasında kişilik özellikleriyle birlikte dar bir çevrede yaşamalarının da etkisi büyüktür; yaşamı yatılı okulla ev arasında geçen genç adamın başka bir kız tanıma fırsatı olmamıştır.

Nemide romanında evliliğin toplum ve birey hayatındaki önemine değinilmiş Nahit’in ağzından yazar, bu konudaki gözlem ve düşüncelerini aktarmıştır. Evlilik erkeklerin hayatında ikinci derecede bir önem arz ederken kadınların evlilikten başka bir yolla istikballerini kurmalarının mümkün olmadığı ortadadır. Bir genç kız, on altı yaşına geldiği zaman artık evlenmesi gerekmektedir. Romanlarda kızların tutkulu bir aşk peşinde koşmaları ve bir erkeğe sahip olmak istemeleri biraz da bu gerekliliğin sonucudur. Kadınlar hem zayıf yaratılışları hem de iş sahibi olmamaları nedeniyle bir erkeğin himayesine muhtaçtırlar. Bu gerçek, roman kişisi Nahit’in ağzından şöyle aktarılır: “*Yalnız bir kişiyi seviyordum, beni bu istikbalden yalnız o kurtarabilirdi, o bugüne kadar benim malum servetimdi. Onu bugün kaybettim...*” (s.111)

Ferdi ve Şürekası’nda İsmail Tayfur’un evlenmesinde annesiyle birlikte iş yerinden arkadaşı Hasan Tahsin’in de ısrarı olmuştur. Genç adamın Ferdi Efendi’nin servetine konması arzu edilir.

ç) Akraba Evliliği

Osmanlı toplumunda akraba çevresi dışında kadın ile erkeğin yakın görüşmesi uygun görülmemiştir. Hatta birlikte büyüyen akraba çocuklarının bile evlenme çağına doğru serbest görüşmesi sakıncalı bulunduğundan geleneklerin doğal sonucu olan bir his, gençler arasında çekingenlik yaratmıştır. Bu çekingenliğin *Mai ve Siyah*’ta Lamia’nın genç kız olmaya başlamasıyla kendiliğinden ortaya çıkışını, Ahmet Cemil de hisseder. Gerçi Ahmet Cemil, Lamia’nın ağabeyinin okul arkadaşıdır; fakat Lamia’ya bir çocuk nazarıyla bakılana değin hiç çekinmeden aynı ortamı paylaşırlar. Diğer romanlarda ise zengin çevrelerde akraba çocuklarının serbestçe bir arada bulunması sıradan bir durumdur.

Kişilerin daha çok yakın akraba çevresi ve okulda edindikleri bir arkadaşla iletişim halinde olmaları, akraba evliliklerinin son derece normal algılanması gibi bir toplumsal duruma yol açmıştır. Buna bağlı olarak akraba çocukları arasındaki yakınlaşmalarda bir anormallik yoktur. Zaten İslâmiyet de hala, teyze, amca ve dayı çocuklarının evlenmesine müsaade etmektedir. Akraba dışındaki kimselerle ise ancak görücü usulüyle tanışmak mümkündür.

Akraba evliliğinin, özürlü çocuk dünyaya getirmek gibi, doğuracağı bazı sakıncalar nedeniyle 20.yüzyılın sonlarına doğru tavsiye edilmediğini belirtmeliyiz.

Nemide romanında Nemide çocukluğundan beri sevdiği amcasının oğlu Nail’le sözlenir; ancak araya Nahit’in girmesiyle kendi hakkından feragat eder ve Nail’i Nahit’e bırakır. *Aşk-ı Memnu*’da da iki amca çocuğu Nihal’le Behlül’ün evlenmesi söz konusu olmuştur. *Ferdâ-yı Garâm*’da Macit amca kızı Sermet ile evlenmek ister. Önceleri kardeş gibi büyüdüğü bu kıza aşkını ilan etmek zor gelir; fakat sonra birlikte ölmeyi tercih edecek kadar büyük bir aşk yaşarlar. *Bir Ölü’nün Defteri*’nde Vecdi, halasının birlikte büyüdüğü kızı Nigâr’ı sever. Nigâr ise Vecdi’nin okul arkadaşı Hüsam’a gönüllüdür. Bu sebepten Vecdi aradan çekilir. *Eylül*’de Hacer kuzeni Necib’ten hoşlanmasına rağmen bir başkasıyla evlenmiştir.

B. Bireylerin Evlilikten Beklentileri

a) Sevgi-Aşk

Toplumun sosyo-kültürel ve siyasî anlayışı hiç kuşkusuz o toplumun manevî yönünü şekillendirir. Sosyal yapıdaki olumlu ya da olumsuz değişimleri, kişilerin yaşamında bir şekilde izlemek mümkündür. Kurguya dayalı edebî eserlerin, olmuş ya da olması mümkün, hayatta yaşanmış ya da yaşanabilecek olayları konu almasından hareketle, sosyal yapıdaki değişimleri yansıttığı söylenebilir. Durum böyle olunca, o eserleri okuyan insanların okuduklarından etkilenmemeleri düşünülemez. İnsan hayatında yer eden temel kavramlara yüklenen anlamlarla ve bu kavramların ele alınış biçimiyle insanların manevî boyutu zayıflatılabilir ya da zenginleştirilebilir. Dolayısıyla yanlış veya aykırı bulduğumuz pek çok şeyi zaman içerisinde doğru ya da normal kabul etme eğilimine girebiliriz.

Servet-i Fünun döneminde özellikle roman türü, yerli ve yabancı örneklerle genç nesli çok etkilemiştir. Yanlış batılılaşmanın yozlaştırıcı etkilerine bir de romanlardaki büyülü dünya eklenince insanlar, büsbütün gerçek dünyadan

uzaklaşmışlardır. Özellikle aşk konusunda, kadın-erkek serbestliğinin gündeme gelmesi ve kadın-erkek eşitliğinin özendirilmesi, üst sınıftan eğitilmiş kadının erkekler karşısında değer kaybetmesine; eğitimsiz ve yoksul aile kızlarının da düşüşüne neden olmuştur. İster para için olsun isterse aşk hevesi uğruna kadınlar aradıkları değer ve mutluluğu bulamamışlardır. İşin ilginç yanı bu dönem romanlarında mutluluğu bulabilen erkek de yoktur. Zaten tek işleri güzel giyinip gezip tozmaktan ibaret olan erkekler de kadınlar kadar kibar ve hassastırlar. Dolayısıyla kadına değer vermek ve onu toplum içinde yüceltmek gibi bir sorumluluk yüklenmekten uzak bir karakterleri vardır.

İnsanoğlu, maddî ihtiyaçları yönüyle hayvanlarla ortak özellik (açlık, susuzluk, barınma, cinsellik gibi) göstermesine karşın; manevî yönüyle bambaşka bir kimlik kazanır. Manevî yapıyı şekillendiren unsurların başında sevgi gelmektedir; ancak gerçek sevgiyi bulup yaşamak herkesin hak edebileceği ucuz bir değer değildir. Sevgiyi kirlüten unsurların başında maddî çıkar ve tensel zevkler gelmektedir. Oysa ki bu yüce duygunun hesapla kitapla hiçbir ilgisi yoktur. Servet-i Fünun romanlarında maddî çıkar ve nefisî arzuların karışmadığı, daha doğrusu fiilen bir birlikteliğin yaşanmadığı tek aşkın *Eylül*'de var olduğunu söyleyebiliriz.

Toplumun hâkim anlayış ve eğilimlerinin sanat eserinin özünü oluşturduğu gerçeği ile Servet-i Fünun dönemi romanlarını incelediğimizde, nefisî arzuların karıştığı bütün birlikteliklerin gerçek aşk zannedildiğini görmekteyiz. Bugün de aynı anlayışla bir araya gelen insanlar, tüm heyecan ve hislerinin adına aşk demektedirler. Oysa bu tür birlikteliklere bakınca gerçek aşkın ne olduğu anlaşılamaz belki ama, nasıl olmaması gerektiği konusunda bir fikir edinilebilir.

Bu dönem romanları içerisinde aşkı ve ihanetiyle adından en çok söz ettiren şahıs, *Aşk-ı Memnu* romanındaki Bihter olmuştur. Bihter, kocasının kendi çocuğu gibi gördüğü yeğeni Behlül ile aynı çatı altında yasak bir ilişkiye girmekle tüm masumiyetini kaybetmektedir. *Sefile* ve *Nesl-i Ahîr*'de de benzer şekilde tüm aile bireylerinin yaşadığı çatı altında yaşanan yasak ilişkiler aile kutsiyetine gölge düşürmesiyle zihinleri bulandırmaktadır. Dolayısıyla kurulan birliktelikler fazlasıyla maddî oluşuyla aşk kavramından ayrılırlar.

Bihter, hayatı üzerine yaptığı hesapları tutmayınca; ruhî bir boşlukta hayatın anlamını aramaya başlar. Bu ruh çatışması, genç kadını içinden çıkamayacağı bir girdaba sürükler. Sahip olmayı başardığı maddî imkânların bir süre sonra ruhî ihtiyaçlarına cevap veremediğini fark eder. Ancak Bihter, kaderine boyun bükcek bir

kültürle yetişmediği gibi, yapısının da buna müsait olmaması nedeniyle ihtiyaç duyduğu aşkı bulunca bunu yaşamaktan çekinmez; çünkü *“Ateşler içinde, delice bir aşk ile”* (s.159) sevilmeyi arzulamaktadır. Adnan Bey’e *“derin bir saygı ve sevgi”* duyar; ama *“bütün ruh teslimiyetiyle onun karısı”* (s.153) olamaz. Ona istediği aşkı veremez. İlk evliliğinde aşkı, sevgiyi tatmış olan Adnan Bey ise ikinci evliliğinde hüsrana uğrar. Bihter’in yorgunluk bahaneleriyle onu odasından çıkardıktan sonra, kapının anahtar kilidinin gıcirtısıyla yüreği yırtılıp *“Herhalde beni sevmiyor!”* (s.280) deyişi, aslında evlenmelerinin bir hata olduğunu itiraf edikten baka bir şey değildir.

Bu romanda yaşam dengesi kurmuş tek kişi, Bihter’le tezat oluşturan ablası Peyker’dir. O, kendine göre bir koca bulmakla birlikte evlat sevgisini de yaşayabilmiştir. Öyle ki, o, mutluluğuyla Bihter’i bile kendisine imrendirir:

“Peyker haklıydı. Küçük, yoksul, sıradan bir evlenme; ama aşka, sevgiye dayalı bir evlenme ki sizin ruhunuzu sıcaklığının bolluğu, bereketi ile ısıtsın, size çocuklar versin. Bir kocanız, bir eviniz, bir yaşamınız olsun ki onlarla sizin aranızda başka hiçbir şey bulunmasın” (s.288) *“(…) Peyker elbette mutlu idi. Kocasını seviyordu, aralarında mini mini bir Ferudun vardı. İşte rahat bir aile hayatı!”* (s.159)

Mai ve Siyah’ta Ahmet Cemil, sık sık arkadaşı Hüseyin Nazmi’nin evine gezmeye gider. Henüz ergenlik döneminde olduğundan Hüseyin Nazmi’nin kardeşi Lamia da onlara katılır. Ahmet Cemil, hayata romantik bir gözle bakmakta ve duyguları kirlenmemiş saf kızlar misali bir aşk düşlemektedir. Yani nasıl seveceği ve o aşkı nasıl yaşayacağı şeklen bellidir. Aşık olacak, işini kuracak ve sevdiğine kavuşacaktır. Tam bir geleneksel anlayışla kendisi için *“kim bilir nerde sevda hülyaları ile mest olan o genç kıızı”* (s.143) meraka başlar. Çevresinde ilk ilgisini çeken arkadaşının kardeşini gözüne kestirir. Onun Lamia’ya âşık olacağının önceden planlanmış olduğu şu sözlerden anlaşılmaktadır:

“Şu çocuk, yarın bir genç kız olacak; inkişafa hazır bir gonca ki büsbütün tezahürüne yalnız bir bahar sabahı kifayet edecek.” (s.141) Ahmet Cemil, piyano çalan Lamia’nın vücudunu seyre dalar, *“yarı açık bacaklarının ucunda hafif hafif, küçük bir rüzgârın isabetiyle kendi kendine belli belirsiz hareket eden bir salıncak nazlılığı ile sallanıyordu...”* Odanın havasından yayılan kırmızı ışığı, pembe bir güle benzeterek erotik duygular hisseder. Işık *“piyanonun kenarına kadar gelerek Lamia’nın sırtını, başından arkasına kadar dökülen kıvrıkcık saçlarının dalgalarını münevver bir ihtizaz içinde sarıyor, mumların sarımtırak ziyasıyla titreşe titreşe öpüştükten sonra söniyordu. (...) bu küçük çocuk yükseliyor, şu nahif mahluktan o*

pembe renk içinde, bu rakik nağmeler arasında silkinerek, saçlarından ziya köpükleri serpererek bir genç kız çıkarıyordu.” (s.142).

Onunla Beyoğlu’nda karşılaştığında ise bakışlarına saplanıp kalır. Gerçekte Lamia’nın duygularını anlama fırsatı bulamamıştır. Lamia onu bir ağabey gibi görüp kardeşçe bir sevgiyle de bakmış olabilir. Şiir defterine “*Tebrik ederim*” yazıp beş sıfır koymasını da dostça yaklaşım kabul edersek ki bu da mümkün; o zaman bu aşkı, genç adamın kurguladığı ve âşık olmayı istediği için âşık olduğunu zannetmiş olma olasılığı yüksektir. Kısacası Ahmet Cemil, hayal âleminde bir düş görmüş olabilir. Onun yaşamında ikinci bir aşk da eserdir. Lamia’ya kavuşma ümidini eserinden elde edeceği başarıya bağlar. Ancak kardeşinin ölümü ve Lamia’nın başka biriyle sözlenmesi durumunda bu âşkı da anlamını yitirir.

Son Yıldız romanı aşkı konu almış; ancak romanın gereksiz ayrıntılarla sayfalar süren hacmi içinde bu aşkın derinliğine bir türlü inilememiştir. Eser, tahlil ve tasvirlerin, diyalogların uzunluğu, tekrarlar, ifadelerdeki tutarsızlığı ve kötü üslubuyla acemi bir yazarın elinden çıkmış gibidir. Mehmet Rauf’un bu son eserinin edebî niteliğindeki zayıflığı fark edememesi önceki eserlerinden kazandığı şöhrete fazla güvenmesine bağlı olabilir. Yazar, eserine Fahri Cemal’in hayatına son bir yıldız gibi giren Perran’ın aşkını anlatacaktır. Ancak Perran’ın ilk aşkı ortaya çıkmadan önce aşkın felsefesi, çay partilerinde yapılmaya başlanır. Nitekim kibar kadınların arasına kadınlar kadar kibar beylerin de dahil olduğu bu toplantıda “*Cemiyet-i beşeriyeyi uçurumlara sevk eden aşk nazariyeleri değil, sevk-i hayvaniyesini bu ulvi his yerine koyup aşk taklidi yapanlar*” (s.61) eleştirilir. Merak unsurunun Perran ile ilk aşkı üzerinde yoğunlaşması beklenirken Fahri Cemal’in metresine tutkunluğu ve onu kaybetme korkusu ile hıçkırığa hıçkırığa ağladığını görürüz. Onun gibi gün görmüş, her şeye hükmü geçen bir erkeğin kendinden yirmi beş yaş küçük bir kız karşısında bu denli zayıf düşmesi, ömrünün geri kalan kısmında yalnız kalmaktan korku duymasıyla açıklanabilir. Nitekim onun bu zaafi güçlü otoritesine ters düşmektedir.

Nadide romanında da Hüseyin Cahit, Nadide’nin sevdasını “*o murdar sevdalar*” (s.88) arasında gösterir.

Salon Köşelerinde romanında, şehvetli aşklardan sıkılan Şekip tasavvur ettiği aşkı yaşamaya çabalar. O, kendisini düşündürecek ve kendisine acı verecek bir kadın hayal eder. Kusursuz özellikleriyle kibriyle erişilmez gördüğü İngiliz kızı Lydia’ya yakınlık duyar. Lydia “*evlilikle neticelenmeyen aşkların hepsini boş*”

(s.136) görmektedir. Bu sözler ona bir Türk erkeğinin bir Avrupalı kızla evlenebileceği ümidini verir.

Üçlü bir aşk üçgeni üzerine kurulmuş *Nemide* romanında “aşk” yıkıcı etkisiyle ele alınmıştır. Doğuştan hassas bir bünyesi olan Nemide için aşk öldürücü bir etkiye sahiptir. Aşka ve aşktan doğacak heyecanları vücudu kaldırmaz. Onun karşısında ise Nahit, sağlıklı ve gülbüz vücudunun yanı sıra mizaç yönüyle de zıt özellikler göstermektedir. Nemide amca oğlu Nail’i henüz çocukluğunda sevmeye başlamış; Nail Avrupa’dan dönünce de nişanlanmışlardır. Bu sırada Nahit duygularını açıklamaktan çekinmemiş Nail’i sevdiğini itiraf etmiştir. Geceleri genç adamlarla buluşması ise Nemide’nin gözünden kaçmamış bunun üzerine Nemide aradan çekilmeyi tercih etmiştir. Görünürde bir aşktan söz edilmektedir; ancak gerçekte gençlerin etraflarında başka birilerinin olmaması onları birbirlerine yaklaştırmıştır.

Eylül’de vurdumduymaz, eğlence düşkünü bir adam olan Süreyya’nın eşi Suad’ı Necib adındaki bir akrabasıyla serbest bırakması sonucu yaşanan “*yasak aşk*” anlatılır. Görünürde onların aşkı da *Aşk Memnu*’daki Bihter’in aşkına benzemektedir. Necib, ara sıra İstanbul’da Bakırköy’ün iç taraflarında şehre uzak bir bağ evinde yaşayan halasını ziyarete gelmektedir. Otuz yaşlarında olmasına rağmen evlenmemiştir ve evlenmeyi de düşünmemektedir. Kadınlar konusunda acı tecrübeleri olan Necib, kadınlara güvenmez. Bu konudaki sağlam kanaati onu, her kadından şüphelenmeye sevk eder. Yumuşak huyu ve sevecen tavırlarına hayran olduğu Suad’ı ve onun evliliğini incelemeye koyulması da bu yüzdendir. Her ne kadar onun diğer kadınlardan farklı olamayacağını düşünse de evliliğine gösterdiği hassasiyete bakarak ona inanmaya başlar ve Süreyya’yı içten içe kıskanır. Eğer evlenecekse Suad gibi bir kadın bulmak ister.

Bu arada Süreyya vaktiyle büyükbabalarının budalaca bir düşünceyle “*taş ocağında*” yaptıkları köşkten sıkılmış, çöle benzettiği bu yerden ayrılıp mavi, serin denizle kucak kucağa, sandallı, kotralı bir hayat düşlemektedir. Boğaz’da ya da Ada’da bir yalı kiralayıp Suad’ı mutlu edecektir.

Suad’a gelince, her ne kadar kocasının ailesiyle otursa da bundan şikâyetçi değildir. Kocasının bağ evinde sıkılmasının bir bahane olduğunu, asıl sorunun beş yıllık evliliklerinde aşk ve sevgilerinin yıpranmış olmasından kaynaklandığının farkındadır. Mekân değişikliğinin kocasını mutlu edeceğini ve evliliğine yeni bir heyecan geleceğini düşünerek babasından para ister. Bu parayla hemen Boğaz’ın üst tarafında yarı döşeli bir yalı tutarlar ve buraya taşınırlar. Süreyya denizin kapısına

kadar geldiği bu yalıyı “*fildişi yuva*” (s.65) diye nitelerken bağ evini cehenneme benzetir. Son derece mutludur. Burası günün her vaktinde ayrı bir güzelliğe bürünmekte, kalabalık içinde gezip bir köşeye kaçmak isteyen Süreyya’ya arzuladığı özgürlüğü sunmaktadır. Necib sürekli ziyaretleriyle onları yalnız bırakmaz. Süreyya ve Suad onun yakınlığına öyle alışmışlardır ki hep kendileriyle olması için ısrar ederler. Burada üçlü arasında yeni bir safha başlar.

Süreyya, Suad’ı mutlu etme hayalini hemen unutarak sandal ve kotra gezintilerine çıkar. Yelken ve kayık yarışları, balık âlemleri derken tüm vaktini denizde geçirir. Suad kocasına eşlik etmekte kendisini zorlar; fakat kendisini deniz tuttuğundan evde kalmaya mecbur olur. Kocasının ihmalkârlığı genç kadını, ortak zevkte birleştiği Necib’e yakınlaştırır. Necib Süreyya’nın yokluğunda saatlerce Suad’la piyano başında zaman geçirir. Daha yakından tanıma fırsatı bulduğu Suad’a hayranlığı artar. Musiki onları birbirine bağlayan bir vasıtaadır.

Necib ile Suad’ın Süreyya’yı evde alıkoydukları bir gün Süreyya, yelkenden ayrı kalmanın sıkıntısıyla “*Ben sizin piyanonuza karışıyor muyum, siz de beni bırakın*” (s.115) diye çıkışır; eşini kırdığını fark etmez.

Süreyya, bir koca olarak sorumsuz ve ihmalkâr davranarak Suad’a bir açık kapı bırakmıştır. Bu andan itibaren Suad’ın Necib’e bir şey hissedip hissetmemesi iradesine kalır. Adnan Bey’in geç de olsa Behlül ile Bihter’den şüphelenmesine rağmen, Süreyya’nın genç karısını Necib’den kıskanmayarak saatlerce baş başa bırakması batı medeniyeti adına da olsa anlaşılamamaktadır.

Mehmet Rauf, aşk ile namusun bir arada olup olamayacağını Suad’ın göstereceği iradeyle sergilemeye çalışır. Suad, Necib’in sevgisinden önce kocasının sevgisizliğini hissetmiştir. Genel bir yasa gereği herkesin günün birinde aşkı, sevgisi tükenmekte ve aşk, yerini hüznün ve bıkkınlığa bırakmaktadır. Artık kendisi için her şey bittiğinden usançla geçen günler içinde çürüyüp gidecektir.

Roman boyunca olumsuz bir tutum ve davranışı gözlenmeyen Suad, onca zaman birlikte yaşadığı kocasını gerçekte tanıyamamış olmasının acısıyla düş kırıklığı yaşar. Mutlu olduğunu sandığı anların ise kendisinin yumuşak huylu, cana yakın, itaatli olmasına bağlı rahat ettiği bir süreyi kapsadığının farkına varır.

Necib ise aşk ile namusun bir arada olamayacağına kanidir. Zaten kadınlara güvensiz oluşu, önemsiz bir durumda Suad’dan bile şüphelenmesine neden olur. Yalının etrafında dolaşan bir gencin Suad’la ilişkisinin olduğunu zanneder. İnsanın

hayatını adayacağı temiz, saf, namuslu bir kadın bulmasının ne kadar güç olduğunu düşünerek acı duyar. Suad'ın suçsuzluğunu anladığında büyük bir sevince kapılır; âşık olduğunu kendi kendine itiraf eder. Artık Suad'a bir âşık gözüyle bakmaktadır. Karı-koca yanında geçirdiği anlarda hayatı sorgular ve pisliğin temizliği kirlletmesini, insanın ruhunda iyiliği ve kötülüğü aynı anda barındırmasına bağlar.

Suad ile Necip itiraf edemeseler de birbirlerini severler. Bu imkânsız yasak aşk ikisine de ıstırap vermekte ve ikisini de çıkmaza sürüklemektedir. Nitekim Necib çok sevdiği arkadaşı Süreyya'ya ihanet etmeyi ve onun namusuna leke sürmeyi kendisine yakıştıramaz. Onun aşkı maddî arzulardan uzak, büsbütün başka bir aşktır. O, *“Suad'ı değil, onun ruhunu, yalnızca ruhunu”* (s.135) sever. Bu öyle bir aşktır ki, gözlerde başlayıp gözlerde yaşanır ve yine gözlerde biter. İmkânsızlığın sınırları zorlanmaz; duygusal boyutta kalarak saflığı korunur, bedensel boyuta taşınarak kirlletilmez.

Necib aşk acısıyla yanıp tükendiği günlerin birinde yalıdan ayrılırken Suad'ın piyanosunun üzerinde duran eldivenlerden birini alır. Onu bir hatıra olarak saklayacak, gönlünü onunla avutacaktır. Suad eldivenin kayboluşuna başlangıçta bir anlam veremese de Necib'in rahatsızlığı sırasında yastığının altında sakladığını öğrenir. Böylece gizli yaşadıkları aşk kendiliğinden itiraf edilmiş olur. Büyük bir şans eseri o an, Süreyya'nın orada bulunmayışı büyük bir felaketi önlemiş; Hacer ve Hanımefendi bu durumu anlayamamıştır.

Olayların bundan sonra nasıl devam edeceği büyük bir merak unsuru taşımaktayken bir anda her şey eskiye döner. İki âşık, ıstırap ve çaresizlik içinde Süreyya'nın da katılmasıyla yine üçlü bir grup oluşturarak Boğaz ve çevresinde gezip eğlenmeye devam ederler. Yazı böyle geçirirler, sonbaharın gelişiyile köşke taşınırlar. Necib yine ziyaretlerine devam etmektedir. Kalabalık ortamda aşk dolu bakışlarını gizlemek hayli zor olur. Suad, eylül ayının gelişiyile kendi yaşamı arasında bir ilgi kurar. Çürüyen yapraklar, ona solup giden gençliğini hatırlatır. Bir kere eylül geldi mi geleceğe dair ümit beslemek boşunadır. Böylece romanın sembolik adının ne ifade ettiği de anlaşılmış olur. Ömür ve mevsim arasında kurulan ilgi romanın kurgusu yönüyle bir başarı sayılmalıdır.

Necib aşk acısıyla buhran geçirip tekrar yatağa düşer. Köşkte tedavi görmektedir. Kimsenin olmadığı bir anda Suad ile aşklarını itiraf ederler. Necib Suad'a kaçmayı teklif eder. Suad, bu hakareti kocasının hak etmediğini düşünerek reddeder. Eldivenin kendisinde kalan eşini Necib'e verir. Aslında aşk ve sevgi

bundan fazlası değildir. Onlar birbirlerini şu kısa an içinde “*bir hayatta istenecek kadar*” (s.311) sevmişlerdir.

Mehmet Rauf, *Ferdâ-yı Garâm*’da birbirini seven iki genci, intihara sürüklerken aslında onların aşkını ebedileştirmek istemiştir. Böylece belkide hayatın katı kuralları ve sistemi içinden kaçan âşıklar, adı bilinmeyen ve dile getirilemeyen bir yerde sonsuz huzura kavuşacak ya da mutluluğu bulmuşken öylece yok olacaklardır. Bu, aşkın yaşanılarak tüketilmesi yerine, korumaya alınarak yüceltilmesi anlamına gelmektedir. Aynı duygularla yazar, ani bir yangınla Suad ve Necib’in hayatına son verir. *Eylül*’ü diğer, romanlardan ayıran şey, fiili olarak bir ihanetle aşkın kirletilmemesi ve yangın anında Süreyya yerine Necib’in alevler arasına dalarak Suad’ı kurtarma çabasıyla aşkını ispat etmesidir. Her ne kadar ortada yasak bir aşk olsa da bu aşkın ölümle sınanması, eleştiriye imkân vermemektedir.

Kadın-erkek ilişkilerinde kolay ve zor elde edilen aşkların mukayesesi *Böğürtlen* romanında yapılır. Aslında romanda aşktan ziyade, düzeyli bir ilişkinin kurulabilmesi için, kadın ve erkeğin nasıl yakınlaşmaları gerektiği konusunda ağırbaşlı bir tutum ve davranış sergilemelerinin gereğine değinilmek istenmiştir. Roman babasını kaybettikten sonra, kötü şöhretiyle İstanbul’da tanınan kuzenleri Şekure, Muhmure ve Nigar ile yaşamak zorunda kalan Müjgân’ın onlara uyum sağlayamaması, inanç ve iradesinden sapmaması üzerine kurgulanmıştır. Nitekim farklı bir anlayışla yetiştirilen, fakat aynı mekân paylaşmaya mecbur olan kuzenler arasındaki mizaç farklılığı, Müjgân’ın ayrıcalığını belirler. Bu kadınlarla arkadaşı Nihat aracılığı ile tanışan Pertev, onların arasında hanımefendi tavırlarıyla dikkatini çeken Müjgân’dan etkilenir. Ancak Müjgân kuzenleri gibi maddî çıkar düşüncesiyle bir erkeğe yaklaşmayı doğru bulmamakta; manevî değerlere önem vermektedir.

Pertev, kendisine karşı soğuk ve çekingen davranan, duygularını belli etmeyen, aşkını reddeden bu kızı, ısrarla elde etmeye çalışır. Fakat Müjgân bilinçli ve akıllı bir kızdır. Çevresindeki insanların maddiyatçılığı onu paradan nefret eder hale getirmiş; kendisinin de parayla elde edilebilir bir varlık olabileceği tehlikesini ona sezdirmiştir. Oysa o, insanlarda paradan başka namus, soyluluk, onur gibi bazı erdemlerin de bulunması gerektiğine inanır. Ona göre, “*Kadınlar namuslarını, erkekler onurlarını hep para için çamura*” atarlar. Halbuki “*bir kadın para için vücudunu değil, tek bir bakışını bile fedâ etmemelidir.*” (s.77) Yeğenleri o kadar güzel, o kadar parlaktırlar; gelirleri mütevazı bir hayat yaşamalarına yeterli olduğu halde yapmadıkları çirkinlik kalmaz.

Pertev'in sefalet, açlığa ve insanlığı kahreden bunun gibi sıkıntılara karşı, parayı bir silah olarak görmesi durumunda ise Müjgân'ın verdiği cevap, gerçek anlamda iyi yetişmiş aydın bilincini göstermektedir. Genç kız, sefillerin, açların, hastaların zenginlere esir olmasına karşıdır. Bir genç kız, sefaletten kurtulup lüks hayata kavuşmak için, bir zavallı ana açlıktan kurtulup doymak, zavallı baba hastalığına çare bulmak için namuslarını, onurlarını feda etmek yerine ölmeyi tercih etmelidirler. Aslında Müjgân, çevresindeki çirkin insanların durumuna düşmekten, Pertev'in oyuncağı olmaktan korkmaktadır. Anasız, babasız ve toplumda yeri olmayan bir kız olmasından dolayı Pertev'den uzak durarak açıkça "*Ben metres olmam*" (s.80) demek istemektedir. Zaten erkeklerin kadınlara karşı samimi hisler beslediğine inanmamaktadır. Pertev, çevresinde her biri bin bir yara ile lekelenmiş; her gün bin bir kucakta, pislik içinde kirlenmiş kadınlar arasında ciddiliği ve namusuyla temiz kalabilmiş bu kızı, evliliğe layık bulur. Ancak Müjgân ciddiyetine tam olarak inanamadığı Pertev'in teklifini reddeder. Mücadeleden yorulan Pertev ümidini keser. Kendini yalnız hissettiği bir sırada Süheylâ isminde bir kızla yakınlaşır. İki günlük bir tanışıklığın ardından kızın serbest tutumu karşısında yuvarlandığı "*zevk ve şehvet*" (s.100) uçurumundan bir anda kurtularak, gerçek aşkın Müjgân'a hissettiği duygular olduğunu anlar. Bu kızları mukayesesiz sonucu, Müjgân'a olan hayranlığı daha da artar. Kalbindeki temiz kadın inancını yok eden, "*aşkı kirleten*" (s.101) Süheylâ'ya ise kin duyar. Aşkın, tensel zevklerden ziyade, ağır başlı bir tutumla temiz hislerle yaşanması gerektiği kanısına varır.

Roman adını, elde edilmesindeki zorluk nedeniyle vahşi kayalıklar arasında yetişen böğürtlenden alır. Müjgân da tutum ve davranışlarıyla kolay elde edilemeyen bir böğürtlen gibidir. Yaşadığı zorluklar ve yaşamak zorunda olduğu bozuk çevre onun güven durgusunu ve insan sevgisini yok etmiş; sevgi ve şefkat duygularını içine gömmüştür. Diğerleri gibi dans ve eğlenceye katılmaz, köşelerde düşünceye dalar. Güzel ve çekici bir kızdır; ancak süslenmez. Sadeliği ile Pertev'in daha çok ilgisini çeker; ve onun gönlünde yücelir. Pertev'e göre, Müjgân karşısında Süheylâ, iç güzelliğinden yoksun, sadece bir dişidir. Onun yanında kirlenmekten kurtulduğuna sevinerek tekrar Müjgân'a döner ve onula evlenir. Ayrıca Müjgân, yumuşak huylu, namus ve onuruna düşkün, hiçbir olumsuz tutum ve davranışı olmayan kusursuz, idealleştirilmiş bir tip oluşuyla erkeklerin evliliğe layık gördükleri bir kız örneğidir.

Servet-i Fünun romanlarında kadınlar hak ettikleri değere ancak evlenerek yükselebilirler. Erkekler hafif kadınlarla gönül eğlendirme hakkına sahiptir; fakat

gönül huzuru bulmak istedikleri bir zaman gelince üstün meziyetli, iradeli kızlar ararlar.

b) Zevk- Fikir Birliği-Dostluk

İslâm hukukunda evlenmenin şahsî hükümleri, karının kocaya karşı kocanın da kariya karşı sorumlulukları ve ödevleri şeklinde açık ve kesin olarak belirlenmiştir. “*Koca karısının şahsı üzerinde geniş bir takım yetkilere sahip olmasına rağmen, ona iyi muamele etmekle mükelleftir. Bu sadece bir tavsiye olmayıp Kur’an’ın emridir.*”¹⁸² Karının ödevleri de “*kocaya itaat, kocaya sadakat, müşterek ikametgâhta birlikte oturma*”¹⁸³ gibi sıralanabilir.

Servet-i Fünun romanlarında iki farklı erkek tipiyle karşılaşırız: İlki geleneksel zihniyetle yetişmiş kocalardır. Bunlar, kadına iyi muamele etmek bir tarafa, onu insan yerine bile koymayıp sürekli aşağılayan ve ezen ataerkil Türk erkeği tipidir. İkincisi ise kendilerinden daha fazla insanî muamele beklenen fakat eşlerini daha çok ihmal eden modern erkek tipleridir.

Eylül’de aralarında fikir birliği, dostluk, ortak zevk bulunmayan eşlerin sağlam temellere dayanan bir evlilik kuramayacağı tezi savunulmaktadır. Suad ile Süreyya’nın evliliği de ortak zevk ve dostça paylaşımlardan uzaktır. Suad’ı aralarındaki zevk ortaklığı Necib’e yakınlaştırır; o, aradığı sıcaklığı, arkadaşlığı, dostluğu Necib’de bulur. Romanda Beyefendi ile Hanımefendinin evliliği de ortak paylaşım, sevgi, saygı ve heyecandan yoksundur. Hanımefendi evliliğinde psikolojik şiddete maruz kalmasına rağmen her türlü haksızlığa yettiği kültür ve biraz da yaratılışı gereği sesiz kalır. Onun çaresizliği kabullenışı, modern kültürün yetiştirdiği Suad’da haksızlığa karşı koyma hissi uyandırır. Romanda Hacer ile kocası Fatin’in evlilikleri de eleştirilir. Hacer, dış güzellik yönüyle Suad’dan daha çekici bir kadındır. Fakat ruh güzelliği bakımından Suad’la boy ölçüşemez. Fatin’le babası istediği için evlenmiş; kocasını hiç sevmemiştir. Sevgisizliği onu köşkün önünden geçen erkeklerle ilgili hayallere sürükler. Kocas da onu sevmemektedir. Dahası kocasının silik kişiliği, menfaatçiliği, onursuzca babasına yaranması genç kadında tiksinti uyandırır. Servet-i Fünun romanlarının mutlu çift sayısı biri, ikiyi geçmez. İster

¹⁸² Ayrıntılı bilgi için bkz. Cin, age., s. 176.

¹⁸³ age., s. 187.

anlaşarak evlenmiş olsun ister görücü usulüyle çiftler birbirlerini sevm zler. Bunun doğal sonucu olara da ortak bir zevki, dostluğu paylaşamazlar.

c) Maddiyat

Evlilik, iki kişinin birbirlerinde beğendikleri özellikler ile kendi özellikleri arasında denge kurup kuramayacaklarını gözeterek bir ömrü beraber yaşamaya karar vermeleri şeklinde tanımlanabilir. Bu tanım aynı zamanda yeni bir başlangıç anlamına gelmektedir. Bundan sonraki hayatın birlikte sorunsuz sürdürülebilmesi, iki tarafın da kişisel özelliklerinden gerektiğinde fedak rlıkta bulunmalarına ve birbirlerinin kişisel özelliklerine saygı göstererek mümkün olduğunca ortak değerlerini paylaşmalarına bağlıdır. Bu, ailede bencilliğin yerini “*biz*” anlayışının almasını sağlayacaktır. Servet-i Fünun romanlarının bir ikisini hariç tutarsak hepsinde maddiyatın egemen bir g    olarak kişilerin yaşamına hükmettiğini söyleyebiliriz.

Bu doğrultuda *Aşk-ı Memnu* romanını incelediğimizde duygu ve maddiyat  atışması, başka bir deyişle i  ile dış dünya uyuşmazlığını en yoğun yaşayan kişinin Bihter olduğunu görürüz. O da Adnan Bey de evlilik olgunluğuna yaşça ve ruhen sahip olmakla birlikte kendi irade ve akılları ile hareket edip karar verebilecek konumdadır. Dolayısıyla evliliğin getireceği sorumlulukların ve evlendikten sonra nasıl bir değer paylaşımı yaşayacaklarının bilincindedirler. Ancak her ikisi de evlilik kararı verirken enine boyuna düşünmeyerek sadece “*ben*” demeleri yüzünden hırslarının kurbanı olurlar. Bencillikleri geleceği görmelerine engel olur ve paylaşımı ifade eden “*biz*” kavramı yaşamlarında hiç yer etmez.

Evlilik kararı verirken maddiyatı en üst değer sayan Bihter, ne Adnan Bey’in elli senesinden ne de çocuklardan korkmayıp bunları teferruat sayar. O, kendine sunulan parlak gelecek vaadiyle öylesine hırslanır ki âdetâ k r olur; dolayısıyla hayata yön veren şeylerin teferruatlarda gizli olduğunu önceden görmez. Esasında onu evlilik kararına iten bazı sebepler vardır. Yirmi iki yaşına gelmesine rağmen iyi bir kısmeti çıkmamıştır, annesinin kötü şöhretine bakılırsa çıkacağı da yoktur. Bu durumda ona parlak bir gelecek vaat eden Adnan Bey, kaçırılmayacak bir fırsattır. İşte bu duygularla Bihter, ge   kızlık hülyalarını ölçüp tartmadan, yani kendi duygularını hiç sorgulamadan yanlış bir karar verir, ama yanlış hesabın faturası ağır olur.

Bihter, maddî açıdan olduğu kadar, kendisine göre ilerlemiş yaşına rağmen “zarif, en seçkin bir ortamdan olan, birçok yükselme olasılıklarına aday” (s.28) bulduğu özellikleriyle mükemmel koca adayı Adnan Bey’le evlenmekle, düşlediği hayatın bütün imkânlarından yararlanmayı umar. Adnan Bey’le evlenmek “Boğaziçi’nin en büyük yalılarında biri”(s.30), “O büyük yalının tek kadın egemeni olmak” (s.29), “yoksul evceğiz” den (s.31) kurtulmak ve üzerine serpilen “kumaşlar, danteller, mücevherler, inciler”(s.30) demektir.

Bihter ile evlenmeyi düşünen yaşlı Adnan Bey ise bir genç kızı, parayla çok kolay elde edebileceğinin bilinci ile sahip olma hırsına kapılır. Başından bir evlilik tecrübesi geçmiş, kültürlü ve olgun bir beyefendi diye tanıtılan bu adam, ikinci kez evlenmeyi düşünürken, gönlünü eğlendirmek yerine, biraz akılcı ve öngörülü hareket edebilseydi, kuşkusuz aralarındaki yaş farkının sorun oluşturabileceğini bir an olsun düşünebilecekti. Görüleceği üzere, onları bu yanlış evlilik kararına götüren şey, birbirlerinin önceledikleri özellikleriyle yetinebileceklerini sanmaları ve evlilik olgusunun bir ömrü feda etmeyi gerektirecek kadar uzun bir süreyi kapsayacağını kestirememiş olmalarıdır.

Kırık Hayatlar’da Firdevs Hanım yeniden Sahire Hanım, Bihter ise, farklı yönleri olmakla birlikte, Neyyir ve Nebile kimliğiyle okur karşısına çıkar. Hiçbir ahlâkî değer kaygısı gütmeyen bu tiplerin yaşamı da para ve fuhuş üzerine kuruludur. Tüm çirkin davranışlarına rağmen, istedikleri sınıftan kendilerine parlak yaşam imkânlarını sağlayacak zengin koca bulmayı başarmış ve namuslu sayılan aileler arasına girebilmişlerdir.

Romanların çoğunda kadın-erkek herkes parayı çok önemser. Para bir anlamda özgürlük demektir. Parasızlık, Ahmet Cemil’in hülyalarının önünde bir engel oluşturur. Onun elde edemediği başarıyı, *Menekşe* romanında Hüseyin Bülent gösterir. Hüseyin Bülent de önce çok sıkıntı çeker, ancak ünlü bir romancı olduğunda ise erişilmez bir aşkın eksikliğini duyar ve onu aramayı görev edinir. Para Ömer Behiç, Bekir Servet, Süreyya ve Necib gibi kişiler için ise bir eğlence aracıdır. Dahası romanlardaki bazı erkeklerin kumar ve eğlence düşkünlüğü eşlerini fuhşa yöneltir. Kadınlar için de, bir geçim kaygısı olan para, sahip olunduktan sonra anlamını yitiren bir nesneye dönüşür. Özellikle *Sefile* romanında, alkolik İhsan Bey’in metresi Mazlume’nin bu adamın ilgisizliğine dayanamayarak tekrar fuhşa yönelmesi, her ne kadar kendisine sahip çıkılmaması ve güven verilmemesiyle ilgili olsa da Mazlume’nin zayıflığı da gözden kaçmaz. Yazar, bu kızın mücadele edip bu evde

tutunmasının yollarını aratmak ya da daha fazla sabretmesini sağlamak yerine, onu bir gurur ve kendine güvenle tekrar sokaklara para kazanmaya ve biraz da bilinçli olarak gönül eğlendirmeye sevk etmiştir. Mazlume'nin düşüşüne İhsan Bey'in sebep olduğu düşünüldüğünde başta namuslu kalmak için onca direnen bu kızcağızın, hayat karşısında bu denli fevri olması ve feministçe davranması, kişiliğine ters düşmektedir.

C. Uyumsuz Evlilikler

Mezheplerde farklılık olmakla birlikte İslâm hukuku, evlilikte bazı konularda denklikten yana tavır almıştır: Dinde (İslâm olmada) eşitlik, meslek bakımından denklik (Burada kefaet kocanın mesleği ile kadının babasının mesleği arasında aranır.), dindarlıkta ve iyi ahlâk sahibi olmada denklik, servette veya malda eşitlik gibi.¹⁸⁴ Servet-i Fünun romanlarında ise eşler arasında uyumsuzluk kültür ve eğitim farkı, yaş farkı, sınıf farkı ve maddî dengesizlik olarak göze çarpmaktadır.

a) *Kültür Farkı (Eğitim Farkı)*

Eşler arasında kültür farkının gözetilmesi, erkeklerin eğitim seviyesinin yükselmesi ve saygın bir meslek edinmeleri ile başlamıştır. Eğitim düzeyi yüksek bir erkeğin karşısında eğitimsiz bir kadının daha az saygınlık görerek aşağılanıp horlanacağı muhakkaktır. Servet-i Funun döneminde kadınların biraz okuma yazma, yarım yamalak yabancı dil ve dikiş nakış bilmeleri, onlara az çok saygınlık kazandı; günümüz kadını ise yüksek eğitim görerek özgürlüğünü ekonomik yönden de kazanmayı tercih etmektedir. Ancak aradan geçen onca zamana ve reforma rağmen Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde bütün kadınların gerçek anlamda eğitim-öğretim hakkına sahip olduklarını söylemek ne yazık ki mümkün değildir. Bölgesel gelişmişlik düzeyi kadınların çoğunu bu haktan mahrum bırakmaktadır. Konunun başka bir boyutu da, eğitim gören ve meslek edinen kadınların hepsinin istedikleri değeri ve saygıyı gerek iş hayatında gerekse aile hayatında görüp göremedikleridir ki bu, tartışmaya açık bir konudur.

Şemsettin Sami, bir kadının pot kırmaktan ve bozuk konuşmaktan sosyal bilimlerden haberdar olmasıyla kurtulabileceğini; bu bilimlerden yoksun olan bir

¹⁸⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Cin , age., s. 161-164.

kadının görevlerini hakkıyla yerine getiremeyeceği gibi, bilgili bir adamın eşi olmaya da layık olamayacağını söyler. Böyle eşlerin arasında sohbet ve muhabbet söz konusu olamayacağından, kocanın karısına hürmet ve saygısından da bahsedilemez.¹⁸⁵

Kırık Hayatlar'da Vedide ile doktor kocası Ömer Behiç arasında eğitim farkı belirgindir. Vedide ara sıra bu farktan kaynaklanan cahilliklerinden utanır (s.70). *Mai ve Siyah*'ta Vehbi Bey eşi İkbâl'i kendi kültür seviyesinde görmeyip sürekli horlar. *Son Yıldız* romanında bir paşa kızının bir garsona kaçması küçümsenir. Aşk için bile olsa evlilikte sınıf farkı ve güç dengesi önemsenir. *Aşk-ı Memnu*'da "Melih Bey takımı"yla "Adnan Bey yalısında" paylaşılan maddî kültür ortaklığı; onlar sadece mizaçları yönüyle birbirlerinden ayrılırlar.

b) Yaş Farkı

Halit Ziya tüm romanlarında önem derecesi değişmekle birlikte sağlıklı bir toplumun oluşabilmesi için ailenin sağlam temeller üzerine inşa edilmesinin gereğine değinir. Karı-koca adaylarının yaşı, sağlam bir temel atılabilmesinde önemi ihmal edilemeyecek unsurlardan biridir. Toplumu oluşturan en küçük birim olan aileyi kuracak kadın ve erkeğin, böyle önemli ve sürekliliği isteyen birlikteliğe karar verirken ve başlarken yeterli olgunluk düzeyinde olmaları gerekir. Yeterli olgunluk düzeyinden anlatılmak istenen; fiziksel ve psikolojik olgunluğa sahip, kendisini tanıyan, evleneceği kişiyi kendisinin seçebileceği ve evlenmeye karar verebileceği düzeydir.

Yazar, *Aşk-ı Memnu*'da Bihter'in felaketini hazırlayan nedenlerin başında onun yaşça dengesizliğe dayanan bir evlilik yapmış olmasını gösterir. Bu durumda, "Eğer aralarında yaş farkı olmasaydı mutlu olabilirler miydi?" diye düşünmeden edemiyoruz.¹⁸⁶ Şöyle ki evlilikte yaşça dengenin sağlanmasını, önemli bir gereklilik kabul edecek olursak bu dengeyi kurmuş bütün evliliklerin mutlu bir şekilde devam etmesini beklememiz gerekir. Toplumlarda yapılan evliliklere baktığımızda, çoğunlukla yaşça denge sağlandığını görmekteyiz. Boşanmalarda ise, buna bağlı olarak yaş farkının bahane edildiğine fazla şahit olmuyoruz. Eğer yaşça dengeye dayanan evliliklerin hep mutlu ve olumlu yaşanması söz konusu olsaydı tabii ki ayrılıklar olmazdı. Yaşça dengenin yanında, evliliklerin sürdürülebilmesi için başka

¹⁸⁵ Şemsettin Sami, age., s.31.

¹⁸⁶ R.Kaplan, "Aşk-ı Memnu", *Hece Dergisi Türk Romanı Özel Sayısı*, Ank. 2002, s.550-559.

unsurların da uygunluğunun sağlanması gereklidir. Gerçi Adnan Bey, genç ama yine Bihter'in beğeni ve duygularına cevap veremeyen bir erkek olsaydı ve Behlül gibi çapkın ve kadınları baştan çıkarma konusunda yetenekli bir genç de çevrelerinde bulunsaydı, Bihter, yine kocasını aldatırdı. Yukarıdaki değerlendirmeler ve romanın dokusundan biz bu hükmü vermeye cesaret edebiliyoruz; çünkü *"bu evlenme ona, genç kızlık emellerini vermiş, ama kadınlığını aç bırakmıştır"* (s.287). Dolayısıyla Behlül'ün varlığı sadece, zaten günün birinde yaşanma ihtimali yüksek olan bir olayı çabuklaştırmıştır.

Öte yandan geç de olsa, Adnan Bey'in Behlül kadar *"genç, yakışıklı ve şen"* (s.282) olmadığını farkına varması ve bu genç adamın hayatlarında fazla olduğunu itiraf etmesi, yine evlilikte yaş farkının önemli bir etken olduğunu ispat eden bir gelişmedir.

Evlilikte yaş farkı, *Nesli Ahîr*'de yine Adnan Bey ile Bihter'in benzerleri, Süleyman Nüzhet ile yirmi iki yaşındaki Server örneği ile karşımıza çıkar. Ancak bu kez, yazar temkinlidir. İlerde doğabilecek olumsuzlukları önlemek düşüncesiyle olsa gerektir ki Süleyman Nüzhet'i sevmesine ve karşılık da bulmasına rağmen bir türlü evlendirmez. Süleyman Nüzhet'in sürekli aynanın karşısında hâlâ genç olup olmadığını anlama çabası ve artık yorulduğunun farkına varması iyi bir tespittir. O, ayrıca kadınların kendisini beğenip beğenmeyeceği konusundaki merakı ve bir de kızının olduğunu unutmama gayreti ile Adnan Bey'in ihmal ettiği gerçeklerin aslında küçümsenemeyecek ayrıntılar olduğunu görebilmiştir.

Mai ve Siyah'ta Vehbi Bey'in yaşlı babası on altı yaşında bir kızla evlenir evlenmez vücudunun yarısına felç iner. Öylece sahipsiz kalan kızcağıza Vehbi Bey musallat olur.

Son Yıldız romanında Fahri Cemal metresi Perran'dan yirmi beş yaş büyüktür. Gerçi elli yaşında dinç bir adamdır ama günün birinde Perran'ı genç bir adamın elinden alacağı endişesiyle için için kıvrınmaktadır. Genç erkeklere bu yüzden düşmandır ve onları Perran'ın etrafında görmeye dayanamaz. Nitekim korktuğu başına gelir. Perran gençlik aşkına döner.

Yukarıdaki romanlardan, erkeklerin hem yaşlanmaktan ve aldatılmaktan korktuğu hem de genç ve güzel kızlardan bir türlü vazgeçemediği sonucu çıkmaktadır. Genç kızlar ise yaşlı erkeklere sosyal konumları ve maddî güçleri nedeniyle ilgi gösterirler.

c) Sınıf Farkı

Sınıf farkı, maddî güç ve sosyal statü üstünlüğünün insanlar arasında meydana getirdiği eşitsizlik olarak tanımlanabilir. Servet-i Fünun romanlarının çoğu, maddî güç ve sosyal statü üstünlüğünü elinde bulunduran insanların yaşamını anlatmaktadır. Bunlar, İstanbul'un köklü ailelerinden oluşan bir aristokrat sınıfı olarak da tanımlanabilir. Devletin ileri gelen bürokrat ve aileden zengin olan bu kesimi *Asrî Aileler* alt başlığı altında değerlendirilmiştir. Burada ise bu kesime mensup insanların evliliğinde, bulundukları konumun nasıl bir etkiye sahip olduğu üzerinde durulacaktır.

Nesl-i Ahîr'de İstanbul'un yüksek tabakasını oluşturan bir sınıfın varlığı göze çarpmaktadır. Bunlar, çoğunlukla devlet teşkilatında yer alan memur, asker ve onların yakınlarıdır. Romanda kişiler tanıtılırken mensup oldukları sınıfa özellikle vurgu yapılır. Bunlardan Süleyman Nüzhet ve Şakir İstanbul'un saygın ve köklü ailelerine mensupturlar. Yükselmek için bazı kirli vasıtalarından yararlanmakta sakınca görmeyen Cenap Molla ailesinden Şakir, hafiye teşkilatında güçlü bir konumda bulunan Gıyas Bey'in kız kardeşi ile evlenir. Gıyas Bey aracılığı ile tanıştığı devrin ileri gelen paşalarından Şeyda Bey vasıtasıyla istediği memuriyeti elde eder. Kız kardeşi (Süleyman Nüzhet'in eski sevgilisi) Suad ise Şeyda Bey'le evlenir. *Karanfil ve Yasemin*'de de benzer şekilde İstanbul'un köklü ailelerinin yaşamı ele alınır. Aşk ve evlilik ilişkileri aynı sosyal konum ve sınıf arasında yaşanır.

Dönemin millî kültür ve değer kaybına uğrayan ailelerinin hayatını ve sınıfını en açık yansıtan romanlar *Aşk-ı Memnu* ve *Kırık Hayatlar*'dır. *Aşk-ı Memnu*'da “Adnan Bey yalısı” ve “Melih Bey takımı”na henüz romanın başında vurgu yapılarak bulundukları sınıfa dikkat çekilir. Aristokrat ve kibar bir sınıfın örneği “Melih Bey takımı”nın çok köklü bir geçmişi yoktur. *Kırık Hayatlar*'da ise “Melih Bey takımı”nı aratmayan “Veli Bey ailesi” vardır. “Onların sosyal durumu ve yeri aristokrat sınıfına bağlı olmakla birlikte ahlâk durumu ve yeri belirli değildir.” (s.198) Aslında “ailenin temel yapısı bütünüyle balçıktan oluşmuş çürük bir çöplüktür.” (s.199) İşte bu tanım, Servet-i Fünun romanlarındaki aristokrat sınıfın aile yapısını özetlemeye yeterlidir, nitekim bu sınıfa dahil olup da millî veyahut manevî bir değere sahip kimse yoktur. Dolayısıyla evlenirken de sınıf farkı gözetilir ve maddî çıkar her şeyin üstünde tutulur. Dönemin tüm romanlarında evlenilecek kişilerde aranan özellikler, standarttır. Nitekim “herkesten başka” özellik taşıyan, “kimseye benzemeyen”, “ince bir şiir zevkiyle ruh inceliği kazanmış” kimseler de

ancak bu çevrede yetişebilmektedir. *Mai ve Siyah*'taki Ahmet Cemil, bu çevrenin dışındadır. Gerçi öğrenim görme imkânı ona Hüseyin Nazmi'yle arkadaşlık imkânı vermiş, arkadaşının köşküne rahatça girip çıkabilmiştir; ama hepsi o kadar. Sınıf farkı aralarındaki duvarların yıkılmasına yetmemiştir.

ç) Maddî Dengesizlik

Eşler arasındaki maddî uyumsuzluk *Mai ve Siyah*'ta iki şahsın evlenmesinde söz konusu edilir: Kibirli Vehbi Bey, zenginliğiyle eşini horlamakla kalmaz, onun ailesini de küçümser. Ahmet Cemil'in de zengin arkadaşının kardeşi Lamia'ya hayal dünyasında beslediği aşk, maddî sınırların aşıl原因aması sonucu gün yüzüne çıkamaz.

Nesl-i Ahîr'de de İrfan ile Azra'nın evlenmesine engel teşkil eden unsurların başında maddiyat gösterilir; ancak yoksulluğu sorun eden Azra ve babası değil; onurunu her şeyin üstünde tutan müzik hocası İrfan'dır. İrfan kızın babasından teklif aldığı ve her yönüyle sayılıp sevildiğini bildiği halde duygularını bu aile ile paylaşmaz. O, bu realist tutumuyla romantik ve hayalci Ahmet Cemil ile zıt düşer. Halbuki Ahmet Cemil, arkadaşı Hüseyin Nazmi'den böyle bir teklif alabilseydi beklide hayata tutunabilecekti. Uğradıkları aile trajedileriyle ortak bir kader yolunda yürüyen bu iki gençten romantik Ahmet Cemil, umutları tükenince boynu bükük bir öksüz gibi ülkeden kaçmaya karar verirken realist İrfan, hayatla tüm bağlarını keserek bu dünyayı terk etmeyi yeğler.

Halit Ziya'nın zengin-yoksul zıtlığını konu edinen romanlarından biri de *Ferdi ve Şürekası*'dır. Burada para hükmeden gücü; yoksulluk da çoğu kez zayıf kalmaya mahkum aşkı ifade etmektedir. Ancak her zaman olduğu gibi yine bu iki kavram tek başına insanı mutlu etmeye yetmez. Nitekim şartlar ne olursa olsun sevginin parayla satın alınamayacağı ve gerçek aşkın savunulmasının gereği, trajik bir sonla vurgulanır.

Aralarında maddî dengesizlik bulunsa da iyi yetişmiş, erdemli bir kızın, soylu ve güçlü bir ailesi olmasa da geleceği parlak bir gençle evlenebileceği *Böğürtlen* romanının tezini oluşturur. Aralarındaki farka rağmen kendisini ısrarla isteyen Pertev'e Müjgân, “Ben kimim ve neyim ki bana bu kadar önem veriyorsunuz ve ilgi gösteriyorsunuz?” (s.76) diye sorar. Nitekim herkesin maddiyatı en üstün değer saydığı bir çevrede, ruh güzelliğine değer verilmesini inandırıcı bulmamaktadır.

Ç. Yasak Aşk

a) Kadın Sadakati ve Sadakatsizliği

Ortaylı, bütün geleneksel toplumlarda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da evlilik dışı ilişkiler ve nesebi gayr-ı sahih çocuk doğurmak gibi olayların tepkiyle karşılandığını ifade eder. Namus sözünün Yunanca *nomos*'tan geldiğini hatırlatarak toplumların bu konudaki ortak tutumunu gösterir. “İslâm hukukuna göre, zina yaptığı sabit kadının, eski İbrânî hukukundan geçen bir hükümle, taşlanmasına *recm* deniliyor. Ancak daha ilk dönemde bu cezanın uygulanmasını âdeta imkânsız hale getiren hükümler göze çarpıyor. Zinanın subutu için dört erkek şahit gerekiyordu. Kocasının zina isnadında bulunduğu kadın, yemin ve inkâr yoluna sapsa bu ceza uygulanamaz.¹⁸⁷ Bu hüküm Osmanlı hukukunda kabul edilmiş, kadı'lar genellikle zinanın subut ettiği hükmüne varamamışlardır. Mahalli uygunsuz ilişki kuran insanının evine baskın yapıp onları teşhir alayla mahalleye getirdiklerinde verilen hüküm 'zina isnadı' şeklindedir ve kürek ve hapis cezaları verilmiştir.” “(...) *Recm* cezası Osmanlı tarihinde bir kere verilmiş ve uygulanmış; ancak hoş karşılanmadığından tekrarlanmamıştır.¹⁸⁸ (...) Babasız çocuk doğuran veya nikâhsız yaşayan kadınlar toplumca hoş karşılanmamış, şehrin asayiş âmirinin gözetimine bırakılmışlardı.”¹⁸⁹

Kadın ahlâkının eğitimle düzelebileceğini savunan Şemsettin Sami, insanlık tarihi boyunca kadınlara sürekli haksızlık yapıldığını, oysa kadınların da erkekler gibi bir insan olduğunun unutulmamasını ve her iki cinsin de birbirine ihtiyacı olduğundan kadın-erkek arasında eşitliğin sağlanmasını ister.(...) *İnsan türünün tarihi gözden geçirilirse, kadınlar tarafından meydana getirilmiş bir takım bozukluklar görünür; fakat onların yanında erkekler tarafından işlenmiş nice zulümler, nice kötülükler, nice vahşice hareketlere tesadüf olunur. Erkeklerin hep bu kabahatlerini görmeyip de, dünya yaratılalıdan beri birkaç kadının yaptığı bozukluklarla genelde kadınları itham etmek insafın dışındadır.*¹⁹⁰

¹⁸⁷ Ortaylı, age., s. 68. Kaynak: *Kur'an-ı Kerim*, Nur Suresi: Zina edenlere müminlerin önünde 100 sopa vurulmasını emreder. İffetli kadınlara zina isnat edip dört şahit getirmeyene ise 80 sopa ve şahitlikten men cezası emreder. Ama kadın ya da erkek eşinin yalancı olduğuna Allah'ı dört kere şahit gösterip yemin eder ve beşincisinde “yalan söyledim takdirde Allah'ın lâneti üzerime olsun derse” cezadan kurtulacaktır.

¹⁸⁸ age., s.68.

¹⁸⁹ age., s.69.

¹⁹⁰ Şemsettin Sami, age. , s.15 .

Servet-i Fünun romanlarında aşk konusunun fazlaca yer alması ve bu aşkın yaşanış biçimi, kadının toplumdaki yerini tartışmaya açmıştır. Yazarlara göre en büyük sorun, kadının yüzyıllarca sosyal hayattan dışlanması ve kafes arkasına kapatılmasıdır. 19. yüz yılın sonunda neredeyse tüm yazarlar, özellikle roman türüyle kadın haklarını gerek üstü kapalı bir şekilde gerekse doğrudan roman kişileri aracılığı ile dile getirmişlerdir.

Yine bu dönem romanları incelendiğinde evli bekâr birçok kadının nikâhsız birlikteliğe olumlu baktığı; hatta yazarların evlilik öncesi flört etmeyi özendirdiği görülür. Üstelik bu, mutlu bir evliliğin temellerinin sağlam bir şekilde atılabilmesi için gerekli görülmüştür. Ancak yine bu yazarlarca flört ederek evlenen kişilerin de gerçek mutluluğu bulamadığı; hatta çoğunun evlilik hayallerinin yıkıldığı ortaya konulmuştur. Roman kişileri gibi Avrupa'yı batılı romancıların eserleriyle tanımaya çalışan ve hayata okudukları romanların etkisiyle bakan yazarlar, ara sıra kadın-erkek ilişkileri konusunda çelişkili tutum ve davranış sergilerler. Zaten birkaç romanda kişiler tanıtılırken batılı yazarların romanlarındaki tiplere benzetilmeleri, bize yazarlarımızın ne denli Avrupa kültürüyle iç içe olduklarını göstermektedir.

Servet-i Fünun romanlarının hemen hepsinde bir sadakatsizlik söz konusudur. Bunlar içinde *Aşk-ı Memnu* en çok ilgi çeken olmakla diğerlerinden ayrılır. Romanın klâsik kurgusuna bakıldığında Bihter'in yaşamını sarsan üç önemli olay görürüz.¹⁹¹ Bunlar sırasıyla; evliliği, sadakatsizliği ve intiharıdır. Dolayısıyla genç kadın üç aşamadan geçmiş bulunmaktadır.

İlk bakışta Bihter, genellikle yanlış anlaşılan ve gereğinden fazla suçlanan namuslu bir kadın izlenimini verebilir. Doğrusu namuslu kalmak için geçirdiği bir mücadele dönemi söz konusu; ancak bu dönemde Bihter'in annesine benzememek adına yaşadığı ahlâksal ruh çatışması, yine onun aleyhine sonuçlanacak ruh tahlillerini içermektedir. Dolayısıyla onu masum kılan hafifletici sebepler bulmak neredeyse imkânsız görünmektedir. Genç kadın, evlilik kararı verirken sadece sahip olacağı maddî değerlere saplanıp kalmış ve böylelikle ilerde sorun yaşayabileceği ayrıntıları hiç önemsememiştir. Nitekim **nedenler sonuçları** doğurmuş ve o, uğradığı hayal kırıklığı ile mutluluğu yasak bir aşta aramaya kalkmıştır. Aslında Behlül ile ilişkisi çıkmazdadır. Tek yol birlikte kaçmaktır, belki; ama bu da cesaret gerektirir.

¹⁹¹ Bihter'in geçtiği üç aşamaya Berna Moran da *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I* adlı eserinde işaret etmiştir. İletişim Yayınları, İst. 2003, s.95.

Zaten Behlül, yaratılış itibarıyla bir kadına bağlanacak, hele evlenecek karakterde bir insan değildir. Bir senedir aile içinde yaşanan kaçamak aşktan sıkılınca yine Beyoğlu hayatına döner; buna bir de Nihal ile evlenmesi eklenir. Aslında bu evlenme planı Firdevs Hanım'ındır. Nihal'in Behlül ile evlenmesi doğabilecek felaketi önleyecek; bu durumda da kimsenin hatta kendisinin bile rahatı kaçmayacaktır. Fakat Bihter, bu evliliğe şiddetle karşı çıkar; kıskançlıktan çılgına döner; gözü hiçbir şeyi görmeyen genç kadın, bu evliliği engellemek için itirafı bile göze alır. Evliliği önleme çabası, tüm saklananları ortaya çıkarır. Nitekim genç kadın köşeye sıkışır; insan içine çıkacak yüzü kendinde bulamayarak, sığınacak bir baba ocağının da olmaması nedeniyle intihar etmekten başka bir kaçış yolu bulamaz. Hem bu yapacağı son şey de bir işe yarayacak; yüreğinde biriken hıncın öcünü Behlül'den ve annesinden almış olacaktır. Böylece **üçüncü aşama** da, bıkıldığını ve terk edildiğini anlayan Bihter'in intikam hırsıyla her şeyi yıkıp sahneden çekilmesiyle sonlanır.

Görüldüğü üzere Bihter, üç aşamadan geçerken aklı ve iradesiyle hareket eden yetişkin bir insan konumundadır. Her ne kadar hafifletici sebepleri var gibi görünse de gerçekte, lehine sonuçlanacak herhangi bir olumlu hal ve unsurdan mahrum olması sebebiyle masum görülmemektedir. Kaldı ki Göksu gezintisinden döndükleri gece, kendi kendine verdiği ruh savaşında, başlangıçta elde ettikleriyle artık yetinemediğini ve sevgi ihtiyacı içinde çırpındığını şöyle itiraf ediyordu:

“İşte şimdi bu tantanalı odanın zenginlikleri içinde siyah mermerlerle örtülmüş mezarda diri diri gömülü gibiydi. Soluk alamıyor, boğuluyordu. Bu mezardan çıkmak sevmek istiyordu.” (s.159)

Onun bilinçaltında istediği her şeyi elde etme tutkusu vardır ve o elde edemediği durumlar karşısında bile yine bir şeyler düşünebilmektedir. Başka türlü intihar anında bile öç alma tutkusunu nasıl açıklayabiliriz? Halit Ziya, *Aşk-ı Memnu*'da Bihter tipiyle hayatı sorgulayan, arzu eden ve isteklerinin peşinde erkekler kadar özgür koşabilen bir kadın tipini edebiyatımıza kazandırmıştır. Böylece kadın hakları, kadın-erkek eşitliği Servet-i Fünun romanlarında dönemin güncel bir konusu olarak yerini bulmuştur. Halit Ziya kadın haklarına üstü kapalı bir şekilde ve yeri geldikçe değinmişken onu izleyen Mehmet Rauf açıkça bu konunun savunucusu olmuştur.

Behlül'e gelince, onun erkek olması suçsuz olduğunu göstermez. Kaldı ki Halit Ziya onu tanıtırken *“Bu adamın ahlâk kimliği nasıldı?”* (s.83) diye sormak gereğini duyar. Behlül, öyle bir tip olarak çizilmelidir ki yaşamındaki çirkinliklere

şaşılmasın: Manevî değerlerden yoksun, eğlence düşkün, parayı büyük bir güç sayan ve iyi bir insan olmak için güzel giyinmenin başlıca koşul olduğuna inanan züppe ve asla güvenilmez bir tip. İşte, ancak böyle bir tip, aldatma olayında bile sınırları zorlamaktan çekinmeyecektir.

Aldatma olayı, insanlar üzerindeki yıkıcı etkisi değişmekle birlikte, hemen tüm toplumlarda yaşanan olumsuz bir durumdur. Hatta bazı toplumlarda sıradan bir durummuş gibi algılanışı ile olayın önem derecesinin azaldığı da görülür. *Aşk-ı Memnu* romanında yaşanan aldatma olayının neden sıradan bir durum gibi değil de bu denli büyütüldüğüne bakacak olursak, olayı trajik kılan ve gözden kaçmaması gereken bir ayrıntı görürüz. O ayrıntı, ihanete sebep olan her iki kişinin de aile bireyi kabul edilmeleridir. Eğer Bihter, kocasını aile dışından biriyle aldatsaydı, olay bu denli trajik algılanmazdı; çünkü Türk gelenekleri çerçevesinde bir yeğenin yengesini baştan çıkartması, olayın kendisini daha da vahim kılmaktadır. Behlül, baba ocağı bilerek sığındığı amca evinde, affedilemez ihanetiyle hem kendi kirlenmiş hem de amcasının şerefine leke sürmüştür. Bu yönüyle onun suçu, affedilemez. Kaldı ki o, *“Böyle bir kadın böyle bir adama bağlı kalamazdı”* (s.191) diyerek suçu evliliğe yükler. Aslında bu, bir savunma mekanizmasıdır. Onun tipinde bir erkeğin kendini haklı çıkarmaya çalışması çok doğaldır. Fakat bu yasak ilişkiden sıkılmaya başlayınca Bihter’in kayıtsız koşulsuz teslimiyetinde bir basitlik bulması, arzular tükenince değerlerin sorgulanması anlamına gelmektedir. Romanın başından beri çizilen Behlül tipinden böyle bir dönüşüm yapmasını yadırgıyoruz ve burada Halit Ziya’nın bilincini seziyoruz. Bir yazar olarak o da, bu aşkı sıkıcı bulmaya başlamış ve Behlül kimliğine bürünerek yasak aşkın tüm günahını Bihter’e yüklemiştir. Yazar, bu konudaki düşüncelerini, roman kurgusu içinde Behlül aracılığıyla şöyle dile getirmiştir:

“Bir gece, kesinlikle kabul edilmeyecek bir şey olmak üzere Bihter’i sarhoş etmek istemişti. Bihter isyan edecek, adi bir kötü kadın seviyesine düşmemek için onu bu hevesini kabul etmeyecek umudundaydı. O zaman Behlül için bu kadının aşk sarhoşluğunu aramak, ona erişebilmek büyük bir mutluluk olacaktı. Ama tam tersine Bihter bunu kabul edince, onu sarhoş etmek Behlül’e iğrenç bir şey gibi göründü (...) Erkekler bir kadını sevebilmek için ona saygı duyabilmelidirler. Namusluluklarından düşen kadınlar için, en şiddetli aşklar arasında bile onlara bir aşağılaşmışlık payı ayırmaktan geri kalmazlar.” (s. 264) *“(...) Bihter bu sevişmenin aşağılık halini, ayıbını hiç duymuyor gibiydi. Ama o aşağılık hali, o ayıbı şimdi Behlül duyuyordu. Kaç kez o kollarının arasında iken birden silkinmek:*

‘— İyi ama sezinlemiyor musun ki bu aşk kirlenmiş bir şeydir!’ Demek isteğini duymuştu.” (s. 266)

Öte yandan Behlül, tüm çabasına rağmen Peyker’i ayartamamıştır. Zira genç kadın, kocasına “*hayınlık*” (s.132) etmek düşüncesiyle evlenmemiştir. Bu, onun, evliliğe karar verirken Bihter’e göre daha sağduyulu hareket ettiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Kırk Hayatlar’ın Nebile’si namuslu aileler arasında “*gelin*” sıfatını kazanır; ancak evliliği Bekir Servet ile beraberliğine engel olmaz.

Sefile romanında her ne kadar metres hayatı söz konusu olsa da kişilerin bir çatı altında yaşaması, sadakati gerekli kılmıştır. İkbâl’i seven İhsan Bey onu bir köşke yerleştirip düşmekten kurtaracağı sırada karşısına Mazlume çıkar. Bu kızıdan da etkilenen İhsan Bey, bir gece hayvanî hislerine yenilerek ona sahip olur.

Gerçi İkbâl’in önceden yaşamış olduğu bir evlilik hayatı söz konusudur. Genç kadın, bu evliliğinde aynı çatı altında kocası uyurken fuhuş işlemekten çekinmemiştir; ancak ikinci evliliğinde kendisi aldatılmaya dayanamaz. Onun ölümüyle yerine geçen Mazlume kimsesiz ve çaresizliğin etkisiyle İhsan Bey’e bağlanır. Ona olan sevgisi, ait olma ihtiyacından başka bir şey değildir. Ancak İhsan, genç kadına beklediği güven ve sevgiyi vermeyince o da gönlünü başka erkeklerle avutmaya çalışır. Bu tutum, yazarın kadınlara tanıdığı bir özgürlük olarak da algılanabilir. Mazlume, İhsan Bey doğacak çocuğun kendisinden olduğuna inanmayınca yalıdan ayrılmak zorunda kalır. Onun gibi açlık korkusuyla namusu arasında bir tercihin çatışmasına düşen bir kızın alkolik ve ilgisiz bir erkeğe tahammül edemeyerek fuhuş batağına saplanması, genç kadının kişilik özellikleriyle biraz çelişse de yazarın onun düşüşüyle toplumun bir yarası olan fuhuş hayatına dikkati çekmek istediği açıktır.

Eylül, Karanfil ve Yasemin’de kocalarının ilgisizliği kadınları yasak bir ilişkiye iter. Suad ve Pervin’in aşklarını değişik alt başlıklar altında değerlendirdiğimizden burada, *Karanfil ve Yasemin*’de yeni hayatın aile kurumunu nasıl zedelediği üzerinde duracağız. Lüks hayatın insanları eğlence ve israfı sevk etmesi, kumar ve fuhuş gibi felaketleri de beraberinde getirir. Para için genç kadınlar yaşlı erkeklerin metresi olurlar. İşin çirkinliğini eleştirenler, bu işin bari, genç erkeklerle yapılmasını tavsiye ederlerse de, genç erkeklerin kadınları zaten parasız elde ettiği vurgulanır. Romanda toplumdaki ahlâki çöküntü örnek tiplerin dedikodusu

yapılarak dile getirilmektedir. Bu tiplerden yaşlı bir müsteşardan “*tanımadığı aile, vakıf olmadığı karı-koca esrarı, hatta dahil olmadığı yatak odası yoktur*” (s.25) diye bahsedilir. Bu adam, Beyoğlu’ndaki apartmanında birlikte olduğu kadınların listesini bile tutar. Oraya götürdüğü kadınlara porno ve türlü rezil fotoğraf koleksiyonlarını seyrettirir. En son namuslu bir aile kızını metres yapmıştır. Romanda bir de, düzenli bir işte sebat edip de çalışamayan bir adamının karısını, ona buna borç istemeye göndermesinden bahsedilir. Bu işin sonunda kadıncağz, fuhşa sürüklenir.

b) Erkek Sadakati ve Sadakatsizliği

İslâm hukuku, zina fiilinin subutu durumunda ceza verirken cinsiyet ayrımı gözetmez. Bu konuda verilen hüküm tartışmaya yer vermeyecek şekilde kesindir. Buna göre “*zinâ eden kadın ve zinâ eden erkekten her birine yüz sopa*”¹⁹² vurulur. Toplumun bu bilgilere yeterince vakıf olmaması, zihinlerde zinâ suçunun cezasının yalnız kadınlara uygulanabileceği şeklinde yer etmiştir. Halbuki zinaya tevessül eden kişiler ile ilgili âyetler fazla duyulmasa da yeterince açıktır. “*Zinâ eden erkek, zinâ eden kadın veya müşrik olan bir kadından başkası ile evlenemez; zinâ eden bir kadınla da ancak zinâ eden erkek ya da müşrik olan erkek evlenebilir. Bu, müminlere haram kılınmıştır.*”¹⁹³ Aile huzurunu bozan fiili, kimin yaptığının önemini tartışmak bu durumda yersiz görünüyor. Sonuçta âdeta bir deprem etkisi yapan sadakatsizlik, ailenin temellerini sarsmakta ve yuvanın huzurunu kaçırmaktadır. Böyle bir yuvada yetişmek durumunda kalan çocukların aile modellerine (anne-baba) çok saygılı davranmalarını beklemek kanaatimizce mümkün değildir. Bu fiil *Kırık Hayatlar*’daki Ömer Behiç’in deyimiyle, “*kırık hayatlar*” yaratarak toplumun biraz daha kirlenmesine sebep olmaktadır. Oysa günümüzün özgürlük anlayışı, ceza kanunda bile zinâyı suç olmaktan çıkarmıştır.¹⁹⁴

Romanın başında namus timsali gibi tanıtılan, “*bütün aşk ve sevda emellerini evliliğine bırakan*” (s.18), çevresinde aile hayatıyla takdir gören ve sevilip sayılan Ömer Behiç’in, hasta kızı can çekişirken, bir terzi odasında, fuhuş batağına sürüklenmesi onda derin bir iç çatışma doğurur. Aslında o da Bihter gibi başta

¹⁹² Ali Özek Başkanlığında; Hayrettin Karaman, Ali Turgut, Mustafa Çağrırcı, İbrahim Kafi Dönmez, Saadettin Gümüş, **Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Açıklamalı Meâli**, (Nur Sûresi, 2.âyet) Kral Fahd Kur’ân-ı Kerîm Baskı Kurumu, (Hac ve Efka Bakanlığının denetiminde), Suudi Arabistan- Cidde, 1987, s. 349.

¹⁹³ age. (Nur Sûresi, 3.âyet)

¹⁹⁴ Yeni Türk Ceza Kanunu’nda zinanın suç olduğuna dair maddeler yer almamakla birlikte, zina sadece boşanma sebebi sayılmaktadır.

namusludur ve namuslu kalabilmek için vicdanıyla çok mücadele eder. Bütün ömründe namusa bağlılık gösteren bir aile babası olarak kalmak, etrafını dolduran o sayısız “*kırık hayatlar*”ın arasında kendi evini, kendi ailesini her türlü kötülükten korumak isterken, zaaflarına yenilerek, “*çocuklarını, eşini ve onun varlığında kutsal ne varsa onların simgesi demek olan bu kadını – acınıp ağlanılan – o kadınlara benzetecek, onu da bir tekmeyeyle yıkılıvermiş bir dünyanın yıkıntı ve kalıntılarının kenarına devirecekti*”r (s.177). Neyyir’in onu baştan çıkarması uzun sürmez. Artık kendini sefil bir yaratık seviyesinde gören genç doktor, onda yalnız “*bedensel*” (s.184-270) zevk bulur; ancak daha sonra ilişkileri bir tutkuya dönüşür.

Öte yandan Ömer Behiç, aile hayatında kadın ve erkeği ayırmaz. Ona göre “*Ah bu erkekler!*” sözünün karşılığı “*Ah bu kadınlar!*”dır. “*Karısını aldatan bir Ferruh karşısında kocasını aldatan bir Kamer vardır*” (s.61-62). Onun eşini aldatmadan önceki bu düşüncesi namusa verdiği değer ile açıklanabilir. Ayrıca o, seven kadının sadık olacağına inanır. Eğer bir kadın kocasını severse, onun tüm zulmüne, aşağılayıcı tavırlarına dayanabilir; “*ama eğer bir kez de sevmemiş bulunursa...*” (s.121) aldatmasına şaşmamalıdır. Kadınların çok yakışıklı olmadığı halde Bekir Servet’e ilgisini ise duygusal “*yol sapması*” (s.188) şeklinde bilimsel bir dille açıklama yoluna gider. Halbuki, bu, kariyerli ve paralı erkeklerin her zaman bazı kadınların ilgi odağı oldu gerçeğiyle açıklanabilir. Bekir Servet’e gelince gençliğini eğlence ile geçiren bu adam da içinde yaşadığı bataklıktan sıkılmış bir halde Müzzan ile evlenip geçmiş yaşantısına veda kararı alır.

Bir romandan ziyade büyük bir hikâye özelliği taşıyan *Menekşe* edebî değeri zayıf bir romandır. Evliliğinde aradığı heyecanı bulamayan, evli ve bir çocuk babası olan Hüseyin Bülent adlı bir roman yazarının, büyük bir aşk arzusu ile okurlarıyla mektuplaşmasını anlatmaktadır. Kırk yaşlarına gelmiş fakat gönlü uslanmamış bu yazar, nihayet aradığı özellikleri taşıyan bir kıza, bir Ermeni ailesinin evinde tesadüf eder. Kendisine Matmazel Violet diye takdim edilen Ermeni kızının sonradan Türk olduğunu öğrenir. Bir süre sonra İzmir’e gitmiş olan Violet ile mektuplaşmaya başlar. Fakat ilişkileri mektuplaşmanın ötesine geçmez. Hüseyin Bülent, çapkın bir mizacı olduğunun kendisi de farkındadır ve yaşadığı iç çatışmada, kaç yaşına gelirse gelsin kadınlardan uzak duramayacağını düşünür. Sosyetenin aşk ve eğlence hayatı içindedir. Birçok kadınla macerası olmuştur; ancak o temiz ve seviyeli bir aşk aramaktadır. Oysa çevresindeki kadınlar, kibirli, şımarık ve ruh inceliğinden yoksun “*şehvet kadınlar*” ıdır (s.57). Halbuki dünyada yaşamaya değer

olan tek güzel duygu aşktır. Pek çok kadın okurundan mektup almakta fakat onlardan biriyle evlenmeyi düşünmemektedir. İki kadınla birden evli olmak ya da eşini boşamak da istemez, eşine saygı duymaktadır; ancak eşinin iffetli, sadık ve şefkatli oluşu, onu mutlu etmeye yetmez. Esasında Hüseyin Bülent, romantik bir hayalperest kimliğiyle Mehmet Rauf'un romanlarındaki diğer erkek tiplerinden farklı değildir. O da, diğer tipler gibi, saf ve temiz, üstün karakterli bir kızın hayaliyle yaşar. Biraz musiki ve edebiyat zevki kazanmış, güzel bir kızla karşılaşınca ona hayran olmaktan kendisini alamaz. Romanın sonunda gerçek ismini açıklamayan Violet'in bir daha mektup yazmasa bile, hayaliyle bu çapkın adamın gönlünü eğleyebileceği ve diğer kadınların artık önemli olmadığı belirtilir. Bu durum, roman sanatının tipine uygunluk kavramına ters düşmektedir.

D. Evliliği Etkileyen İç Unsurlar

a) Kalıtım

Hippolyte Taine, sanatın ve sanat eserinin doğuşu ve şekillenmesini ırk, ortam/çevre ve zaman'ın belirlediğini ileri sürer. Irk'tan maksat, bir insan topluluğunun doğuştan getirdiği ruhsal ve fiziksel özellikleridir. Aynı ırktan olan insanlar, çevre koşulları ve yetiştikleri kültür nasıl olursa olsun ırk özelliklerini korumaktadırlar.¹⁹⁵ Roman sanatına tabiat bilimlerinin metodunu yani "determinizm"i uygulayan Zola ise romandaki kişilerin kaderini mizacının belirlediğine inanır. Mizacın üzerinde ise kalıtımın (irsiyet) ve çevre şartlarının etkisi büyüktür. Bu nedenledir ki Natüralistler, hür iradeyi kabul etmeyip insanın ruhî ve ahlâkî hayatından önce bunları meydana getiren fizikî durumunu incelemeye yönelmişlerdir. İnsanın fizikî hayatının incelenmesi deney ve gözlem metoduna baş vurmaya gerektirir. Bu, birtakım zarurî sebepler zincirinin birbirini zaruretle tayin ettiği anlamına gelmektedir.

Bu açıklamaları kesin doğru kabul edersek eğer Bihter, kaçınılmaz bir şekilde Firdevs Hanım'ın kızı olmaktadır, ancak bu, bizim savunduğumuz "akıl ve irade" kavramlarıyla çelişmektedir. Nitekim determinizm bir şeyin olabilmesini, diğer bir şeyin varlığına bağlamakta; bir olayı onu meydana getiren şartların bütünüyle tayin ettiğini iddia etmektedir.

¹⁹⁵ Çetışli, age., s.95-96.

Aşk-ı Memnu'da Halit Ziya'nın naturalizmi uyguladığı görülmektedir. Romanda olaylar zincirinde önemli bir halka teşkil eden aldatma olayının gerçekleşebilmesi için, inandırıcı sebepler ortaya konulması gerekir. Eşler arasındaki yaş farkına, soya çekim yasası da eklenince olay âdeta kendiliğinden gerçekleşir. Bihter zaten tüm tutum ve davranışlarıyla annesinin bir kopyası gibidir. Nitekim, irade ve akıl yerine ruhî ve ahlâkî bütün olayları birtakım zaruri sebeplerin tayin ettiğini kabul edecek olursak annesi Firdevs Hanım gibi olan kızların büyük bir olasılıkla annelerine benzeyeceğini de baştan kabul etmemiz gerekir ki, bu, çok büyük bir ön yargı ve kadın cinsine yapılacak en büyük haksızlık olur.

Bihter'i yargılamadan önce onu masum kılan hafifletici sebeplere bir bakmak gerekir. O, ilk başta aileye uyum sağlamak için büyük mücadele vermiş; çocukların sevgisini kazanmak için hayli çaba sarf etmiştir. Onlara "*annelik*" (s.29) yapmak niyetiyle bu eve gelmiş; Nihal'in sevgisini kazanabilmek için epey uğraşmıştır. Nihal ise başta yakınlık duymakta zorlansa da, sonra garip bir sezgi ile "*bu evlenmenin bütün kinini babasına yöneltmiş*" (s.101), Bihter ile arasına bir soğukluk koymamıştır. Bülent'in yatılı okula verilmesi kararını Adnan Bey, zaten evlilik öncesi almıştır. Çocukların odasının ayrılması ise Bülent'in yaşına bağlı bir gelişmedir. Ayrıca Bihter'in yalıtı kendi zevkine göre dayayıp döşemesi de, onun, evine sahip çıkma ve yerleşme uğraşından başka bir şey ile açıklanamaz.

Bihter'in yaşamında bir eksiklik olduğunun farkına varması Göksu gezisine rastlar; bu gezinti, genç kadının ruhunda kıpırdanmaya başlayan henüz adı konulmamış arayışların sorgulanmasını sağlayacak sahnelerin oluşması işlevini görür. Orada sakın bir gün geçirebilmek için perşembe seçilir. Tabiatın içinde oluşturulan dekor kişilere hareket kolaylığı sağlar. Bu atmosferde Behlül, boş durmayarak Peyker'i elde etmeye çalışır. Ensesinden öpmek için eğilirken yayılan cinsel hava, bunları seyretmekte olan Bihter'i çok etkiler. Peyker, bulundukları sınıfın ahlâk felsefesince kabalık sayılacağından, çok ileri gitmedikçe Behlül'e karşı koymak gereğini duymaz. Fakat kocasına "*hayınlık etmek*" (s.132) düşüncesiyle evlenmediğinden Bihter ile uyarı göndermek gereği duyar. Bihter, bu uyarıda kendine gönderilmiş bir ima arar:

"Acaba kendisi kocasına hainlik mi edecekti; ablası ne demek istemiş olabilirdi?"

Bihter, o günün gecesi odasında yalnız kalarak ruhunu dinler. çırılçıplak soyunarak büyük bir bunalım içinde kendini rüzgâra verir. Bu, genç kadının

doyumsuzluğunun bilinç düzeyine yansısındır. Ne demek istemişti Peyker, “Başkaları, kendisi Bihter, kocasına hayınlık yapmak maksadıyla evlenmişti, öyle mi?

Bunu yapmayacaktı, bir Firdevs Hanım’a benzemeyecekti” (s.158) Oysa “ta küçüklüğünden beri Peyker’e ‘babasına benzer’, Bihter için ‘annesine çekmiş’ derlerdi. Değil mi ki bunu söylemekte herkes ağız birliği etmişti, demek gerçekte o annesine benziyordu.” (s.158)

Görüldüğü üzere onun annesine benzememek adına yaşadığı ahlâksal ruh çatışması, ne kadar güçlü olursa olsun, aynı zamanda yine onun aleyhine sonuçlanacak ruh tahlillerini içermektedir. Aşağıdaki alıntıda da anlaşılabacağı gibi genç kadın, başta elde ettikleriyle artık yetinemediğini ve sevgi ihtiyacı içinde nasıl çırpındığını şöyle itiraf etmektedir:

“Küçük, sefil çıplak bir oda; demir bir karyola, beyaz perdeler, iki hasır iskemle... İşte yalnız bu kadarcıkla yoksul bir sevişme odası; ama sevmek, Yarabbi, sevmek istiyordu, ateşler içinde, delice bir aşkla sevecek ve mutlu olacaktı. İşte şimdi bu tantanalı odanın zenginlikleri içinde siyah mermerlerle örtülmüş mezarda diri diri gömülü gibiydi. Soluk alamıyor, boğuluyordu. Bu mezardan çıkmak sevmek istiyordu.” (s.159)

Bihter, bir taraftan da aşk arzuları içinde kıvranmakta ve bu aşkı yaşayabilmek için kendine haklı sebepler aramaktadır. Romanın başından beri hırsları peşinde koşan genç kadın, günahının bütün suçunu annesine yüklemekle savunma mekanizmasını kullanıyor olamaz mı? Nihayetinde önce maddî isteklerini elde eder; sonra da büyük bir ruhî boşluk yaşarken nasıl olursa olur Behlül’e gönlünü kaptırır:

“Sonunda Firdevs Hanım’ın kızı olmuştu. Evet, yalnız onun için gitmiş, bu adamın kollarında kirlenmiş bir kadın olmuştu. Başka bir sebep bulamıyordu. Demek onun kanında, kanının en küçük parçalarında bir şey vardı ki onu böyle sürüklemiş; sebepsiz, özürsüz Firdevs Hanım’ın kızı yapmıştı. Bütün bu günahın bu kirin sorumluluğunu annesine yöneltiyordu. Bu kadına bir düşmandı, ondan öğreniyordu, kendisini bu kadının kızı yapan alınyazısına küsüyordu.” (s.194)

Kırık Hayatlar’da Halit Ziya, Veli Bey’in soy kütüğünü dedelerine kadar uzatarak, onların gelenek halini almış ahlâkî zayıflıklarını kalıtım yasasıyla açıklar. Nitekim Saliha Hanım’ın serüvenleri unutulmadan kızları bulaştıkları çamurla etraflarını kirletmeye başlamışlardır. Öyle ki Neyyir için henüz bir çocukken

“annesinin aşıklarının biriyle başladığı” (s.200) söylenmektedir. Ayrıca romanda Ömer Behiç’in “namusluluk mayası” (s.90-98) taşıdığının tekrarlanması da boşuna değildir; genç doktor, nefis mücadelesini başarır, bu mücadelede kızının ölüm acısının önemli payı olmuştur.

E. Evliliği Etkileyen Dış Unsurlar

a) Aile Çevresinin Bireyin Yaşamına Etkisi

İncelediğimiz romanlarda, *Sefile*’deki Mazlume hariç, bireylerin hepsinin bir ailesi vardır. Yalnız yaşayan bekâr erkelerin ise ailelerinden bahsedilmez. *Sefile*’de bile, fuhuş batağı içinde bir aile düzeni oluşturulmaya çalışılmıştır. Halit Ziya’nın romanlarında aile, ya Adnan Bey yalısı’nda ve *Mai ve Siyah*’ta olduğu gibi birbirine kenetlenmiş veyahut da Melih Bey takımı’ndaki gibi fertler birbirinden uzaklaşmıştır. Tüm aile çevrelerinde özlemi duyulan şey ise bireylerin evlenerek kendi yuvalarını kurmaları isteğidir. Temelde ailelerde sorun oluşturan şey de budur. Bireyin aileden ayrılması ve kendi yuvasını kurmasıyla sorun kökten çözülecektir. Oysa bu özgürlüğe kavuşan roman kişisi parmakla gösterilecek kadar azdır.

Aile çevresinin özellikle bir genç kızın yaşamındaki yeri *Nemide* romanında açıklanır. Evlilik yaşına gelmiş bir kızın artık büyüdüğünü ve evlenmesi gerektiğini ailesinden duyması, o kıza artık evinde lokmasının büyüdüğü hissini uyandırmaktadır. Kızlar evliliğin gerekliliğine inanmışlardır; ancak kiminle ve nasıl evlenileceği büyük bir muammadır. Görücü usulüyle evlenmek kızlara aşk vaat etmediğinden cazip görülmemekte ve bir erkeğe kul olma düşüncesi itici gelmektedir.

Nesl-i Ahîr’de aile çevresinin kişilerin yaşamına daha çok olumlu yansıdığı görülmekte. Süleyman Nüzhet’in yeğeni Şefik’in evlilik hayatının düzene girmesinde babası hariç diğer fertlerin katkısı vardır. Ayrıca Süleyman Nüzhet’in kızının da yalnız ve hastalıklı ruh haline kapılmasını akrabalarıyla sık sık görüşmesi engellemiştir. Şakir’in ise siyasî ve iş hayatının gerginliğiyle eniştesi ve kayınbiraderinin yakınında huzuru kaçır; evliliğinde sorunlar baş gösterir. Süleyman Nüzhet’in bunlarla ilişkisini bitirme tavsiyesinden sonra genç adamın hayatı yoluna girer.

Bir Ölünün Defteri’nde babası ölen Vecdi halasının yanında büyür; yatılı okulda okuduğu sıralarda da hafta sonları arkadaşı Hüsam ile teyzesinin evine çıkar. Tâ ki Nigâr bir genç kız olana değin iki genç de aile sıcaklığını bu şekilde yaşamış

olurlar. Halit Ziya romanlarında benzer kişileri değişik şekillerde tekrar tekrar okur karşısına çıkarır. Bu romanda iki erkek bir kız üçlüsünü Vecdi ve kuzeni Nigâr ile Hüssam; *Nesl-i Ahîr*'de Kaşif ve kız kardeşi Ayşe, Behiç; *Mai ve Siyah*'ta Hüseyin Nazmi ve kız kardeşi arasına Ahmet Cemil'in girmesiyle sağlar. Ailesi, Ahmet Cemil'in yaşama bağlayan unsurların başında gelmektedir.

b) Evlilik yaşı

Evlenecek kişilerin belli bir olgunluk düzeyinde olması gerekir. En son kabul edilen Medenî Kanuna göre, Kanun koyucu, tarafların evlenebilmesi için evlenme yaşı olarak, üç farklı yaş öngörmüştür: 18 yaşın tamamlanması normal ergin olma yaşı; 17 yaşın ikmâli olağan hallerde evlenme yaşı olup veli ya da vasinin iznini gerektirir; 16 yaşın ikmâli olağanüstü durumlarda evlenme yaşı kabul edilip pek önemli bir sebebin varlığını ve hâkim kararını gerektirir.¹⁹⁶

Önceki Türk Medeni Kanunu'na göre bu yaş erkeklerde 17, kadınlarda 15'tir. Fevkalâde hallerde önemli bir sebep varsa hâkimin izniyle erkek 15 kadın 14 yaşında evlenebilirdi.

Evlenme rûştüne geldiği halde henüz umumî ehliyet bakımından reşit olmamış yani 18 yaşını doldurmamış olanların evlenebilmeleri için ayrıca kanunî mümessillerin (velî veya vasîlerin) rızası şarttır.¹⁹⁷ Osmanlı'da da uygulama benzer şekildedir.¹⁹⁸

Küçük yaşta evlenen kimseler her şeyden önce ekonomik bağımsızlıklarını kazanmamış oldukları için ailelerine bağımlı olmak durumundadır. Hayat tecrübesinden yoksundurlar ve kişilikleri yeterince olgunlaşmamıştır. Bu sebepten Halit Ziya, roman kişilerine yeri geldikçe bu konularda birkaç söz söyler.

Kırık Hayatlar'da Ömer Behiç gibi öğrenim görmüş kişileri dışarıda tutarsak evlilik yaşının cinsiyete bakılmaksızın ortalama on altı-yirmi iki arasında değiştiğini söyleyebiliriz. Toplumun “mürüvvet” görme beklentisi ile evliliğe heveslenmesini Ömer Behiç, bir “tehlike ve hastalık” (s.111) sayar. Ona göre bir gencin “adam” edilmeden “sünnet edilir, okula başlatılır gibi” evlendirilmesi toplumu felâkete sürüklemektedir. Aile sorumluluğunu yaş itibarıyla üstlenememiş kişilerin yaptığı

¹⁹⁶ Öztan, age., s.423.

¹⁹⁷ Velidedeoğlu, a.g.e., s. 210-211.

¹⁹⁸ bkz. Cin, age., s.294-295; Hüseyin Kılıç, “Hukuk-ı Aile Kararnamesi”, *Tarih ve Toplum*, C.12, S.69, 1989, S.40-41.

evliliklerin birçoğu mutsuzlukla sonuçlanmaktadır. İyi bir eğitim-öğrenimin ardından ekonomik bağımsızlığını kazanan ve belli bir olgunluk seviyesine gelmiş kişilerin daha fazla sorumluluk üstlenecekleri beklenmelidir; ancak bireylerin kişilik özelliklerindeki farklılıklar da birçok yetişkin insanı evlilik sorumluluğundan uzaklaştırmaktadır. Ömer Behiç ile Bekir Servet son derece kültürlü ve yaşça iyi ve kötüyü birbirinden ayırabilecek durumdadırlar. Görünürde Ömer Behiç, ağırbaşlı, sorumluluk sahibi birisidir ve bu yönüyle evlenilecek bir erkektir. Bekir Servet ise hovarda mizacıyla evlenilebilecek bir erkek izlenimini vermemektedir. Ömer Behiç, kendi isteğiyle mutluluk hayal ederek evlenmiş; iki çocuğuyla son derece mazbut bir aile babası rolü üstlenmiştir.

Öyleyse evlilik kurumunun kutsallığına zarar vereceğini ve yaşanan kaçamağın gizli kalmayacağını az çok düşünen bu adamın hayatında her şey yolunda giderken gönül eğlendirmeye kalkmasını nasıl açıklayabiliriz? Onu fuhşa yöneltten sebebi, içinde kalan bastırılmışlık duygularının açığa çıkması olarak açıklasak bile yine de bu olayı, evlilik yaşıyla ilintilendirmek biraz zordur. Bekir Servet ise gençliğini birçok gönül macerasıyla geçirdikten sonra evlenmeye karar vermiştir. Artık yavaş yavaş ömrünü yarılarmış ve dış dünyadaki kirli ilişkilerden bıkmıştır. Ona bundan sonraki yaşamında aradığı huzuru ancak namuslu bir aile kızı verebilecektir. Ne yazık ki bu karşılaştırmadan erkekler, evlenmeden önce doyasıya hovardalık yapsınlar gibi bir anlam çıkmaktadır; işin kötüsü zaten toplumumuzda böyle bir anlayış vardır. Fakat bu iki zıt karakterli roman kişinin yaşantısına bakarak evlilik yaşına ilişkin bir sonuç çıkaramayacağımız gibi, erkeklerin evlilik öncesi doyasıya gönül eğlendirmeleri gerektiği gibi hoş olmayan bir hükme de varamayız.

Aşk-ı Memnu'da Bihter yirmi iki yaşına geldiği halde, annesinin kötü şöhreti yüzünden iyi bir kısmeti çıkmayınca Adnan Bey'i büyük bir fırsat olarak görür. Ablası Peyker de o yaşlarda evlenmiştir. Adnan Bey evlenmeye karar verdiğinde ise ergenlik dönemindeki kızı Nihal'in birkaç yıl sonra evleneceğini düşünür. Nitekim öyle de olur; Nihal yirmi iki yaşlarındaki Behlül ile evlendirilmek istenir.

İlgili bölümde görücü usulüne hoş bakılmamasının nedenleri arasında gençlere söz hakkı verilmemesinin de olduğundan bahsetmiştik. Zengin aile kızları buna şiddetle karşıdılar; ancak evlenmek mecburiyeti karşısında onlar da kaderlerine boyun bükme zorunda kalırlar. Yoksul aile kızlarının ise eleştiri şansı bile yoktur. Romanlarda onların ruhi durumları sergilenmez. Evliliklerinin nasıl sürdüğüne bakacak olursak ergenlik dönemine girince karşılarına kim çıkmışsa onlara

verildikleri izlenimini edinmek zor olmaz. Asıl önemli olan da bu kızların, evlendikten sonra hayatta yapayalnız kalışlarıdır. Ailelerinin koruyucu desteğinden mahrum kalmaları, daha fazla ezilmelerine neden olur. Bu yüzdendir ki kocalarının her cefasına koşulsuz katlanırlar. Erkeklerin alkol, dayak, sadakatsizlik, psikolojik eziyet ve dahası evin geçimini ihmal gibi olumsuz tutum ve davranışları bile kadınların yuvalarını yıkmaları için bir sebep olamaz; çünkü bir erkek ne kadar insanî değerlerden yoksun olursa olsun bir koca sıfatı taşır ve kadının ondan başka dayanağı yoktur.

Kırık Hayatlar'da Ömer Behiç'in bir türlü boşanamayan Suzidil'e; *Mai ve Siyah*'ta Ahmet Cemil'in alkolik Raci'nin eşine bakıp da kadınların fedakârlığına anlam verememeleri bu yüzdendir. Nihayetinde Ahmet Cemil'in kardeşi İkbâl de annesi ve ağabeyiyle aynı çatı altında yaşarken kocasından şiddet gördüğü halde susmuş; ağabeyinden ve annesinden destek istememiştir. Evde durum bilindiği halde susulması ise karı-koca arasına girmenin uygun olmayacağı ile değil; edilgenlik ve bastırılmışlık duygusunun bu ailenin genlerine işlemiş olmasıyla ilgilidir. Ahmet Cemil biraz daha aktif ve cesur bir erkek olabilseydi beklide Vehbi o kadarına cesaret edemeyecekti. Ahmet Cemil, kardeşinin kocasını sevdiğini düşünür; İkbâl ise hayatına giren kocası bildiği ilk erkeğe bağlılığını "sevmek" zannetmiştir. Sonuçta *Mai ve Siyah*'ta kızların evlilik yaşı on altı-on sekiz arasında değişirken; yirmi beş yaşlarında olan Ahmet Cemil de işlerini düzene koyar koymaz evlenmeyi düşler. Lamia da on altısında nişanlanır. Evlilik yaşının küçüklüğü ve evlendikten sonra bir kız için kocanın ne anlama geleceğini, Ahmet Şevki'in dile getirdiği aşağıdaki alıntı, bizim yukarıdaki açıklamamızla bire bir örtüşmesi bakımından ilginçtir:

"(...) Kim bilir şu genç kadın kimin, hangi baba ile hangi vâlidenin nazlı bir kızıdır? Pek küçük iken evlenmiş olacak, çocuğundan öyle anlaşıyor. Belki on beş-on altı yaşında... Tutmuşlar bilmediği bir adama verivermişler, 'Senin her şeyin işte bu adamdır.' demişler. Sonra ana baba ortadan kalkmış, dünyada bu adamdan başka kimse kalmamış. Bir ay ya mesut olmuş ya olmamış, kocası içmeye başlamış, nihayet bir akşam o da küçücük bir çocukla yalnız kalmış." (s.107-108)

Nesl-i Ahîr'de Süleyman Nüzhet, yirmi bir yaşındaki ekonomik bağımsızlığını kazanmış yeğeni Şefik'in evliliğini erken bulur. Ancak, daha sonraları Şefik'in olgunlaşmaya başlaması ve eşine sahip çıkmayı öğrenmesiyle düşüncesi değişir. Ayrıca diğer kişiler de küçük yaşta evlendirilir. Yirmi iki yaşında olan Server,

evlenmekte geç kalmış bir kız olarak tanıtılır. *Nemide* romanında Nail, yirmi üç yaşında ihtisasını tamamlamış bir doktor olarak evliliğe hazır bir delikanlıdır.

İncelediğimiz romanlarda iş sahibi olduktan sonra, belli bir yaş ve olgunluğa erişip öyle evlenilmesi gereğini savunan tipler, memlekette uygun görülen evlenme yaşını biraz geçmiştirler. Kızların yaşı, on beş-on altıdan yirmi ikiye yükselmiştir. Bunlar, zenginlerin öğrenim görmüş kızlarıdır. Kızlar *Nesl-i Ahîr*'deki Azra gibi öğrenimini tamamladıktan sonra (orta okul), bir iki yıl da aile çevresinde görgülerini genişletirler. O dönemde kadının çalışması söz konusu olmadığından bir kızın evlenip evinin hanımı olması en tabîi bir durumdur ve sosyal düzeni sağlayan bir gerekliliktir. Erkekler ise yirmi beş yaşın üzerine çıkınca evlenmeyi düşünürler. Yirmi beş ve otuzuna geldiği halde gönüllerine uygun birini bulup evlenemeyenler de vardır: *Eylül*'de Necip (30), *Son Yıldız*'da Necdet Bâhir (25), Halil Nuri (25), Fuad İlhami (31), *Genç Kız Kalbi*'nde Abdi (25), Behiç Bey (26) ilerleyen yaşlarına rağmen hâlâ bekârdırlar.

c) Arkadaş Çevresi

Servet-i Fünun romanlarında daha çok maddî çıkar ve eğlence hayatının birleştiği noktalarda arkadaşlık kavramından bahsedilebilir. Dostluk anlamında bir paylaşım söz konusu değildir. Sadece birkaç romanda arkadaşın kişi hayatında önemli bir yer tuttuğu görülür. Bunlar içerisinde *Mai ve Siyah*'ta Ahmet Cemil ile Hüseyin Nazmi'nin arkadaşlığı en dikkati çekenidir. İki genç arasındaki arkadaşlık okul sıralarında başlamış olup gençler, her konuda ortak fikir ve zevkte birleşmiştir. Öyle samimidirler ki aralarından su sızmaz; yedikleri içtikleri ayrı gitmez. Ahmet Cemil, arkadaşının evine sıkılmadan gidip gelmektedir. Fakat iki genç arasındaki maddî dengesizlik tek taraflı olarak Ahmet Cemil cephesinden hissedilir ve dile getirilir. Gerçek şudur ki Ahmet Cemil, arkadaşını kendinden şanslı görmekte ve onu farkında olmadan kıskanmaktadır. Hüseyin Nazmi, servet ve haysiyet sahibi bir babanın oğludur ve geçim endişesiyle “*saadet revnakıyla parlayan alnını elem çizgileriyle bozmayacak*” (s.69) tır. Oysa Ahmet Cemil babasının vakitsiz ölümüyle hayatın yükü altında ezilmeye mahkûm olur.

İnsanlar arasındaki maddî dengesizlik ve sınıf farkının evlilikte çok önemli olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. Ancak pek üzerinde durulmasa da arkadaşlık ilişkilerinde de bu fark kendini gösterir. Hatta ailevî sorun ve kişisel sıkıntı

yaşayanlarla sorunsuz kişiler yakın ve uzun süreli arkadaşlıklar kuramaz. Bu durum, komşuluk ilişkilerine değin böyledir. Genellikle benzer kaderleri paylaşan insanların yakın arkadaşlık kurduğu söylenebilir. Dolayısıyla henüz eğitimini bile bitirmeden çalışmak zorunda kalan Ahmet Cemil'in Hüseyin Nazmi ile arkadaşlığı, ailevî sıkıntıların belirmesiyle yavaş yavaş bir ayrılığın başladığını duyurur. Bu yüzdendir ki Ahmet Cemil, her zaman arkadaşının kapısını rahatça çalarken dertleşme ihtiyacıyla gittiği gün, para isteyeceğini düşünecekler diye çekinmiştir. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki Hüseyin Nazmi Ahmet Cemil'in evine hiç gelmez. Buradan sanki köşkte yaşayan bir asilzadenin, mütevazî bir eve ziyareti uygun düşmezmiş gibi bir anlam çıkmaktadır.¹⁹⁹ Oysa pekala mütevazî bir Osmanlı ailesinde de misafir ağırlanabilirdi. Görüleceği üzere, arkadaşlık ilişkilerinde maddî denge bir hayli önem taşımaktadır; eğer öyle olmasaydı Ahmet Cemil'in Hüseyin Nazmi'ninki gibi bir köşk hayal etmesini açıklamakta zorlanabilirdik. Öte yandan Hüseyin Nazmi öğrenimini tamamlayıp dış işlerinde görev almaya çalışırken Ahmet Cemil, edebiyat dünyasında ün kazanmanın hayalini kurar. Kitabının tanıtım yemeği Hüseyin Nazmi'nin köşkünde verilir. Buraya kadar arkadaşlık normal bir seyir gösterirken Vehbi'nin sorun çıkarmasıyla Ahmet Cemil'in hayalleri suya düşer. Genç adam, hayallerinden uzaklaşmaya başladığında Hüseyin Nazmi'den de soğuduğunu hisseder. Öyle ki arkadaşının dış işlerinde görevlendirilme çabasından etkilenmezken hayalleri yıkıldığı anda, sanki tüm eziklik ve aşağılık duygusunun sebebi arkadaşymış gibi aralarına bir mesafe koyar. Hüseyin Nazmi eş-dost vasıtasıyla bir Avrupa şehrine ümitle hareket ederken o, annesiyle uzak diyarlara sanki gözden-gönülden uzak durmak istercesine bir küskünlükle kaçır. Genç adam, hayata yenilişinin acısıyla kadere isyan etmektedir. Nihayetinde güçlülerin her zaman galip geleceği daha başından bellidir. Ancak farkında olmadığı bir şey vardır ki o da, Hüseyin Nazmi'nin zengin olmasına rağmen hayal peşinde değil, gerçeğin peşinde oluşudur. Henüz okul biter bitmez nasıl bir istikbal hayali kurduklarına bakılacak olursa bu daha iyi anlaşılmaktadır. Hüseyin Nazmi çağın gerçeklerine uyabilen duruşuyla hayalperest Ahmet Cemil'den tamamıyla ayrılır. Güç sahibi ve akılcı bir insan olduğu için suçlanamaz. Halit Ziya, bir yazar olarak Ahmet Cemil'in tarafında olduğunu hissettirir; ama kendisi Hüseyin Nazmi gibi yetişmiş gerçekçi birisidir. Buna rağmen,

¹⁹⁹ bkz. K. Yetiş, "Türk Romanında Aile", *Hece Dergisi Türk Romanı Özel Sayısı*, Ank. 2002, s.271.

hayat mücadelesi veren, henüz olgunlaşmamış duygusal bir gencin hayata bakışını ustalıkla anlatmıştır.

Kırık Hayatlar'da Ömer Behiç, kendi karakterine uygun olmasa da okul arkadaşı ("Piç Bekir" lakaplı) ve meslektaşı Bekir Servet ile biraz da yollarının kesişmesi sonucu arkadaşlık eder. Bekir Servet, sokakların adamıdır. Düzenli aile yaşamı, çoluk çocuk edinmek ve bir tek kadına bağlı yaşamak onun hayat anlayışına uymaz. Ömer Behiç'in içinde baskılanan gizli heyecan duyguları, biraz da arkadaşının zoruyla açığa çıkmış ve iç ile dışın çatışmasında boğulan genç doktor bu heyecanın günahını arkadaşının tanıştırdığı Neyyir ile paylaşmıştır.

Böğürtlen'de Pertev arkadaşı Nihat aracılığı ile bozuk bir çevre içine girer. Dahası arkadaşı, kumar oynaması için onu ikna etmeye çalışır. Para karşılığı fuhşun yaşandığı bu çevrede Müjgân dışında herkes samimiyetten yoksun bir ilişki içindedir.

Define'de çetenin yakalanması için arkadaşı Şâkir Feyzi'ye yardım eden Hasan Fuad Bey, *Kan Damlası*'nda boğazı kesilerek öldürülür. Sadık, vefalı bir arkadaş oluşu, onun hayatına mal olur.

ç) Erkeklerin Maddî Sorumluluk Yüklenememesi

"Karı ve çocukların infak ve iâşesi kocaya aittir. Serveti ne olursa olsun, karı evin masraflarına katılmak zorunda değildir. Koca dışarıda çalışır, evin masraflarını karşılar; kadın da evin içişlerini tedvin eder ve çocukların bakımı ve yetişmesi ile uğraşır. İslâm kadını bu bakımdan da Avrupalı hemcinslerine göre daha avantajlıdır. Örneğin, Code civil eşlere karşılıklı yardım mükellefiyeti yüklemekte ve karının evin masraflarına iştirak edeceğini öngörmektedir." ²⁰⁰

Öncelikle belirtmek gerekir ki, dinî hükümler ve medenî kanunlarda hak ve hukukun yazılı olması, gerçek yaşamda yerini bulmadıktan sonra fazla bir anlam ifade etmemektedir. Nitekim incelediğimiz romanlar ve günümüz Türk aile yaşantısındaki gözlemlerimiz sonucunda, ailelerin geçim sıkıntısına düşmesinde erkek sorumsuzluğunun başlıca sebep olduğu tespit edilmiştir. Bu yüzden kadınların iş yaşamına büyük bir hevesle atılmaları, özgürlük tutkusundan önce geçim kaygısıyla açıklanmalıdır. Gerçi kadının, kendi isteğiyle evin geçimine katkı sağlamasında dinen bir sakınca yoktur. Fakat burada dikkati çekmesi gereken artık

²⁰⁰ Cin, age., s.195.

kadınların geçimlerini sağlama konusunda erkeklere güvenlerini yitirmiş olmaları ve iş sahibi olarak kendi ayakları üzerinde durmaya çabalamalarıdır ki, bu, hayatın zor şartları karşısında kadını ezen ve fazlasıyla yıpratıcı bir sosyal gerçektir.

Servet-i Funûn romanlarının bazılarında az da olsa erkeklerin evin geçimini ihmal ettiğine ve bunun sonucu kadınların ve çocukların sıkıntıya düştüğüne değinilir. Bunlardan *Nesl-i Ahîr*'de Süleyman Nüzhet'in eniştesi, parasını israf denilebilecek düzeyde temel ihtiyaçları gözetmeden harcayarak sürekli borç içinde yaşamaktadır. Onun bu sorumsuzluğu eşini fazlasıyla üzmemektedir.

Eylül'de Süreyya, bir kalemde memur olarak çalışır. Maaşı kendine bir ev açmaya yetmediğinden ailesiyle yaşar. Yazı geçirmek için kiralayacağı yalının parasını kayınpederinin göndermesinden hiçbir rahatsızlık duymaz. Kız kardeşinin “karısının parasıyla yazlığa gidiyor” sözüne “Niçin? Kocanın parası başka, karının parası başka mı olur?” (s.65-66) diye cevap verir. Aşağıdaki cümle onun lüks hayat arzusuyla bütçesini ne denli zorladığını göstermektedir:

“Süreyya bir sandal bulacaktı; gülerek ‘Bir de araba...’ diyordu. Suad, mahzun mahzun başını sallarken, ‘Bu kadarı da fazla olur, değil mi? Asıl o zaman aç kalırız işte...’ diye içini çekiyordu. Yalıda sürülecek zevkleri şimdiden aşırıya vardırarak bundan zevk duyarken, birdenbire, ‘Ama bu söylediklerinizi yapmak için bütün yaz yetişmeyecek...’ (s.60)

Mai ve Siyah'ta Raci'nin, *Kırık Hayatlar*'da sorumsuz erkeklerin eşi ve çocuğunu nasıl bir maddî ve manevî sıkıntıya düşürdüğü üzerinde durulur.

F. Evliliği Etkileyen Davranış Kalıpları

a) Kadına Verilen Değer

XIX. yüzyılın sonlarına doğru aile konusunda bir şeyler yazma ihtiyacı duyan Osmanlı aydınlarının çoğu, “bir milletin ahlâkiyetini, ruhiyyetini, seciyelerini-karakterlerini- tezahür ettiren, muhafaza ve idame eyleyen kadındır”²⁰¹ görüşünde birleşmişlerdir. Kadınların sosyal hayata dahil edilmeden, onların hakları, vazifeleri ve mevkileri tayin ve temin edilmeden onların ve dolayısıyla milletimizin, ilmî ve fennî yönden ilerlemesine imkân yoktur. Sosyal hayatın yüksek seviyeye ulaşması, hiç değilse bulunduğu durumdan düşmemesi kadına verilen değerle sağlanacaktır.

²⁰¹ Asım, “Kadın ve Cemiyet Hayatı”, *Genç Kalemler Dergisi*, hzl. İ.Parlatır, N. Çetin, TDK Yayınları, Ankara 1999, s.434-436.

Dolayısıyla toplumu ayakta tutacak “ahlâkiyeti ve ruhiyeti hiçbir pedagoji, hiçbir darülfünun hasıl eyleyemez.”²⁰² Onlar “yeryüzü ahalisinin yarısı olduklarından dolayı, sadece kadın olmalarından kaynaklanan önemden başka, erkekleri yetiştiren, yani **insan topluluğunu terbiye eden ve biçimlendiren de yine kadınlar olduğundan, önemlerinin pek çok olması gerekir.**”²⁰³ Avrupalı kadınların dış görünüşüne aldanıp özgür olduğu sanılmamalıdır.²⁰⁴ Kadınlar (...)“erkeklerin oyuncağı hükmünde bulunmaktan kurtulmadıkça, ne haklarını kazanmış olurlar ve ne de görevlerini icra edebilirler.”²⁰⁵

“Her toplumda var olan ve kültüre göre belirlenen kalıp yargılar, kişileri belirli beklentilere cevap verecek şekilde davranmaya yol açarak baskı oluşturmaktadır. Toplumsallaşma süreci bu temel üzerine kurulmuştur. Kadın, toplumsallaşma süresi boyunca, toplumsal cinsiyet rollerine ait kavramlaştırmaların (annelik, kadınlık, kendini eşine ve çocuklarına adama) etkisinde kalmaktadır. Aile, okul, sosyal çevre ve kitle haberleşme araçları kişiye toplumsal cinsiyet rollerini aşmaktadır. Ancak toplumsal cinsiyet rollerinin kazanıldığı en önemli yer ailedir. Kadın için eve bağlılık ve annelik, erkek için ev reisliği ve erkek olarak evin diğer üyelerinden sorumlu olma anlayışı, aile içinde kazanılmaktadır.”²⁰⁶

Cinsiyet ayrımı, bütün toplumlarda her zaman üzerinde çok tartışılan bir konu olmuştur. Geleneklerin çoğunlukla kadının aleyhine bir görünüm sergilemesi, kadına çoğunlukla aşağılanan değersiz bir varlık gibi bakılması bölgesel şartlar, üretim koşulları ve ailede iş bölümüyle açıklanabilir. Ayrıca analık vasfı da kadınlarda ahlâkî hassasiyetlerin erkeklere oranla daha çok aranmasına sebep olmuş, “aile” âdeti kadın kimliğinde kutsallaştırılmıştır. Bu algılayış sonucu –bölgesel farklılık görülmekle birlikte – kadın üzerindeki koruyucu baskı artmıştır. Tüm bunlara sosyolojik başka unsurlar da eklemek mümkün tabîî...

Caporal, Batı’da yüzyıllarca ezilen kadının Fransız Devrimi döneminde statülerinde bir değişiklik istemeye başladıklarını ve devrime yoğun bir kadın katılımı olduğunu belirtir; kadın hakları lehine yoğun bir hareketlilik gelişmiştir. Müslüman kadının ise geniş bir coğrafyada haklarını araştıran Caporal, Rusya Müslümanlarında

²⁰² age., s.435.

²⁰³ Şemseddin Sâmî, age., s.11.

²⁰⁴ age., s.83 .

²⁰⁵ age. , s.83 .

²⁰⁶ Ataklı, “Bir Grup Üniversite Öğrencisinin ‘Çağdaş Kadın’ Üzerine Görüşleri”, **Aile ve Toplum Eğ. Kül. ve Arş. Dergisi**, T.C. Başb. Aile ve Sos. Arş. Genel Müd. Yay , C:2, S.7, 2004, s.44; Feminist etik hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. A. Cevizci, age., s.348.

kadının durumunun gelişmesinde Gaspıralı İsmail Bey'in çabalarına değinir. Tutucu ya da “*kadimi*”lerin karşısında “*cedid*” hareketinin taçlanması onun sayesinde olmuştur. *Âlem-i Nisvan* (Kadınlar Dünyası) adıyla ilk dergiyi yayımlayan, kızı Şefika'yı da başına müdür olarak getiren gene İsmail Gaspıralı olmuştur.²⁰⁷ Bu dönemde kadın hak ve özgürlüğünü dile getiren yayın faaliyetleri çok aktiftir. Yusuf Akçuraoglu, *Üç Tarz-ı Siyaset* kitabında modern demokrasinin temellerine bağlı olarak antik Türk sitesinde kadın ile erkek arasında gerçek bir eşitlik biçiminin var olduğunu ileri sürer.²⁰⁸ Namık Kemal, kadınların eğitime ilişkin *Terbiye-i Nisvan Hakkında bir Layiha*²⁰⁹ adlı makalesini yayımlar. Namık Kemal'e göre kadınların cahilliği, ailenin ve giderek ulusun çöküşünün nedenlerinden biridir. Kadınların da erkekler gibi okumaları ve iş hayatına atılarak erkeklerle eşit yaşama haklarına sahip olmalarını ise Ahmet Mithat, önce *Felsefe-i Zenan*'da daha sonra da *Diplomalı Kız*'da savunmuştur.

Görüleceği üzere, kadına verilen değere sözü getirdiğimizde de kadın eğitiminden bahsetmeden geçemiyoruz. Tanzimat döneminde gerek makale, gerek roman ve piyeslerle olsun, aile ve dolayısıyla gençlerin cahilliğini ve hayat tecrübesinden mahrum oluşlarına değinmeyen yazar, neredeyse yoktur. Özellikle eleştirilen konu, görücü usulü ve gençlerin evlilik kararı verirken fikirlerinin alınmamasıdır.

Tanzimat dönemi'nde batı edebiyatı özellikle de Fransız edebiyatı yakından izlenmekteydi. Dolayısıyla Batı'da yaşanan siyasî ve sosyal gelişmelerden Türkiye anında haberdar olabiliyordu. O dönemde dünyaya yayılan kadın hareketine Türk kadını da katılmış, İstanbul ve Selanik'te *Kadın Bahçesi*, *Kadınlar Dünyası*, *Kadınlık Hayatı*, *Kadınlar Duygusu*, *Kadın Kalbi*, *Kadınlar Âlemi*, *Türk Kadını*, *Süs*, *Firuze*, *Erkekler Dünyası*...²¹⁰ gibi yayın yapan dergilerde kadınlar da yazmaya başlamışlardır. Ayrıca çeşitli amaçlarla kurulan birçok kadın derneğinin çalışmalarını da anmak gerekir. “*Kadınlar ilk kez yardım derneklerinde bir araya gelerek örgütlenmişlerdir. Kadının daha sonraki hak mücadelesinde ve sorunların çözümünde kazanılan deneyimle önemli işlev gören bu dernekleri örneklemek*

²⁰⁷ Caporal, Bernard, **Kemalizm Sonrasında Türk Kadını**, (çev. Ercan Eyüboğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1982, s.39, 41-42.

²⁰⁸ age., s.42.

²⁰⁹ Namık Kemal, “Terbiye-i Nisvan Hakkında bir Layiha”, **Tasvir-i Efkâr**, No: 467, 1283.

²¹⁰ Kadın dergilerinin künyeleri ve hangi kütüphanelerde nasıl bulunacağına ilişkin olarak bkz. İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe **Kadın Dergileri Bibliyografyası**, hzl. Zehra Toksa, Serpil Çakır, Tülay Genç Türk, Sevim Yılmaz, Semlin Kurç, Gökçen Art, Aynur Demirdirek, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları, İstanbul 1993.

mümkün: 1314/1898'de Emine Semiye'nin kurduğu 'Şefkat-i Nisvan'²¹¹, yine Selanik'te 1908'de kurulan 'Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi'. Mesheb ayrımı gözetmeksizin tüm Osmanlı kadınlarına açık olan 'Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi' kimsesiz kadınlara ve onların çocuklarına yardım etmeyi amaçlıyordu.²¹² Yardımın ötesinde, derneklerin faaliyetleri ile kadının eğitime önem verilmiş, kadının çalışabileceği iş yeri açması, böylelikle kadının geçim sorununa çözüm oluşturması amaçlanmıştır. Bunlardan başka kültür amaçlı, ülke sorunlarına çözüm bulmayı amaçlayan, siyasi partilerin kadın dernekleri, feminist kadın dernekleri vs. de vardır.²¹³

*“Kadın hareketinin ortaya çıkışı tüm dünyada hemen hemen aynı seyri izler. Türk kadınları için bu sürecin başlangıcı hukuk, eğitim, toplum, siyaset ve ekonomik yapı yönünden gelişme ve değişme döneminin başladığı yıllar olan II. Meşrutiyet Dönemine götürülebilir. Kadın hareketi bir özgürlük ve eşitlik hareketi olarak dünyada yaşanan dönüşümlerin Osmanlı toplumunu etkilediği 1900'lerde ortaya çıkmıştır. Bunda çeşitli değişimlerle birlikte II. Meşrutiyet'in özgürlük ideali etken olmuş, kadın giderek özgürleşmeye, bireyselleşmeye başlamıştır.”*²¹⁴

Kız çocuklarının eğitimi konusunu değerlendirirken de belirttiğimiz gibi, Servet-i Fünun romanlardaki kadın tiplerinin bilinçli olarak hak ve özgürlük arayışında oldukları söylenemez. *Genç Kız Kalbi*'nde bu konuları tartışmak üzere, yazar bilincini yansıtan Pervin ve arkadaşları bir araya getirilir. Ancak tartışmalar, aşk ve severek evlenme konusunun dışında fazla bir ciddiyet kazanmaz. Modern bir zihniyetin temsilcisi şair Behiç, dönemin kadın hareketlerini takip eden ve toplumsal bilinci yansıtan bir aydın kimliği sergiler. Diğer romanlarda da aynı şekilde özgürlük arayışına kapılan bir iki kız varsa da, onların da tartışmaları yeni hayat anlayışını benimseyen delikanlılar ile kadın-erkek eşitliği ve geleneklere karşı oluşu ifade eden yüzeysel bir tartışmayla noktalanır. Kadınların çalışma ve siyaset alanında söz sahibi olmak gibi bir haktan haberleri yoktur. Onlar, bireysel özgürlüklerinin peşindedir ve özel yaşamlarında erkeklerle aynı haklara sahip olmak isterler.

Bu yüzden kadın haklarını daha bilinçli birisinin dile getirmesi gerekir. Bu amaçla şair Behiç, ezilen kadınların sorunlarını dile getiren bir makale yazar. Avrupa

²¹¹ Şefkat-i Nisvan hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Emine Semiye, “Şefkat-i Nisvan”, *HMG*, 30 Nisan 1314/20 Zilhicce 1315, no:160, s.1-2.

²¹² Çakır, age. s. 43.

²¹³ age. s. 43-78.

²¹⁴ age. s. 315.

ile Türkiye'yi kıyaslayarak kadın haklarına dikkat çekmek ister. Ona göre, Avrupa'da kadınlar seçim hakkı, memurluk hakkı istemekteyken bizim kadınlarımız, refah ve saadet hakkından yoksundurlar. Evlerde kadınlar yosunlanmış vaziyette yaşar; sokağa çıkmaya mecbur olduklarında ise biraz temiz ve şık olmaları nedeniyle taciz edilirler. Nitekim henüz çalışma hayatına katılmamış olan kadınların hangi sebeple dışarıda gezeceği de bir sorun ve merak unsurudur. Bu sebepten kadınların dışarıda dolaşmaları, buna alışık olmayan çevrenin hoşuna gitmez. Sosyal düzende bir değişikliğin yaşanabilmesi belirli bir zaman sürecini gerektirir. Aslında eleştirilen mesele, kadınların kendilerine güven duyacak şekilde yetiştirilmemeleri ve sosyal hayatta erkeklerle yan yana durabilme özgürlüğünden yoksun oluşlarıdır. Kuşkusuz bu, iyi bir eğitimle sağlanacaktır; fakat kadınları, iyi bir eğitimin ardından kendi kültürlerine uygun koca bulma sorunu beklemektedir.

Öte yandan insanlar, öyle büyük bir hürriyet beklentisi içine sokulmuşlardır ki II. Abdülhamit dönemine isyan edenler, daha sonraki dönemde, sosyal hayatta bekledikleri özgürlüğü ve eşitliği bulamamaktan şikâyet etmeye başlarlar:

“Bence İstanbul'un en büyük kusuru bir kibar hayatı ve kibar halkı olmamasıdır, Abdülhamit zamanında İstanbul'da asalet türlü köpekliklerle paşalık kazanmış hırsız ailelerine özgüydü, şimdi hürriyet bunu da mahvetti, önceden zaten kibar yoktu, bugün zengin de kalmadı. Eşitlik ise yalnız herkesin ahlaksızlık ve fıkirsızlıkta birbirine benzemesinde ortaya çıkıyor demektir.” (s.19)

Türkiye'de ve İslâm dünyasında feminizmin “âlem-i nisvan” başlığı altında tartışmaya açıldığını belirten Ortaylı, bu tartışma ve reform girişimlerinin Türk toplumu ve İslâm dünyası gibi kavramları açacak boyutta olduğunu belirtir. Ona göre Akdeniz dünyasının binlerce yıllık yapısı değişmekte, sarsılmaktadır. Görünüşte, iktisadî gelişmeler, kadının özgürlüğü ve buna paralel sorunların çözümünü acilen gündeme getirecek boyutlara yükselmiştir. İş ve çalışma hayatı kadınları, sermayedar yönetici ve tabî büyük sayılarda işçi olacağı bir gelişme ve iktisadî, içtimai teşkilatlanma yaratmış değildir. Bununla beraber kadın hakları ve feminist hareket denilebilecek teşebbüsler toplumun kadın ve erkek okumuşları tarafından şartları değiştirecek ve bu hakları getirecek şiddette ortaya konmuş ve önemli reformlar gerçekleştirmiştir.²¹⁵

²¹⁵ Ortaylı, age. , s.104.

Türkiye Cumhuriyeti kadınlara pek çok haklar tanımıştır.1926 yılında kabul edilen **Türk Medenî Kanunu** ile erkeğin çok eşliliği ve tek taraflı boşanması kaldırılmış; kadınlara boşanma hakkı, velayet hakkı ve malları üzerinde tasarruf hakkı tanınmıştır. 1934'te kadınlara seçme seçilme hakkı verilmiştir. "*Eski Medeni Kanun'un 152. maddesinde yer alan 'koca aile birliğinin reisidir' hükmü 2001 yılında kabul edilen Medeni Kanunun'da kaldırılmıştır.*"²¹⁶

Yeni toplum düzeninde yüzyıllardır süregelen kadın ve erkeğin rolünün Tanzimat sonrası özellikle II. Meşrutiyet döneminde tartışılmaya başlanması sadece Türkiye'de değil; tüm dünyada (Batı'da Fransız İhtilali ile başlar) etkili olan bir süreçtir. Osmanlı İmparatorluğunun tarıma dayalı bir ekonomi modeli oluşturduğu, sanayisinin gelişmediği ve ticaretin de küçük esnafın elinde olduğu hatırlanacak olursa geleneklerin toplum hayatında ne denli etkili olduğu anlaşılacaktır. Ortaylı, gelenekler içerisinde en önemli üyenin kadın olduğunu ve kadının özgürlüğü konusundaki düşüncelerini şöyle belirtir:

*"Kadının aile ve toplum içindeki konumu çocuklarının sayısı ve yaşlılık ile yükselir. Geleneksel toplumda kadının özgürlüğünü söz konusu etmek niyetinde değiliz. Bu konuda kendi değer sistemimizle yapılacak bir yaklaşım geçerli ve gerekli değildir. Üretim sürecine kendi özgür kararıyla katılmadığı için bu toplumda **erkeğin özgürlüğünden** söz etmek de mümkün değildir."*²¹⁷

Her olayı ve durumu kendi zamanının koşulları ve gerçeklerine göre değerlendirmek gerçeğinden hareketle Tanzimat'tan önceki süreçte özgürlüklerin sorgulanmak gereği duyulmayışını, kadın ve erkeğin rollerinden memnun oldukları şeklinde değil de kişilerin dış dünyadan habersiz olmalarıyla açıklayabiliriz. Kişilerin hayatı sorgulamamaları ve yaşamdan şikâyet etmemelerinin başlıca sebebi kendi küçük dünyalarında yaşıyor olmalarıdır. Geleneklerin katı kuralları içerisinde Türk kadınının günümüzde bile ezilmekte olduğu inkâr edilemez. Kabul edilmelidir ki modern anlayışın benimsendiği eşitlikçi aile yaşantısına göre ataerkil aile yaşantısının kuralları çok katı görünmekte ve bu düzende kadına daha fazla hükmedilmektedir. İdeal olan, gerçek anlamda hak ve hukuk nizamı doğrultusunda eşitlikçi bir aile düzeninin kurulması ve kadının aile yaşantısında başta eşinden olmak üzere ailenin diğer fertlerinden de insanca muamele görmesidir. Oysa cahillik ve bağınazlık günümüzde bile yazılı kanunları pratikte geçersiz kılmaktadır. İnsanların gerçek bilgi

²¹⁶ Seylan Ekşioğlu, **Türk Medeni Kanunu**, Kader, İstanbul, 2002, s.47.

²¹⁷ Ortaylı, age.,s.63.

ve geçerli ve değişmez değer yargılarını öğrenememiş olmaları büyük bir talihsizliktir.

Beklenen özgürlüklere kavuşulmasının ardından kadının gerçek anlamda mutlu olup olmadığı da kesinlikle tartışılması gereken bir konudur. Önemli bir gerçek de kadın haklarından en önemlisi olan eğitim-öğrenim şansından, tüm kız çocuklarının, eşit oranda olmasa bile, yeteri kadar faydalanıp faydalanamadığı konusudur. Örneğin iki kız kardeşten birinin bu şansa sahip olduğunu farz etsek bile, eğitilmiş olanın eğitim şansından yoksun olana çok faydasının olamayacağı aşîkârdır. Nihayetinde toplumun eğitilmesinde, eğitilmiş kadınların rolü inkâr edilemese de şu bir gerçektir ki okuma şansına sahip olan birey erkek ya da kadın fark etmez, kendini kurtarır ve bireysel mutluluğu ve refahı kendi dünyasında yaşar. Elbette bu normal bir süreçtir; ancak tartışılan kadın özgürlüğü ve hakkı ise bu hak, belli bir oranda her kadına ve erkeğe sağlanmadıkça gerçek bir özgürlük ya da eşitlikten söz edilemez. Burada eğitim kavramına açıklık getirmek gerekir. Bir ülkede her bireyin üniversite ya da lise düzeyinde eğitim-öğrenim görmesi gereğinden bahsetmiyoruz. Önemli olan belli değer yargılarının aile ve okul ortamında kişiye kazandırılmasıdır. Bu, ailenin inanç ve kültürüne göre, bir toplumu ortak bir noktada birleştirecek ahlâkî değer yargıları olabilir. Evrensel insanî değerlerde burada aranmalıdır. Ayrıca bireylerin kendi ayakları üzerinde durabilmeleri için yaygın ve örgün eğitime de ciddiyle önem verilmelidir.

Kadınların özgürlüğü konusunda Halit Ziya net bir tavır sergilemez. *Sefile*, *Aşk- Memnu* gibi bir iki romanda kadının birey olma çabası görülse de yazar, çoğunlukla gelenekçi bir zihniyet sergiler. *Sefile*’de fuhuş batağına saplanan Mazlume ve İkbâl vasıtasıyla toplumda ezilen kadınların haklarını dile getirir. Bu kadınların bulundukları konum ve kültür düzeyi her ne kadar eşitlik ilkesini savunmaya müsait olmasa da yazarın, bu ilk roman denemesiyle kadınları bilinçlendirmeye çalıştığı açıktır. İkbâl’in ölümüyle onun yerini alan Mazlume de tıpkı İkbâl gibi erkekler karşısında kendilerini özgür görüp bağımsızlık mücadelesine girişir; tam bir feminist kimliğe bürünür. Öyle ki Mazlume, kendisine hakaret eden İhsan’a isyan ederek şu cevabı verir:

“— Siz her gün dışarıya çıktığınız zaman ben nereye gittiğinizi, nereden geldiğinizi soruyor muyum? Zannımca siz harekâtınızda ne kadar hür iseniz ben de o kadar serbestim. Siz çıkıyorsunuz, ben de çıkarım. Ben size mani olmam. Siz de harekâtıma mümanaat edemezsiniz” (s.140-150).

Mihriban Hanım'ın ise ıstırap içinde kıvranan Mazlume'ye kendisini avutmasını tavsiye etmesi üzerine, genç kadın başka erkek arayışına yönelir. Aldatmaya bir erkek kadar kendisinde hak görmektedir.

Kırık Haytlar'da Ömer Behiç, Bekir Servet'in Nebile ile gönül eğlendirmek yerine evlenerek ona “*analık*” vasfını kazandırmasını ister; böylece kadın düşmekten kurtulup saygınlık kazanacaktır. (s.114) Nitekim “*kadının yerini bir temiz temel üzerine kuracak yalnız bir şey vardır: Evlenmek.*” *Eğer o, bu kadına o onuru vermek istemiyorsa, aradan çekilmelidir ki o onuru başkası verebilsin.*” (s.139) Görüleceği üzere serbestçe gönül eğlendirmelerin ardından süreç, geriye işlemekte ve bu sefer, kadına ev hanımlığı rolü, bir lütufmuş gibi sunulmaktadır.

Batılıların kadına verdiği değerin sanıldığı kadar büyük olmadığını *Mai ve Siyah*'ta görürüz. Beyoğlu'nun izbe eğlence mekânlarında geçim kaygısıyla gelip çalışan Avrupalı kadınların durumunu Halit Ziya, Ahmet Cemil'in ağzından şöyle anlatır:

“(…) *bugün şurada şüphesiz bedbahatlığın bütün acılığını hissettiği halde gülererek bağırmaya çalışan bu mahluk mesut bir aile annesi olamaz mıydı?*” (s.168) Bu sözler, Türk kültüründe kadınının “*analık*” vasfıyla yüceltildiğini göstermesi ve geçmişteki sürecin yine lehine işlediğini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Mehmet Rauf'un romanlarında ise kadınların biraz daha bilinçlendiği ve haklarının farkına varmaya başladığı görülür. Kadın ve erkeklerin sohbet konularının başında kadının-erkek eşitliği gelmektedir. *Ferdâ-yı Garâm*'da Sermet ile Macit'in tartışmaları artık toplumda kadın özgürlüğünün yansımaları bulmaya başladığı izlenimini vermektedir.

“*Sanıyor musunuz ki ben başkaları için giyiniyorum? Hayır; ben başkalarını hiç hesaba katmadan giyinmeye çoktan başladım. Ben ancak kendim için, kendi arzum için giyimime özen gösteriyorum...*” (s.48)

Salon Köşelerinde romanından kadın erkek eşitliği açıkça dile getirilir. Yazar kadın serbestliğinden yanadır; ancak onun iletişimde bulunduğu ecnebi kadınları, göz kamaştırıcı zengin kıyafetleriyle tamamlanan zarafete ve iyi bir kültür düzeyine sahiptirler ve geleneklerinden gelen bir serbestlikle hareket ederler. Bu parlak görüntüye aşkın çekici cazibesi de eklenince feminizm yazara sevimli görünebilir. Nitekim yazarın bulunduğu ortamlarda bir Türk kadının bulunmayışı, onun bu konudaki samimiyetini inandırıcı kılmamaktadır.

Karanfil ve Yasemin’e gelinceye kadar, kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasıyla kadınların hak ettikleri gerçek değere kavuşacakları beklentisi hâkimdir. Ancak bu roman, eğitim ve özgürlüğün bile kadınlara mutluluk getirmediğini göstermiştir. Bu çelişkiyi, insanoğlunun özünde taşıdığı kötülük ve doyumsuzlukla açıklamak mümkün olsa gerektir. Kadın özgürlüğünü savunan batı yanlısı görünüşlü kimseler, namuslu aile kızlarını kandırıp sonra da terk etmektedirler. Gerçi kızlar, zengin erkeklere meyillidir; ancak parası olan kadınların da özgürlüğü elde etmeleriyle gerçek mutluluğa kavuştukları söylenemez. Romanlarda kadınların hak ettikleri saygı ve sevgiyi erkeklerden göremezler. Sadece *Eylül*’de Necip, Suad’ın namus ve şerefini kirletmek istemez ve onun için ölümü bile göze alır.

Kadın-erkek eşitliği konusundaki tartışmalara günümüzde bile son nokta konulabilmiş değildir. Bunun sebebi, feminizm olarak adlandırılan sorunun kadını, her konuda özgür kıldığı gibi bir algı ve feminizmi savunan kişilerin olumsuz tutum ve tavırları olsa gerektir. Oysa meseleye *insan hakları* ve *insan mutluluğu* açısından yaklaşılsa, aile huzuru, mutluluğu için kadına değer verilmesi ve kadının yüceltilmesi gereği vurgulansa daha doğru bir yol izlenmiş olurdu. Sonuç itibarıyla “ (...)’*insan olmak haysiyeti*’ itibarı ile insanlar eşittirler. Soy, kültürü, cinsiyeti, yaşı, sağlığı, makamı ve mevkii ne olursa olsun, ‘insan insandır.’ İnsan ‘insan muamelesi’ görmelidir.”²¹⁸

b) Evlilikte Otorite

“Erkek daha toplum hayatının başlangıcından itibaren aile içinde ve dışında kadına üstünlük kazanmış ve bu imtiyazlı durumunu yüz yıllar boyunca sürdürmüştür. 18 ve 19. yüzyılda Avrupa’da meydana gelen çok önemli siyasî ve sosyal devrimlere rağmen koca evlilik birliği içinde hâkim rolünü bazı hukuk sistemlerinde muhafaza etmiştir. Örneğin büyük ihtilâlden sonra Fransız Medenî kanunu (Code Napoléon) evlilikte kocanın hâkimiyetini devam ettirmiştir.”²¹⁹ Eşlerin eşitliği esasına dayalı evlilikten, 19 ve 20. yüzyılda değişen iktisadî ve sosyal şartların kadına toplum içinde aktif bir rol oynama fırsatı vermesiyle söz edilmeye başlanmıştır.

²¹⁸ S. A. Arvasi, *Hasbihal II*, Bilgeoguz, İstanbul 2008, s. 15; Feminist etik hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. A.Cevizci, *age.*, 348.

²¹⁹ Cin, *age.*, s. 173.

“*Aile*”nin insanoğlunun özlemini duyduğu huzuru yaşanılabilceği en önemli kurum olduğunu dikkate alırsak, cinsiyet ayrımı yapmanın yanlış olduğunu düşünebiliriz. Ancak yüzyıllar boyu süre gelen tüm geleneklerin yanlış olamayacağı, bir kısmının da olsa korunması gerektiğini düşünemez miyiz? Çağımızda -kaçınılmaz olarak- kadınlar, neredeyse erkeklerin çalıştığı tüm iş alanlarında çalışabilmektedir. Onlar için de geçim kaygısı ön planda gelmektedir; çünkü kadınları iş hayatına yönelten birçok sebep vardır. Biz, burada konumuzun dışına çıkmayarak, yüzyıllar boyunca kadına uygun görülen rollerin değişmesinin ne derece çağdaş kimlikle uyuşup uyuşmadığını ve kadının doğasına uygunluğunu irdelleyeceğiz. “*Aşk-ı Memnu*” bu konuda iyi bir kaynaktır. Bu romandaki Firdevs Hanım, “*bütünyle özgür*” üstelik de “*evlenme ilişkilerinde görevleri değiştirmiş, kocalık kimliğini kendisine alıkoymuş*” ve bir hafta içinde kocasını “*Melih Bey takımı*” (s.16) ndan yapmıştır. Öte yandan Adnan Bey de çok pasif bir kimlik sergiler. Onun romanda bu şekilde çizilmesiyle Bihter’in ve yaşanılacak olayların ön plana çıkarılması sağlanmıştır; ancak o, okurun zihninde roman boyunca âdeta uyuyan bir tip olarak yer etmiştir. Öyle ki, evde yaşananları en son o duyar, hizmetlerin bile uzaklaştırılmasında herhangi bir söz hakkına sahip değildir.

Mai ve Siyah’ta Vehbi Bey’in iç güveyi gelmesiyle evde maddîyata dayalı bir otorite karmaşası yaşanır.

Sefile romanında bir evlilik söz konusu değildir; ancak bir çatı altında yaşama mecburiyeti, bir aile düzenini gerekli kılmıştır. İkbâl ölmeden evin hanımı gibi görüldüğünden otorite onun elindedir. Onun ölümünün ardından Mazlume evin hanımı konumuna yükselir. İhsan Bey’in sevgisinin azalması ve alkole düşkünlüğü üzerine Mihriban Hanım’ı alarak evi terk eder. Onun bu kararına bir zamanlar emri altında yaşadığı Mihriban Hanım boyun eğmek zorunda kalışı, maddîyata bağlı güç dengesinin de değiştiğini göstermektedir

Eylül’de Süreyya’nın babası, geleneksel kültürün yetiştirdiği katı kurallarla evde sevgi ve saygıdan ziyade korku hissettiren bir adam olarak tanıtılır. Sadece kendi sözü geçsin ister. Gerçek şudur ki evin geçimi bu adama bağlıdır. Hacer’in kocası cimriliğinden, Süreyya da imkân olmadığından hep birlikte yaşamaya mecbur olmuşlardır. Son zamanlarda horlandığını hisseden baba, kendi evinde rahat edememekten şikâyet ettiğinde, haklı olarak “*İstemeyen defolsun*” (s.251) demeye mecbur kalır. Onun otuz yıllık eşine kaba davranması, sudan sebeplerle sürekli eşini azarlayıp aşağılaması Suad’ın sinirlerini bozar. Haykırarak ona karşı çıkmamak için

kendisini zor tutar. Kocasının babasına çekmemiş olmasına sevinir. Süreyya'nın babasına çekmemiş olması, her ne kadar takdir edilse de bir erkekte az da olsa otoriter güç aranmasının gereğini ortadan kaldırmaz. Nitekim Süreyya'nın kendi zevklerine dalarak eşini ihmali ve dahası onu sürekli Necib ile baş başa bırakmasını moderniteyle de olsa açıklamak zordur. Öte yandan yazı geçirmek için yalıya gidecekleri zaman Süreyya'nın babasından izin almak mecburiyeti hissedilir; ancak parayı Suad'ın babasının göndermiş olması, maddiyat karşısında otoritenin gücünü zayıflatır.

Benzer bir baba tipi de *Genç Kız Kalbi*'deki Pervin'in amcasıdır. Adam, evde hep kendi sözü geçsin ister; aynı zamanda bağınaz ve eski kafalıdır.

G. Nikâh ve Boşanma

*“Ailenin toplumun temeli sayıldığı ülkelerde, evlilik halini serbest birleşmelerden ayırmak zarureti vardır. Bu da ancak devletin evlenme konusunda bir takım kaideler koyması ve bir erkekle bir kadının birleşmesinin bu kaidelere uygun olup olmadığını kontrol etmesi ile mümkün olabilir.”*²²⁰ Devlet bu kontrolü, evlenmeye bir memurun iştirakini şart koşturmak veya evlenecek kimselerin evlenme iradelerini dinî veya resmî bir kişi önünde açıklamalarını zorunlu kılmak suretiyle gerçekleştirebilir. Nitekim Kilise hukukunda 10. yüzyıldan itibaren evlenmeye bir ruhanînin iştiraki âdeti ortaya çıkmış ve giderek evlenmenin kilisede rahip önünde akte edilmesi bir mecburiyet haline gelmiştir. Bu mecburiyet evlenmeye dinî bir karakter vermiştir. Evlenmenin bir dinî mesele olmaktan çıkıp devlet işi haline gelmesi, Avrupa'da ancak Fransız İhtilali'nden sonra gerçekleşmiştir.”²²¹

İslâm hukukunda evlenme, tarafların icap ve kabulü ile inikad eden bir akit telâkki edilmiştir. Bu sebeple herhangi bir memurun veya bir din adamının (imamın) evlenmeye iştirak etmesi mecburiyeti yoktur. Fakat İslâm hukuku, velayeti ammesi dolayısıyla kadı'nın, bazı hallerde evlenmeye müdahale edeceğini kabul etmiştir. Örneğin, velisi olmayan küçüklerin ve bazı hallerde reşit kadınların evlendirilmesi²²² kadı'nın görevi olduğu gibi, velilerin velayet hakkını kötüye kullanmaları halinde örneğin, velayetleri altında bulunanlara sebepsiz olarak evlenme izni vermekten kaçınmaları halinde, kadı ilgili kimselere evlenme izni verme hakkına sahiptir.

²²⁰ Cin, age., s. 281.

²²¹ a.g.e. s. 281. bkz. Velidedeoğlu, a.g.e., s.74.

²²² a.g.e., s.281.

Belirtmek gerekir ki, kadı'nın buradaki faaliyetini gerçek anlamda bir devlet müdahalesi olarak tasnif etmek güçtür."²²³

Halil Cin kitabında, zamanla muhtelif İslâm ülkelerinde nikâhta şahitlik etmeyi kendilerine meslek edinmiş şahit-noterlerden bahseder. Bu noterlerden bir kısmı, kadı tarafından nikâh akdetmekle görevlendirilmişlerdir. Bu kimseler, sadece evlenecek kimselere nikâh akdi konusunda yardımcı olmakla kalmayıp aynı zamanda bir nevî nikâh âkidi olarak vazife görürlerdi. İbn Battuta 726-1326 yılında Şam'a yaptığı seyahat sırasında gördüğü noter bürolarından bahseder.²²⁴ Memlûklularda da nikâh akdi ve nikâha ilişkin muamelelerin yazılmasıyla görevli noterlerden ve kadı'nın nezareti altında görev yapan özel kişilerden bahsedilmektedir.²²⁵

19.yüzyılda Mısır'da mez'un, Mekke'de mumlik adını alan kimseler evlenme akdinin hazırlanması ve yapılması için kadı tarafından tayin edilen kimseledir.²²⁶ Hatta Mısır'da "mezun" adı verilen ve kadı'nın denetimi altında bulunan evlenme memurları vardır.²²⁷

Diğer İslâm ülkelerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de kadı, belirli hallerde evlenmeye müdahale etmekle görevlidir. Bazen nikâh akdinde bizzat hazır bulunur ve hüccet-i nikâh adı verilen bir belge tanzim ederdi. Fakat tarafların evlenme için kadı'ya gitmeleri mecburiyeti olmadığı gibi herhangi bir memurun veya imamın evlenmede hazır bulunmasına da lüzum yoktur. Ancak çok eskiden beri Türkler'de İmamın nikâh sırasında hazır bulunması ve dua okuması geleneği teessüs etmiştir.²²⁸ Yalnız Arap noteri gibi Türk imamı da kadı'nın nezareti altında vazife görmüşlerdir. Araplar arasında uygulanan şahit-noter usulü yerine, Türklerde imamın her hal için ayrı bir izinname alarak nikâh akdetmesi usulü yerleşmiştir.²²⁹ İzinname, "İmamlara hitaben hatip ve mahtubenin (evlenecek kız ve erkek) nikâhlarının akdine izni havi kadı veya naipleri tarafından yazılan resmî varadır."²³⁰

²²³ age. s.281. (Faydalanılan kaynak: bkz. G. Jaschke; **Türkiye'de İmam Nikâhı**, (çev. A. Mumcu, S. Ş. Ansay'ın Anısına Armağan, Ankara 1964, s.12.)

²²⁴ age., s.282.

²²⁵ age., s.282.

²²⁶ age.,s.282.

²²⁷ age., s. 282.

²²⁸ age., 282.

²²⁹ age., s.14.

²³⁰ **Türk Hukuk Lugatı**, Ankara 1944, Osmanlı devletinde kadı'dan izinname almak suretiyle akdedilen nikâhlara nikâhı nizami de denmiştir. bkz. Gökalp, "Aile Ahlâkı-Düğün âdetleri", **Yeni Mecmua**, C.I, S.21, s.401-403, 29 Teşrinâni 1917.

İzinname usulü devletin evlenmeye ilk müdahalesini teşkil eder. İzinname, hem evlenilecek kimseler hem de nikâh akdinde bulunacak imam için aranmaktadır.²³¹ Osmanlı Devleti'nde Kanunî zamanında resmen izinname alma usulünden bahsedilmektedir. Ebussûd Efendi'nin fetvalarından anlaşıldığına göre, Padişah evlenme akdi için kadı'dan izinname alma usulünü emretmiştir.²³² Dikkat edilmesi gereken bir husus da imamın nikâh âkitliği görevinin resmen kabul edilmiş olmasıdır. İmamın nikâh akdine iştiraki ve kadı'dan önceden izinname alınması, şer'i hukukta mevcut olmayıp tamamen örfî hukukun mahsulüdür.

Tanzimat'tan sonra çıkarılan muhtelif kanunlarda da imamın resmî nikâh âkidi kabul edildiğini görüyoruz.²³³ Bu dönemde evlenme sahasında devletin ilk ciddi müdahalesi H.8 Şevval 1298, M. 2 Eylül 1881 tarihli *Sicilli Nüfus Nizamnamesi* ile gerçekleşmiştir. Bu nizamnamenin 33. maddesine göre; evlenecek Müslümanlar şer'îye mahkemelerinden gayrimüslimler ise kendi dinî reislerinden izinname alacaklardır. Evlenmeyi akdeden imam ya da dinî reis, evlenme tarihinden itibaren en geç 15 gün içinde, nüfus dairesine evlenmenin akdedilmiş olduğunu bildiren bir ilmuhaber vermekle mükelleftir.

Nizamnamenin 36. maddesi, boşanma halinde de mahalle veya köy imamına yahut gayri müslim tebaanın dinî reislerine durumu bir ilmuhaberle nüfus idaresine bildirmek ödevini yüklemiştir.

Nizamnamenin yukarıda izaha çalıştığımız hükümleri iki esasî hükme bağlamaktadır. Bir taraftan, evlenecek kimselerin mahkemeden izinname almaları istenirken diğer taraftan imamın eskiden beri devam eden nikâh âkitliği görevi tam anlamıyla hukukîleşmiştir. İmam bir nevî evlendirme memuru statüsünü kazanmış; evlenme ve boşanmaları nüfus idaresine bildirmekle mükellef sayılmıştır.²³⁴

Hâkimden izin alınması tamamen idarî bir formaliteden ibarettir. Diğer taraftan imamın nikâh âkidi olarak kabulü evlenmeye hiçbir dinî karakter

²³¹ age., 283; (bkz.1329-1913 tarihli Mvk.k. ve 1330/1914 tarihli Mvk.k. Düstur. II. Tertip. C.V. s, 629, C.VI. s.316.)

²³² age.,s.283. (bkz. M.E. Düzdağ, *Şeyhülislam Ebussud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul 1972, s.37-38).

²³³ age.,s.283. (bkz. 1881/8 Şevval 1298 tarihli *Sicilli Nüfus Nizamnamesi*, Düstür, Zeyl II. s. 15-24 tarihli Zeyli sanisini Muadil Kararname, bkz. D.2. t. C.9.s. 782. S. Ş. Ansay; *Eski Aile Hukukumuz Bir Nazar*, s.36.)

²³⁴ age., s. 287.

kazandırmaz. İslâm hukukunda, evlenme tarafların serbest iradeleriyle tamam olan dünyevî bir muameledir.²³⁵

Öte yandan resmî izin almadan yapılan evlenmelere engel olunamamış ve Osmanlı Devleti'nde nikâh icrası pek düzensiz bir hale gelmiştir. Bu durum, *Mecelle*'ye evlenme-boşanma kitabının eklenmesi gereğini gündeme getirmiştir.²³⁶ *Mecelle* esas itibarıyla akit tiplerini düzenlemiştir. Eşya hukuku ve Usul hukuku ile ilgili olarak bazı hükümlere de yer vermiştir. Kişiler hukuku, aile hukuku ve miras hukuku ile ilgili hükümler *Mecelle*'de yer almamaktadır.²³⁷

II. Meşrutiyet'in fikirleri serbestçe ifade özgürlüğü getirmesiyle Türk kadınının hukukî durumu tartışmaya açılmıştır. Devletin evlenme sahasına müdahalesi ve aile hukukunun tedvinini isteyen fikirler, Kasım 1333/1917 tarihli *Hukuk-i Aile Kararnamesi*'nin yürürlüğe konmasını sağlamıştır.²³⁸ Bu kararname, İslâm hukukunun evlenmeye ve boşanmaya ilişkin esaslarının tedvininden ibarettir. Dört Sünnî mezhebin esaslarından istifade edilmek suretiyle yapılmış olup gayrîmüslim tebanın evlenme ve boşanmaları kendi dinlerinin esaslarına göre tanzim edilmiştir.²³⁹ 1919 yılında mevcut kanun yetersiz görülerek yürürlükten kaldırılmıştır.

Servet-i Fünun romanlarında açık ifadelerle resmî nikâhtan bahsedilmez. Ancak *Kırık Hayatlar*'da Ömer Behiç'in hizmetlisi Suzidil, birçok kötü alışkanlığı olan ve kendisine kötü muamelede bulunan eşinden boşanmak ister. Üç senedir, "*Bâb-ı Meşihat*"a²⁴⁰ (s.228) gidip gelen Mürüvvet Hanım'ı ise kocası boşamak istemez. Bu örneklerden anlaşılmaktadır ki yapılan evliliklerde bir resmiyet söz konusudur.

Kırık Hayatlar'da Ömer Behiç'in hasta muayenesine gittiği evlerde ya da hastane, mahkeme gibi kurumlarda insanların manevi çöküntü içinde yaşadıklarını fark etmesiyle, Servet-i Fünun romanında toplumsal sorunlar bir şekilde dile getirilmiş olur. Sorunların sebepleri açıktır; ancak çözümün cevabı ne yazık ki bulunamaz. Özetle ifade etmek gerekirse sevenler sevdiğine kavuşamaz; kavuşanlar

²³⁵ bkz. H. A.Göktürk, "Türk Medenî Hukuku", **Aile Hukuku**, III. Baskı, Ankara 1955,s.271.

²³⁶ Cin, age. ,s.291

²³⁷ Öztan, age., s.105.

²³⁸ Cin, age. ,s.291. (Bu kararname için bkz. Düstur, II.t.c. IX. S. 762 ve bkz. ANSAY, S.Ş.; **Eski Aile Hukukumuz** **Nazaran bir Nazar**, Ankara 1952 BUVAT, I; **Le code familiaryat** İstanbul 1947, s.283)

²³⁹ Cin, age. ,s.292.

²⁴⁰ Bâb-ı Meşihat: Şeyhülislâmlık kapısı. Cumhuriyete kadar süregelen şeyhülislâmlık, bakanlık düzeyinde dini bir görev ve makamdı. Şeyhülislâmların resmî makamlarının bulunduğu yere de bu ad verilirdi.

da mutluluklarını gayr-ı meşru ilişkiler ya da yasak aşklar sebebiyle sürdüremezler. Böyle olunca toplumun temelini teşkil eden aileler sarsılır; “*kırık hayatlarla*” dolu bu yuvalarda çileli kadınların gözyaşı dinmez.

Sebeb ne olursa olsun kadının yuvasını bozmayarak ailesine sahip çıkmasının gereği, çocuğu olmayınca kocası üzerine ikinci eş (kuma) getiren Andelip Bacı tipiyle vurgulanır. Gençliğinde bu duruma dayanamayan Andelip Bacı, sonradan evinden ayrılışına senelerce üzülür ve Ömer Behiç’in koca zulmüne uğrayan hizmetlisi Suzidil’in boşanmasını istemez. Öte yandan kayınvalide baskısı ise Müzzan’ın ayrılığına sebep olur. *Mai ve Siyah*’ın talihsiz kadını ise, Ahmet Cemil’in kardeşi İkbâl’dir. Ahmet Cemil, kardeşinin boşanmasının en doğru karar olduğunu düşünmekteyken genç kadın, zalim kocasının karnına attığı tekmeyle hem çocuğunu hem hayatını kaybeder. *Nesl-i Ahîr*’de kadın sadakatsizliğine bağlı iki boşanma olayı gerçekleşir: Bunlar, biraz şuh ve hoppa Suzan ile Şakir Bey’in kardeşi Suat’tır; ancak romanın sonunda her ikisi de tekrar saygın bir aile yuvası kurmaya muvaffak olurlar.

Osmanlıda boşanma hakkının neredeyse tümüyle erkeğe ait olması, kadın haklarını ihlal gibi düşünülmüştür. 4 Ekim 1926’da yürürlüğe giren *Medenî Kanun*’la erkeklerin birden fazla kadınla evlenmesi yasaklanmış ve boşanma yetkisi mahkemelere verilmiştir.²⁴¹ O günlerde kaleme alınan *Son Yıldız*’da kendisini zorla Atina’ya götürmek isteyen kocası ile Perran arasında geçen diyalogdan boşanma hakkının kadınlara da verileceği anlaşılmaktadır:

“*Onun için sen istesen bile, arzuna rağmen cebren kahren seni sürükleyeceğim, götüreceğim...*

Perran’ın başı bir tuğyân dalgasıyla dikilerek:

—*Ne hakla?.. diye sordu.*

Mevcut olan hakkının kuvvetinden ve ceberûtundan emîn bir tavırla kocası cevap verdi:

—*Bugün kocan bulunuyorum... Ve kanun her karıyı kocasını ta’kîbe mecbur tutar...*

Perran dişleri kilitlenmiş, elleri bir sinir silsilesiyle bükülmüş, yumrukları sıkılmış, haykırdı:

²⁴¹ Ataklı, agm., s.46; bkz. Emel Doğramacı, *Türkiye’de Kadının Dünü ve Bugünü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1997.

—Ben seni kendime koca tanımıyorum...

—Oh hanımefendi... Pek lütfedersiniz... Eğer sizin fikriniz ve arzunuz makbul olsaydı, ne ise... Fakat kanun bereket versin ki böyle şeye kulak asmıyor... Kanun seni bütün benim zevcem olarak bilir ve bana senin üzerine her hukûku bahşeder...

—Ben de boşanırım... Hiçbir vakit de kanun bir kadını arzusu hilâfına bir erkeğe bağlamaz...

— **Boşanmak yalnız erkeğe verilmiş bir haktır...** Bir kadın öyle istediği vakit boşanabilseydi iş pek kolay olurdu. Yeni **Kanun-ı Medenî** Millet Meclisi'nden çıkmış olsaydı belki işine yarayacak birkaç madde bulurdur... Halbuki daha encümende müzâkere halinde bulunuyor ve meclisten kabul olunup çıkmaya kadar daha kim bilir ne kadar vakit geçecek... O zamana kadar ben seni yüz bin kere Atina'ya sürükler götürürüm... Anlıyor musun? Hayatımız birbirine zincirlenmiş ve onları ayırmak imkânı bulamayacaksın... Cebren ve kahren bana itaetle beraber yola çıkmaya mecbur olacaksın... ” (s.504-505) Daha sonra Fahri Celal, karısıyla beraber olduğu Şefik Nuri'yi para karşılığı boşanmaya razı eder.

Sefîle'de İkbâl, kocadan çok, evliliği önemseyerek sevmediği kırk beş yaşında birisiyle evlenir. Kısa süren bir evliliğin ardından “*tebdil-i ömre*” (s.52) (hayatında değişiklik yapmaya) ihtiyaç duyar. Hayattan intikam alma düşüncesiyle eski fuhuş hayatına devam eder ve bir süre sonra kocasından ayrılır. Hayatına giren erkeklerden İhsan Bey'i sever. İhsan Bey'in gözlerden uzak bir mekânda onunla yaşama arzusuna ortak olur ve bir köşke taşınırlar. İhsan Bey'in ihanetine dayanamayan genç kadın bir süre sonra ölür.

Karanfil ve Yasemin'de kumarbaz kocasının ilgisizliğine dayanamayan Nevhîz, kayın pederine bir mektup yazarak, bir genç kadının kayınpederi ile kayıinvalidesinin nezaketiyle yetinemeyeceğini bildirerek kocasını terk eder. Romanda yasak aşk yaşayan başka mutsuz kadınlar da vardır. *Halas*'ta İclâl çocukken anne ve babası boşanınca annesinin yanında kalmış fakat babası onu her hafta sonu okula gidip ziyaret etmiştir.

Boşanma hususu, bütün toplumların üzerinde hassasiyetle durduğu hukukî ve içtimaî bir konu olagelmıştır. Evliliğin doğal bir durum olarak algılanmasına karşın, boşanmaya daha temkinli yaklaşılmıştır. Nitekim boşanma, evliliğe nazaran sonuçları itibariyle sosyal düzeni daha fazla ilgilendiren bir durumdur. İki bireyin bir araya gelerek kurdukları aile birliğinin bozulması, çocukların yaşamını etkilediği gibi,

çeşitli yönleriyle de toplumu sarsmaktadır. Tüm kurum ve kuruluşlarıyla iyi bir sosyal düzenin sağlanması, sağlıklı, huzurlu ve çalışkan bireyler yetiştirecek ailelerin varlığına ihtiyaç duymaktadır. Durum böyle olunca, devlet, *“boşanmayı sadece eşlerin rızası ve isteğine bırakmayarak mahkeme kararına bağlamıştır: Boşanmayı ancak eşler veya onlardan biri isteyebilir, kararı ise devlet organı olan mahkeme verir.”*²⁴² Boşanma isteği sebepleriyle değerlendirilir ve toplumun menfaati gereği, evlilik birliği himaye edilmek istenir; bu birlik bozulmadan güçlendirilmelidir. Son Türk Medeni Kanunu’na göre boşanma sebepleri: **a) zina (TMK.161), b) Hayata kast pek kötü veya onur kırıcı davranış (TMK. 162), c) Suç işleme ve haysiyetsiz hayat sürme (TMK. 163), d) terk (TMK. 164), e) akıl hastalığı (TMK. 165), f) evlilik birliğinin sarsılması (TMK. 166)**²⁴³ şeklinde altı maddede toplanmış olup bunlardan ilk beşi özel sebepler, diğeri ise genel sebep olarak sayılmıştır.

Velidedeoğlu, aşağıda adı geçen kitabında Türk Medeni Kanunu’na göre boşanma sebeplerini sayarken, geçimsizliğin boşanma sebepleri arasında en önemlisi olduğunu belirtmiştir. Diğer boşanma sebepleri tek tek belli hâdiselere dayandığı halde geçimsizlik gayri muayyen ve sayısız olaylar sonucu vukua gelebilir. Geçimsizliğin bir boşanma sebebi teşkil etmesi için eşler arasında fiili bir anlaşmazlığın, imtizaçsızlığın bulunması ve bu imtizaçsızlığı doğuran olayların evlilik birliğini maddî ve manevî yönden sarsması ve bunun sonucunda eşler arasında müşterek hayatı artık çekilmez bir hale getirmesi şarttır.²⁴⁴

²⁴² H.V. Velidedeoğlu, **Türk Medeni Kanununa Göre Medenî Hukuk**, Doğan Kardeş, 1956, s.216.

²⁴³ Öztan, age., s.469.

²⁴⁴ Velidedeoğlu, age., s.228. (Kadının dinî, hukuki ve sosyal durumunu düzenleyen hükümler için Kur’an-ı Kerim’in “Nisa”, “Talak”, “Bakara” surelerine bakılabilir.)

VII. BÖLÜM

AİLE VE ZAMAN

A. ZAMANIN AİLE KURUMUNA ETKİSİNİN FARKINDA OLUŞ

Zamanın aile kurumuna olumsuz etkisi en açık *Karanfil ve Yasemin* romanında görülür. Yeni hayat özlemi, insanları sınırsız bir zevk ve eğlenceye sevk etmiş, kumar, fuhuş aile bağlarını kopma noktasına getirmiştir.

Aşk-ı Memnu’da değer yargılarının değişmesinde en önemli unsur yaşanan zaman dilimidir.

Son Yıldız’da Tanzimat’la bazı kesimlerce birlikte tanımaya başladığımız batılı yaşıyışın yozlaşan yönünü, yine o kesimlerce artık gizlenmek gereği duyulmaksızın doğal bir yaşam biçimine dönüştürülme çabasını görmekteyiz. 1927’de yayımlanan eserde yaşanan olaylar da aynı zamanı kapsamaktadır. Cumhuriyetin ilânından sonra artık iyice varlığı somutlaşan burjuva sınıfı, alafranga yaşıyışlarıyla toplumda varlığını kabul ettirmekte ve hatta çağdaş kimliğin öncüleri olarak topluma örneklik etmektedirler.

Nadide romanında yazar, Nadide’nin felaketini örnek göstererek iyi eğitilmeyen aile kızlarının toplumda benzer sorunlar yaşayabileceği mesajını verir. Eser 1891’de yazılmıştır. O dönemde erkeklerle kızların serbestçe buluşup anlaşması mümkün olmadığından işler gizli kapaklı yürütülmektedir. Sorun annelerin kızlarını ergenlik döneminde küçük olduklarını bahane ederek serbest bırakması ve medeniyet adı altında “*açık saçık gezdirerek*”(s.128) onlarla iftihar etmelerinden kaynaklanmaktadır. Nitekim evlatlar annelerine çekmekte ve onları örnek almaktadır. Yazar, henüz on altı yaşında kaleme aldığı bu eserinde, Avrupa şehirlerinde yaşayan Müslüman erkek ve kadınların kol kola gezip tozacak kadar serbest davranmalarını “*kalbinde zerre kadar İslâmiyesi bulunanları hüngür hüngür ağlatacak derecede*” (s.129) vahim görür. Oysa Avrupalılar medeniyet kisvesi altına saklanarak bizim “*ahlâk-ı milliyemizi*” mahvetmektedir.

Ferdâ-yı Garam’da zamanın kadın-erkek kimliği üzerinde nasıl bir rol oynadığını, Nevber ile Macit tartışır. Nevber hasta, zayıf, yardıma muhtaç, bütün tutkularını bir kadın gibi zayıflıkla bir aşka feda eden Macit’i tam bir erkek olamamakla suçlar. Eski savaşçı erkeklerle kıyasladığında hep aşk ve sefa peşinde

koşan kibar erkekleri artık bu ada layık bulmaz. Eskinin erkekleri mertçe, fedakârca severken bugünün erkekleri kibarlıktan kadınlaşmışlardır. Macit'in bu suçlamalara verdiği cevabı içeren şu cümle ise kadınların da erkeksileştiklerini göstermesi bakımından dikkate değerdir:

“Siz de o kadar az kadınsınız ki... Erkekler ne yapacağını şaşırды. Sizin yanlısınız var; önce değişen biz değil, sizsiniz... Bir sabah erkekler uyandıkları vakit gördüler ki, kadınlardaki daha önceki naz ve edâ yerine...” (s.92)

a) Batılı Hayat Tarzı ve Moda

Türkçe Sözlük modayı, “Değişiklik ihtiyacı veya süslenme özentisiyle toplum yaşamına giren geçici yenilik.”²⁴⁵ diye tanımlar. Günlük yaşamda ise alışılmamış ve ilgi çeken pek çok durumda “moda” denilip geçildiği olmaktadır. Genellikle olumsuzluğu çağrıştıran bu kavram, alışılmış inanç ve değerlere ters düşer.

İslâm dini, gösteriş ve kibirden uzak durmayı; helal-haram kaidelerini esas alan bir yaşantıyı emreder. Türk toplumu, İslâmiyet’i kabul ettikten sonra yüzyıllarca bu kaidelere bağlı, sade bir yaşam sürmüştür. Ancak batıyla yoğun kültür alış verişinin olduğu Tanzimat döneminin ardından, toplumun üst tabakasının batıyı taklidi; daha sonraki dönemlerde de yavaş yavaş halkın üst tabakaya özentisiyle moda, Türk insanının diline dolanıp kalan bir sözcük ola gelmiştir. Toplumun köklü geleneklerini sarsması yönüyle de edebî eserlerde yansımaları bulunmuştur.²⁴⁶

Hüseyin Cahit, *Nadide* romanında her ne kadar romanla ilgi kuramasa da eski Türk kadınlarını yeni yetişmekte olanlarla karşılaştırır. Yazara göre, eskinin kadınları topuklarına kadar uzanan saçları ve geleneksel elbiseleri içinde tüm doğallıklarıyla güzelliklerini sergilerken yeni nesil, makyajla yapmacık bir ifade kazanmaktadır.

Halit Ziya, *Aşk-ı Memnu*, *Mai ve Siyah*, *Kırık Hayatlar* ve *Nesl-i Ahîr*’de zengin aile kızlarının modaya ne denli düşkün olduklarını Beyoğlu dükkânlarından yaptıkları alış verişlerle sergilemiştir. Moda yabancı dergilerden takip edilir; aynı zamanda şahısların giyim kuşamı kişiliklerini de yansıtan bir unsurdur. Yazar, kadın giyiminden ve zevkinden çok iyi anladığını ayrıntılarıyla gösterir. Üstelik modadan bahsederken sanki roman şahısları kadar zevk aldığını da hissettirir.

²⁴⁵ Türkçe Sözlük, TD K Basımevi, Ankara 2008, s.1573.

²⁴⁶ İ. Hamdi Danişmend, age.; Sadık Tural, *Edebiyat Bilimine Katkılar*, Ecdâd Yay., Ankara 1993; Dilaver Cebeci, *Tanzimat ve Türk Ailesi*, Ötüken Neriya, İstanbul 1993.

Mehmet Rauf'un da kadın-erkek bütün roman kişileri giyim kuşama düşkündürler. Zaten şahısların herkese benzememek gibi bir saplantıları olduğundan güzel giyinmek, onlara, herkesten başka görünme fırsatı sağlayacaktır. Rauf'un romanlarında da moda, dergilerden takip edilir, Beyoğlu dükkânlarından alış veriş yapılır. *Son Yıldız*'daki Perran'ın makyaj malzemeleri Avrupa'dan sipariş edilir. Ayrıca onun *Karanfil ve Yasemin*, *Böğürtlen* ve *Son Yıldız* gibi romanlarında artık Türk kadınının da yabancılar kadar açık saçık giyindiği dikkati çeker.

Genç Kız Kalbi'nde Pervin, amcasının eğitimsiz ve sönük bir tip olan kızı Nigar'ın karşına, çağdaş yaşamın temsilcisi ideal bir tip olarak çıkarılmıştır. Nigar giyim kuşamda, saç şeklinde hep Pervin'i taklit eder. Bu durum, bağınaz babasının hoşuna gitmez. Oysa veremden ölen ilk üvey annesi, oldukça uygar bir kadındır; fakat ne yazık ki babasını yeterince değiştiremeden bu dünyadan ayrılmıştır.

B. Unutulan ve Değişen Değer Yargıları Karşısında Aile

1. Ortak Kültürü Hiç Sayma ve Gelenekten Kopuş

Ziya Gökalp, yeni hayatın kıymetlerini değerlendirdiği makalesinde, içimizdeki Müslim olmayan unsurların, eskiden beri siyasi hayattan uzak durarak yalnız iktisadî bir hayat yaşamaları ve hükümetimizin her unsuru kendi cemaat teşkilatında serbest bırakmasından dolayı, bu hususî teşekküllerin iktisadî ve içtimaî hayatlar dairesinde bir yol aldığını ancak siyasî meşguliyetlerin Müslimleri iktisadî ve içtimaî hayatlar itibarıyla zayıf bıraktığını belirtir. Gökalp'e göre, "*Hisler, asırlarca süren içtimaî ihtiyaçların izleri olduğundan kolayca istihale*" (biçim değiştirme) edilemezler. Bu bakımdan "*İçtimaî inkılâp*" çok çetin bir mücadele olacaktır. İçtimaî inkılâp "*Eski hayatı beğenmeyerek yeni bir hayat ibdâ*" etmektir. "*Eski hayatı değiştirmek, iktisadî, ailevî, bedîî, felsefî, ahlâkî, hukukî, siyasî hususiyetleriyle yeni bir hayat yaratmakla mümkün olabilir.*" Yeni hayatı kurmak isteyenler, eski hayatın bu sayılan kıymetlerinin yerini alabilecek "*hakikî kıymetleri aramak ve onlara revaç vermek mecburiyetindedir.*" (...) "*Yeni hayatı gaye ihtizaz edenler bu hakikî kıymetleri arayan gençlerdir. Yeni hayatı anlamak için evvelce bu hakikî kıymetlerin bilinmesi gerekir. Acaba bu yeni kıymetler malûm mudur?..*" ²⁴⁷ diye soran Gökalp, kat'î bir cevap vermenin mümkün olmadığını belirtir. İçimizdeki ekser Rumlar,

²⁴⁷Gökalp, "Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler", *Genç Kalemler Dergisi*, hzl. İ. Parlatur, N. Çetin, TDK Yay., Ankara1999, s.236-239.

Ermeniler, Bulgarlar eski hayatı terk eder etmez Avrupa'nın bütün medenî âdetlerini, içtimaî mizaçlarını hemen kabul etmişlerdir. Biz İslâmlar ise hayatımızdaki hususiyetten dolayı medeniyetin hazır kaidelerini, basmakalıp maişetlerini taklit edemezdik. Onun için bizim yaşayacağımız yeni hayat, Osmanlılığın ruhundan doğacak millî kıymetleri içermelidir. İbda' edilecek yeni bir medeniyet, yeni doğan millî irfanlar sayesinde Osmanlılığın millî medeniyeti olacak ve Avrupa medeniyetlerine gıptalar ilham edecektir.

Servet-i Fünun roman kişileri ortak kültürü önemsemeyerek gelenekten kopma eğilimi sergilerler.

Aşk-ı Memnu'da Firdevs Hanım'ın “— *Oh! Halka bakarsanız hiçbir şey yapmamak gerekir; bence insan halk için değil kendi için yaşamalıdır!..*” (s.20) deyişi vardır ki, bütün ailenin hayat felsefesini özetler.

Son Yıldız'da metres hayatı yaşamak normal bir durummuş gibi kişiler masum gösterilmeye çalışılır. Toplumun genel ahlâkı hiçe sayılır.

Genç Kız Kalbi, Pervin'in günlüğü şeklinde kaleme alınmış olup kısılalığı ve şekli yönüyle bir roman kriteri taşımamaktadır. Yazar, dile getirip tartışmak istediği evlilik, kadın-erkek eşitliği ve kadın hakları gibi konulardaki görüşlerini basit bir kurgu çerçevesinde aktarır. Pervin, yazarın sözcüsü durumundadır. Bu tip vasıtasıyla yazarın nasıl bir modern hayat düşlediğini açıkça anlama fırsatı buluruz. Pervin aldığı eğitim ve yetiştirme tarzı yönüyle modern bir hayat için hazırlanmıştır. Ailesi de gerçek anlamda modern görüşlüdür. Zaten romanda Pervin ilk önce, babası ile amcasını karşılaştırarak ileri ve modern görüşlüler ile bağınaz insanların hayata bakışı arasındaki zıtlığa dikkati çekmek istemiştir.

Babası eğitimine devam ederek “*ilerici, iyice uygar bir adam olmuş*” iken amcası, rüştiye tahsilini tamamlamadan okuldan çıkıp bir kaleme çırak verilmiştir. Epey bir zaman “*nüşa boynunda, enam-ı şerif cebinde, tespih elinde, yegane meziyet olarak kalın ve derin bir sofîa tutuculuğuyla donanımlı olmaya önem vermiş ve senelerce gide gele nasılsa kalemin katiplik mevkisine yükselmiş, uygarlık sermayesi günlük gazetelerin şöyle yalan yanlış değerlendirmesiyle ortaya çıkan bilgi tortusundan ibaret bir adam...*” (s.10) dır. Onun romanın tek kültürlü erkeği şair Behiç Bey ile memleket meselelerine dair tartışmaları da hep çağdaşlık-gericilik konuları dahilinde kalmıştır. Amca, geçmişte kalan şanlı tarihimiz ve büyük

milletimizi bir övünç vesilesi sayarken Behiç Bey, geçmişe imrenip onunla gururlanmayı, bu gün övünülecek şeyi olmayanlara özgü bir davranış sayar.

Romanda gericilik olarak tanımlanan hal ve tutumlar yaşamdan örneklerle sunularak tartışmaya meydan bırakmamakta ve Pervin'i haklı çıkarmaktadır. Ancak sorun şudur ki genç kız, kendi ruh inceliğine uymayan bir ortamdır. Romanda karşıtlıklarla iyi ve güzel olan, gerçek anlamda insana yakışan davranış ve düşünce kalıpları sergilemek istenir. Bunu yaparken yazar, insan ve insan davranışlarının ne denli zor değişeceğini ve bunun epeyce bir süreyi kapsayacağını düşünememiştir. Hayatı tamamıyla romanlardan öğrenen, kendi kültürüne yabancı bir kız, artık evlenme vakti gelince, düşlediği kültürlü kocayı İstanbul'da bulacağını umut ederek buraya gelir. Onun hayattan beklentisini özetlemeye aşağıdaki cümle yeter:

“Elbette bu şehirde beni anlayacak ve benim seveceğim, yani benim için dünyaya gelmiş ve benim için yaşayan bir genç vardır. Fakat nerede?...” (s.10)

Kendi kimliğine yabancı yetişmek daha doğrusu, bulunduğu ortama göre fazlasıyla ince bir ruh edinmek Pevin'in evlenmesinde en büyük engeldir. Ne yazık ki hayatı kendisi gibi algılayan, geleneksel anlayıştan uzak, kültürlü birini bulması İstanbul'da da pek mümkün görünmemektedir. Oysa hayatı sorgulamayan, olduğu kadarıyla yetinen insanlar öyle mutludur ki onların *“örf ve gelenek”* (s.10) adını verdikleri şeylere anlamsızca bağlı oluşları Pervin'de nefret uyandırır. Aslında onun eleştirdiği şey, insanların uyuşukluk ve tembelliğe alışmış olmaları ve katı kurallara körü körüne bağlanmalarıdır. Nitekim evlilik anlayışında, aile hayatında, giyim kuşamda ve sosyal hayatın her safhasında insanı huzursuz eden, samimiyetsiz bir tutum ve iki yüzlülük hâkimdir.

Servet-i Fünun romanlarında özlemi duyulan *“yeni hayat”* *Karanfil ve Yasamin*'de artık tatbik edilmeye başlanır. Savaş sonrası uzun bir süre İsviçre'de kalan Samim, İstanbul'a döndükten sonra Kadri Paşa'nın batılı tarzda dekore edilmiş konağında katıldığı çay partisinde karşılaştığı manzara karşısında, hayretler içinde kalır. Şaşkınlığını arkadaşına: *“Yalnız rica ederim bana söyle; bu kadınların hepsi de Türk mü? Yoksa rüya mı görüyorum?”* (s.11) diye sorarak giderir. Gerçi İstanbul'da başlayan yeni hayattan haberdar olmuştur ama umduğunun da ötesindeki bu hayat, tam Avrupâî bir görünümüdür. Birkaç sene evveline kadar, bir tanesine rast gelinse köşe bucak saklanan Türk hanımları, şimdi orkestra eşliğinde dans etmekte ve batı tarzında serbest giyinmektedirler. Samim, gördüğü manzarayı *“son derece şayan-ı takdir bir harika”* (s.11) olarak niteler; tam bir batılılaşmadan yanadır. Nitekim ona

göre, bütün millî felaketlerimizin sebebi içtimai hayatımızın olmamasıdır; bundan dolayı kurtuluşumuz alafranga yaşayışa bağlıdır. Medeniyette ileri seviyelere yükselmek, kadın tesiriyle mümkün olacağından kadınların sosyal hayata daha fazla girmeleri gerekir. Savaş sonrası yapılan inkılaplar, kadınların sosyal hayata daha çok girmelerini sağlamış ve kadın-erkek ilişkilerine serbestlik getirmiştir.

Dönemin batılı zihniyet taşıyan aydınları, toplumsal alanda kadın ile erkeğin serbestçe aynı ortamda bulunamamasını ve medeni bir şekilde iletişim kuramamasını büyük bir sorun addetmektedirler. Ortaylı, bu durumu, edebî geleneğimizde kadın-erkek diyalogunun bulunup bulunmamasıyla açıklamaya çalışır. Tarihî ve edebî kaynaklarımızdaki filolojik unsurlar çok iyi tespit edilmiş değildir. Bu nedenle kadın-erkek diyalogunu, yakın çağın edebî ürünleri içinde ancak roman ile hikâye verir. Oysa 1860'lara kadar, kadın ve erkekler toplumun ayrı yaşayan bireyleri olduklarından, yazarlar, romanlarda realist bir diyalog düzeni kuramamış ve gerçekçi bir üslup sağlayamamışlardır.²⁴⁸ Doğrusu bu, yerinde bir tespittir. Nitekim Servet-i Fünun roman yazarları, ülke meselelerini (kültür, aşk, kadın-erkek eşitliği gibi) tartışmayı bahane ederek, her erkek tipin, bir kadın ile tanışmasını sağlayarak onları diyalog kurmaya zorlamıştır. Medenice bir yakınlık kurmak isteyen kişiler, sosyal bir arkadaşlık yerine hemen duygusalığa kapılırlar. Burada "aşk" unsurunun bir araç olarak kullanılmak istendiği açıktır. Bu yüzdendir ki bu şekilde suni bir zorlamayla kurulan diyaloglar, okur samimiyetini kazanmaktan uzaktır. Amaç gerçekten sadece, ciddî bir şekilde siyasî ve sosyal bir tartışma yaratmak olsaydı, erkeklerin tartışmasıyla sağlanacak diyaloglar daha inandırıcı olabilirdi.

Ortaylı, Osmanlı toplumunda kadın ile erkeğin beraberliğinin olmadığını ve bu durumun halen sürdüğünü şu sözlerle ifade eder:

*"Kadının serbestlik meselesini tartışmıyoruz. Hiçbir zaman 16.-17. yüzyıllarda İstanbul kadınının; Batı'daki kadınlardan daha çok baskı altında olduğu, kafes arkasında kaldığı kanısında da değiliz. Belge ve bilgiler de bu kanaatimizi destekliyor. Ama bu iki cinsiyetin diyalogu açısından bir şey ifade etmiyor, bu toplumda kadınla erkeğin beraberliği yoktu ve halen de aksayan bir beraberlik var. Geçmişte bu toplumda erkekler ve kadınlar ayrı eğleniyorlardı..."*²⁴⁹

Yeni hayat, toplumun bütün kesimleri tarafından benimsenmiş değildir. Benimseyenlerin de aynı şekilde algılayıp sindirdiği söylenemez. Romanın başında,

²⁴⁸ Ortaylı, age., s. 98.

²⁴⁹ age., s. 99.

yüksek sosyete mensup yeni hayatın temsilcilerinin katıldığı kadınlı erkekli toplantıda, Samim, Kadri Paşa ve Dr. Cevdet Kerim gibi şahısların tartışmalarıyla yeni düzenin olumlu ve olumsuz yönleri vurgulanır. Batılı yaşayışın öncülerinden Kadiri Paşa da Samim gibi düşünmekte olup bu yeni hayata alışmanın bir geçiş döneminin olacağını belirtir. Bu dönemde milleti kurtarmak için “*kurbanlar*” (s.18) verilmesi ilerisi için hayırlı olacaktır. Yeni hayat, zaman içinde tamamıyla benimsenip yerleşecektir. Ona göre, Türkiye’nin ilerlemesi ancak “*harem duvarının yıkılması ile başlayabilir.*” (s.12) Ancak Dr. Cevdet Kerim, kadının medeniyetin ilerlemesindeki rolünü kabul etse de, onlardan farklı olarak, sosyal hayattaki hızlı değişimin bir yozlaşmaya sebep olacağı endişesini duymaktadır. O, bu yeni hayata insanların yavaş yavaş alıştırılması gerektiğini düşünür. Bir anda açılan serbest dünyanın kapıları, zihinleri bulandırmış ve bu serbest ortamda özgürlüğün sınırları belirlenememiştir. İnsanlar büyük bir özeni içindedir; kılık-kıyafette, zevk ve eğlence de bir özeni açıkça görülür. Lüks hayata özeni, pek çok kadını eğlenceye itmiş ve fuhşa sürüklemiş; bunun sonucu aile bağları zedelenmiştir. Herkes gelirine bakmadan çaylı-danslı parti vermeye kalkar. Gücü yetmeyenler, gayri meşru yollara başvururlar. Oysa Avrupalılar o hayatın içinde büyümüşlerdir. Orada salon hayatına alışmış bir adam, kurulu bir saat gibidir; her hareketini ölçüp tartar. Onun için bizim insanımızı onlarla kıyaslamak ve bir anda onlar gibi olmalarını beklemek doğru değildir. Bir başka toplantıda ise benzer düşünceleri Pertev dile getirir. O da gözlemlerine dayanarak Avrupa’yı medeniyet seviyesine yükselten hayatın, bizi korkunç bir uçuruma iteceğini düşünür. Önceki yaşama göre, daha sosyal bir konumda bulunan insanlar, birbirlerinin yaşamından etkilenmekte ve birbirlerine özenmektedirler.

Halas’ta ise Avrupa’ya körü körüne özenen tipler yerine, ayakları yere basan, medeniyet, ilim ve sosyal gelişmeye saygılı; fakat taklitçiliğe karşı millîyetçi gençler, romanın aslî şahısları olarak okur karşısına çıkarılır. Nihat, İclâl, emekli Miralay Emin Bey ve Binbaşı Ekrem Behiç vatansever gruptandır. Gazeteci Kemâl Mümtaz, eski müsteşarlardan Sabahattin Bey, İngiliz hesabına casusluk yapan Samim Remzi Bey ise mandacılığı savunan, kendi çıkarlarını her şeyin üstünde tutan yozlaşmış kişilerdir. Romanda vatanseverlerin Millî Mücadele’ye katkısı, olumsuz kişilerin salon hayatında her türlü kaygıdan uzak, kumar, alkol ve dans tutkusuyla zıtlık oluşturacak biçimde sergilenmiştir.

2) Sanatta Gelenekten Kopuş ve Yeni Sanat Dalları

a) Eski-Yeni Edebiyat Tartışması

XVIII. yüzyılda Avrupa'yla askerî ve kültürel alanda başlayan yakınlaşma sonucu genç nesil, batı dünyasını yakından tanıma fırsatı bulur. Matbaanın fikirlerin yayılmasındaki rolüne, gazete de eklenir. Gazete Osmanlı'da sosyal yapının değişmesinde çok etkili olur. Aynı zamanda çeviri yoluyla hikâye, roman, tiyatro gibi yeni edebî türler edebiyatımıza kazandırılır ve şiirde de şekil ve içerik yönüyle yeniliğin izlerini sergileyen örnekler verilmeye başlanır. Gazetenin yeni edebî türlerin tanınmasında, farklı seslerin, farklı fikirlerin yayılmasında, nesir edebiyatının gelişmesinde ve yeni edebiyatın bir kimlik kazanmasında önemli rolü vardır.

Batı edebiyatının tanınmasının ardından onları taklit suretiyle romanda olsun tiyatrodada olsun ilk örnekler çok çabuk verilir. Özellikle Şinasi ve Namık Kemal batılı Türk edebiyatının kurulmasını çok önemserler. Onların öncülüğünde başlayacak eski ve yeni edebiyat tartışması aynı zamanda edebî tenkit türünü de edebiyatımıza kazandırır. Onlara göre Divan Edebiyatı katı kuralları, klişeleşmiş hayal ve düşünce sistemiyle yeni dünyada varlığını sürdüremezdi. Onun için yazarlar, yeniyi kabul ettirebilme yolunda eskiyi yerden yere vurmaktan çekinmediler.

Tanzimat denemi yazarları, kolay anlaşılır bir dil ile yeni bir fikir sisteminden hareketle yeni bir edebiyat kurmayı hayal ettiler. Ortaya koydukları eserlerin ne kadar edebî olduğu tartışılır; ancak yenilik yolunda yol açıcı olmaları ve yeni edebî türlerin ilk örneklerini vermeleri, çabalarında son derece azimkâr olduklarını göstermeye yeter.²⁵⁰ Onların açtığı yoldan Servet-i Fünun nesli yürümeye devam eder; ancak yeni nesil, öncekilerden edebiyatta fayda yerine sanat kaygısı gütmekle ayrılırlar.

Servet-i Fünun'un yazarları da Tanzimatçılar gibi eski edebiyat anlayışını reddederek yenilik yolunda batıyı taklit ederler. Hayaller, duygu ve düşünceler alışılmadık olacak ve bunu yeni bir dil ile ifade edeceklerdir. Onların yaratmak istedikleri edebiyatın tüm ayrıntılarını *Mai ve Siyah*'ta Ahmet Cemil açıklar. Dolayısıyla eser, bu yönüyle edebî bir hareketin romanı kabul edilmelidir. Sanat

²⁵⁰ Namık Kemal'in Divan Edebiyatı'nı tenkit ettiği eserler için bkz.: "Lisân-ı Osmânînin Edebîyatı Hakkında Bazı Mülâhâzâtı Şâmilidir", *Tasvir-i Efkâr*, S. 416-417; *Tahrîb-i Harâbât*, 1874; *Takîp* 1875; *Mukaddime-i Celâl*, 1884; yeni edebiyat anlayışı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Beşir Ayvazoglu, *Gelenegin Direnişi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1996; Bilge Ercilasun, *Servet-i Fünun'da Edebî Tenkit*, Akçağ Yay., Ankara 2009. s.88; H.C. Yalçın, *Kavgalarım*, Tanîn Mat, İstanbul 1326, s107.

cephesinde Ahmet Cemil, Halit Ziya'nın duygularına tercüman olmuş ve yazar, nasıl bir edebiyat düşlediğini onun aracılığıyla açıklama fırsatı bulmuştur.

Edebiyatta yenilik, Ahmet Cemil şair olduğu için, savunulan sanat anlayışı da daha çok şiirde yenilik sorunu olarak dile getirilir. Yeni bir edebiyat, yeni bir dil, ses ve âhenkle yaratılacaktır. Bu doğrultuda Ahmet Cemil, Hüseyin Nazmi ile “*Makber*”i okur. Yeni bir ruh taşıyan şiiri beğenirler; ancak tercüme ihtiyacı duyması yönüyle “*bestesi kaybolmuş bir güfte (şarkı sözü) gibi soğuk...*” (s.58) bulurlar. Ahmet Cemil, eski kelimeler altında fikirlerin tazeliğinin görülemeyeceği düşüncesi ile lügatlerden yeni fikirlere yeni kelimeler arar. Kendisini kelime uydurmakla suçlayacak olanlara ise eski yazarlarla kendi yapacağı şey arasında, bir sanat farkı olduğu cevabını vermeyi ister. Âhengin şiirde tartışılmaz bir yeri vardır. Yani vezin şiir ile uyuşmalıdır. Batı şiirinin üstünlüğü çok sesliliğine yani veznin değişmesine bağlı oluşan âhenge bağlıdır. Biz de tekseslilikten çoksesliliğe geçerek bunu başarabiliriz. Eğer Türkçe, Arapça ve Farsça'nın etkisinde kalmayıp kendi halinde gelişme gösterebilseydi, hece vezniyle çok seslilik oluşturulabilirdi. “*Musikide yapamadığımızı bari nazmımızda yapalım*” diyen Ahmet Cemil, “*Hüner musikiyi yeknesaklıktan (teksestilikten) değil, muhtelif makamât ve usulün insicamından istihsal etmektedir (temponun uyuşumunu oluşturmaktır)*” (s.132) şeklinde biçimin nasıl olması gerektiğini açıklar.

Ahmet Cemil'in eski edebiyatı reddi sebepsiz değildir. Şiir şekil yönüyle olduğu kadar içerik yönüyle de eski canlılığını kaybetmiştir. O, Fuzulî, Bâkî, Nedim gibi şairlerin saf ve samimi ifadeleriyle, şiirlerindeki ahengi beğenir; ancak sonra gelenlerin süs merakıyla bu dil, ruhunu kaybetmiş ve “*cansız bir kütle*” (s.22) haline gelmiştir. Dolayısıyla devrini tamamlayan bu şiir anlayışı karşısına, yeni bir ruh bulmak sevdası, genç adamı arkadaşı Hüseyin Nazmi ile Fransız şiirine yöneltir. Bu yeni ruhu “*Edmond Haraucourt'un 'L'âmenue' (Çıplak Ruh)*” (s.56) adlı şiir kitabında arayan Ahmet Cemil, öyle bir eser yazmak ister ki o güne kadar görülmüş olanların hiç birine benzemesin; taze bir ruhu olsun, insan hayatını anlatsın. “*Baştan sonuna kadar bir şiir ki bir gülümseme ile başlasın, bir damla göz yaşı ile netice bulsun...*” (s.129). Bu tanım, bir yerde, Halit Ziya ve onun takipçisi Mehmet Rauf'un romanlarını da nasıl bir zemin üstüne inşa ettiklerini göstermektedir. Onların romanları da bir gülümsemeyle başlar ve bir damla göz yaşı ve umutsuzlukla son bulur.

Safveti Ziya, *Salon Köşelerinde* Şekip adlı bir Türk'ü bir İngiliz ailenin evine konuk ederek, bu evin kızıyla Türkiye'nin geri kalmışlığını tartışmaya açar. Bir Osmanlı edebiyatının oluşturulamamış olmasından yakınır. Avrupalılara kendini, görgü ve kabiliyetiyle ispat etmeye çalışan, aşağılık duygusundan kurtulamayan Şekip'in bir benzerini de Mehmet Rauf, *Menekşe*'de Hüseyin Bülent tipiyle okur karşısına çıkarır. Ancak Hüseyin Bülent, Şekip'e göre kendini edebiyat dünyasında gösterdiği başarıyla kanıtlamış ve sosyal ortama dahil olmuş, kısmen aşağılık duygusunu yenmiş bir tiptir. Artık, kibar hanımlarla salon köşelerinde sıkılmadan hareket edebilen seçkin bir Türk genci yetişmiştir. O genç ki eserlerini okuyan kadınlara “*bir cihan bahşetmiş olur*” (s.79). Ancak onun bu denli büyütülmesine karşın, bazı okurları, sadece aşkı konu almasını bir eksiklik sayar ve yazarlığını eleştir.

Hüseyin Bülent, bir şair ve romancı olarak ünlenmiş; adını, çok beğenilen romanı *Güzide* ile duyurmuştur. Yeni edebiyat taraftarıdır, Fransızca bilir, batı edebiyatını takip eder. Goethe, Puşkin, Lamartine, Haynes, Leopardi, Musset, Feuillet gibi batılı şair ve yazarları severek okur. İngiliz şairi Shelley'i şiir dünyasının yegâne şairi olarak kabul eder ve *Güzide*'yi ona ithaf eder. Yazarların tarafsız olması gerektiğine inanan Hüseyin Bülent, Fecr-i Âtî şairlerinin edebiyat aşkı ile dolu, gayretli gençler olmalarına rağmen yeterince takdir edilmediklerini düşünür.

b) Batı Müziğine Verilen Değer

Sevet-i Fünun şiir ve romanında “*ses ve musiki*” tabiatla bütünleşen iki unsurdur. Önceki kuşağa göre sanatçı kimlikleri daha öne çıkan yazarlarda “*şiir ile uzun iştigal*” sunucu “*mariz bir hassasiyet*” (*Mai ve Siyah* s.5) oluşmuştur. Tabiatı şiirde en geniş anlamda işleyen Cenap Şahabettin'dir. Şaire göre tabiat yalnızca görünen değil, duyulan duyum ile anlam kazanan bir değerdir. Fikret ise tabiatı âdetâ renklendiren bir şiir tarzını edebiyatımıza kazandırmak ister. “*O, ilk örneğini Recâizâde'de gördüğü kartpostal-şiir tarzını tablo-şiir biçimine dönüştüren bir şairdir.*”²⁵¹ Romanda ise insan ve tabiat uyumuna musikînin eklenmesiyle bir fon müziği sağlanmış olur. Ancak roman sinema gibi sesleri duyuramadığından okur, sadece yazarın musikî bilgisinden yararlanmakla yetinir.

²⁵¹ Parlâtır, “Yeni Türk Şiiri”, *Türk Dili*, S.481-482, Ocak-Şubat 1992, s. 36.

Safveti Ziya *Salon Köşeleri*, Mehmet Rauf ise *Karanfil ve Yasamin*, *Son Yıldız* adlı romanlarında, insanların, salon ortamına bir Avrupalı gibi uyum sağlamaya çalışırken tutum ve davranışlarıyla sonradan görme, yapmacık durumlara düştüklerinden yakınırlar.

Kendi sonradan görmelikleri ise sürekli bir şekilde sanat zevklerini, roman şahısları vasıtasıyla sergileme ihtiyacı duymalarından belli olur. Şöyle ki, sürekli fırsatlar oluşturup batı musikisi, edebiyatı ve batı medeniyetinin üstünlüklerinden bahsederler; Avrupa dergilerinden edindikleri fikirlerle eşya seçerler. Bu sahneleri oluştururken kendi zevk ve kültürlerini sergileme çabaları zoraki bir gayret gibi algılanmaktadır. Aynı zamanda halkın kültürel alanda cahil kalınmasını çok önemseyen romancılar, eserlerinde Avrupa sanatını tanıtmayı bir vazife sayarlar. Özellikle Halit Ziya ve onun etkisiyle hayata bakan Mehmet Rauf'un eserlerinde Avrupa edebiyatının yanı sıra musikisi de vazgeçilemeyen bir unsur olarak yer alır; batılı müzisyenler ve onların bestelerinden büyük bir övgüyle söz edilir. Zaten sık sık opera ve operetlere giden Halit Ziya'dan etkilenen Mehmet Rauf da "*Garp musikisinin içinde boğulmak istercesine yıllarca*"²⁵² yüzmüştür.

Halit Ziya'nın roman kahramanları batı müziğine hayran ve geniş bir musiki kültürü olan şahıslardır. Onun romancılığını örnek alan Mehmet Rauf'un yarattığı tipler de musiki kültürü ve hayalperest oluşlarıyla Halit Ziya'ninkilere benzer. Dolayısıyla her iki yazar da roman kişilerine musiki dersleri aldırır ve piyanoyu vazgeçilmez bir unsur olarak her yalıda bulundurlurlar.

Halit Ziya'nın ilk romanlarında doğu musikisinden söz edilir. Nemide kanun çalar; babasının da musiki eğitimi vardır. *Aşk-ı Memnu*'da ise batı musikisi öne çıkarılır. Doğu müziği ise bir akraba düğününde kadınlar tarafından icra edilir. Bihter ud, Naciye Hanım kanun çalar; şarkılar söylenir. Peyker ve Nihal piyano öğrenirler. Matmazel de Courton'un Nihal'e kazandırdığı musiki zevk ve sevgisi üzerinde ise uzun uzadıya durulur. Nihal, musiki kabiliyetiyle piyano becerisini geliştirir. Birçok batılı müzisyenin eserini başarıyla çalar.

Yazarın son romanı *Nesli Ahîr*'de sanat cephesini, mütevazî ama ileri görüşlü bir subay ile onun güzel piyano çaldığı söylenen eşi ve oğlu İrfan temsil eder. Babası İrfan'ın doktor, mühendis, mimar veya avukat olmasını isterken oğlunun ısrarı karşısında müzik eğitimine razı olur. Fakat toplumun bütün kesimleri henüz

²⁵² H. Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1969, s. 364.

müziyenliği bir meslek olarak görmemektedir. Babası, sürülmeyi bile göze alarak oğlunu Avrupa'ya gönderir. İrfan üç sene sonra tahsilini tamamlayarak bir piyanist ünvanıyla yurda döner. O yeni bir müzik türüyle toplumuna hizmet edecektir. Ancak memleketin sosyal-kültürel ve siyasî durumuna bakılırsa bu mümkün görünmemektedir. Nitekim halk batı müziğine yabancısıdır. İrfan, özel ders vererek geçinmeye çalışır. Halit Ziya, İrfan aracılığıyla batı müziğine hayranlığını göstermek ve aynı zamanda Türkiye koşullarında batılılaşmanın ne kadar güç olacağına dikkat çekmek ister. Bir konservatuar açılmasını hayal eder. Halbuki otuz yıllık sürede (II. Abdülhamit dönemi) tüm sanat faaliyetlerinde bir gerileme meydana gelmiş; Türk müziği de eski ağırbaşlılığını ve onurunu koruyamamıştır. Oysa doğu ile batı müziğinin ortak yönleri keşfedilerek bizde de müziğin bütün uygar milletlerde olduğu gibi değerini yükseltmek mümkündür.

Mai ve Siyah'ta da zengin evlerine piyano girmiştir. Yeni hayat anlayışıyla yetişen gençler, batı müziği dinlerler. Musiki, şahıslar arasında doğacak bir aşka ilk bu romanda aracılık eder. Lamia piyano çalarken onu seyreden Ahmet Cemil romantik atmosferden çok etkilenir, bu andan sonra Lamia'yı sevmeye başlar.

Hüseyin Cahit ise musikiyi, *Hayal İçinde* romanında, hayata anlam katan önemli zevkler arasında saymıştır.

Mehmet Rauf'un kendi kimliğinden ayrılamaması, söz musikiye geldiğinde bir önce okunan romandakinden farklı bir şey söylenmeyeceği hissini uyandırır. *Genç Kız Kalbi*'nde Behiç Bey, *Menekşe*'de Hüseyin Bülent, *Eylül*'de Necip, *Karanfil ve Yasemin*'de Samim, *Son Yıldız*'da Fahri Cemal ve Halil Nuri batı musikisi tutkunudurlar ve ünlü batılı müzisyenleri büyük bir hayranlıkla dinlerler. Gerçi hiçbiri iyi bir müzik eğitimi almamıştır; ama batılı bestecilerinin sanatı ve hayatı hakkında geniş bilgiye sahiptirler. Yazarın eserlerinde sürekli batı edebiyatı ve musikisinden bahsedilmesi, kadınlarla erkeklerin iletişim kurmaları ve yakınlaşmalarını sağlamaktan başka bir işlev taşımaz.

Mehmet Rauf, musiki zevkinin yanı sıra musiki bilgisinden de Halit Ziya'dan geri olmadığını roman şahısları vasıtasıyla ispat etmiştir. Öyle ki *Son Yıldız*'ın Perran'ı dairesindeki musikî odasını misafirlerine gösterdiği sahnelerde okurun gözünde bir hayli sonradan görme durumuna düşmektedir. Müzik odasında trampet, davul, flavta (flüt), gramofon, piyano, orkestriyon ve viyolina gibi aletler vardır. Romanda misafirleri büyüleyen orkestriyon ve viyolina hakkında şöyle bilgi verilir:

“ Bu tarafta misafirler musiki salonunun harikalarını seyre daldılar. Evvela, marşı çalan büyük orkestriyon bütün dikkatleri cezbedi. İki metre arzında, şeklen bir büyük aynalı dolaba müşabih, üstünde küçük bizote aynalar, rengârenk elektrik lambaları ile muhteşem bir mobilya idi.

Halil Nuri, bunun orta tarafında bir kapak açarak, içinde dönen ve sağılan üstü delikli kâğıt tomarlarını gösterdi. Burada on hava vardı. Bunların hangisi istenirse elektirik düğmesinin olduğu yerdeki işaretlerle o çalınabilirdi.

Halil Nuri:

— Bu alet, dedi, makineli çalgı fabrikasyonunda, fennin, zekânın, sanatın hadd-i kusvâsıdır. Alman mamulâtındandır. Bugüne kadar bundan mükemmel bir musiki aleti daha icad edilmemiştir.

Bu esnada Tan Havzer bitmişti. Halil Nuri, köşeye doğru yürüyerek: Bundan daha muhayyeru'l-ukûl ve harika bir alet daha varsa, o da viyolina denilen bu alettir.

Diye, oradaki yüksek ve maun diğer bir alete yaklaştı.

Bunun kısm-ı aleyyasında büyük bir camekan içinde bir daire merkezi etrafında bir müsellesin üç re's noktasını irae etmek üzere vaz' olunmuş üç keman vardı ve bunların telleri üstünde hareket etmek üzere daire şeklinde devvar bir yay bulunuyordu.

Halil Nuri, çalgının bir iki yerini karıştırıp tanzim ederek bir noktasına bastı, o zaman piyano refakatiyle bir keman konseri başladı. Kemanların parmaklarıyla tanzim ettiği noktaları müşevveş ve harika-engiz sair tertibatıyla sevk olunarak, âdeta pek mahir bir viyolonistin ve bir virtüözün eser ibdai peyda oluyordu” (s. 78).

Ferdâ-yı Garâm'da mehtaplı bir gecede sandalla denize açılan üçlü; Mâcit, Nevber ve Sermet uzakta bulunan bir sandaldan yükselen koro halindeki sesler arasında hüznü bir kadın sesinden bir Rum şarkısı dinlerler. Romantik atmosferle bütünleşen nağmeler üç genci çok etkiler. Sandalın geçmesiyle “Nevber kürekleri alarak: —Uyanalım” der.

Mâcit güzel bir rüyadan uyanırcasına, “Kendimi Venedik'te sandım,” (39-40) diye söylenir. Bu sırada Sermet'in ağladığı fark edilir. Görüleceği üzere musikî, gençleri bulundukları realiteden uzaklaşıp kendilerinden geçirmeye yetmiştir.

Ferdy Garâm'da ayrıca canlı tabiat tasvirleri de yapılmıştır. Mâcit kuş sesleri ve börtü böceğin âhengine karışan bir bülbülün kâh neşeli, kâh hazîn

terennümlerini dinler. *Karanfil ve Yasemin*'de ise Samim, köşkte verilen bir balonun ardından davetliler uykuya daldığı bir sırada, bahçede tabiatın sesini dinlemeye koyulur. Birden bire terennüm etmeye başlayan bir bülbülün sesinde yüz binlerce kalplerin derin âhlarını, ateşli tahassürlerini, sızlayan aşk emellerini duyar gibi olur.

Eylül'de piyano ve batı müziği Suad ile Necib'i ortak bir zevkte birleştiren, aralarındaki bağı kuran bir araç işlevi görür. Süreyya'nın vurdumduymazlığı sonucu sürekli baş başa kalan Saud ile Necib'in itiraf edemedikleri aşklarını birbirlerine anlatmalarına musiki yardım eder. Piyano çalan Suad'dır. Necib ona batılı müzisyenlerin notalarını temin eder. Necib için ömrünün en tatlı anları musikiyle kendinden geçtiği dakikalardır. Ne var ki Gluck, Haydn, Beethoven gibi üstatları dinleyip anlayabilecek musiki eğitiminden yoksundur. Süreyya onlara katılmaz. Bir türlü batı müziğine alışamamıştır. Bir gün Suad piyano çalarken *"Bunun nesini o kadar güzel buluyorsunuz Allah aşkına?"* diye sorunca, uzun bir tartışmanın ardından Necib ona aralarındaki kişilik farkını içeren şu cevabı verir:

" 'Ruhun duymuyor!' demek ağır geliyordu; fakat sonra bir karşılaştırma yaparak dedi ki: 'Bunda elbette zevk ve mizacın da büyük rolü var... Senin tıpkı balıkçılık merakın gibi... Herkesin ruhsal olarak bir şeye eğilimi, bir yeteneği olur.' " (s.180)

Servet-i Fünun romanlarında kızlara piyano öğretilmesinin sebebi *Genç Kız Kalbi*'nde açıklanır. Kızların ileride evlenecekleri erkeklere kendilerini beğendirebilmek için batılı kültür değerleriyle yetiştirilmesi bir sorun olarak ele alınmıştır. Sonuçta batı musikisi, gençleri kibar bir zevkte birleştiren bir beğenilme unsurundan fazla bir anlam taşımaz. Tabii o da ortak kültürü paylaşacakları kişiyle karşılaşılırsa mümkün olur. Pervin, kendisine neden piyano öğretildiğini sorgularken bu gerçeği tüm açıklığıyla izah eder. Musiki zevkini birkaç dakika da olsa Behiç Bey ile paylaşır. Behiç Bey batının ünlü müzisyenleri hakkında çok şey bilmektedir. Fakat hayale değil; hayata önem veren bu adam, Pervin'i çok zengin olmadığı için istemeyince, musiki de zaten anlamını yitirir.

Menekşe romanında Hüseyin Bülent, zevk ve eğlence hayatı yönüyle bizden üstün gördüğü batı müziğine hayrandır. Violet ile batı edebiyatı ve musikisi konusunda sohbet eder. Bu eserde de yazarın kadınlarla nasıl iletişime geçtiği ve yakınlık kurduğunu izlemek mümkündür:

“Zaten bu dünyada bu zevk-i amîki (derin zevki) bahşedecek iki kuvvet vardır: Biri musikî... diğeri ise aşk, yani kadın... yani sizler. Musiki de bize sizden, sizin vereceğiniz saadetten, sizin hüsünlerinizden bahsettiği için bu kadar muazzездir.” (43-44)

Karanfil ve Yasemin’de Samim’in Nevhiz’i elde etme mücadelesi ise şöyle anlatılır: “Samim genç kadının musikiye meftun olduğunu ve bu bahisle onu zapt kabil olduğunu anlamıştı. Bunun için devam etti:” (s.102) Sohbet tıpkı önceki romanlardaki Beethoven’in, Lizt’ten, Weber’in eserleriyle devam eder. İlerleyen zamanlarda Nevhiz ile daha da samimileşen Samim, artık batı klâsikleriyle Rus müziğini kıyaslama kabiliyeti de kazanmıştır. Ona göre Rus musikîsinin, tıpkı bazı Rus kadınlarının güzelliği gibi sihirli, cazibeli ve âdeta büyülü bir tesiri vardır. İnce, kıvrak, ateşli nağmeleriyle yepyeni bir heyecan hissettirmektedir. Bu yönüyle Rus musikîsini batı musikisine tercih eder.

Nevhiz, Samim’in bu hevesini gidermek için Slav bir parçayı piyanoda çalmaya başlar. Nevhiz çalarken Samim, “genç kadının iskemleden taşmış kalçalarını, elbisesinin sıkı kemeriyle pek ince görünen belini ve bunun fevkinde göğsünün bütün olgunluğunu” (s.198) seyre dalar. Devam eden cümleler, tıpkı Ahmet Cemil’in piyano çalan Lamia’yı seyrederken hissettiği gibi erotizm yüklüdür. Rauf’un tüm paragrafı *Mai ve Siyah*’tan alıntıladığı izlenimini vermektedir. Görüleceği gibi her iki yazar da musikîye cinsel dürtüleri harekete geçiren bir işlev de yüklemiştir.

Samim (Mehmet Rauf), batı müziğini bu denli övüp yüceltilirken alaturka müziği de bir davette alkolik bir kemancı çağırılarak aşağılamaktan geri kalmaz. Misafirlere kırk beş yaşlarındaki Feyzullah Bey’i Sacide Hanım, kinayeli bir dille “İstanbul’un en büyük kemancısı” diye takdim eder. Adam “Üstad-ı musikî, imtihanına girmiş bir talebe tavrıyla” (s.127) kırılır, dökülür.

c) Resim

Karanfil ve Yasemin’de Samim, batı resim sanatının üstünlüğünü, Avrupa dergilerinden fikir alarak dekore ettiği gizli aşk yuvasında, misafirlerine İngiliz ressamı Marcos Stan’ın “Aşk İçinde” tablosunu, Leh ressamlarından Kovalski’nin “Kış Gecesi”, Fransız ressamı Eçeveri’nin “Serkice” ve Palastiriyarı’nın meşhur “Beethoven” (s.262) levhasını sergileyerek gösterir. Aynı romanda Nevhiz’in de özel

resim dersleri aldığından bahsedilir; genç kadının evindeki musiki köşesinin duvarları, tanınmış batılı bestecilerin ve yazarların resimleri ile kaplıdır. Esasen musiki ve edebiyat da olduğu gibi, romanlarda resim sanatına da yer verilmesi, karşı cinslere sohbet etme imkânı sağlamak gibi bir işlev de taşımaktadır.

Salon Köşeleri'deki yarı aydın Şekip'in ise Madam Daven'in evinin salonunu süsleyen resimler ilgisini çeker.

Halit Ziya ise *Nesl-i Ahîr*'de Muzaffer Bey'i zekâsının uğramadığı bir sanat, geçmediği bir alan bırakmamış birisi olarak tanıtır. O, çok usta bir oymacıdır. Evinin bir odasını her türlü sanatın sergilendiği bir yere dönüştürmüştür. Mandolin öğrenmek istemiş, ayrıca boyalı camlarla vitraylara merak salmış ve ressamlık, nakkaşlık ve tahta oymacılığı ile de meşgul olmuştur. *Aşk-ı Memnu*'da Adnan Bey de tahta oymacılığı ile uğraşır. Nemide'nin babası Şevket Bey ise bütün entelektüel zevklerle uğraşmıştır. *Bir Ölünün Defteri*'nde Vecdi, *Mai ve Siyah*'ta ise Ahmet Cemil'in okul yıllarında resim sanatına ilgi duydukları belirtilir.

d) Tiyatro

Tanzimat'a kadar kukla, meddah, Karagöz, orta oyunu ve köy seyirlik oyunu gibi geleneksel türlerle oynanan Türk tiyatrosuna, Tanzimat'tan sonra dram, komedi, trajedi gibi Avrupaî şekiller de eklenmeye başlanır. İstanbul'da ilk tiyatro oyunları, yabancılarca temsil edilmiş olup toplumun belli bir aydın zümresince izlenebilmiştir. Ciddî anlamda ilk Türk tiyatrosu ise Güllü Agop tarafından Osmanlı Tiyatrosu adıyla 1867'de Gedik Paşa'da kurulmuştur. Ancak Ahmet Mithat'ın *Çerkez Özdenler* adlı dramının etnik unsurlara hürriyet duyguları aşıladığı bahane edilerek 1884'te II. Abdülhamit tarafından yıktırılmıştır. Bundan sonra Türk sahnelerinde 1908'e kadar tuluat tiyatroları hakim olmuştur.²⁵³

Tanzimat dönemi yazarları, tiyatro türüne büyük ilgi göstermiş ve çok sayıda bu türde eser kaleme almışlardır. Roman ve gazetede olduğu gibi tiyatrodada da “sosyal fayda” prensibi güden bu dönem yazarlarından Namık Kemal, tiyatro hakkındaki düşüncelerini “*Tiyatrodan Bahseden Arkadaşlara*” (Hadika, No: 33); “*Tiyatro*” (İbret, No:127, 31 Mart 1873)) gibi bazı makaleleri ile *Mukaddime-i Celâl*'de (1884)

²⁵³ Akyüz, age., s. 56-57.

açıklamıştır. Yazar, tiyatroyu, “faydalı bir eğlence” diye tarif eder ve halkı hem eğitmeyi hem de eğlendirmeyi hedefler.²⁵⁴

Servet-i Fünun yazarları da bu türe ilgi duymuş ve tiyatro eserleri yazmışlardır. Fakat onlar diğer türlerde daha başarılı olmuşlar ve isimlerini şiir, roman ve hikâyeleriyle duyurabilmişlerdir. Bu dönemde tiyatro ile en çok ilgilenen ve en çok başarıya ulaşan Hüseyin Suat’tır; ondan sonra Mehmet Rauf’un adı anılabilir. Rauf’un ilk tiyatro denemesi *Pençe* (1909) adını alır. *Yara (Cerîha)*, *Diken* (1917), *Evlâd Acısı* (1923), *Pembe Köşk* (1924) adlı piyeslerinin dışında adaptasyonları da vardır. Halit Ziya da tiyatroya çok değer vermiş olup birkaç adaptasyon yapmıştır. Onları izleyen Cenap Şahabettin, Ali Ekrem, Safveti Ziya ve Faik Âli gibi yazarlar da tiyatro türüne birkaç eserle katkı sağlamışlardır.

Yazarların tiyatroya ilgileri roman kişilerine de aksetmiştir. Avrupaî yaşayışı benimsemiş bütün roman kişileri, tıpkı diğer sanat dallarında olduğu gibi tiyatro tutkularından da bahsetmeden geçemezler. Bunlardan *Nesl-i Ahîr*’in aydın şahsiyeti Süleyman Nüzhet, devrin siyasî baskısı nedeniyle eskiden olduğu gibi ciddî tiyatro eserlerinin oynanamamasından yakınıdır. Oysa onun çocukluğunda İstanbul’da bir tiyatro ortamı vardır. Gedikpaşa’da o zamanın bütün değerli eserleri çevrilip oynanırken şimdi oynanan oyunlar, o kadar basit ve seviyesizdir ki Nüzhet, edebe aykırı sözleri bile çocukların karşısında söylemekten çekinmeyenlere tiksinti duyar.

Dönemin *Hayal İçinde*, *Son Yıldız*, *Salon Köşelerinde*, *Böğürtlen*, *Karanfil* ve *Yasemin*, *Genç Kız Kalbi* ve *Aşk-ı Memnu* gibi romanlarında ise tiyatro, kişilerin yaşamında önemli bir yer etmiştir. Roman kişileri ya tiyatrodan bahsederler ya da tiyatroya giderler. Romanlarda tiyatro ve sahne olarak Tepebaşı Bahçesi, Korkordiyeye, Odeon ve Fransız Tiyatrosu’nun adı geçer. Ayrıca Mehmet Rauf, *Son Yıldız*’daki Perran ve Fahri Cemal aracılığı ile Amerika’da bulunan Metropolitan Opera adındaki tiyatro ve İtalya’daki Saint Carlo Tiyatrosu’ndan bahseder.

²⁵⁴ A. Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kit., İstanbul 1997, s.148-150, 278-285; Metin And, *100 Soruda Türk Tiyatro Tarihi*, Gerçek Yay., İstanbul 1970, s.163-172.

3. Eğlence Hayatı

a) Balo – Dans ve Çay Partileri

Halit Ziya'nın romanları arasında *Aşk-ı Memnu*'da Behlül Kırık Hayatlar'da ise Ömer Behiç'in dans bildiklerinden söz edilir. Kendisi de dans bilen yazar²⁵⁵, romanlarında dans sahnelerine yer vermemiştir.²⁵⁶

Çeşitli salonlardaki eğlence ve dans hayatını anlatan *Salon Köşelerinde* romanında cemiyete uyum sağlayabilmenin en önemli koşulu, bir Avrupalı gibi dans edebilmektir. Şekip, görgü, kültür ve terbiyesiyle kibar ortamlara uyum sağlayarak Türklüğü yüceltmeyi kendisine görev edinir. Bizi, Avrupalıların kendi kültürleriyle onlara beğendirmeyi ve hayran bırakmayı hayal eder. Bu yüzden “*Şu genç Türk ne güzel vals ediyor!*.” (s.14) dedirtmek ister. Ona göre bir Avrupalı için tabîi olan şeyin bir Türk için de şaşılacak bir yönünün bulunmaması gerekir.

Şekip, Pera Palas'ta düzenlenen bir baloda dans salonunda yeni tanıştığı İngiliz kızı Lidia ile bir süre dans eder. İstanbul'da kimsenin dans bilmediğini sanan genç kız: “*Fakat siz ne iyi vals Ediyorsunuz... Bir Türk için harikulade bir şey!*” (s.19) diye genç adamı takdir eder. Şekip, ona, Türkiye'de şimdi Avrupalılar kadar, belki daha da hissî, daha ahlâkî terbiye ve tahsil görmüş pek çok gençler olduğu karşılığını verir. Danstan sonra son derece zarif tavırlarla genç kızla şampanya içer ve sohbet eder.

Ne yazık ki iyi dans edebilmek, uzun yıllar isteyen bir tecrübe gerektirdiğinden acemiler gülünç duruma düşer. Şekip “*baston, vals, kadril*” gibi dans çeşitlerini öğrenmeye çalışsa da onlar gibi kıvrak ve ritmik olamamaktan duyduğu ezikliği şu sözlerle dile getirir:

“*Çocukluktan beri cemiyet içinde yetişip büyüyen... bu yaşayışa, bu tavra, duruşa doğuştan, soydan sahip olan, bu adamlarla, bunların zarafetiyle mücadele etmek nasıl kabil olacaktı? Beş on sene sürekli vals etmeden bu maharet nasıl kazanılabilirdi? Senelerce bu siyah elbise giyilmeyince, bu boyunbağı bağlanmayınca, bu zarafet, bu tabîî zarafet, bu sadelik içindeki fevkalâde zarafet*

²⁵⁵ Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1969, s. 140-141.

²⁵⁶ Osmanlıdaki ilk balolar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. M. Sahir Ülkütaşır, “Türkiye’de İlk Balo”, *Hayat Tarih Mecn.*, Yıl: 2, C.2,S.6, Temmuz 1966, s.40-41; Hamdi Akalın, “Abdülmeccid Zamanında Türk-Fransız Dostluğu”, *Hayat Tarih Mecn.*, Yıl: 12, C.2,S.8, Ağustos 1976, s.78-81.; Nevin Meriç, *Osmanlıda Gündelik Hayatın Değişimi-Âdab-ı Muâşeret* (1894-1927), Kaknüs Yay. İst. 2000, s.62; Doğan Duman, “Cumhuriyet Baloları”, *Toplumsal Tarih*, C.7, S.37, Ocak 1997.

nasıl hasıl olurdu? Kendimi pek küçük görmeye... pek âciz, pek eksik, zavallı görmeye başladım.” (s.32)

Madam Daven, evinde düzenlediği çay partisinde Şekip’e dans dersi verir; onu cemiyete hazırlar. Şekip için yabancılara iyi dans edebildiğini göstermek “*bir millî izzeti nefis meselesi*” (s.38) haline gelmiştir. Bir toplantıda bir Matmazel ile dans ederken usulü kaçıınca büyük bir utançla âdeta mateme bürünür. Aslında kimsenin ona dikkat ettiği yoktur. Ancak o hissettiği ezikliği bu vesileyle dışa vurur ve kendisini hürriyetten yoksun bırakan yönetime (II. Abdülhamit dönemi) isyan eder.

Mehmet Rauf’un *Karanfil ve Yasemin* adlı romanında ise sadece Türk erkeğinin değil; Türk kadınının da cemiyet içinde herhangi bir çekingenlik hissi duymadan, sıkılmadan serbestçe erkeklerle dans ve sohbet edip içki içtiğine tanık oluyoruz. Ancak toplumda belli bir elit zümrenin bu yaşayışı benimsediği ve ayak uydurmaya çalıştığını belirtmeliyiz. Bunlardan Avrupa’da bulunmuş ve oranın kültür ve yaşayışını yerinde görmüş Samim ve Pertev, bir tartışmasında her ne kadar modern yaşama uyum sağlamaya çalışsalar da tam anlamıyla salon ortamlarında Avrupalılar kadar doğal olamadıklarından yakınır. Pertev, Türk insanının büyük bir sorunu olan karşı cinsle iletişim kurma ve medenîce bir şeyler paylaşamamanın verdiği sıkıntıdan “*Konuştüğümüz kadını cansız bir mahluk telakki etmek mecburiyetiyle söyleyeceğimizi şaşırırız ve âdeta bir erkek muhaveresine dalarız*” (s.139) diye şikâyet eder. Ayrıca ona göre “*bizim salonlarımız sahte, taklit, özenme mahsulü olduğu gibi davetlilerimizin de pek aciz insanlar oldukları halde, ekseri âlim, parlak ve mümtaz görünmek için son derece gayret etmeleri*” (s.139) oldukça gülünçtür.

Böğürtlen’de ise üç kız kardeşin köşkünde yaklaşık iki gecede bir dans partisi düzenlenir; “*uluslararası*” misafir gelir, poker oynanır, dans edilir, “*âşıktaşlıklar kurulur*” (s.63) ya da onlar başka evlere giderler, aynı şeyler aynı tarzda tekrar edilir. Ayrıca gelir sağlamak amacıyla Hilâl-i Ahmer (Kızılay) tarafından Pera Palas’ta balo düzenlenir. Nihat üç kız kardeşle bu balolarda tanışmıştır.

Son Yıldız romanında ise Tokatlıyan ve Pera Palas’ta “*asrileşmek*” anlayışı doğrultusunda sıkça kadınlı-erkekli **çay partileri** ve **balolar** düzenlenir. Dans, baloların vazgeçilmez bir eğlencesidir. Dansı Avrupa’da öğrenen gazeteci Fahri Cemal, dansın sadece bir zevk meselesi değil; aynı zamanda estetik bir sanat olduğunu düşünür. Ona göre, Türk insanı, salon hayatına alışmaya çalışırken sahte tavır ve davranışlar sergilemekte, kibre kapılarak doğallığını kaybetmektedir. Oysa üç yıl Amerika’da kalan Fikret, orada dansın bütün inceliklerini kavramış ve dans

ederken herkesi kendine hayran bırakmıştır. Para Palas'ta yapılan dansları Fikret de beğenmez; çünkü kendisi Şikago'da öyle büyük ve güzel balolarda bulunmuştur ki, binlerce kadın ve erkek eğlendiği halde hiç kimse birbirini rahatsız etmez. Romanda adı geçen Perran ve Fehamet gibi kadınlar da dansı çok sever. Kadınlar, dansın inceliklerini bilmeyen erkeklerin dans teklifinden çok rahatsız olurlar. Nitekim kiminin dans etmekten anladığı sadece bir kadına sarılmaktan ibarettir. Oysa bazı davranışlar zamana bağlı olarak yavaş yavaş, sindirilerek kazanılır.

Aynı durumdan *Halas*'ta İclâl de şikâyet eder. Bu romanda Kurtuluş Savaşı yıllarında yabancılar adına çalışan Samim Remzi Bey, her gece evinde yabancılar ve yabancı subaylar için eğlence ve dans partileri düzenler. Davetliler içki içer, dans eder, kağıt ve kumar oynar. Nihat, dans eden üniformalı İngiliz ve Fansız subaylarının kollarındaki kadınların Müslüman Türk mü, yoksa Hristiyan mı olduklarını çok merak eder. Oysa Mehmet Rauf *Karanfil ve Yasemin*'de Türk kadınlarının cemiyete dahil olmaları ve dans etmelerini memnuniyetle karşılamaktaydı. Yazar, sadece 1929'da yazdığı bu son romanında, millî duygu ve değerlere bağlılığını bu ve buna benzer şekilde dile getirirken önceki fikirlerine ters düşer. Aşağıdaki alıntı da ise yazar, salon hayatına dair görüşlerini roman kişilerinden İclâl aracılığıyla şöyle dile getirir:

“Nihat'a bakarak:

—Siz bu hayatı sever misiniz? Diye sordu.

(...)

—Ben hem seviyorum, hem de sevmiyorum, dedi; sevmiyorum şunun için ki, insanın tanıdığı birkaç dostuyla konuşması, eğlenmesi tabîi iyi bir zevktir. Fakat bu dostların seçme ve cana yakın olmaları şartıyla... Böyle, dünyanın her biri bir köşesinden gelmiş ve güya bize medeniyet göstermek gururuyla kabarmış; halbuki şimdiye kadar görüp anladığıma göre birer hödük olan bu adamlardan nefret ediyorum. (...)

—Bir kere bunlar bizim düşmanımız...” (s.175)

Karanfil ve Yasemin'de danslı çay partilerinin işlevini Saraylı Hanım, “kızlarını kocaya vermek istiyorlar. (...) bu çaylar, ziyafetler hep bunun için. Koca arıyorlar.” (s.20) diye açıklar. Gerçekten de öyledir. İnsanlar serbestçe flört edip sevgili ve koca bulmak için böyle toplantılara gelir.

b) Kumar ve Oyun

Alafranga yaşam süren kimselerin eğlence unsurlarından biri de kumardır. Kadınlı erkekli çay partilerinde, misafir toplantılarında, salonların vazgeçilmezlerinden biri olan içkinin yanı sıra kumarın da bazı çevrelerce normal bir eğlence vasıtasıymış gibi algılandığı görülür.

Halit Ziya'nın romanlarında kumardan bahsedilmez; ancak *Mai ve Siyah*'ta mahalle kahvesinde iskanbil, Millet Bahçesi'nde bilardo oynandığından söz edilir. *Salon Köşelerinde*'de Pera Palas Oteli'nde bilardo oynandığı anlaşılır. *Hayal İçinde* romanında Nezih ve Ziya gazinoda tavla oynar, Nezih'in bezik oynayarak vakit geçirdiğine de değinilir.

Mehmet Rauf'un romanlarında ise kumarın para kazanma oyunu olarak algılandığı ve bazı kumar tutkunlarının bozuk yaşamı dikkati çeker. Bunlardan *Böğürtlen*'deki üç kız kardeş (Şekûre, Mahmure, Nigâr), içki, fuhuş ve kumar batağı içindedirler. Köşklerinde sabaha kadar kadınlı erkekli poker partileri sürer. Onlar için para, lüks yaşamak için bir araçtır ve nasıl kazanıldığının önemi yoktur. Kuzenleri Müjgân onlar gibi düşünmez. Müjgân'dan etkilenen Pertev de genel kabul gören doğru-yanlış kavramları arasında epey bocaladıktan sonra Müjgân'ın gönlünü kazanmayı başarır ve dolaylı olarak onu ve onun düşüncelerini takdir eder. Pertev, Avrupa görmüştür; Monte Carlo kumarhane hayatını iyi bilir.

Karanfil ve Yasemin'de ise kumar tutkunu kimselerin sorumluluk duygusunu kaybederek evini ve karısını ihmal etmeleri sonucu aile kurumunun zarar gördüğü üzerinde durulmuştur. Samim'in arkadaşı Şeref Bey ile Samim'in sevgilisi Nevhiz'in kocası Sadri Bey kumarbazdır. Esasında İstanbul'un ileri gelen ailelerine mensup bu kişiler, hazır olanı tüketmeye alışmışlardır. Kumarın da emeksiz bir kazanç olduğu düşünüldüğünde kişilerin kolay para kazanma istekleri daha iyi anlaşılacaktır. Nitekim, Şeref Bey, İsviçre'de Möntrö'de Grand Otel Odeon'da kalmış, burada kumar oynamış, zenginlik içinde sefa sürmüştü "lordca" yaşamıştır.

Sadri Bey ise kumarhanelerde halasından kalan on bin liralık büyük miras hissesini iki sene içinde tüketir ve babasından borç isteyecek duruma düşer. Genç ve güzel karısı Nevhiz'i ihmal eder. Öğleye kadar yatar, kahvaltı yapar yapmaz da kulübe gidip gece yarısına kadar kumar oynar. Kumarın aile hayatına ne denli zarar verdiği Sadri Bey'in henüz Avrupa'da balayındayken bile Nevhiz'i yalnız bırakıp kumara kaçmasından anlaşılır. Dahası kocası Nevhiz'i de kumarhanelere

sürüklemiştir. Oysa Nevhiz, müzelere, tiyatrolara, konserlere gitmek isterken kocası isteksizce kendisine refakat etmiş ve fırsat bulunca kumara koşmuştur.

Şeref Bey ve Sadri Bey'in kumar tutkusu, her ikisinin de eşlerinin ihanetine ve yuvalarının yıkılmasına sebep olur. Kocalarında ilgi ve sevgi bulamayan kadınlar, Samim'in onları elde etme gayretlerini boşa çıkarmaz. Samim önce tutkuyla bağlandığı ama sonradan kendisini terk eden Nevhiz ile; Nevhiz ile ilişkisi devam ederken de Pervin ile birlikte olmaya başlar.

Karanfil ve Yasemin'de "Cercle d'Orient" (Serkl Doryan) kulübünde kumar oynanır. *Son Yıldız*'da aynı kulübün adı geçer. *Halas*'ta kumar, Samim Remzi Bey'in apartman dairesinde oynanır. Türk edebiyat ve siyaset dünyasında adı duyulan üç isim bu romanda kumar tutkunu olarak gösterilmiştir:²⁵⁷

"Bu esnada Refi Cevat da nasılsa kadını bırakarak Ali Kemal ve Refik Halit'in yanına gitmişti. Artık bunlar burada şımarık bir neşe ile kendilerinden başka orada kimse yokmuş gibi gülüyorlar; söylüyorlar ve eğleniyorlardı.

Birdenbire hepsi kalktı. Önlerinde eski müsteşar bey; içeri doğru yürüdüler.

İclal:

— Kumar oynamaya gidiyorlar, dedi; her geldiklerinde böyle yaparlar. İki dakika oturup konuşmazlar. İlle o murdar masa başına geçip, o murdar kağıtlarla harap olacaklar..." (s.176)

²⁵⁷ Refi Cevat, Refik Halit ve Ali Kemal hakkında bilgi için bkz. Kamil Erdeha, **Yüzellilikler Yahut Millî Mücadeleni Muhasebesi**, Tekin Yay., İstanbul 1998; Nihat Karaer, **Tam Bir Muhalif Refik Halit Karay**, Tekin Yayınları, İstanbul 1998; Şerif Aktaş, **Refik Halit Karay**, KTB Yayınları, Ankara 1986.

VIII. BÖLÜM

AİLE VE MEKÂN

Davranış biçimlerinde meydana gelen değişimler, insan davranışlarının yalnızca kişisel özelliklere bağlı kalınarak açıklanamayacağını, davranışın oluşumunda çevresel faktörlerin de en az kişisel özellikler kadar etkili olduğu gerçeğini gündeme getirmiştir. Bu düşünce sistemi üzerine inşa edilen “*ekolojik sistem yaklaşımı*”, her insanın farklı sistemlerden oluşan bir çevre içerisinde doğmasından hareketle, bireyi, çevresi içerisinde yer alan; aile, arkadaşlar, çalışma hayatı, sosyal hizmetler, sosyal politikalar, inanç sistemi, ekonomi, eğitim vb. sistemlerle sürekli etkileşim halinde olan canlı bir varlık olarak ele alır. Süreçlerin yönü pozitif ya da negatif olabilir. Bireyin davranışı, biyolojik, psikolojik ve sosyal gelişimi, yaşadığı sosyal çevre içerisinde meydana gelen etkileşimlerin yönüne göre değişmektedir. Başka bir deyişle bireyin davranışı ve gelişimi, yaşadığı **sosyal ağ** içinde meydana gelen değişimin yönüne göre belirlenmektedir.²⁵⁸

Bu açıklamalar doğrultusunda Sevet-i Fünun romanlarını incelediğimizde, bireylerin davranış ve kişilik özelliklerini belirleyen unsurların başında çevre faktörünün geldiğini belirtmeliyiz.

a) Şehir

Romanların neredeyse tamamı İstanbul’da geçmekle birlikte, az da olsa İstanbul çevresinde kır yaşamına da yer verilir. Sadece *Nesl-i Ahîr* ile *Halas*’ta İzmir ve Ankara gibi taşra şehirlerine çıkmış ancak şahısların buralarda kalması uzun sürmemiştir. Romanlardaki mekânlar zengin-yoksul ayrımını ve sınıf farkını sergilemesi bakımından zıtlık oluşturmaktadır. İstanbul’un **Beyoğlu, Göksu, Boğaziçi, Nişantaşı, Tarabya** gibi gözde semtlerinde bulunan zengin Türkler ve yabancı bürokratların yaşadığı köşk ve yalılar ile küçük esnaf ve statüsü düşük memurların yaşadığı mütevazî evler, bu zıtlığı en açık sergileyen mekânlardır.

İlk olarak medeniyete kavuşma ve daha medenice yaşama özlemini Tanzimat aydınları duymuş ve bu düşünceyle gözlerini Avrupa’ya çevirmişlerdir. Onlara göre İstanbul siyasî, sosyo-kültürel ve alt yapısı itibarıyla Avrupa’yla boy

²⁵⁸ Zafer Danış, “*Davranış Biçimlerinde Ekolojik Sistem Yaklaşımı*”, *Aile ve Toplum Eğ. Kül. ve Arş. Dergisi*, T.C. Başb. Aile ve Sos. Arş. Genel Müd. Yay., C.3, S.9, 2006, s. 45.

ölçülecek durumda değildir. Onun için Avrupa'ya gitmek ve oraları görmek şarttır. Servet-i Fünun romanlarında ise Avrupa'yı görüp gelenlerin geri kalmışlık sorununa çözüm üretmek yerine, sadece eleştirel yaklaşımla söz ürettikleri bir gerçektir.

Büyük şehirler, eğitim, sağlık hizmetleri ve kültür-sanat faaliyetleriyle kırsal bölgelerdeki şehirlere göre daha cazip görülmektedir. Bundan dolayı insanlar, daha iyi ve konforlu yaşam koşullarına kavuşma hevesiyle büyük şehirlere hayranlık duyarlar. Bu heves, günümüz Türkiye'sinde bile etkisinden bir şey kaybetmeden devam etmektedir. Hızlı göç olgusuyla büyük şehirlerde yaşam koşulları her geçen gün zorlaşmaktadır.

Aydınlarımızın Avrupa'ya hayranlık duyması gibi taşrada yaşayanların da büyük şehre duyduğu hayranlık, *Genç Kız Kalbi*'nde dile getirilir. Pervin adındaki yarı aydın zihniyetli bir genç kızın, bir taşra kenti gibi gördüğü İzmir'den İstanbul'a ne büyük emellerle geldiğini ve burada uğradığı hayal kırıklığının anlatıldığı roman, günümüzde de devam eden bazı sosyal gerçekleri dile getirmektedir.

Çevresine yabancı bir kültürle yetiştirilen Pervin, bütün mutluluk ümitlerini İstanbul'a bağlayarak İzmir'den ayrılır. Bir "*hayal şehir*" olarak tasavvur ettiği İstanbul'a gelirken "*orada solumak, mutlu olmak demektir*" (s.6) diye düşünür. İstanbul'u modern bir "*Batı*" şehri olarak düşlemektedir; ancak şehre adım atar atmaz yük arabaları, kira faytonları arasında ezilmeden gezen karma karışık halkı görünce bir "*Doğu*" (s.6) şehrine geldiğini anlaması uzun sürmez. Ona göre **İstanbul, hayatı ve yaşayış tarzı ile büyük bir milletin başkenti** olacak bir şehir olmaktan çok uzaktır. Miskinlik içindeki **tüm semtleriyle** harabe haldedir. Sosyal yaşantısı ise "*uyum ve incelikten yoksun, harap ve rehavetle dolu, hareketsiz*" (s.7) bir şeydir. Gerçi Pervin gibi hayallerle süslenmiş bir dünyada yaşayan bir kızın "*Paris*" (s.7) gibi bir şehre bile gitse, az çok hayal kırıklığına uğrayacağı muhakkaktır; fakat İstanbul, "*insanlıktan tamamıyla yoksun*" (s.9) bir durumdadır.

Nesl-i Ahîr'de İstanbul'un neredeyse tüm mekânları değişik kesimlerin yaşayışı ile sergilenmeye çalışılır. *Karanfil ve Yasemin*'de olaylar daha çok, zenginlerin yaşadığı semt ve alış veriş merkezlerinde geçerken diğer romanlarda da benzer şekilde İstanbul'un hep gözde mekânlarından söz edilir.

b) Ev

Ev, insanoğlunun devamlı bir huzuru yaşayabileceği yegane mekândır. Bu yüzden zengin yoksul herkes, mutlu bir yuva özlemiyle kendilerine ait bir çatı altında yaşamak ister. Servet-i Fünun romanlarında zenginler köşklere konaklarda, yoksullar ise kenar mahallelerde kırık dökük mütevazı evlerde yaşarlar. Zenginlerin evleri alafranga eşya ile döşenmiş olup yoksul evlerine ise henüz batılı yaşayışın unsurları girmemiştir. Sadece Halit Ziya'nın *Nemide* ve *Ferdi ve Şürekası* gibi ilk dönem romanlarındaki zengin evleri, alaturka tarzda döşenmiştir. Daha sonra kaleme alınan *Kırık Hayatlar*'da ise doğu kültürünü yansıtan eşyalar, şark odasında sergilenmek istenir.

Ferdi ve Şürekası'nda İsmail Tayfur'un zengin olma hayali kurduğu bir esnada nasıl bir ev ve aile yaşamı düşlediği, insanoğlunun ortak hayallerini yansıtmaları bakımından son derece romantiktir. Aynı zamanda Halit Ziya'nın özlemini duyduğu batılı aile modelini de resmeder:

“Ah bu servetin bir parçası kendisinde olsa neler yapmazdı!...”

Yeşillikler arasında bir saadet yuvası gibi sıkışmış bir köşk... ağaçları güneşin ziyasına set çeken bir bahçe... çimenler üstünde yuvarlanır altın başlı iki çocuk... küçük pembe şemsiyesi altında elindeki kitabı unutmuş, çocuklarını aşk ile seyre dalmış bir genç ana...” (s.25)

Kan Damlası'nda ev, mutluluğun yaşanabileceği tek mekân olarak görülmektedir. *Defîne*'de mirasa konan Şâkir Bey ve ailesinin yaşadığı ev, vaktiyle konsoloslukla İstanbul'a gelmiş bir İngiliz tarafından Tarabya tepelerinin birinde yaptırılmış bir köşktür. Dört yandan ağaçlarla kaplı olan köşk, yalnız, girişte denizden görülebilir. Dadılar, çocukları otomobillerle gezdirir veya bahçede oynatır; Hadiye Hanım ile Suzan ve Şâkir Bey köşkün önünde havuza karşı hasır koltuklara gömülür, gazete okur ve sohbet ederek gülüşürler. Bu aile manzarası tıpkı Halit Ziya'nın özlemini duyduğu gibidir.

Kırık Hayatlar'da mutluluğun simgesi “ev” kişileştirilerek “üçüncü çocuk” (s.18) addedilir. İnsanın kendisine ait bir evinin olması âdeta yaşamın anlamı demektir. Bu düşünceyle Dr. Ömer Behiç, Şişli'de iki katlı bir ev yaptırır. Karısı ve iki çocuğuyla bu saadet yuvasının üst katında yaşar; alt katı ise muayenehane olarak kullanır.

Mai ve Siyah'ta Ahmet Cemil'in mütevazı evi, huzurun ve güvenin merkezi olarak kişilerin yaşamında önemi tartışılmaz bir yere sahiptir. Ancak Ahmet Cemil, arkadaşı Hüseyin Nazmi'nin "*havai (açık mavi) boyalı, bahçesi demir parmaklıklı zarif köşküne*" (s.69) imrenmekten kendini alamaz. Mesut olabilmek için arkadaşı kadar zengin olması gerektiği inancına kapılır. Maddî sıkıntısını arkadaşıyla paylaşmaya gittiği gün, o - "*güzel köşkün, gözlerinin önünde servetin bir timsali gibi yükselen*" (s.70) - binanın kapısını çalmaya cesaret edemeyerek Süleymaniye'deki evceğizinin kucağına atılmak ister. O an, zengin ile yoksul arasındaki uçurumu hissetmesiyle arkadaşına karşı bir soğukluk duyması da kaçınılmaz olur.

Aşk-ı Memnu'da -her ne kadar dış mekân kullanılsa da - olayların yalı gibi kapalı yerlerde geçmesi, olay kurgusuna bağlı iç yaşantıyı verme düşüncesiyle açıklanabilir. Olaylar bir tiyatro sahnesinden izleniyormuşçasına dar bir çevrede sunulmakta olup kişiler, eve hapsedilmişçesine kendi dünyalarına kapanmışlardır.

Sefile'de bir fahişeyle yeni bir hayata yeni bir çevrede başlama arzusu, mekân değişikliğini gerekli kılar. İhsan Bey gözden uzak bir sevda mekânı bularak bir köşke taşınır. Burada yaşanan felâketin ardından ise yine gözlerden uzak bir yere, Emirgân'da bir yalıya yerleşilir. Ayrıca kişiler yoksullaştıkça bulundukları mekân da buna bağlı bir değişme gösterir. Görkemli yaşam tarzı yerini, daha kötü mekânlarda sefil yaşantıya bırakır.

Nemide romanında zengin bir babanın oğlu olan Şevket Bey önce Sultanahmet caddesinde bir konakta, sonra da Kanlıca'da bir yalıda ikâmet eder. Her iki ev de son derece ihtişamlı ve geniştir. Büyük bahçelerinde Şevket Bey gülleriyle meşgul olur. Nemide canı sıkıldıkça bahçede dolaşır. Ancak Şevket Bey önce Sultanahmet caddesindeki konakta eşini; kızının sıhhati için taşındığı Kanlıca'daki yalıda ise kaçınılmaz bir sonmuş gibi Nemide'yi kaybeder. Onun yaşadığı acılar, zenginliğin tek başına mutluluk getirmediğinin kanıtı gibidir.

Mehmet Rauf'un roman kişileri ise köşk ve konağın yanı sıra apartmanda yaşamaya başlarlar. Yazar, tamamıyla alafranga eşya ile dekore etmek istediği evlerin tasvirine büyük özen gösterir. Kişiler tıpkı kılık kıyafet seçiminde olduğu gibi evlerinin döşeme ve dekorasyonunu yaparken de Avrupa mecmualarını karıştırır ve estetik bir dış görünüş oluşturmaya gayret ederler. *Karanfil ve Yasemin*'de Kadri Paşa'nın köşkü, kızı Pervin'in ince zevkine göre "*İngiliz tarzında*" döşenir. Avrupa'dan yeni dönen Samim, en son İngiliz tarzında ev döşemenin İstanbul için fevkalade bir şey olduğunu düşünür. Eşyaların, resimlerin ve bibloların seçiminde

ince bir zevk bulur ve takdir duygularını “(...) hanımlarımızın bilhassa böyle ince sanatlarda bu kadar terakki ettiğini görmek benim için en büyük saadettir” (s.13) sözleriyle dile getirir. Samim ise metresi Nevhiz ile birlikte gizli bir aşk yaşamak için Moda Burnu’nda kiraladığı daireye Almanca ve İngilizce mecmualardan eşya modeli beğenirken çok özenir. *Son Yıldız*’da Perran’ın Nişantaşı’nda oturduğu lüks apartman dairesi de İngiliz ve Fransız mecmualarından faydalanılarak döşenmiştir.

Safveti Ziya’nın *Salon Köşelerinde* romanında ise Şekip, sürekli yabancıların mekânında dolaşır. Yabancıların yaşamında onu en çok etkileyen şey, sürekli verilen kadınlı-erkekli çay partileri ve balolardır. Bir İngiliz’in evinde katıldığı çay partisinde evin tül perdelerle, rengarenk yastıklarla dolu koltukları, masaları, sandalyeleri vs. Şekip’in gözünü kamaştırır. Çay takımları ve servisi ise görkemli bir zenginliği ve zarafeti sergiler. Fakat ne yazık ki burada bir Türk aydınının göz kamaştırıcı eşyalar arasında hissettiği tek şey, görmemişlik ve eziklik duygusu olur.

Kişiler, evlerin en çok gösterişli salonları ile bahçelerinde ya da kendilerini yalnızlığa mahkum ettikleri oda ve kütüphanelerinde zaman geçirirler. Zengin evlerinin gösterişli salonları kadar kütüphaneleri de ilgi çeker. *Mai ve Siyah*’ta arkadaşının ihtişamlı köşküne ve kütüphanesine imrenen Ahmet Cemil’in zengin bir kütüphane sahibi olmayı hayal eder:

“Ah! Ahmet Cemil zengin olaydı, evet zengin olaydı. Onun da Erenköy’ünde bir köşkü, köşte müzeyyen bir kütüphanesi, kütüphanenin önünde latif bahçesi olaydı; Lamartine’i, Musset’yi orada okuyaydı, fakat on altı sahifesini kırk kuruşa tercüme etmek için değil, yalnız kendi zevki, kendi saadeti için...” (s.79)

Nemide’de Şevket Bey’in, *Bir Ölünün Defter*’inde ise Vecdi’nin kitaplarla dolu kütüphanesinden söz edilir *Aşk-ı Memnu*’da ise Adnan Bey’in yalısında bir odanın duvarını kaplayan kitaplarla dolu kütüphanesi ilgi çeker. *Kırık Hayatlar*’da Ömer Behiç’in kitaplarına düşkün olduğu belirtilir.

Ferdi ve Şürekâsı’nda babası ölünce kereste ticareti yapan bir iş yerinde çalışan İsmail Tayfur, zor şartlarla odasına bir masa (yazıhane) almış; kitaplık almaya parası yetmemiştir. Bu masa üzerine kitaplarını yerleştiren gencin kitap okumayı sevdiği vurgulanır. Yazarın *Sefile*’de fuhuş batağı içindeki eğitimsiz kadınlara da kitap okuma zevkini kazandırmış olduğu hatırlanacak olursa okumaya verdiği önem daha iyi anlaşılacaktır.

Mehmet Rauf'un ise nerdeyse tüm romanlarında kitap okumanın önemine işaret edilir. Zengin evlerinde bulunan kütüphanelerden bahsedilmeden geçilmez.

c) Eğlence Yerleri

İstanbul'un en gözde eğlence mekânları Beyoğlu'nda bulunur. *Aşk-ı Memnu*'da Behlül, *Salon Köşelerinde Şekip*, *Mai ve Siyah*'da Raci, *Eylül*'de Necib, *Kırık Hayatlar*'da Bekir Servet gibi tipler bu mekânların sürekli müşterileri arasındadır.²⁵⁹

Kibar hayatına karışmak için Beyoğlu'ndaki **balolara**, **çay partilerine** katılmak, **tiyatrolara** ve **konserlere** gitmek gerekir. Mehmet Rauf'un *Karanfil ve Yasemin*, *Son Yıldız*, *Böğürtlen* ve *Halas*'ta Türk kadınlarına bu eğlence mekânlarında yer vermesi, tespit edilen önemli bir ayrıntıdır. *Salon Köşelerinde* romanında Türk kadının cemiyet içinde erkeklerle bir arada bulunamamasından yakınılırken *Karanfil ve Yasemin*'de artık bu durumun değişmesi sevindirici bir gelişme olarak değerlendirilir.

Kırık Hayatlar'da olaylar çoğunlukla Beyoğlu, Erenköy, Beşiktaş, Şişli gibi yerlerde geçerken, fuhuş yapmaya en müsait yer olarak terzi evi seçilir. Terzinin, bu mekânı gizli bir genel ev gibi işletmesi ilginçtir. Bu romanda, yuva yıkan bir unsur da meyhanedir; Suzidil'in alkolik kocası çoğu zaman eve zil zurna sarhoş gelerek aile huzurunu kaçırmaktadır.

İstanbul'un eğlence mekânlarını ve buralarda çalışanların yaşam koşulları ile eğlenme umuduyla buralarda sürünenlerin durumunu *Mai ve Siyah*'ta Ahmet Cemil anlatır. Halit Ziya'nın onu gazeteden bir arkadaşıyla Beyoğlu'nda Raci'nin takıldığı kahveye göndermesi, aslında toplumun kokuşmuş bir tarafına dikkati çekme kaygısından başka bir amaç taşımaz. Buralarda Aksaray'dan, Şehzadebaşı'ndan, öteden beriden gelmiş yüzlerce adam görülür. Geliş sebepleri "*Ben bu akşam Beyoğlu'ndaydım! Diyebilmekten ibaret bir kendini tatmin ediş, yahut ertesi gün kalemde 'Aman dün akşam ne kadar eğlendik!' tarzında*" (s.159) bir yalandan ibarettir. Pis ve kuytu bu mekânda eğlenmek Ahmet Cemil'in kişiliğine hiç uygun düşmez. Onun "*her şeyde hatta sefalette (yoksullukta), fuhuşta bile bir ziynet (süs), bir zarafet (incelik)*" (s.159) olmasını isteyen sanatçı yönü vardır. İşte bu yüzden "*halk*"ın burada ne bulduğunu bir türlü anlayamaz. İnsanın tükenmeye başlayışının

²⁵⁹ Salah Birsal, *Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu*, Nisan Yayayınları, İstanbul 1993.

ve nihayetinde tükenişinin örneği, ahlâkı bozuk Raci kişiliğiyle sergilenir. Raci çirkin yaşamıyla kendi tükenmekle kalmayıp aynı zamanda eşini de tüketmektedir. Zavallı kadın, geçim derdine düşüp oğlunu nasıl okutacağını hesabını yaptığı yetmiyormuş gibi, bir de kocasını çocuğuyla gazete köşelerinde aramaya çıkar. Nihayetinde sağlığını kaybeden kocasını bırakmaz. Raci gibi Beyoğlu kahvelerinde sabahlayan nice sefil tipler vardır. İşte tüm bunlar, etraflarında bulunan insanlara verdikleri maddî zarar ve manevî eziyetle ailelerini sefaletle sürüklemekle kalmayıp toplumun geri kalmasında başlıca sebeptirler.

Hayal İçinde romanında Beyoğlu'nda Tepebaşı Bahçesi, Büyükağa gibi mekânlarda İstanbul halkı akşamları eğlenmektedir. Tiyatro ve batı müziği vazgeçilmez bir unsur olarak insanların yaşamında yer etmiştir. Ayrıca buradakilerin biraz içerek sohbet etmeleri, evin dışında bir sosyal mekâna yavaş yavaş uyum sağlandığını göstermektedir. Ancak buralara gece eğlenen aileler arasında henüz bir Türk ailesi yoktur. Buralar erkeklerin kaçamak mekânlarıdır. Hayata buralarda gözünü açan Nezih, gecenin atmosferinde büyük bir şaşkınlık ve hayranlığa düşmekten kendini alamaz. Nitekim o, iyi bir yazar olabilmek için buralarda gözlem ve inceleme yapmayı “*ahval-i beşer hakkında tettebbuatta*” (araştırma ve inceleme) (s.41) bulunmayı kendine bir görev bilir.

Son Yıldız'da Perran, kocası Şefik Nuri'yi Beyoğlu hayatının değiştirmesinden yakınır. *Böğürtlen*'de ise eğlence mekânlarında erkeklerin yanında Şekûre, Mahmure ve Nigâr da bulunur. *Karanfil ve Yasemin*'de namuslu bir ailenin kızı olan ve kapalı bir şekilde yetiştirilen Feriha'yı modern zihniyetle yetişen kocasının alafranga yaşayışa sürüklemesi sonucu kızcağzın düşüşü şu sözlerle dile getirilir:

“*Vardığı adam, yeni gençlerden bir zirzop, kızı evvela arkadaşlarına, dostlarına çıkardı, sonra Beyoğlu'na, tiyatrolara, balolara götürdü; hasılı, azdırmak, baştan çıkarmak için ne lazımsa hepsini yaptı; en nihayet geçen sene, bir mektubunu yakaladım diye kaldırdı boşayıverdi.*” (s. 26)

Romanlarda orkestrası ve lokantasıyla anılan Tokatlıyan, Beyoğlu'nun gözde yerlerindendir. Roman kişileri, Beyoğlu'nda en çok Avrupa tarzı eşya satan mağazalarda alış veriş yapmaktan hoşlanırlar. Hayatı iyi giyinip yiyip içmek ve gezip tozmaktan ibaretmiş gibi algılayan roman kişilerinin uzun süren alış verişleri, belki devrin okuruna zevk vermiş olabilir; ancak yazarların, kendi zevklerini sergileme

arzusuna kapıldıkları izlenimini veren sahneler, günümüz okurlarınca sıkıcı bulunabilir.

Son Yıldız ve Salon Köşelerinde romanlarında Pera Palas'ta devrin ileri gelen kibar ailelerinin ve entelektüellerinin katıldığı balolar düzenlenir. *Son Yıldız*'da artık Pera Palas'ta Türk kadınları da şampanya içip dans etmektedir. Metres hayatı ve cemiyet içinde kadının serbest yaşantısı kabul görmeye başlar.

ç) *Gezinti Yerleri*

Büyük şehrin gürültülü ve kalabalık atmosferi zaman zaman insana doğaya kaçma ve tabiatta huzur arama isteği uyandırabilir. Tabiata özlem duygusunu Abdülhak Hamit, *Sahra* ve *Belde* gibi eserlerinde dile getirmiştir. Öncesinde ise Türk edebiyatında tabiat, Tanzimat döneminde Namık Kemal'in *İntibah*, Recâizâde Mahmut Ekrem'in *Araba Sevdası*, Nabizade Nazım'ın *Zehra* adlı eserlerde canlı bir şekilde tasvir edilmeye başlanmıştır.

Edebî eserde, tabiat ile kişilerin uyum içerisinde verilmesi, kişilerin dış dünya içerisinde canlı birer varlık olarak görülüp algılanmaya başlanması yönüyle önem arz etmektedir. Artık kişiler, hayal unsuru olmaktan çıkıp gerçeklik kazanmakta ve hayatta rastlanılabilir tipler izlenimini uyandırmaktadır.

Servet-i Fünun romanlarında Göksu ve Büyük Ada, Boğaziçi, Kağıthane başta olmak üzere kişiler, sık sık Adalar, Tetepebaşı, Çamlıca, Beykoz Çayırı, Taksim Bahçesi, Moda Burnu gibi yerlere gezmeye giderler. Tarabya, Bebek, Emirgân, Yeniköy, Kalender, Kanlıca ise Boğaziçi'nin adı sık anılan gezinti yerleri arasındadır.²⁶⁰

Roman kişilerinin buralara sırf tabiatla baş başa kalıp kafalarını dinlemek istedikleri sanılmasın; bu mekânlara en çok karşı cinsin ilgisini çekmek, flört etmek ve gösteriş yapmak için gidilir. *Aşk-ı Memnu*'da çevrenin evlenme üzerindeki etkisi şu sözlerle dile getirilir: “*Aile çevresinde yavaş yavaş güç kazanan bir ‘uzak kalmak’ duygusu, evlenecek kızları için yalnız bir evlenme ortamı bırakmıştı: Gezindi yerleri...*” (s.14) Çapkınlığı ile üne kavuşan erkekler, şuhluğuyla dikkati çeken kadınlar bu mekânlarla bütünleşmişlerdir. Buların en tanınmışları, *Aşk-ı Memnu*'da

²⁶⁰ bkz. A. Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1979, s.70.

Melih Bey takımı diye ün yapan Firdevs Hanım ve kızları Bihter ile Peyker, Behlül; *Kırık Hayatlar*'da ise Veli Bey'in kızlarıdır.

Aşk-ı Memnu bir sandal gezintisi ile başlamakta olup ilk sayfalarında yapılan canlı tabiat tasviriyle kişiler, başarılı bir şekilde tanıtılmaktadır. Anne ve kızları ile Adnan Bey'in onları takibi bir film sahnesi gibi izlenebilmektedir:

“Mahun sandalla çarpışmayı andıran bu rastlaşmalara artık o kadar alışmışlar idi ki bugün Kaleder'den dönerken gene onun neredeyse çarparcasına yakından sıyrıp geçişini ayırt etmemiş göründüler. Beyaz sandalın şık, zarif binicilerinde küçük bir telaş belirtisi, bir ufak korku çığlığı bile uyandırmayarak geçen mahun sandala- her iki yanı görebilmek üzere biraz yan oturan- Peyker başını bile çevirmedi. (...) Aralarındaki uzaklık biraz uzanır uzanmaz bu üç kadının umursamaz ağırbaşlılığına birden bir bozulma geldi; ilk önce anne- kırk beş yılın daha yok etmeyi başaramadığı bir gençlik kuruntusuyla gezinti yerinde yana yöreye dağılan gülümsemeleri hep kendisi içinmiş gibi yorumlamak alışkanlığını izleyerek dedi ki:

— Bu Adnan Bey de!.. Artık alışkanlık oldu, ne olursa olsun her çıkışta rastlayacağız.” (s. 9-10)

Firdevs Hanım, henüz gençliğine doyamadığı için yaşlanmayı kendisine yakıştıramaz. Hep kendisi dikkat çeksin ve beğenilsin ister. Yıllardır *“bütün gezinti-eğlence yerlerinin en tanınmış hayat simgelerinden biri”*yken şimdi, kızlarının kendisinin önüne geçmelerine tahammül edemez. Kızları, yirmisinin üzerinde olmalarına rağmen *“onları bütün bu gülümsemelerden, bu izlemelerden pay alamayacak kadar çocuk sanır”*. (s. 11)

Göksu, birçok romanda İstanbul'un gezilip eğlenilecek en kibar, en zarif yerlerinin başında gösterilir. *Aşk-ı Memnu*'da sandal gezintisi ve piknik yeri ile ilgi çeker. *Kırık Hayatlar*'da şık giyimleri ve şuhluklarıyla dikkati çeken Gülizar Hanım ile Neyyir, Göksu'da sandalla gezerler.

Halit Ziya'nın Göksu'da canlı bir atmosfer ve kibar, zengin bir halk zümresi oluşturmaya karşın; Mehmet Rauf burayı, *Genç Kız Kalbi* romanının baş kişisi Pervin aracılığıyla yerden yere vurur. Üzerinde en şık sandal ve kayıkların dolaştığı bu dere, iki tarafını işgal eden bostanlar, mısır tarlaları ile hiç de ilgi çekici değildir. Çünkü genç kız, izlediği bir filmde sahili temiz rıhtımlarla çevrili dere, zarif sade bir hayat süren İngiliz yaşayışına hayran olmuştur. İstanbul'da da film ve

romanlardaki çevreyi arayan Pervin, Göksu deresindeki hayattan mutlu olmak, bu eğlenceden bir zevk duyabilmek için “*bir ruhun ne kadar adi, ne kadar güzellik ve şiirden nasipsiz*” (s.8) olması gerektiğini düşünecek kadar da ileri gitmekten çekinmez.

Çeşitli semtleri ve tüm güzelliğiyle **Boğaziçi**, Servet-i Fünun romanlarının en gözde mekânıdır. Tabiat güzellikleri, sandal gezileri, deniz sefaları ve yalılarıyla ilgi çeker. Tüm bu özellikleri *Aşk-ı Memnu*’da bir arada görmek mümkündür. Boğaziçi’nin mehtap âlemlerinde en çok Melih Bey takımının sandalı izlenir ve onların yalısı herkesçe çok tanınmıştır. Adnan Bey’in yalısı da zenginliği ile göz kamaştırmaktadır. Ancak *Genç Kız Kalbi*’nde Pervin, Boğaziçi’ni “*yıkık yalıları ile baştan aşağıya arkası kesilmeyen harabeler*” şeklinde tasvir eder.

Oysa Mehmet Rauf, *Eylül*’de, Boğaziçi’nden beğeniyle söz etmiş ve Necib, Süreyya ve Suad üçlüsüne burada hoşça zaman geçirtmiştir. Süreyya eşi ile yaz mevsimini geçireceği yalıyı buradan kiralamıştır.

Böğürtlen’de Pertev, Büyük Adadan Tarabya’ya gelerek birkaç gün orada kalır. Yeni tanıştığı bir kızla flört eder, birlikte Bentler’e kadar otomobil gezintisi yapar ve Tarabya rıhtımına dolaşırlar.

Halit Ziya’nın romanlarında **Kâğıthane**’den çok söz edilir. *Kırık Hayatlar*’ın çapkın simalarından Ferruh, Kâğıthane ve Göksu’da arabaları, sandalları izleyip kadın peşinde koşar. Veli Bey’in şık elbiseleriyle ilgi çeken kızı Neyyir, Gülizar Hanım ve oğluna kız arayan Talat Bey’in annesi ve *Aşk-ı Memnu*’da Melih Bey takımı Kâğıthane’de sık görülen tiplerdir. Ayrıca Behlül ve Nihal de burada gezmişlerdir. *Ferdi ve Şürekası*’nda İsmail Tayfur, Tahsin Efendi ile Kağıthane’de dolaşır. Nemide, babası ve yakınları ile birlikte Kağıthane gezisine çıkar. Bir tatil günü Ahmet Cemil de arkadaşları ile buraya gezmeye gelir.

Mai ve Siyah’ta Ahmet Cemil ile Hüseyin Nazmi **Taksim Bahçesi**’nde oturup şiir kitabı okurlar ve şiir çevirisi yaparlar. *Kırık Hayatlar*’da Bekir Servet, Taksim Bahçesi ve Tepebaşı gibi kadınların bulunabileceği yerlerde sık sık görülür. Ömer Behiç de küçük kızı ve Bekir Servet ile birlikte buraya gezintiye çıkar. *Hayal İçinde*’de Nezih, Ziya ve Şükrü de buralarda gezip dolaşır.

Nesli Ahîr’de Süleyman Nüzhet, Büyükada’nın Hristos tepesinde ülke meselelerini müzakere etmek için düzenlediği yemekli toplantılar, amacın dışına çıkıldığı izlenimini verecek kadar romantik bir atmosfer oluşturur.

Eylül, Ferdâ-yı Gerâm, Bögürtlen ve Karanfil ve Yasemin'de romantik bir tabiatın kucağında doğa yürüyüşleri yapılır ve çayırarda, çiftliklerde, tarlalarda, yeşillikler arasında dolaşılır. *Karanfil ve Yasemin*'de kışları Nişantaşı'nda oturan Kadri Paşalar, yazı Beykoz'da Akbaba adlı sayfiyede geçirir. Orada büyük çay partileri düzenlerler. Kalabalık bir davetli grupla Beykoz'daki Yuşa Tepesine pikniğe giderler. *Bögürtlen*'de de kalabalık bir grupla birlikte Pertev, Müjgân, Nihat ve üç kız kardeş Büyük Ada'nın Burgaz Adası'na pikniğe gideler. Kadınla erkekli çıkılan bu gezide ise merkeplerle gezintiden zevk alınması ilgi çeker.

Aşk-ı Memnu'da ise Ada'da Bülent'in ısrarı ile “*sabahleyin bir eşek gezintisi*” (s.91) yapılır. Eşeğe binmeyi sevmeyen Matmazel de Courton ile Nihal at arabasında beklemeyi tercih eder.

Ferdâ-yı Garâm'da Macit, Sermet ve Nevber ile sandal ve kotra gezintisine çıkar. Ancak hayatı sevmemesinden dolayı o da, Nevber de her şeye nefretle bakar; hiçbir şeyden zevk almazlar. Hayatlarının bir parçası olan kitaplar ve müzik bile anlamını yitirir.

Eylül'de Süreyya sandal, kotra gezilerine çıkar. *Bögürtlen* ve *Genç Kız Kalbi*'nde otomobil, akşam gezmelerinin vazgeçilmezleri arasına girer.

d) Genel Ev

Servet-i Fünun romanlarında sıkça fuhuş hayatından bahsedilir. *Kırık Hayatlar*'da fuhuş yapılan yer, bir terzihane iken *Bögürtlen*'de Müjgân'ın kuzenleri evde fuhuş yaparlar. Sadece *Sefile*'de bir genel ev ve buradaki yaşam koşulları sergilenmiştir. Genel evde yaşam koşulları dışarıdakinden daha zordur. Nitekim çeşitli sebeplerle buraya düşen kadınlar, sadece erkeklerin yanında şuh tavırlara bürünmekte, yalnız kaldıklarında ise normal bir duruş sergilemektedirler.

Karanfil ve Yasemin'de yüksek sosyetenin serbest birlikteliğe bakışını Saraylı Hanım, eleştirir. Ona göre karşı cinsle para karşılığı birlikte olmak aşağılayıcı bir durumken bu işin zevk için yapılması doğaldır:

“— Ben bir şey söyleyeyim mi Samim Bey, bu işi zevk için yapanlara o kadar kızmam. Hatta icap ederse yardım bile ederim... Nihayet ne olsa, bir zevk var; beni asıl böyle para için ve iğrenç heriflere teslim olan kadınlar kudurtuyor... Çünkü bu adeta orospuluk oluyor... Bir zarafet, bir necabet kalmıyor...”

Samim bu itirafa derin hayretle beraber:

—Gençlerin arasında bu herif gibi fedakârlar çıkmayacağına emin olmalısınız... Bu kadın her şeyden evvel paraya muhtaç. Halbuki gençler bu yoldaki emellerine daha fahri vesaitle (parasız yoldan)nail oldukları için...

Anlıyorsunuz ya...diye güldü.” (s.98)

e) Hastane ve Mahkeme

Halit Ziya, toplum sorunlarını gözlemci sıfatıyla inceler ve roman kişileri vasıtasıyla dile getirir. İnsanın tükenmişliğini, en gerçekçi yansıtan sahnelerin mahkeme ve hastane koridorları olduğunu iyi tespit etmiştir. *Mai ve Siyah*’ta Ahmet Cemil, Raci’yi ziyarete gittiği **hastanede**, toplumun şu ya da bu nedenlerle yıpranmış fertlerinin toplandığı bu yeri, insan hayatının cisimleşmiş bir yoksulluk neticesi olarak niteler. Bütün ekmeksiz kalmışlar, memleketinden uzakta çocuklarını düşünerek can çekişen babalar, emelleri tükenmiş gençler onulmaz yaraları sarılsın diye burada beklemektedir.

Kırık Hayatlar’da ise Ömer Behiç, boşanmak için sürekli mahkemeye koşturan Suzidil, vasıtasıyla orada acı çeken, bin bir sıkıntıyla âdeta sürünen insanların hikâyelerinden söz eder. Kadın-erkek, genç-yaşlı insanoğlunun sefilliğinin binlerce örneğinin yaşandığı bu yerde kimi sabırlı ve alınyazısına boyun eğmiş, kimi ağlayıp sızlayarak inilti ve perişan hayatlarının elemli bozgunlarını sürüklerler:

“Evlerin kafesleri altında iyileşme kabul etmeyen dertlerin içinde çürümüş, yatağın türlü kirli ve hastalıklı sırları arasında hırpalanıp yaralanmış vücutlar, birden beliriveren avunma gereksinmesiyle, bir dava susuzluğuyla, kötürüm bacaklarını meded umulan bir türbenin penceresi kenarına kadar götürüp yalvarıcı parmaklarıyla iplik bağlayan illetli çaresizler gibi, son umut ipliğini getirip burada bir dilekçenin sonsuz alınyazısı dokumalarına bağlar.” (s.331-332)

f) Mahalle

İncelediğimiz romanlarda şahıslar, İstanbul’un çeşitli semt ve sokaklarında gezip dolaşırlar. Fakat mahalle kavramı üzerinde fazla durulmaz. *Salon Köşelerinde* romanında yazar, bir de sosyal bir meseleye değinmiş olmak kaygısıyla Rum mahallesine uğrar. Burada on üç yaşında kimsesiz bir kızın para karşılığı fuhşa

zorlandığını anlatır. Şekip müşteri gibi pazarlık yaparak bu kızı tanımak ister. Acıdığı kızın durumunu öğrendikten sonra üç lira vererek oradan uzaklaşır.

g) Otel

İncelediğimiz romanlarda oteller, lokanta ve dans salonlarıyla ilgi çekerler. En çok adı anılanlar arasında Pera Palas ve Tokatlıyan gelir. Türk yaşantısında kadın ve erkeğin beraberce görüldüğü bu yerler, yeni ve lüks hayat özlemi duyanların uğrak mekânlarıdır. Özellikle danslı balolarla ününe ün katan bu yerlere artık hayatın doğal akışı içinde ailece gidilebildiği de izlenmektedir. *Son Yıldız*'da metres hayatı yaşayan Perran ve Fahri Cemal akşam yemeklerini sık sık dışarıda, bu lüks otellerin lokantasında yerler. *Karanfil ve Yasemin*'de Samim ve Nevhiz Tokatlıyan Oteli'nin lokantasında denize karşı bir yerde oturup yemek yer ve şampanya içerler.

Eylül, Halas, Böğürtlen, Karanfil ve Yasemin gibi romanlarda ise bekâr erkekler çoğunlukla Avrupa ve Türkiye'deki lüks otellerde ikâmet ederler. Halit Ziya'nın köşk ya da yalı hayatından vazgeçemeyen yerleşik yaşantıyı tercih edişinin aksine; Mehmet Rauf, daha çok, sürekli otellerde ikâmet eden ve yerleşik bir mekâna bağlı yaşama hevesinden uzak kişileri okur karşısına çıkarır. Buradan hareketle yazarmın, bir aile yaşantısına uzak olduğu sonucunu çıkarmak pek tabiî mümkündür. Zaten onun evli roman kişileri bile, *Menekşe*'de Hüseyin Bülent gibi, kendi evinden ziyade yabancı ailelerin evinde görülmüştür.

IX. BÖLÜM

YABANCI ÜLKE VE YABANCILARIN AİLE KURUMUNA ETKİLERİ

a) Türkiye'deki Yabancılar

Servet-i Fünun romanlarında çeşitli sebeplerle Türkiye'de yaşayan yabancılara bir hayli fazla yer verilmiştir. Her zengininin evinde mutlaka bir yabancı mürebbiye bulunur. Hizmetli, müzisyen, tiyatrocı, fahişe ve tüccarların yanı sıra elçilik görevlileri roman kişilerinin yakınlık kurduğu kimseler arasındadır.²⁶¹ Yabancıların romanda özel bir rol üstlendikleri söylenemez; ancak batının yüksek görgü ve kültür seviyesine sahip elçilik görevlileri ve onların aileleri karşısında birkaç ezik ve aşağılık duygusu içinde kendini yabancılara ispat etmeye çalışan Türk erkeklerine rastlanır. Bunlar, kendilerini her yönüyle batılılardan aşağı görürken sorunu kişisel değil de memleketin sorunuymuş gibi yansıtmaya çalışırlar.

Salon Köşelerinde romanı, İstanbul'da yaşayan yabancı aileler çevresindeki bir Türkün cemiyete dahil olma mücadelesini sergiler. Yazarın böyle bir tabloyla dikkati çekmek istediği şey, İstanbul'da yaşayan Rum, Ermeni, Lavanten arasında Türkün, Osmanlının yüzde bir nispetinde olduğudur. Bu durumda İstanbul'a gelen bazı yabancılar, Rum ve Ermeni aileler ile münasebet kurmak durumunda kalarak Türk kimliğini onlardan öğrenmektedirler. Yazarın bu sorunun farkına varıp dile getirilmek istenmesi son derece doğaldır. Fakat sorunun dile getiriliş şekli ve bir edebî eserde sunulmuş biçimi eleştiriye açıktır. Dolayısıyla roman kişisi Şekip de cemiyete dahil olmak ve Avrupalılara onlar gibi olduğunu kanıtlamak için çok çabalar. Ancak yarı aydın Türk gencinin fark edemediği şey, yabancılara kendini, onların kültürüyle kanıtlamaya çalışırken düştüğü gülünç durumlardır. Hatta gülünçlükten de öte bir zavallılıktır diyebiliriz. Şekip, yabancı dil bilen, yabancılar karşısında dimdik durabilen kültürlü bir Osmanlı aydınına duyulan ihtiyacı dile getirmek istemiştir. Fakat ne yazık ki Türk kimliğini onlara tanıtmak isterken amacından sapmış ve kendi kimliğine yabancı bir kılığa bürünmüştür.

Nesl-i Ahîr'de yabancılar üç türlü rol üstlenirler: İlki "*İstanbul'un o bilinen âşıktaşlık metodunu*" (s.232) uygulayan –kentin yeni bir yarısını oluşturan-

²⁶¹ M. Turhan, *Kültür Değişimleri*, MEB, İstanbul 1972, s.254-255.

mürebbiyelerdir.²⁶² İstanbul'un seçkin bir sınıfına mensup Süleyman Nüzhet'i Fransa'dan özel olarak getirtilmiş bir mürebbiye eğitir. Romanda Fransız mürebbiye elinde yetişen başkalarından da bahsedilir. Süleyman Nüzhet'in kızı Azra High School adında bir İngiliz okulunda kendi kültürüne yabancı yetişmiştir. Ancak her hafta sonu anneannesini ziyaretiyle bir Türk kadını tanıma fırsatı da bulmaktadır. Yazar, her Türk kızının yetişmesine kılavuzluk edecek güngörmüş bir kadına olan ihtiyacı dile getirirken aynı zamanda o kadının çağdaş bir kimliğe de sahip olmasının gereğine dikkati çeker. Görüleceği üzere Halit Ziya, bir yandan yabancı mürebbiyeden ve yabancı okullardan vazgeçemeyerek batı kültürünü savunur. Diğer yandan ise hem geleneksel hem de çağdaş zihniyetli bir yaşlı kadın örneği çizerek ideal bir eğitimin nasıl sağlanabileceğini göstermek ister.

İstanbul'a tiyatro oynamaya gelen yabancı kızlar, ikinci gruba girer. Bunları da sık sık kentin fuhuş hayatında görürüz. Romanın sonunda akıbetini öğrenemediğimiz İrfan'ın sevgilisi Janet de bir tiyatrocudur. Diğerleri ise koca bulup evinin kadını olmayı başarabilenlerdir ki bunların sayısı parmakla gösterilecek kadar azdır. Muzaffer Bey'in Alman eşi Klara bunlardandır. O, Türk yaşantısına uyum sağlamış ve üç çocuk annesi olmuştur. Yazar, onlar vasıtasıyla farklı milletlerden kişilerin evlenmesi konusundaki fikirlerini Muzaffer Bey aracılığı ile dile getirir. Aslında o, bu tür evlenmelere prensip olarak karşıdır. Irk, din, milliyet, kültür farklılıklarının yarattığı uyumsuzlukların mutluluğa engel olacağına inanır; fakat seyrek de olsa mutlu çiftlere rastlanabilir. Mehmet Rauf'un da *Halas*'ta Nihat'a kendi milletinden biriyle evlenmeyi tercih ettirdiğini tekrar hatırlatmalıyız.

Servet-i Fünun romanlarında yabancı mürebbiyelerin aile içindeki görünümü en açık *Aşk-ı Memnu*'da verilmiş ve mürebbiye Matmazel de Courton olumlu bir kişilik olarak çizilmiştir. Matmazel, Nihal ve Behlül'ün eğitimini üstlenir; onları kendi kültürüne göre yetiştirir. Yazarlarımız batılı olmaya çalışırken çocukların yetişmesinde millî kültür ve millî şuurun önemine hiç değinmezler. Dahası millî kültürün yokluğundan şikâyet ettikleri ve geçmişi tamamiyle yok saydıkları bile söylenebilir. Halit Ziya, bunu açıkça dile getirmez, ancak batılı değerleri üstün tuttuğu açıkça görülebilir. Saffeti Ziya ve Mehmet Rauf ise kendi kimliklerinde övülmeye layık bir değer bulamazlar. Tâ ki Rauf, son romanı *Halas*'ı yazıp kendi kimliğini hatırlayınca değin bu anlayış devam eder.

²⁶² Zeynep Kerman, "Hüseyin Rahmi ve Halit Ziya'da << Mürebbiye >> Meselesi", *İstanbul, Ü.Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.XXIV-XXV, 1980-1986, s.299.

Ferdâ-yı Garâm'da Sermet Hanım, küçükken Miss Morgan adında bir İngiliz mürebbiye elinde yetişmiş ve mürebbiyesinin zevk ve sanat anlayışından çok etkilenmiştir. Fransızlara nazaran İngilizleri ve İngiliz zevk ve sanatını tercih etmesi bu etkinin sonucudur.

Hayal İçinde romanda Diypulo adlı bir Rum ailesinin herkesi peşinden koşturan üç güzel kızının Türk erkekleri üzerinde bıraktıkları etki anlatılmaktadır. Türk kızlarından farklı olarak serbestçe gezip tozabilen ve açıktan açığa zengin koca arayan bu kızlara ulaşamamak, Nezih'in iç dünyasını sarsan başlıca bir durum olmakla birlikte romanın kurgusunu da teşkil etmektedir. Nezih, her ne kadar ulaşamayacağını bilse de bu kızlardan İzamaro ile evlenmeyi hayal eder; ancak bu evlenme gerçekleşse bile böylesine serbest yaşamaya alışmış bir kızla baş edemeyeceğini de bilir.

Menekşe romanında da İstanbul'da yaşayan bir Ermeni ailesi tanıtılır. Bu evde kadınlı erkekli yapılan bir toplantıda, Ermeni kızı olarak takdim edilen Violet'in daha sonra Türk olduğu anlaşılır. Hüseyin Bülent, evli olmasına rağmen Hristiyan kadınlarını Türk erkeklerinden ayıran kaydın ortadan kalkmasına çok sevinir.

Aşk-ı Memnu'da Behlül'ün şarkıcı sevgilisi Kette yabancıdır. *Mai ve Siyah*'da Beyoğlu eğlence yerlerinde çalışan şarkıcı ve çalgıcı kızlar yabancı uyrukludur. Onların İstanbul'a romantik heveslerle değil; geçim kaygısı güderek geldikleri üzerinde durulur. Bu örneklerin dışında diğer romanlarda da yabancı mürebbiye ve hizmetlilere rastlanır. Ayrıca çeşitli davetlerde tanıtılan yabancılar da vardır. Ancak bunlar önemli bir işleve sahip olmadıklarından sözlerini etmeye gerek yoktur.

Romanlarda Beyoğlu esnafını yabancıların oluşturduğu dikkati çekmektedir. Neredeyse tüm romanlarda yabancı dükkânlardan alış veriş yapılır; yabancı pastane ve eğlence yerlerine gidilir. Tabî ki sadece parası olanlar bu ayrıcalıktan faydalanabilirler. Buralarda alış veriş yapmak, gezip tozmak roman kişilerine zevk ve görgülerini sergileme imkânı sağlamaktadır.

b) Yurt Dışındaki Türkler

Halit Ziya, her ne kadar modern anlayışı benimsese de, doğulu kimliğin izlerini taşıyan tek Servet-i Fünun romancısıdır. Diğer romancılar gibi o da Avrupa'ya ileri bir medeniyet seviyesinde bulur ve Avrupa'nın bir kez de olsa görülmesi

gerektiğine katılır. Ancak yeri geldikçe geleneksel zihniyeti yansıtan ve kişilerin yaşam gerçeklerine uygun olan tercihlere yönelmeleri gerektiğini de belirtmekten çekinmez.

19.yüzyılda bir cazibe merkezi olan Avrupa, erkeklerin ardından kadınların da ilgi odağı olmuştur. Romanlarda çoğunlukla kadınların Avrupa'yı moda dergilerinden tanımlarına ve Avrupa seyahatlerine değinilir. Ancak eğitim ve sanat merakı ile yıllarca oralarda dolaşan kadınların varlığından ancak *Nesl-i Ahîr* sayesinde haberdar oluyoruz. Bu romanda yazar, Mücella ve Seniye adında iki Türk kızının Avrupa'da boş arayışlarla ömürlerini nasıl heba ettiklerine dikkati çeker. Orada bir İstanbul hanımı ancak "*bir doğu malı, İstanbul'un Kapalıçarşı'sından alınmış işlemeli bir mendil*" (s.280) kadar önem arz etmektedir. Durum böyle olunca Halit Ziya, kızların İstanbul'da "*bu doğu yaşantısının günlük alışılmış ve uyushulabilecek emelleriyle kendilerine bir yuva kursalardı*" daha rahat ve huzurlu bir hayat süreceklere kanaatindedir.

Karanfil ve Yasemin ile diğer birkaç romanda Avrupa'ya eğitim ve gezmek için giden kişilerin ise yabancı bir ülke görmek gerçek manada kültürlerine bir katkı sağlamamış; kişilerin Avrupa'ya hayranlığı taklit sınırını aşamamıştır. Öyle ki oraya eğitim-öğretim için gidenlerden sadece *Nesl-i Ahîr*'deki İrfan'ın orada iyi bir şekilde batı müziği eğitimi aldığı üzerinde durulur. Ancak o devirde ülkede batı müziğinin değerini anlayacak kimsenin olmayışı nedeniyle bu gencin eğitimi de amacına ulaşamamıştır.

SONUÇ

Bugün batı tesiriyle gelişmeye başlayan Türk edebiyatı alanında herhangi bir dönem üzerinde araştırma yapabilmek için bu edebiyatın, bir medeniyet değişiminin sonucu oluştuğunu göz önünde tutmak gerekir. Edebî eserlere yansıyan sosyal ve siyasî gerçekliğin daha iyi anlaşılabilmesi tarih biliminden yararlanmakla mümkündür. Bu gerçek göz ardı edilirse sırf edebî esere bağlı kalınarak yapılan bir edebiyat araştırması dönemin sosyal gerçekliğini yansıtmakta yetersiz kalır.

Lale Devri'nde kültürel alanda başlayan ıslahat çalışmalarını, askerî alanda batıyla kurulan yoğun ilişkiler ağı takip eder. *Tanzimat Fermanı*'nı (1839) izleyen süreçte yazarlar aracılığıyla halka yayılan Avrupalılaşma eğilimi, Cumhuriyetin İlânı'nın (1923) ardından günümüze kadar uzanan ve toplumsal yapının şekillendiği tarihî safhaları kapsamaktadır.

Bu doğrultuda çalışmamızın sonuçlarını değerlendirmeye başlayacak olursak devletin ve yazarların batılılaşmadan ne anladığını tespit etmemiz gerekir. Devlet yönetmek ciddi bir iş olduğundan atılacak her adım, doğuracağı sonuçlarla birlikte düşünülmelidir. Bu doğrultuda devlet erkânının batılılaşma yolunda izlediği tek yol, idarî alanda bir dönüşümü gerçekleştirebilmekten ibarettir. Devleti yönetenler, toplumu, dolayısıyla aile ve bireyi değiştirmek gibi bir kaygı taşımamıştır. Memleketin içinde bulunduğu zor şartların imkânı ölçüsünde toplum ve aile yapısını koruyacak tedbirler almayı yeterli bulmuşlardır. Gerek iktisadî gerek hukukî alanda ailenin korunması ve gerekse gençlerin eğitimi konusunda ıslahat çalışmaları yapılmıştır. İlköğrenimin zorunlu hale gelmesi, devlet kadrolarında görev alacak gençlerin eğitilmesi için açılan modern okullar, zihniyet değişiminin sağlam bir temel üzerine inşa edilmek istendiğini açıkça göstermektedir. Toplumu değiştirme görevini ise tamamıyla genç nesil üstlenmiştir. Devletin yaptığı ıslahatları genç nesil, hiç yeterli bulmamış ve edebî eserlerde devlet, sürekli bir şekilde eleştirilmiştir.

Devlet adamları, *Mecelle* başta olmak üzere medenî kanunlarda düzenleme yaparken çoğunluğu Müslüman olan toplumun değişime **hazırbulunuşluk** düzeyini göz önünde bulundurmuştur. Her şeyden önce unutulmamalıdır ki bir siyasetçi ile bir şairin veyahut romancının hayata bakışı, sosyal ve siyasî meseleleri değerlendiriş biçimi kesinlikle farklıdır. Şair ve romancı cephesinden tek taraflı bir bakışta duygusallığa kapılma ihtimali her zaman söz konusudur; ancak edebiyat araştırmalarında objektif bir bakış esastır. Biz araştırmamızda romancıların tarihî süreci nasıl ele aldığını onların bakış açısıyla sunmaya çalıştık; devlet adamları

cephesinden heyecanlı genç neslin nasıl görüldüğü ise en iyi, tarihî araştırmalarla yansıtılabilir kanısındayız. Osmanlı ailesini konu alan tarihî araştırmalar dönemi birçok yöden aydınlatacak güçtedir.

Osmanlı toplumu, yurt içinde ve dışında eğitim-öğrenim görme şansına kavuşmuş devlet adamları, yazar ve şairler sayesinde batı kültürünü tanımaya başlamıştır.

Bu durum, güçlü bir zihniyet değişimine sebep olmuş; toplumun temelini oluşturan **aile** kurumu evlenme-boşanma usullerinde, aşk, eğlence, sanat anlayışında, giyim kuşamda, eğitim hayatında bu değişimden payına düşeni almıştır. Değişimin dış yapıyı taklit biçimindeki alafrangalık görünümü, Türk toplum hayatını yıpratıcı ve yıkıcı etkisiyle dönemin romancılarına zengin bir malzeme sağlamıştır. Tanzimat döneminde aile ve toplum sorunlarına faydacı bir yaklaşım amaçlanırken Servet-i Fünun döneminde halkın sosyo-kültürel alanda geri oluşu büyük bir sorun kabul edilmiştir. Her iki dönem yazarlarının da amaçlarına ulaşmak isterken düştükleri en büyük hata, devlet adamlarınca fark edilen halkın hazırbulunuşluk düzeyini önemsememeleri olmuştur. Aslında onlar da kültür düzeyi düşük bir toplumda ani ve bünyeye yabancı bir değişikliğin nasıl bir sonuç doğuracağını farkındadırlar. Romanların hayat üzerinde bir “te’sîr-i ahlâkîleri” olduğunu iyi bilirler.

Servet-i Fünun romancıları yüksek medeniyet seviyesine ulaşmak için Osmanlının **harem duvarının** yıkılması gerektiğine inanmaktadır. Onlara göre kadın ile erkek yan yana cemiyet hayatında yer almadıkça gerçek medeniyet seviyesine ulaşmak mümkün değildir. Onun için bu amaca ulaşana kadar, toplumda yaşanacak birtakım yozlaşmalara, yıkılan hayatlara ve verilecek kurbanlara razı olunmalıdır. Buna karşın bazen yazarların kendileriyle çelişkiye düştükleri anlarda birden muhafazakâr ve milliyetçi oldukları da görülür. O zaman, Servet-i Fünun yazarlarının sosyal alanda izleyecekleri fikirleri tam anlamıyla özümseyemedikleri anlaşılır. Bu demektir ki kendileri de adab-ı muaşerete ne kadar isteseler de tam anlamıyla uyum sağlayamamaktadırlar.

Tanzimat ve onu izleyen Servet-i Fünun döneminde “**aile**” bundan ayrı düşünülemeyen “**kadınlar**” konusu ile beraber ele alınmıştır. Tanzimatçılarınca sorunun kaynağı kadınların eğitimsiz oluşudur. Analık vasfını taşıyan kadınların eğitilmesiyle genelde insan nesli eğitileceğinden kadına çok değer verilmelidir. Servet-i Fünun romancıları ise eğitim seviyesi kısmen yükselen kadınların bireysel hak ve sosyal alanda özgürlük mücadelesini sergiler. Bu dönemde ilköğretim zorunlu

hale gelmiş olmasına rağmen kız çocuklarının eğitilmesi maddî güç unsuruna bağlı bir gelişme gösterir. İlköğretimden sonra sadece zengin kız çocuklarının özel okul ya da özel hocalarla evde batılı bir kültürle yetiştirilmeleri, yoksul kesim çocuğunun eğitimiyle büyük bir zıtlık oluşturur. Zengin kızlar, yabancı dil bilmeleri sayesinde yabancı romanları ve dergileri takip edebilirler. Dolayısıyla hayata bakışlarını da bu romanlar şekillendirir. Aslında erkek roman şahısları da aynı kültürle yetişmektedirler. Fazladan yüksek öğrenim görmüşlerdir; ancak kadınlar kadar kibar oluşları ilgi çeken vasıflarıdır.

Bu dönem romanları art arda okunduğunda âdeta tek bir roman gibi algılanmasını sağlayan kişi ve konu benzerliğiyle dikkati çeker. Bir düşünceyi ya da herhangi bir duyguyu dile getiren roman kişileri, romancıların bir nevî sözcüsüdürler. Onlar, taşıdıkları tüm vasıflarıyla yazarların hayata bakışlarını ve kültürel birikimlerini sergiler. Dolayısıyla yaşam biçimleri ve kültürel kimlikleriyle modern yaşamın temsilcisi durumundadırlar. Kendi kimliğini gizleyememek roman sanatı açısından büyük bir kusurdur ve roman şahıslarının yazarların hükmünden kurtulup kendi varlıklarını ortaya koymalarına engeldir. Yazarlar bu tutumları sebebiyle inandırıcılık kabiliyeti yüksek bir roman kişisi ortaya koyamazlar. Batıyı kendinden üstün gören ve değersizlik duygusuyla hayata bakan bir yığın zayıf karakterli, melankolik roman kişisi sürekli bir şekilde musikî, şiir, kadın ve aşktan bahseder. Her soruna kibar bir sanatçı ruhu ve gözlemci sıfatıyla yaklaşırlar. Onun için her şeyden önce halkın kültürel alanda cahil kalınmasını önemsemişlerdir. Yazarların eserlerinde sürekli Avrupa sanatını övmek ve tanıtmak ihtiyacı duymaları bu yüzdendir. Fakat ne yazık ki bu çabaları, kendi kültürel zevklerini sergilemekten ve kadın ile erkeğin iletişim kurmasını sağlamaktan başka bir amaca hizmet etmemiştir. Çizdikleri tipler, halka kültür zemininde bir rehber olmuş; ancak ufuk açıcı bir fikrin öncülüğünü üstlenememişlerdir.

Servet-i Fünun yazarları, Osmanlı ülkesinin geri kalmışlığını sürekli batıyla mukayese ederek dile getirmişlerdir. *Nesl-i Ahîr*, *Salon Köşelerinde*, *Menekşe* ve *Genç Kız Kalbi* geri kalmışlığın açıkça tartışıldığı romanlardır. Yazarlara göre Türk milleti ilim, fen, sanat ve edebiyat alanında övünülecek bir birikime sahip değildir; çünkü geçmişle övünmek bugün övünülecek şeyi olmayanlara özgüdür; bu sebepten geçmişi anmak anlamsızdır. Dolayısıyla yeni hayatın oluşabilmesi için yeni unsurlar gereklidir. Batı, ilim ve sanatıyla iyi bir örnek olduğundan tamamıyla benimsenerek kendisine bütünüyle olumlu bir imaj yüklenmiştir. Aydınların, gerçek bir ülke

kalkınmasının ilim ve teknikle nasıl sağlanabileceği konusunda akıl yürütecek bir ilmî birikimden yoksun olması, romanlarda Avrupa'yı medeniyet seviyesine yükselten hakikî kıymetlerin açıklanmasını yetersiz kılar. Onların en büyük yanılgılarından biri de yabancı bir kültüre büyülenmişçesine hayranlıklarını dile getirirken kendi millî ve dinî değerlerini unutmuş olmalarıdır. Halbuki Avrupa ulusları, millî bünyelerinin unsurlarına, edebiyat ve sanatta tarihten gelen devamlılıklarına son derece bağlıdırlar. Yazarlar, sosyal alanda kadın ile erkeğin serbest iletişimini hoş görmemesi nedeniyle İslâmiyeti yeniliklerin önünde bir engel sayarlar. Gelenek ve göreneklerin ise modern yaşamda yeri yoktur. Toplumun Batı medeniyeti karşısında geri kalmışlığı doğru bir tespittir. Cahilliğe bağlı yaşanan bağınazlık da inkâr edilemez. Fakat sosyal sorunları tespit etmek ve çözüm üretmek niyetiyle oluşturulan tartışmaların kişisel tercih ve beklentiler doğrultusunda sürdürülmesi aydın kimliğiyle bağdaşmamaktadır. Kaldı ki bu yazarların kendi fikirleriyle zaman zaman çelişkiye düşmeleri en büyük kusurlarıdır. Batılılara kendilerini yine onların kültür unsurlarıyla kabul ettirmeye çalışmaları değersizlik duygusunun ne boyutta olduğunu göstermesi bakımından bir hayli düşündürücüdür. Servet-i Fünun roman yazarları arasında kendisiyle en çok çelişen Mehmet Rauf'tur. Tüm romanlarında batılılaşmayı hararetle savunan yazar, son romanı "*Halas*"ta tamamıyla farklı bir kimlik sergileyerek milliyetçi oluverir.

Tanzimat ve Servet-i Fünun dönemi eserlerinde yozlaşmış bir hayatın sergilenmesi, sanki bu hayata dönem yazarlarının öncülük ettiği gibi bir düşünce uyandırmaktadır. Günümüzde yaşanan birçok olumsuzluğun kaynağı olarak anılmaları da bu yüzdendir. Bu noktada yazarların kendi döneminin sosyal gerçeklerini veyahut da çeşitli fantezilerle süslenmiş bir hayal dünyasını eserlerinde yansıtmaya özgürlüklerinin olup olmadığı gibi bir soru akla geliyor: Sanat ahlâk mesuliyeti kabul eder mi? Sanat eserlerinde sergilenen müstehcenlik ve yozlaşmış hayatlar, ahlâkî bünyenin zayıflamasına sebep olabilir mi? Bu soruları cevaplamak biraz zor olsa da sanatın kişilerin mizacına bağlı şahsî, bünyevî bir tesirinin olduğu söylenebilir; ancak zamana yayılan süreçte değer yargıları üzerindeki genel tesirini izlemek mümkündür. Nitekim insanda gördüğüne alışmak gibi bir eğilim vardır. İnsan, zamanla yanlış ve aykırı bulduğu şeylerin etkisiyle farkında olmadan değişebilir. Örneğin romanlarda kadınların açık saçık giyinmeye başlaması, birçok kesimce yadırganırken zamanla giyim kuşamın eleştirilen bir konu olmaktan çıkması gibi. Fakat toplumsal alanda açık saçık giyinmenin bir sınırının olmaması, bazen göz zevkini rahatsız edecek boyuta yükselmesiyle de eleştirilebilir. Yazarların eserlerine

neyi konu alacağı ve nasıl yansıtacağı ise kişisel duyarlılıklarına ve yeteneklerine bağlı bir durumdur.

Sonuçta romanlarda yozlaşmış aile ahlâkının sergilenmesi toplumsal sorunlara zemin hazırlamıştır. Açık saçık giyinme örneğinde olduğu gibi kadın-erkek ilişkilerinde de sınırı belirleyen kaideler mevcut değildir. Kimine göre serbest birliktelik son derece normal görülürken kimilerince ahlâk dışı bulunabilmektedir. Muhafazakâr olan insanlar ve özellikle onların çocukları, zamanla genel kabul gören eğilimlerden etkilenebilmektedirler. *Kırık Hayatlar*, *Böğürtlen*, *Son Yıldız*, *Salon Köşelerinde* romanlarında bu gerçeğin sergilendiğini görmekteyiz. Romanlarda sürekli bir şekilde ele alınan görücü usulü evlenmenin sakıncaları, evlilik öncesi flört etmeye ilgiyi artırmıştır. Önce tanışarak, konuşarak, anlaşıp evlenme düşüncesiyle kadın ile erkeği ayıran duvarların yıkılması, sonrasında gayri meşru aşk biçiminde cinsî münasebetlere uzanan boyutuyla Türk aile hayatını ve cinsel ahlâk değerlerini sarsmıştır. Anlaşıp evlendiği halde mutluluğu bulamayan genç kadınların evli kalarak gizlice yaşadıkları yasak aşk teması birçok eserde ele alınmıştır. Evli bekâr birçok kadının nikâhsız birlikteliğe olumlu bakması, sosyal gerçekliğin yansıması olmakla birlikte yazarların bilincini de yansıtmaları bakımından önem taşır.

Kadınlar, özgürlük mücadelesini kazanmış gibi görünmelerine rağmen gerçekte, “evlenilecek kadın” ve “maşuka kadın” olarak sınıflandırılmalarıyla değer kaybına uğramışlardır. Üst sınıfın aşk ilişkilerinde kural tanımayan eğitimli kadınları, erkeklerden beklediği ilgiyi göremezken eğitimsiz ve yoksul aile kızları düşmekten kurtulamamıştır. Nitekim aşkla namus bir arada olamayacağından kimin gerçekten namuslu olduğunun anlaşılması bir hayli güçtür. En önemlisi de herkes kendi namusuna gösterdiği hassasiyeti başkalarının namusuna gelince ihmal edebilmektedir. Dolayısıyla roman kişileri çeşitli aşk maceraları yaşarken namus konusunda iç çatışmaya düşmüşlerdir. Çeşitli maceralarla gençliğini tüketen erkekler, evlenecekleri zaman ruh güzelliğine sahip namuslu kadın bulmakta zorlanmıştır. Her iki cinsin birbirine güven duygusunu yitirmiş olması aile kutsiyetinin de yok olduğu anlamına gelmektedir. Halit Ziya, *Kırık Hayatlar* ve *Sefile*’de düşmüş kadınların eş ve analık vasfına layık görülmesiyle aile kutsiyetinin korunacağı tezini savunur.

İncelediğimiz romanlar ve sosyal gözlemlerimiz sonucunda, kadın-erkek eşitliği konusunun -iki cinsi her konuda eşit tutma düşüncesinden dolayı - yıllardır tartışılmasına rağmen, toplumda ilgi çeken bir tartışma zemini bulamadığını tespit

ettik. Bu sebepten kadın haklarının, insan hakları temeline dayalı bir tartışma zemininde dile getirilmesinin daha sağlıklı olacağını belirtmek isteriz.

Eskinin iki-üç kuşak birlikte yaşayan geniş ailesinin (ataerkil) yerini çekirdek aile denilen daha modern ve eşitlikçi bir yapıya bırakması, iki kuşağın birlikte aynı haneyi paylaşımlarını zorlaştırmaktadır. Ailenin küçülmesi yönündeki eğilim, görünürde olumlu olsa da aile ilişkilerinin zayıflaması ve toplumda yaşanan birçok aksaklığın sebebi, hızlı değişim olgusunda aranmaktadır.

Batıyı romanlarla tanıma fırsatı bulan Servet-i Fünun romancıları, eserlerinde çoğunlukla batılı çekirdek aile modelini Türk toplumuna örnek olarak sunmuşlardır. Avrupaî veya asrî aile diye vasıflandırılan bu ailenin kimliğini, batılı ölçütlerle de olsa tespit etmek bir hayli güçtür. Batılı ailenin hayatını çalışıp kazanmasına karşın, romanlarda üretilen asrî aile, hazır tüketmeye alışık bir memur zihniyeti taşımaktadır. İlk örneği Halit Ziya'nın romanlarında görülen asrî aile tipi, batılı romanlardaki burjuva ailesinin taklidi görünümündedir. Mehmet Rauf da bu aile tipine romanlarında çok yer verir. Yazarlar, mevcut düzeni ve aileyi tümüyle kendi tarihî sürecinde düşünüp değerlendirilmektense bir hayal kurgulamış ve asrî halk oluşturulmaya çalışmışlardır. Servet-i Fünun romanlarının İstanbul'un zengin ve kibar ailelerinin hayatını konu almakla eleştirilmesi bu sebeptendir. Yazarlar, Türk edebiyatını tamamıyla doğudan koparıp batılı bir edebiyat ortaya koymak isterken aynı zamanda doğu kültürünü de görmezden gelmişlerdir. Asrî aile, yeni medeniyetin filizlendiği bir kurum olarak romanların merkezinde yer almıştır.

Safveti Ziya ve Hüseyin Cahit Yalçın'ın romanlarında olaylar, yabancı aile çevresinde geçmektedir. Bu aileler, cemiyet hayatında özgür duruşlarıyla yazarları imrendirmiş ve onların kafasını bir hayli meşgul etmiştir. Yazarlar, açıkça dile getiremeseler de Avrupaî aileyi Türk toplumuna örnek olarak sunmuşlardır. Halit Ziya'nın tüm romanları, Avrupaî özellikleriyle ilgi çeken Türk aile hayatı çevresinde geçer. Yazar, aile ve evlilik kurumuna olumlu bakmaktadır. Tüm roman kişileri evlenip mesut bir yuva kurmak isterler. Kendi içine kapalı ev ve aile, dış dünyanın güvensiz ortamından kaçıp kurtulmak isteyen bireyin sığınacağı tek mekân oluşuyla ayrı bir anlam kazanır. Ayrıca kendi halinde sessiz sakin bir yaşam süren, kısmen millî vasıflarını muhafaza eden ailelerle ahlâkî değerlerini yitirmiş asrî ailelerin zıtlığı da olay kurgusuna zemin hazırlar. Mehmet Rauf ise *Böğürtlen*, *Halas*, *Define* ve *Kan Damlası* dışında kaleme aldığı tüm romanlarında evliliği aşkı öldüren ve özgürlüğü kısıtlayan bir bağ olarak görür.

Dönem yazarları, daha çok aile konusunu ele almış ve bireyin iç dünyasını yansıtmışlardır. Mekân, eşya ve kıyafetle muntazam bir dekor oluşturulmuş; Avrupai ince bir zevkle kültürlü ve eğitilmiş kişiler çizilmiştir. Fakat yeni bir kültürle hayata gözlerini açan bireyin sosyal çevreye uyumu bir sorun oluşturmaktadır. Bireyler, hayata batılılar gibi aktif, canlı ve yaşama sevinciyle dopdolu sarılamazlar. Batı insanının cemiyet meselelerine ilgi duyan mücadeleci ruhuna nazaran, yeni insan tipi, realizmin katı gerçeklerinden romantizme sığınmıştır; melânkolik, hüznü, kötümser ve marazî bir ruh sefaleti içindedir. İşte sanatçının cemiyete karşı sorumluluğu ve sanatın yol göstericilik gücü böyle bir durumda tartışmaya açıktır. Dönem yazarları, kafes ardından baygın gözlerle gerçekleşmesi imkânsız hülyalar peşinde koşmayan eğitilmiş ve gerçekçi kadın tipleri ve ülke meselelerine duyarlı erkek şahıslar ortaya koymaya çalışırken hayatın zorlukları karşısında mücadele gücü sergileyemezler. Dolayısıyla bu yeni insan tipiyle güçlü bir aile kurumunun yansıtılması da mümkün olmaz. Kendi içine kapanmış aile yuvalarında, aile değerlerinin önemsenmemesi, akrabalık ilişkilerinin zayıflaması ve maddîyatın en üst değer kabul edildiği tüketime odaklanmış bir yaşam biçimi sonucunda, yalnızlık, intihar ve aile ahlâkının bozulması şeklinde sorunlar belirmeye başlamıştır.

BİBLİYOGRAFYA

A) İNCELENEN ROMANLAR

Halid Ziya Uşaklıgil:

Sefile, Özgür Yayınları, İstanbul 2006.

Nemûde, Özgür Yayınları, İstanbul 2005.

Bir Ölü'nün Defteri, Özgür Yayınları, İstanbul 2005.

Ferdî ve Şürekâsı, (dzl. İbrahim Hilmi), Hilmi Kitapevi, İstanbul 1945.

Mai ve Siyah, Özgür Yayınları, İstanbul 2008.

Aşk-ı Memnu, İnkılâp Kitabevi, İstanbul ts.

Kırık Hayatlar, , İnkılâp Kitabevi, İstanbul ts.

Nesl-i Ahir (Son Kuşak), (dzl. Şemsettin Kutlu), İnkılâp Kitabevi, İst.1990.

Mehmet Rauf:

Eylül, Özgür Yayınları, İstanbul 1996.

Ferdâ-yı Garâm, Bordo Siyah Klasik Yayınlar, İstanbul 2006 .

Genç Kız Kalbi, Arma Yayınları, İstanbul 1997.

Menekşe, Der Saadet-Kanaat Matbbası, 1331 (*Bir Aşkın Tarihi* adlı hikâye kitabında yer almaktadır.).

Karanfil ve Yasemin, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2002.

Böğürtlen, Bordo Siyah Klasik Yayınlar, İstanbul 2008.

Son Yıldız, Gündoğdu Matbaası, İstanbul 1343/1927.

Define, Sistem Matbaacılık, İstanbul 2008.

Kan Davası, Sistem Matbaacılık, İstanbul 2008.

Halâs, Bahar Yayınevi, İstanbul 2005.

Yara (Cerihâ), Hilmi Kitaphanesi, İstanbul ts.

Hüseyin Cahit Yalçın.

Nâdide, Âlem Matbaası, İstanbul 1308.

Hayal İçinde, Âlem Matbaası, İstanbul 1317.

Safvetî Ziya:

Salon Köşelerinde, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1998.

B. FAYDALANILAN KAYNAKLAR

- Adıvar, A. Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1991.
- Ahmet Cevat, *Bizde Kadın*, İstanbul 1328.
- Akalın, Lütfullah Sami, *Halid Ziya Uşaklıgil- Hayatı, Sanatı, Eserleri, Varlık* Yayınları, İstanbul 1962; *Mehmet Rauf:- Hayatı, Sanatı, Eserleri, Varlık* Yayınevi, İstanbul 1953.
- Akay, Hasan, *Tanzimat Sonrası Türk Edebiyatında Yeni Fikirler*, Kitabevi, İst. 1998.
- Akıncı, Gündüz, *Türk-Fransız Kültür İlişkileri (1071-1859)*, Atatürk Üniversitesi. Yayınları, Ankara 1973.
- Aktaş, Şerif, *Ahmet Rasim'in Eserlerinde İstanbul*, KB Yay. İstanbul 1988; *Edebiyatta Üslup ve Problemleri*, Akçağ Yayınları, Ankara 1986; *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Birlik Yayınları, Ankara 1984; *Refik Halit Karay*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.
- Alptekin, Turan, *Bir Kültür Bir İnsan*, Nakışlar Yayın, İstanbul 1975.
- Altındal, Meral, *Osmanlıda Kadın*, Altın Kitaplar Yay. İstanbul 1994.
- And, Metin, *100 Soruda Türk Tiyatro Tarihi*, Gerçek Yay., İstanbul 1970.
- Aristoteles, *Poetika*, çev. İsmail Tunalı, Remzi Kitabevi, 2002.
- Arvasi, S. Ahmet, *Eğitim Sosyolojisi*, Bilgeoğuz, İstanbul 2008; *Hasbihal II*, Bilgeoğuz, İstanbul 2008.
- Aytaş, Gıyasettin, Yalçın Alemdar, *Çocuk Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ank. 2002.
- Ayvazoğlu, Beşir, *Aşk Estetiği*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1997; *Geleniğin Direnişi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1996.
- Baki, Hayati, *Tanzimat Edebiyatında Roman ve İnsan*, Promete Yay., Ankara 1993.
- Balcı, Perihan, *Eski İstanbul Evleri ve Boğaziçi Yalıları*, Apa Ofset Basım, İst.1980.
- Balcı, Yunus, *Türk Romanında Aydın Problemi (1908-1950)*, T.C. KB Yayınları, Ankara 2002.
- Barbarosoğlu, Fatma Karabıyık, *Modernleşme Sürecinde Moda ve Zihniyet*, İz Yay., İstanbul 1995.
- Başar, Erdoğan, *Eğitim Sosyolojisi*, Eser Matbaası, Samsun 1994.
- Baymur, Feriha, *Genel Psikoloji*, İnkılâp Yayınevi, İstanbul 1994.
- Belge, Murat, *Edebiyat Üstüne Yazılar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.
- Berkes, Niyazi, *200 Yıldır Neden Bocalıyoruz*, Yön Yayınları, İstanbul ts.

- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük İslam İlmihali*, Bilmen Basım Yayınevi, İst. 1990
- Birsel, Salah, *Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu*, Nisan Yayınları, İstanbul 1993.
- Caporal, Bernard, *Kemalizm Sonrasında Türk Kadını*, (çev.Ercan Eyüboğlu), Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., 1999.
- Cebeci, Dilaver, *Tanzimat ve Türk Ailesi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1993.
- Cebeci, Oğuz, *Psikanalitik Edebiyat Kuramları*, İthaki Yayınları, İstanbul, 2004.
- Celâl, Müsahipzade, *Eski İstanbul Yaşayışı*, C.I, II, Devlet Tiyatroları Yayınları, Ankara 1986.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe*, Sentez Yayıncılık, İstanbul 2008; *Estetiğe Giriş*, Pradigma Yayınları, İstanbul 2001; *Aydınlanma Felsefesi*, Ezgi Yayınları, Bursa 2002.
- Cin, Halil, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yay., ts.
- Coşkun, Erdoğan, *Mehmet Rauf*, Toker Yayınları, İstanbul 1976.
- Çaha, Ömer, *Sivil Kadın, Türkiyede Sivil Toplum ve Kadın*, Vadi Yay., Ank. 1996.
- Çakır, Hasan, *Öykü Sanatı*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Eylül 2002.
- Çakır, Serpil, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul 1994.
- Çetin, Nurullah, *Roman İnceleme Yöntemi*, Ders Notları, Ankara 2003.
- Çetişli, İsmail, *Batı Edebiyatında Edebî Akımlar*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.
- Çıkla, Seçuk, *Roman ve Gerçekçilik Bağlamında Kültür Değişimleri ve Servet-i Fünûn Romanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.
- Çiftçi, Ali, İbrahim Biçici, "Aile Rehberi", T.C. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara 2005.
- Çoruk, Ali Şükrü, *Cumhuriyet Devri Türk Romanında Beyoğlu*, Kitabevi, İst. 1995.
- Danışmend, İsmail Hami, *Garp Menba'larına Göre Eski Türk Seciye ve Ahlâkı*, İstanbul Kitabevi Yayınları, İstanbul ts.
- Dino, Güzin, *Tanzimattan Sonra Edebiyatta Gerçekliğe Doğru*, TTK Basımevi, Ankara 1954; *Türk Romanının Doğuşu*, Cem Yayınları, İstanbul 1978.
- Doğan, İsmail, *Sosyoloji*, Sistem Yayıncılık, İstanbul 1996.
- Doğramacı, Emel, *Türkiyede Kadının Dünyası ve Bugünü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay. Ankara 1997.
- Ekşioğlu, Seylan, *Türk Medeni Kanunu*, Kader, İstanbul 2002,
- Eldem, Vedat, *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadî Şartları Hakkında Bir Tetkik*,

- TTK Yayınları, Ankara 1994.
- Emre, İsmet, *Edebiyat ve Psikoloji*, Anı Yayıncılık, Ankara 2005.
- Enginün, İnci, *Karşılaştırmalı Edebiyat*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1999; *Halide Edip Adivar'ın Eserlerinde Doğu Batı Meseleleri*, İstanbul 1974.
- Ercilasun, Bilge, *Servet-i Fünun'da Edebî Tenkit*, Akçağ Yay., Ankara 2009.
- Erdeha, Kamil, *Yüzellilikler Yahut Millî Mücadelenin Muhasebesi*, Tekin Yay., İstanbul 1998.
- Ergin, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, C.1-2, Eser Kültür Yayınları, İstanbul 1997.
- Ergin, Muharrem, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul ts.
- Erişen, Sâti, *Her Yeniliğin Başlangıç Noktası Şinasi*, Güven Matbaası, Ank.1964.
- Erkal, Mustafa, *Sosyal Meselelerimiz ve Sosyal Değişme*, Mayaş Yay., Ank. 1984.
- Esen, Nükhet, *Türk Romanında Aile Kurumu*, T.C. Baş. Aile Arş. Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991.
- Esenkova, Enver, *Türk Dilinde Fransız Tesiri*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1959.
- Fethi Naci, *Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme*, Gerçek Yay., İst. 1990.
- Filizok, Rıza, *Ziya Gökalp*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.
- Gezgin, Hakkı Süha, *Edebî Portreler*, (hızl. Beşir Ayvazoğlu), Timaş Yayınları, İstanbul 1997.
- Göçgün, Önder, *Namık Kemâl*, KTB Yay. Ankara 1987.
- Gökalp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, (hızl. Mehmet Kaplan) KTB Yayınları, Ankara 1986; *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak*, İstanbul, 1934.
- Göle, Nilüfer, *Modern Mahrem ve Örtünme*, Metis Yayınları, İstanbul 1991.
- Göze, Hacer Hicran, *Türk Kadını*, Kalem Yayayınları, İstanbul 1989.
- Gümüş, Semih, *Öyküde İstanbul*, Türkiye İş Bank., Kültür Yayınları, 2002; *Başkaldırı ve Roman*, Oğlak Yayınları, İstanbul 1996.
- Güngör, Erol, *Değerler Psikolojisi*, Hollanda Türk Akademisyenler Birliği Vakfı Yayınları: 8, Amsterdam 1993; *Kültür Değişimi ve Milliyetçilik*, Töre Devlet Yayınları, Ankara 1980.
- Huyugüzel, Ö. Faruk, *Hüseyin Cahit Yalçın'ın Hayatı, Hikâye ve Romanları Üzerine Bir Araştırma*, KTB Yayınları, Ankara 1982; *Halit Ziya Uşaklıgil*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.
- Immanuel Kant, *Eğitim Üzerine-Ruhun Eğitimi-Ahlâkın Eğitimi- Pratik Eğitim*,

- (çev. Ahmet Aydoğan), Say Yayınları, İstanbul 2009; *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*, (çev. İ. Kuçuradi), TFK Yay., Ankara 1982.
- Kafadar, Osman, *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*, Vadi Yay., Ankara 1997.
- Kantarcıoğlu, Sevim, *Edebiyat Akımları ve Temel Metinler*, Gazi Ü. Yayınları, Ankara 1993.
- Kaplan, Mehmet, *Hikâye Tahlilleri*, Dergâh Yay. İst. 2002; *Kültür ve Dil*, Dergah Yayınları, İstanbul 1992; *Tevfik Fikret, Devir-Şahsiyet-Eser*, Dergâh Yay., İstanbul 1995.
- Kaplan, Ramazan, *Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Köy*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.
- Karaer, Nihat, *Tam Bir Muhalif Refik Halit Karay*, Tekin Yay., İstanbul 1998.
- Kasır, Hasan Ali, *Kültür Bilinci*, Denge Yayınları, İstanbul 1993.
- Kavcar, Cahit, *Batılılaşma Açısından Servet-i Fünûn Romanı*, KTB Yayınları, Ankara 1985.
- Kerman, Zeynep, *Sami Paşazade Sezai*, KB Yayınları, Ankara 1986; *Halid Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış Tarzı İle İlgili Unsurlar*, AKM Yayınları, Ankara 1995.
- Kırkpınar, Leyla, *Türkiye 'de Toplumsal Değişme ve Kadın*, KB Yay., Ankara 2001.
- Koçu, Reşat Ekrem, *Türk Giyim-Kuşam ve Süsleme Sözlüğü*, Ankara 1967.
- Kodaman, Bayram, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Ötüken Neşriyat, İst. 1980.
- Kongar, Emre, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1980.
- Kuçuradi, İoanna, *Nietzsche ve İnsan*, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 1997; *Uludağ Konuşmaları- Özgürlük, Ahlâk, Kültür Kavramları*, Türkiye Felsef Kurumu, Ankara 1998.
- Kudret, Cevdet, *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman*, C.1, Varlık Yayınları, İstanbul 1979.
- Kuran, Ercüment, *Türk Çağdaşlaşması*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.
- Kurdakul, Şükran, *Çağdaş Türk Edebiyatı I*, Toker Yayınları, İstanbul 1994.
- Kurnaz, Şefika, *Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını*, Millî Eğitim Basımevi, İst.1992.
- Lekesiz, Ömer, *Öyküce Konuşmalar*, Meneviş Kitapları 2, Ankara 2003.
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye 'nin Doğuşu*, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2008.

- Mardin, Şerif, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri*, İstanbul 1989.
- Meriç, Cemil, *Bu Ülke*, İletişim Yayınları, İstanbul 1993.
- Meriç, Nevin, *Osmanlıda Gündelik Hayatın Değişimi-Âdâb-ı Muâşeret (1894-1927)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2000.
- Moran, Berna, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I, II, III*, İletişim Yayınları, İst. 2003.
- Morgan, Clifford T., *Psikolojiye Giriş*, (çev. Hüsnü Arıcı, Işık Savaşır), Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü Yayınları, Ankara 1981.
- Murad, Mehmed, *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?*, (hızl. Tacettin Şimşek), Akçağ Yay, Ankara 1999.
- Namık Kemal, *Mukaddime-i Celâl*, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1305.
- Nirun, Nihat, *Sistemik Sosyolojik Yönünden Aile Kültürü*, AKM Yay., S.73, Ankara 1994.
- Okay, Orhan, *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*, MEB Yayınları, İstanbul 1991.
- Ortaylı, İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yayıncılık, İstanbul 2007.
- Önal, Mehmet, *En Uzun Asrın Hikâyesi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.
- Önertoy, Olcay, *Halid Ziya Uşaklıgil Romancılığı ve Romanlarımızdaki Yeri*, A. Ü. D.T.C.F. Yay., Ankara 1965.
- Özbalcı, Mustafa, *Mehmet Rauf'un Romanlarında Şahıslar Kadrosu*, MEB Basımevi, İstanbul 1997.
- Özek, Ali, Başkanlığında: Hayrettin Karaman, Ali Turgut, Mustafa Çağrı, İbrahim Kafi Dönmez, Saadettin Gümüş, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Açıklamalı Meâi*, Kral Fahd Kur'ân-ı Kerîm Baskı Kurumu, (Hac ve Efkaf Bakanlığı denetiminde), Suudi Arabistan-Cidde, 1987.
- Öztan, Bilge, *Medenî Hukuk'un Temel Kavramları*, Tarhan Kitabevi, Ankara 2009.
- Parlatır, İsmail, *Recâizâde Mahmut Ekrem Hayatı-Eserleri-Sanatı*, Akçağ Yay., Ankara 2004; *Tevfik Fikret*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.
- Pospelov, Gennadiy N., (çev. Yılmaz Onay), *Edebiyat Bilimi*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul 1995.
- Recâizâde Mahmut Ekrem, *Araba Sevdası*, (hızl. S. Kemal Karaalioğlu), İst. 1985.

- Selçuk, Ziya, *Gelişim ve Öğrenme*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2000.
- Sevinç, Necdet, *Osmanlı'nın Yükselişi ve Çöküşü*, Hamle Yay., İstanbul 1942.
- Stevick Philip, (çev. Sevim Kantarcıoğlu) *Roman Teorisi*, Gazi Eğ. Fak. Yayınları, Ankara 1988.
- Şemseddin Sâmî, *Kadınlar*, (hızl. İsmail Doğan), Gündoğan Yayınları, Ankara ts.; *Taaşuk-ı Tal'at ve Fitnat*, (hızl. Mehmet Emin Ağar), Enderun Kitabevi, İstanbul 1990.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, MEB, İstanbul 1969.
- Beş Şehir*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1979.
- Tarım, Rahim, *Mehmet Rauf'un Hayatı ve Hikâyeleri Üzerine Bir Araştırma*, Akçağ Yayınları, Ankara 2000.
- Tevfik Fikret, *Dil ve Edebiyat Yazıları*, (hızl. İsmil Parlatur), TDK Yay., Ankara 1993.
- Timur, Taner, *Osmanlı- Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*, Afa Yay., İstanbul 1991
- Tolstoy, *Sanat Nedir?*, Şule Yayınları, İstanbul 2004, s.87.
- Törenek, Mehmet, *Hikaye ve Romanlarıyla Mehmet Rauf*, Kitabevi, İstanbul 2002.
- Türkdoğan, Orhan, *Ulus-Devlet Düşünürü Ziya Gökalp*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2005; *Kültür-Değişme ve Toplumsal Çözülme*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2007.
- Tuncer, Hüseyin, *Arayışlar Devri Türk Edebiyatı II-Servet-i Fünun Edebiyatı*, Akademi Kitabevi, İzmir 1992.
- Tural, Sadık, *Edebiyat Bilimine Katkıları*, Ecdâd Yay., Ankara 1993.
- Turhan, Mümtaz, *Kültür Değişmeleri*, Marmara Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İst. 1994; *Garphlaşmanın Neresindeyiz?*, Yağmur Yay., İst. ts.
- Uşaklıgil, Halit Ziya, *Kırk Yıl, İnkılâp ve Aka Kitabevleri*, İstanbul 1969; *Saray ve Ötesi*, Hilmi Kitabevi, 3.c., İstanbul 1940-1942; *Hikâye*, İstanbul Mat., İstanbul, 1307.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yay., İstanbul 1979.
- Ünaydın, Rûşen Eşref, *Diyorlar Ki*, MEB Yay., İstanbul 1972.
- Ünlü, Mahir, *Şinasi- Kişiliği Yapıları Şair Evlenmesi*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul.
- Wellek, R.-A. Warren, (çev. Ömer Faruk Huyugüzel), *Edebiyat Teorisi*, Akademi Kitabevi, İzmir 2001.
- Velidedeoğlu, H.V., *Türk Medeni Kanununa Göre Medenî Hukuk*, Doğan Kardeş,

1956.

Yalçın, H.Cahit, *Edebî Hatıralar*, Akşam Kitaphanesi, Ankara 1935; *Kavgalarım*, Tanîn Matbaası, İstanbul 1326.

Yanbastı, Gülgün, *Kişilik Kuramları*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İzmir 1996.

Yasa, İbrahim, *Türkiye 'nin Toplumsal Yapısı, ve Toplumsal Sorunları*, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yay., Ankara 1973.

Yavuz, Hilmi, *Felsefe ve Ulusal Kültür*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1975;
Osmanlılık, Kültür, Kimlik, Boyut Yayınları, İstanbul 1996.

C. MAKALELER

Ağaoğlu, Adalet, “Öykünün Kısa Hikâyesi”, *Yansım*, S. 42, Haziran 1985.

Akalın, Hamdi “Abdülmecid Zamanında Türk-Fransız Dostluğu”, *Hayat Tarih Mecm.*, Yıl: 12, C.2, S.8, Ağustos 1976, s.78-81.

Aker, Haluk, “Metin Eleştirisinde Yöntem”, *Yordam*, S.7, 1968.

Aksal, Sabahattin Kudret, “Batıya Yönelmek, Kendimizi Bulmak”, *Milliyet Sanat Dergisi*, S.173, 1976.

Aktaş, Şerif, “Halit Ziya'nın Romanlarında Tema”, *Türk Dili*, 1996.

Aktunç, Hulki, “Cumhuriyet Hikâyesi Üzerine”, *Yeni Dergi*, S.105, Haz.1973.

Akyüz, Kenan, “Edebiyat-ı Cedide Bir Salon Edebiyatı mıdır?”, *Zafer*,
10 Ocak 1956.

Altıparmak, Saliha, Erhan Eser, “15-49 Yaş Grubu Evli Kadınlarda Yaşam Kalitesi”, *Aile ve Toplum Eğ. Kül. ve Arş. Dergisi*, T.C. Başb. Aile ve Sos. Arş. Genel Müd. Yay, C.3, S.11, Ocak- Şubat-Mart 2007.

Arda, Zeki Cemil, “Edebiyatta Motif Araştırmaları”, *Fikir ve Sanatta Hareket*, S.55, 1970.

Arslan, Nihayet, “Eylül ya da Bir Aşkın Analizi”, *Hece Dergisi Türk Romanı Özel Sayısı*, Ankara 2002.

Asım, Selâhaddin, “Kadın ve Cemiyet Hayatı”, *Genç Kalemler Dergisi* (III.C., No:9, hzl. İ.Parlatır, N. Çetin), TD K Yay., Ankara 1999.

- Aslankara, M. Sadık, “ Nesnel Eleştiri İçin Bir Taslak Çalışma”, *Yansıma*, S.19, Temmuz 1973; S.20, Ağustos 1973; S.21, Eylül 1973; “Sanatçı Kavramı ve Günümüz Koşullarında Sanatçıya Düşen Görevler”, *Yansıma*, S.22, 1973.
- Ataklı, Aynur, “Bir Grup Üniversite Öğrencisinin ‘Çağdaş Kadın’ Üzerine Görüşleri”, *Aile ve Toplum Eğt. Kül. ve Arş. Dergisi*, T.C. Başb. Aile ve Sos. Arş. Genel Müd. Yay., C.2, S.7, Nisan-Mayıs-Haziran 2004.
- Ayan, Dursun, “Gösterimlik Tüketim ve Tüketici Kimliğinde Aile”, *Aile ve Toplum Eğt. Kül. ve Arş. Dergisi*, T.C. Başb. Aile ve Sos. Arş. Genel Müd. Yay., C.2, S.8, 2005
- Bağlı, Mazhar, “Tabulaştırılan/Tabulaşan Kurumun (ailenin) Kurbanlıklar Edinme Pratiği”, *Aile ve Toplum Eğt. Kül. ve Arş. Dergisi*, T.C. Başb. Aile ve Sos. Arş. Genel Müd. Yay., C.2, S.8, 2005,
- Belge, Murat, “Çeşitli Açılardan Roman Kişisi”, *Yeni Dergi*, S.50, Kasım 1968; “Metin İncelemesi Üzerine”, *Papirüs*, S.3, Ağustos 1966; “Öznellik ve Nesnellik Üstüne”, *Milliyet Sanat Dergisi*, S.26, 15 Haziran 1981.
- Bertan, Mehmet, “Gerçek Anlayışı Üzerine Düşünüler”, *Pazar Postası*, S.25, 1956.
- Bilgiç, Emin, “Millî Kültür Anlayışı”, *Millî Kültür*, S.1, Kasım 1976.
- Broch, Hermann, (çev. Cemil Ziya Şanbey), “Romanda Dünya Görüşü”, *Türk Dili*, C.14, S.159, Aralık 1964.
- Coşkun, Erdoğan, “Mehmet Rauf’un Romanlarında Mûsikî”, *Hisar*, S.131, 1974; “Mehmet Rauf’un Romanlarında Mûsikî Sohbetleri”, *Hisar*, S.130, 1974.
- Cunbur, Müjgân, “Ziya Gökalp ve Kadın” *Türk Yurdu*, C.3, 1965.
- Çetin, Nurullah, “Tanzimat Dönemi Türk Romanı (1860-1878)”, *Hece Dergisi Türk Romanı Özel Sayısı*, Ankara 2002; “II. Abdülhamit Dönemi Türk Romanı (1978-1909)”, *Hece Dergisi Türk Romanı Özel Sayısı*, Ankara 2002; “Karanlık Aydına Karşı Münevver Aydın”, *Edebiyat Otağı*, S.6, Ankara 2006; “Taha Çağlaroğlu’nun ‘İntihar’ Şiirini Tahlil”, *Edebiyat Otağı*, S.2 , Ankara 2006; “Ahmet Hamdi Tanpınar’a Göre Batı ve Batılılaşma”, *A. Ü. D.T.C.F. Dergisi*, C.XXXIV, Ankara 1990; “Servet-i Fünun Topluluğu Şair ve Yazarlarında Tarih Konusu”, *Turkish Studies*, Volume 4 /1-II Winter 2009.

- Danış, Zafer, “Davranış Biçimlerinde Ekolojik Sistem Yaklaşımı”, *Aile ve Toplum Eğ. Kül. ve Arş. Dergisi*, T.C. Başb. Aile ve Sos. Arş. Genel Müd. Yay., C.3, S.9, 2006.
- Demirkan, Semra “Türk Ailesinin Korunması ve Güçlendirilmesi Sivil Toplum Kuruluşları ile İşbirliğin Önemi”, *Aile ve Toplum Eğ. Kül. ve Arş. Dergisi*, T.C. Başb. Aile ve Sos. Arş. Genel Müd. Yayınları, C.3, S.9, 2006.
- Dizdaroğlu, Hikmet, “Ölümünün 10. Yıldönümünde Halit Ziya Uşaklıgil’i Anarken”, *Varlık*, S. 418, 1 Mayıs 1955; “Namık Kemal ve ‘Türk Romanının Doğuşu’ Üzerine”, *Ulusal Kültür*, S.12.
- Duman, Doğan, “Cumhuriyet Baloları”, *Toplumsal Tarih*, C.7, S.37, Ocak 1997.
- Efe, Hasan, “Günümüz Öykücülüğünde Gelenekten Yararlanma ve Bir Kitap”, *Yazko Edebiyat*, S.56, 1985.
- Ekşi, Behice, “Evliliğe Hazırlık Aşamasındaki Karı-Koca Adaylarının Evlilik ve Anne-Baba Olma Üzerine Düşünceleri”, *Aile ve Toplum Eğt. Kül. ve Arş. Dergisi*, T.C. Başb. Aile ve Sosyal Arş.Genel Müd. Yay.,C.2, S.8,Ank.2005.
- Emil, Birol, “Türkiye’de Çağdaşlaşma Meselesi ve Edebiyattaki Akisleri”, *Türk Kültürü*, S.227, Mart 1982.
- Ercilasun, Bilge,“Yenileşme Dönemi Devri Türk Edebiyatında Batı Tesiri ve Servet-i Fünun’un Rolü”, *Türk Kültürü*, S.400, Ağustos.
- Erdentuğ, Nermin, “Türk Kültürü ve Millî Değerlerimiz”, *Millî Kültür*, S.1, Ocak 1977.
- Fethi Naci, “Halid Ziya’yı Okurken”, *Yön*, 5 Kasım 1965.
- Goldman, Lucien, (çev. Ferit Edgü), “Roman Sosyolojisinin Sorunlarına Giriş”, *Yeni Dergi*, S.44, Mayıs 1968.
- Gökalp, Ziya, “Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler”, *Genç Kalemler Dergisi* (C.II, S.8), (hızl. İ. Parlatır, N. Çetin), TDK Yay., Ankara1999 ; “Asrî Âile ve Millî Âile”, *Türk Kültürü*, S.169-180, 1976-1977; “Aile Ahlâkı-Düğün âdetleri”, *Yeni Mecmua*, C.I., S.21,1917; “Cinsî Ahlâk”, *Yeni Mecmua*, 1/9, 1333.
- Gültekin, Gülümser, Baran Gülen,“Hastalık ve Çocuk”, *Aile ve Toplum Eğ. Kül. ve Arş. Dergisi*, T.C. Başb. Aile ve Sos. Arş. Genel Müd. Yay, C.2, S.8, 2005.
- Hançerlioğlu, Orhan, “Gerçekten Üstün Gerçek”, *Türk Dili*, S.160, Ocak 1965; “Türk Hikâyeciliğinin Kaynakları”, *Yenilik*, S.5, 1954.

- İçağasıoğlu Çoban, Arzu, “Yalnız Yaşayan Yaşlılara İlişkin Aile Politikaları, *Aile ve Toplum Eğt. Kül. ve Arş. Dergisi*, T.C. Başb. Aile ve Sosyal Arş. Genel Müd. Yay., C.2, S.8, Ocak-Şubat-Mart 2005.
- İlhan, Attila, “Görmek ve Görmek”, *Pazar Postası*, S.5, 1952; “Hareketçi Bir Realizm”, *Pazar Postası*, S.66, 1952; “Hikâyemizin Geçirdiği Buhran”, *Pazar Postası*, S.57, 1952; “ Küçük Realite, Büyük Realite”, *Yeditepe*, S.44, 1 Eylül 1953; “Realite Konusunun Eşiğinde”, *Yedi Tepe*, S.49, 15 Kasım 1953; “Sosyal ve Estetik Bir Platform”, *Mavi*, S.23, 1 Ağustos 1954.
- İzgi, Özkan, “İslâmiyetten Önce Orta Asya Türk Kültürü”, *Millî Kültür*, S.2, 1977.
- Kahraman, Âlim, “İkinci Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e (1908-1922) Türk Romanı, *Hece Dergisi Türk Romanı Özel Sayısı*, Ankara 2002.
- Kalkan, Melek, S. Nevres Kaya, “Evlilik Öncesi İlişkileri Değerlendirme Ölçeğinin (EÖİDÖ) Geliştirilmesi: Gerçeklik ve Güvenilirlik Çatışması”, *Aile ve Toplum Eğt.Kül. ve Arş. Dergisi*, T.C. Başb. Aile ve Sos. Arş. Genel Müd. Yay., C.3, S.11, Ocak-Şubat-Mart 2007.
- Kaplan, Mehmet, “Şark Garp Medeniyeti Karşısında Türkiye”, *Türk Yurdu*, S.281, 1960; “Gaspıralı İsmail’in Avrupa Medeniyeti, Sosyalizm ve İslâmiyet Hakkındaki Eserleri” *Türk Kültürü*, S.180, 1977; “Kültür Millet ve Ordu”, *Millî Kültür*, S.1, Ocak 1977; “Mai ve Siyah Ramanının Üslûbu Hakkında”, *İ.Ü.Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.19, Ekim 1971; “Destan, Mesnevi ve Roman”, *Hisar*, S.139, Temmuz 1975.
- Kaplan, Ramazan, “Köy Romanı”, *Hece Dergisi Türk Romanı Özel Sayısı*, Ankara 2002; “Aşk-ı Memnu”, *Hece Dergisi Türk Romanı Özel Sayısı*, Ank. 2002.
- Kerman, Zeynep, “Halid Ziya’nın Romanlarında Çocuk ve Çocuk Terbiyesi”, *Türk Dili*, S.400, Nisan 1985; “Halit Ziya Uşaklıgil’in Romanlarında Baba”, *Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri*, Ankara 1998; “Halit Ziya Uşaklıgil ve Türk Dili”, *Türk Dili*, S. 399, Mart 1985; “Halit Ziya Uşaklıgil’in Hikâyeleri”, *Millî Kültür*, C.3, S.9, 1982; “Ferdî ve Şürekâsı”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C.III, Şubat 1979; “Hüseyin Rahmi ve Halit Ziya’da <<Mürebbiye>>Meselesi”, *İstanbul, Ü.Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.XXIV-XXV, İstanbul 1986.
- Kitiş, Yeter, Sema Şanlıoğlu Bilgici, “Bir Aile İçi Şiddet Olgusu; Sır Tutma İlkesi

- ile Şiddeti İhbar Etme Yükümlülüğü Arasındaki Etik İkilem”, *Aile ve Toplum Eğt. Kül. ve Arş. Dergisi*, T.C. Başb. Aile ve Sos. Arş. Genel Müd. Yay., C.3, S.12, Ocak-Şubat-Mart 2007.
- Koçak, Salim, “Naden Millî Kültür?”, *Millî Kültür*, Haziran 1977, S.6, Haz. 1977.
- Kongar, Emre, “Kültür Sorunu ve Batılılaşma”, *Millîyet Sanat Dergisi*, S.214, 1977.
- “Türkiye’de kültürün ve politikanın dünü, bugünü, yarını”, *Millîyet Sanat Dergisi*, S.262, Ocak 1978.
- Mehmet Rauf, “Bizde Roman”, *Servet-i Fünûn*, 1899, C.XVIII, S.445; “Aşka Dair”, *Servet-i Fünûn*, C.XVX, S.470, 1315-Mart 1316 /1899; “Muhasebe-i Edebiye-Eser-i Edebî”, *Servet-i Fünûn*, 3 Nisan 1313, S.313; “Halit Ziya’nın Hikâyeleri,” *Servet-i Fünûn*, 26 Teşrîn-i Evvel 1316, S.504.
- Meriç, Cemil, “Batıda ve Bizde Aydının Serüveni”, *Cumhuriyet Devri Türkiye Ansiklopedisi*, C.I, İstanbul 1993.
- Mert, Necati, “1974’te Hikâye”, *Yansıma*, S.37, Ocak 1975.
- Moran, Berna, “Batılılaşma Sorunu ve Türk Romanının Bazı Özellikleri”, *Gösteri*, C.I, S.4, Mart 1981.
- Mutluay, Rauf, “Hikâye - Roman İlişkisi”, *Yeni Edebiyat*, S.2, 1970.
- Mülayim, Atilla, “Modern Türk Hikâyesi Bağlamında Düşünce Hayatımız”, *Türk Edebiyatı Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, Temmez 2011, S.: 453, s.66.
- Namık Kemal, “Aile”, *İbret*, 1288/1872, S.56.; “Lisân-ı Osmânînin Edebiyatı Hakkında Baza Mülâhâtı Şâmildir”, *Tasvir-i Efkâr*, S. 416-417; “Tiyatrodan Bahseden Arkadaşlara”, *Hadika*, S. 33; “Tiyatro”, *İbret*, S. 127; “Son Pişmanlık Mukaddimesi” *Şark*, S. 5; “Terbiye-i Nisvan Hakkında bir Layiha”, *Tasvir-i Efkâr*, S. 467, 1283.
- Önertoy, Olcay, “Yazınımızda Öykü ve Roman Terimine Bir Bakış”, *Çağdaş Türk Dili*, C.XIII, S.113,114,115, Temmuz, Ağustos, Eylül 1997.
- Özek, Metin, “İntihar Ya Da İnsanın Kendini Hiç Dönüştürmesi”, *Yeni Dergi*, C.4, S.37, Ekim 1967.
- Özer, Sevinç, “1960’tan Bu Yana Roman ve Kısa Öyküde Kentleşme Olgusu ve Kentleşme Sorunları”, *Yazko Edebiyat*, S.33, 1983.
- Parlatır, İsmail, “Türk Romanında Tipler: Ahmet Cemil”, *Türk Dili*, S.399, Mart 1985; “Türk Romanında Tipler: Bihter”, *Türk Dili*, S.402, Haziran 1985;

- “Tanzimat Ruhunun Edebiyata Kazandırdığı Değerler”, T T K Basımevi, Ankara. 1994; “XIX.yüzyıl Türk Şiiri”, *Türk Dili*, S.481-482, Şubat 1992.
- Sepetçioğlu, M. Neriman, “Aşk-ı Memnu’da Musiki” *Türk Yurdu*, S.257-258, Haziran Temmuz 1956; “Mai ve Siyah’ta Musiki” *Türk Yurdu*, S.256, Mayıs 1956.
- Spranger, Eduard, (çev. Kârman Şipal), “Romanda Ruhsbilimsel Açı”, *Türk Dili*, C.XIV, S.159, Aralık 1964.
- Şahin, Turgut “Tanzimât Ve Türk Aydınının Modernleşme Anlayışı”, *Millî Kültür*, S.5, Mayıs 1977.
- Şardağ, Şükrü, “Romantik Tip ve Romantizm”, *Çağrı*, S.66, 1963.
- Şener, Arzu, Günsel Terzioğlu, “Bazı Sosyo-Ekonomik ve Demografik Değişkenler ile İletişimin Eşler Arası Uyuma Etkisinin Araştırılması”, *Aile ve Toplum Eğt. Kül. ve Arş. Dergisi*, T.C. Başb. Aile ve Sosyal Arş. Genel Müd. Yay., C.4, S.13, Ankara 2008.
- Sakaoğlu, Necdet, “Tanzimat Okulları”, *Tarih ve Toplum*, C.12, s.72, 1989, s.28.
- Thrall, W.F., (çev. Ahmet Kocaman), Kısa Öykü, *Çağdaş Türk Dili*, C.XIII, S.113, 114,115, Temmuz, Ağustos, Eylül, 1997.
- Todorov, Tzvetan, (çev. Ahmet Kocaman), “Metnin Yapısında Biçimin Yeri”, *Türk Dili*, C.XLVI, S.374, Şubat 1983.
- Toprak, Ömer Faruk, “Hikâyede Başarı”, *Yansıma*, S.31, Ocak 1973; “Eski Değer Yargıları Üzerinde Kuşku”, *Yeditepe*, S.141, 1 Ocak 1968.
- Topses, Gürsen, “Öyküde Betimleme”, *Yordam*, S.8, Ağustos 1966; “Öykümüzde İnsan”, *Yordam*, S.6, Haziran 1966.
- Uşaklıgil, Halit Ziya, “Suut Kemal Yetkin’e Mektup”, *Türk Dili*, Roman Özel Sayısı, 1964 (*Ulus*, Güzel Sanatlar Sayfası, 5.9.1943).
- Ülkütaşır, M. Sahir, “Türkiye’de İlk Balo”, *Hayat Tarih Mecm.*, Yıl: 2, C.2, S.6, Temmuz 1966, s.40-41.
- Ünal, Mehmet, “1917 Tarihli Hukuk-i Âile Kararnamesi”, *Türk Yurdu*, C.8, 1987.
- Yalçın, H.Cahit, “Edebiyat-ı Cedide- Menekşe ve Esasları”, *Servet-i Fünun*, C.XV, S.367, 1898; “Eylül Muharriri Mehmet Rauf” *Servet-i Fünun*, C. XXI, S.531, 1901; “Matbuat Hayatı: Servet-i Fünun ne Yaptı”, *Fikir Hareketleri*, C.1, S.4, 1933; “Edebiyat-ı Cedideciler”, *Yedi Gün*, 1941.

Yetiş, Kâzım, “Türk Romanında Aile”, *Hece Dergisi Türk Romanı Özel Sayısı*, Ank. 2002, s.271.

Yıldırım, Ergün, “Bir Modernite Rüyası: Ailenin Sonu mu? – Kütahya Yetiştirme Yurdu Örneği”, *Aile ve Toplum Eğt. Kül. ve Arş. Dergisi*, T.C. Başb. Aile ve Sosyal Arş. Genel Müd. Yayınları, C.2, S.8, Ocak-Şubat-Mart 2005.

Ç. EDEBİYAT TARİHLERİ

Akyüz, Kenan, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, İnkılâp Kitapevi, İst. ts.

Banarlı, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, MEB C.II., İstanbul 1987.

Enginün, İnci, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, İst.2003.

Kabaklı, Ahmet, *Türk Edebiyatı*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 2002.

Levent, Ağâh Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, TTK Yay.Ankara 1998.

Parlatır, İsmail, İnci Enginün, Ömer F. Huyugüzel, Bilge Ercilasun, Mustafa

Özbalcı, Alaattin Karaca, *Servet-i Fünûn Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006.

Sevük, İsmail Habib, *Tanzimattan Beri Edebiyat Tarihi*, Remzi Kitabevi, İst. 1942.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitap, İst. 1997.

Türk Edebiyatı Tarihi, C.III,T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İst. 2006.

D. SÖZLÜKLER

Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, Ötüken Yayınları, İst., 1984.

Cevizci, Ahmet, *Pradigma Felsefe Sözlüğü*, Pradigma Yayınevi, İstanbul, 2006.

Necatigil, Behçet, *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*, Varlık, 16. Baskı, İst.1995.

Parlatır, İsmail, Nevzat Gözaydın, Hamza Zülfikar, *Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara 1998.

Parlatır, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara 2006.

Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağlayan Yayınları, İstanbul 1996.

ÖZEL ADLAR DİZİNİ

A

Abdi 169
Abdülğafur Efendi 83, 116
Abdülhak Hamit Tarhan 218
Adnan Bey 39, 45, 48, 51, 57, 60, 78, 92, 99, 103, 114, 126, 140, 148, 149, 151, 152, 163, 165, 167, 181, 204, 215, 219, 220
Adnan Bey yalısı 92, 153
Ahmet Cemil 21, 42, 45, 51, 55, 64, 65, 69, 76, 77, 79, 82, 83, 86, 101, 112, 115, 119, 124, 129, 137, 140, 141, 149, 154, 166, 168, 169, 170, 179, 186, 196, 197, 200, 203, 204, 213, 215, 216, 220, 222
Ahmet Mithat Efendi 12, 14, 15, 120, 121
Ahmet Şevki 42, 168
Ahmet Vefik Paşa 63
Âlem-i Nisvan (Kadınlar Dünyası) 174
Ali Bey (İntibah) 12
Ali Bey (Nadide) 80, 120
Ali Bey (Taaşuk-ı Tal'at ve Fıtnat) 14
Ali Ekrem 205
Ali Kemal 210
Âli Paşa 63
Ali Suavi 10
Ali Şekip 79, 168
Alphonse Daudet 20
Andelip Bacı 44, 124, 186
Andre Cornelis 19
Araba Sevdası 11, 12, 14, 15, 218
Aşk-ı Memnu 39, 45, 48, 49, 50, 54, 57, 59, 69, 76, 78, 92, 93, 99, 100, 102, 103, 114, 115, 118, 126, 131, 134, 138, 139, 142, 148, 151, 153, 156, 157, 158, 163, 167, 178, 181, 189, 190, 192, 199, 204, 205, 206, 214, 215, 216, 218, 219, 220, 220, 221, 225, 226
Ateş Gecesi 98
Ayşe 166
Aziyade 100
Azra 39, 51, 56, 59, 69, 70, 86, 104, 107, 131, 154, 169, 225

B

Bahtiyarlık 14
Beatrice 88, 89
Behiç (Nesl-i Ahîr) 164
Behiç Bey (Genç Kız Kalbi) 87, 133, 169, 192, 193, 200, 202
Behlül 48, 54, 60, 78, 103, 126, 138, 156, 157, 158, 159, 164, 216, 219, 220, 225, 226
Bekir Servet 77, 149, 159, 161, 167, 171, 179, 216, 220
Belde 218
Beşir 126
Bihruz Bey 11, 13
Bihter 48, 51, 54, 57, 69, 78, 93, 103, 114, 126, 139, 140, 142, 148, 149, 152, 156, 157, 158, 159, 161, 162, 163, 164, 167, 181, 199, 219

Binbaşı Ekrem Behiç Bey 88, 195
Bin Bir Gece Masalları 100
Bir Gerçek Hikâye 14
I.Abdülmecid 8
Bir Ölünün Defteri 20, 65, 71, 77, 86, 104, 116, 119, 137, 138, 165, 204
Bir Sürgün 98
Böğürtlen 80, 98, 110, 134, 145, 154, 171, 191, 205, 207, 209, 216, 217, 220, 221, 223, 231, 334
Bülent 50, 57, 163

C

Calip Bey 45, 46, 64
Cemal Paşa 89
Cenap Şahabettin 198, 205
Cüneyit 64

Ç

Çerkez Özdenler 204

D

Define 38, 58, 69, 80, 81, 122, 132, 171, 213, 234
Diken 205
Dilruba 58, 120
Dilşad 54
Diplomalı Kız 174
Diyapulo 46, 226
Dr. Cevdet Kerim 135, 195
Dr. Osman Bey 113, 129
Dr. Sabih 80
Dumas Fils 19

E

Elmas 120
Emil Zola 20
Enver Paşa 89
Erikson 1, 13, 25
Erkekler Dünyası 174
Evlat Acısı 205
Eylül 36, 37, 42, 43, 46, 54, 78, 98, 102, 105, 106, 115, 118, 129, 138, 139, 142, 145, 147, 159, 169, 172, 180, 181, 200, 202, 216, 220, 221, 223

F

Fahri Cemal 65, 74, 78, 108, 111, 116, 141, 152, 187, 200, 205, 207, 223
Fahur 46, 64
Faik Ali 205
Fatin Bey 36, 42, 43, 147
Fatma Aliye 43
Fatma Zehra Hanım 66
Fehamet 208
Felatun Bey 13
Felatun Bey'le Rakım Efendi 13, 15
Felsefe-i Zenan 174
Ferdâ-yı Garâm 49, 60, 65, 71, 103, 114, 117, 118, 138, 145, 179, 189, 201, 221, 226
Ferdî ve Şürekâsı 21, 42, 51, 58, 59, 65, 71, 83, 115, 116, 118, 129, 132, 146, 154, 213, 215, 220

Feriha 217
Ferit 125
Ferruh 161, 220
Feuillet
Feyzullah Bey, 203
Fitnat 13, 14
Fikret Bey 74, 207, 208
Firdevs Hanım 45, 48, 93, 103, 134, 149, 157,
162, 163, 164, 181, 192, 219
Firuze 174
Fuat (Nadide), 109, 120
Fuat İlhami (Son Yıldız) 74, 169

G

Genç Kız Kalbi 39, 50, 52, 59, 66, 72, 87, 104,
110, 132, 136, 169, 175, 191, 192, 200, 202, 205,
212, 219, 221, 230
Georges Otnet 20
Gıyas Bey 107, 153
Gökyüzü 98
Gustave Flaubert 20
Gustave Le Bon 19
Gülizar Hanım 219, 220

H

Hacer (Eylül) 36, 37, 42, 54, 106, 138, 144, 147,
181
Hacer (Ferdi ve Şürekâsı) 51, 58, 71, 118, 129,
132
Hacı Necip 57
Hacı Molla 113
Hadiye Hanım 38, 58, 81, 129, 132, 213
Hakkı Celis 119
Halas 23, 65, 71, 75, 87, 89, 105, 111, 113, 116,
187, 195, 208, 210, 111, 216, 223, 225, 226, 231,
234
Halil Nuri 169, 200, 201
Halit Ziya Uşaklıgil 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 45,
53, 57, 58, 59, 63, 69, 71, 76, 79, 82, 83, 84, 93,
99, 100, 101, 113, 118, 121, 124, 131, 132, 151,
157, 163, 164, 165, 166, 178, 179, 190, 196, 197,
199, 200, 204, 206, 209, 213, 216, 219, 220, 223,
225, 227, 232, 233
Hasan Fuad 56, 81, 122, 171
Hasan Melah 13
Hasan Tahsin 137
Hatice Sultan 6
Hayal İçinde 46, 51, 94, 95, 111, 200, 205, 209,
217, 220, 226
Hz. Peygamber (Muhammet s.a.v.) 27, 67
Hayret 122
Hélène 19
Henüz On Yedi Yaşında 121
Hippolyte Tain 1, 19, 22, 162
Hukuk-i Aile Kararnamesi 28, 185
Hüküm Gecesi 98
Hürrem 71
Hüseyin Bülent 44, 46, 64, 70, 87, 136, 148, 161,
162, 198, 200, 202, 223, 226

Hüseyin Cahit Yalçın 19, 57, 63, 109, 111, 120,
121, 141, 190, 200, 233
Hüseyin Nazmi 64, 76, 82, 86, 101, 140, 154,
166, 169, 170, 197, 213, 220
Hüseyin Suat 205
Hüsnuhal Kalfa 104
Hüsam 65, 77, 104, 119, 138, 161, 165, 166
Hüsrev Bey 81, 122

İ

İclâl 88, 105, 187, 195, 208, 210
İhsan Bey 49, 110, 121, 124, 129, 149, 150, 159,
178, 181, 187, 214
İkbal (Sefile) 49, 129, 159, 168, 178, 181, 187
İkbal (Mai ve Siyah) 48, 55, 83, 115, 124
İkinci Abdülhamit 17, 20, 83, 84, 97, 176, 200,
204, 207
İkinci Mahmut 7
İkinci Süleyman 17
İntibah 12, 15, 218
İsmail Gaspıralı 174
İsmail Tayfur 42, 51, 65, 83, 118, 119, 129, 132,
137, 213, 215, 220
İsmet 103
İrfan 86, 119, 154, 199, 200, 227
İzmaro 112

J

Janet 100

K

Kabakçı Mustafa 7
Kadın Kalbi 174
Kadınlar Âlemi 174
Kadınlar Bahçesi 174
Kadınlar Duygusu 174
Kadınlar Dünyası 174
Kadınlık Hayatı 174
Kadri Paşa 38, 135, 193, 195, 214, 221
Kalyopi 121
Kamer 161
Kan Damlası 38, 55, 58, 81, 122, 129, 171, 213,
234
Kantarcı Hüseyin Efendi 56
Kara Bibik 14
Karanfil ve Yasemin 31, 36, 37, 59, 65, 71, 74,
82, 94, 101, 102, 105, 113, 119, 134, 153, 159,
180, 187, 189, 191, 193, 199, 200, 202, 203, 205,
207, 208, 209, 210, 212, 214, 216, 217, 221, 223,
227
Kaşif 85, 166
Kemal Mümtaz 195
Kette 226
Kırık Hayatlar 44, 45, 52, 53, 57, 59, 70, 74, 77,
101, 103, 113, 115, 124, 125, 126, 131, 149, 151,
153, 159, 160, 164, 168, 171, 172, 179, 185, 186,
190, 206, 213, 213, 216, 219, 220, 221, 231, 232
Kiralık Konak 119
Köse Raif Paşa 77

Kur'anıkerim 32, 44, 56

L

Lamartine

Lâmîa 55, 60, 70, 82, 137, 140, 141, 154, 168, 200, 203

Leyla (Kırık Hayatlar) 45, 54, 113, 115, 126

Leyla (Yara) 80

Lydia 46, 70, 72, 94, 95, 96, 97, 141, 206

M

Maarif Nizamnamesi 66

Macit 49, 65, 71, 103, 114, 117, 118, 179, 189, 190, 201, 221

Madam Daven 46, 204, 207

Mahmure 110, 145, 209, 217

Mai ve Siyah 21, 39, 42, 45, 48, 51, 55, 60, 64, 65, 70, 77, 79, 82, 83, 86, 101, 103, 113, 115, 119, 124, 125, 129, 131, 137, 140, 151, 152, 154, 165, 166, 168, 169, 172, 179, 181, 186, 190, 196, 198, 200, 203, 204, 209, 213, 215, 216, 220, 222, 226

Mansur Bey 103

Mansurîzâde Sait Paşa 76,

Matilde 19

Matmazel de Corton 57, 59, 60, 99, 221, 225

Mazlume 49, 110, 116, 118, 121, 122, 124, 129, 149, 150, 159, 165, 178, 179, 181, 214

Mecelle 28, 185, 228

Mehmet Ali 125

Mehmet Rauf 19, 20, 21, 23, 24, 31, 53, 59, 60, 63, 75, 80, 87, 88, 89, 101, 106, 111, 116, 117, 134, 141, 143, 145, 157, 162, 179, 191, 197, 198, 199, 200, 203, 205, 207, 208, 209, 216, 219, 220, 223, 225, 231, 233, 234

Melekzâde 58

Melih Bey (takımı) 92, 93, 151, 153, 165, 181, 219, 220

Melling 6

Menekşe 44, 46, 64, 70, 87, 136, 161, 198, 200, 202, 223, 226, 230

Mesnevi 101

Messis 19

Meveddet Hanım 53, 54

Mihriban Hanım 49, 116, 179, 181

Miralay Emin Bey 88, 89, 105, 195

Miss Morgan 60, 71

Mister Daster 88

Muallim Naci 21

Mustafa Kemal 87

Mustafa Reşit Paşa 8, 9, 63

Muzaffer Bey 45, 75, 204, 225

Mücella 59, 227

Müjgân 110, 134, 145, 146, 154, 171, 209, 221

Münevver 136

Mürüvvet Hanım 185

Müzzan 161, 186

N

Nabi-zâde Nâzım 15, 218

Naciye Hanım 200

Nadide 48, 57, 58, 80, 109, 111, 120, 122, 141, 189, 190

Nadir Bey 120

Nahit 46, 50, 114, 121, 138, 142

Nail 39, 46, 50, 56, 65, 74, 103, 114, 121, 138, 142, 169

Namık Kemal 10, 11, 12, 15, 77, 172, 196, 204

Nebile 52, 149, 159, 179, 218

Necdet Bahir 169

Necib 37, 78, 98, 102, 105, 106, 115, 118, 129, 142, 143, 144, 145, 147, 149, 169, 180, 182, 200, 202, 216, 220

Necmi 80

Nedim 51

Nefise Hanım 85

Nemide 20, 39, 46, 50, 56, 57, 65, 69, 74, 80, 101, 103, 113, 114, 115, 121, 122, 127, 129, 137, 138, 142, 169, 199, 204, 213, 214, 215

Nergis 39

Nerime Hanım 59

Nesli Ahîr 36, 37, 39, 46, 51, 56, 57, 59, 64, 69, 74, 75, 76, 84, 94, 97, 100, 104, 107, 113, 115, 119, 131, 139, 152, 153, 154, 165, 166, 168, 169, 172, 186, 190, 199, 204, 205, 211, 212, 220, 224, 227, 230

Nesrin 57

Nevber 103, 189, 201, 221

Nevhiz 38, 52, 71, 74, 134, 135, 136, 187, 203, 209, 210, 215, 223

Neyyir 149, 161, 164, 171, 219, 220

Nezih 95, 112, 209, 217, 220, 226

Nigâr (Böğürtlen) 110, 145, 209, 217

Nigâr (Genç Kız Kalbi) 50, 110, 137,

Nigâr (Bir Ölünün Defteri) 71, 104, 119, 138, 165, 166

Nihal 48, 49, 51, 54, 57, 60, 100, 114, 115, 126, 134, 157, 163, 168, 199, 221, 225

Nihat (Aşk-ı Memnu) 78, 138

Nihat (Halas) 65, 88, 89, 105, 113, 195, 208, 225

Nihat (Böğürtlen) 171, 221

Nisvan-ı İslâm 44

O

Octave Fueille 20

Ö

Ömer Ağa 58

Ömer Behiç 44, 45, 52, 53, 54, 57, 74, 77, 101, 103, 124, 126, 149, 151, 160, 161, 165, 167, 168, 171, 179, 185, 186, 213, 215, 220, 222

P

Pençe 205

Pembe Köşk 205

Perran 70, 104, 108, 109, 118, 141, 152, 186, 187, 191, 200, 205, 208, 215, 217, 223

Pertev (Karanfil ve Yasemin) 195, 207

Pertev (Bögürtlen) 80, 98, 134, 145, 146, 154, 171, 209, 220, 221
Pervin (Karanfil ve Yasemin) 74, 102, 119, 135, 159, 214
Pervin (Genç Kız Kalbi) 39, 40, 50, 52, 72, 104, 110, 132, 133, 136, 137, 175, 182, 191, 192, 193, 202, 212, 219, 220
Peyker (Aşk-ı Memnu) 48, 54, 78, 93, 103, 140, 159, 164, 199, 219
Pierre Loti 100
Pierre Vasel 19
Poul Bourget 19, 20

R

Raci (Mai ve Siyah) 21, 51, 124, 125, 129, 168, 172, 216, 217, 222
Raci Bey (Kan Damlası, Define) 38, 81, 82
Rakım Efendi 13
Raymond Pere 19
Recâizâde Mahmut Ekrem 11, 12, 14, 15, 218
Refi Cevat 210
Refik Halit 210
Reşat Nuri Güntekin

S

Saadettin 103
Sabahattin Bey 195
Sabiha Hanım 80
Sacide Hanım 71, 203
Sadri Bey 209, 210
Safveti Ziya 19, 25, 59, 63, 73, 94, 198, 199, 205, 215, 233
Sahra 218
Saliha Hanım 164
Salon Köşelerinde 19, 25, 46, 59, 64, 70, 73, 78, 94, 113, 127, 141, 199, 204, 205, 206, 209, 215, 216, 218, 222, 224, 230, 231
Samim 65, 74, 102, 113, 134, 135, 136, 193, 195, 200, 202, 203, 207, 209, 210, 215, 221, 222, 223
Samim Remzi Bey 195, 208, 210
Sami Paşa-zâde Sezai 14
Saniha 116, 132
Saraylı (Hanım) 135, 208
Sefile 20, 48, 71, 102, 110, 115, 116, 118, 121, 122, 124, 129, 139, 149, 159, 165, 178, 181, 187, 214, 215, 221, 232
Seher 103
Selim 57
Selma 46, 54
Seniye 59, 227
Sergüzeşt 14
Sermet 49, 60, 71, 103, 115, 117, 118, 132, 138, 179, 201, 221, 226
Server 37, 54, 104, 107, 108, 152, 168
Servet-i Fünun 2, 14, 17, 18, 19, 20, 23, 26, 28, 31, 35, 36, 38, 40, 44, 45, 52, 55, 56, 62, 63, 64, 65, 69, 73, 92, 94, 99, 100, 102, 105, 109, 111, 114, 115, 116, 117, 125, 131, 132, 138, 139, 146, 147, 150, 153, 156, 169, 172, 175, 185, 186, 192,

193, 194, 196, 198, 202, 205, 212, 213, 218, 221, 224, 225, 227, 229, 230, 231, 233
Servet-i Fünun Dergisi 24
Sıdika Hanım 122
Sicilli Nüfus Nizamnamesi 28, 184
Son Yıldız 65, 70, 74, 78, 94, 104, 108, 111, 116, 117, 118, 141, 151, 152, 169, 179, 186, 189, 191, 192, 199, 200, 205, 207, 210, 215, 216, 217, 218, 223, 231
Suad (Nesl-i Ahîr) 153
Suad (Eylül) 36, 37, 46, 54, 98, 102, 105, 106, 107, 115, 118, 142, 143, 144, 145, 147, 159, 172, 180, 182, 186, 202, 220
Suzan (Nesl-i Ahîr) 37, 54, 94, 104, 186
Suzan (Kan Damlası, Define) 38, 69, 81, 82, 122, 132, 213
Suzidil 45, 53, 124, 168, 185, 186, 216, 222
Süheyla 146
Süleyman Nüzhet 37, 45, 51, 56, 57, 58, 69, 70, 74, 75, 76, 84, 85, 86, 94, 97, 104, 107, 113, 115, 152, 153, 165, 168, 172, 205, 220, 225
Süreyya 36, 37, 54, 78, 98, 102, 131, 142, 143, 144, 145, 147, 149, 172, 181, 182, 202, 220, 221
Süs 174

Ş

Şair Evlenmesi 12, 133
Şâkir Feyzi (Kan Damlası, Define) 38, 55, 80, 81, 122, 132, 171, 213
Şâkir (Nesl-i Âhir) 76, 86, 153, 165, 186
Şakire Hanım 57, 103
Şayeste Hanım 57
Şefik 165, 168, 198
Şefika 174
Şefik Nuri 109, 187, 217
Şekip 25, 64, 70, 72, 78, 95, 96, 97, 113, 141, 198, 204, 206, 207, 215, 216, 223, 224
Şekûre 110, 145, 209, 217
Şemsettin Sami 13, 15, 33, 43, 150, 155
Şeref Bey 102, 115, 210
Şevket 85,
Şevket Bey (Nemide) 40, 50, 56, 58, 65, 80, 103, 113, 204, 209, 214, 215
Şeyda Bey 85, 153
Şinasi 10, 133, 196
Şükrü 220

T

Taaşşuk-ı Tal'at ve Fıtnat 13
Tahsin Efendi 220
Talat Bey (Taaşşuk-ı Tal'at ve Fıtnat) 13, 15
Tanzimat Fermanı 8
Talat Bey (Kırık Hayatlar) 52, 220
Tevfik Efendi 42
Tevfik Fikret 24, 25,
Turfanda mı, Yoksa Turfa mı? 14

Ü

Üç İstanbul 98
Üç Tarz-ı Siyaset
III. Selim 6, 7 , 63

V

Vecdi 65, 77, 78, 86, 104, 116, 119, 137, 138,
165, 166, 215
Vedide 53, 54, 70, 151
Vehbi Bey 42 , 55, 79, 82, 83, 151, 152, 154, 164,
168, 170, 181, 220
Veli Bey ailesi 154, 219
Violet 70, 87, 161, 162, 202, 226

Y

Yakup Kadri 119
Yara 80
Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi 6
Yusuf Akçuraoğlu 174

Z

Zehra 14, 15, 218
Ziya 209, 220
Ziya Gökalp 3, 4, 16, 17, 18, 90, 91, 92, 191
Ziya Paşa 10
Zola 162

Bulduker, Gülten, Servet-i Fünun Romanlarında Aile, Doktora Tezi, Danışman: Prof. Dr. Ramazan Kaplan, 253 s.

ÖZET

Servet-i Fünun dönemi romanlarında aile konusunun ele alındığı bu araştırmanın *Giriş* kısmında ailenin tanımı ve toplum hayatındaki önemine değinilmiştir. Ardından Türk toplumunun aileye verdiği değer, aileyi ve toplumu ayakta tutan maddî ve manevî kültür unsurlarının önemiyle birlikte açıklanmıştır. Aile konusunun tarihî bir sürecin uzantısı olması gerçeğinden hareketle Türk toplumunun geçirdiği kültür değişimlerine bağlı aile ve toplum hayatında yaşanan birtakım aksaklıkların kaynağı olarak özellikle Tanzimat ile başlayan batılılaşma olgusu tespit edilmiştir. Batılılaşmanın gerçek manada anlaşılamamış olması, Tanzimat romanlarında eleştirilirken Servet-i Fünun romanlarında batı ve batılı aile modeli kültür zemininde örnek olarak sunulmuştur. Tarihten günümüze uzanan boyutuyla Türk aile yapısı ve ahlâk anlayışındaki değişimler, Avrupa ailesi de örnek gösterilerek genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Çalışmamızın esas kaynağını oluşturan Servet-i Fünun dönemi romanları ise ayrıntılı olarak dokuz bölüm halinde incelenmiş ve çeşitli temalar yönüyle alt başlıklar oluşturulmuştur. *Sonuç*'ta incelenen romanlara dayanılarak varılan hükümlerin genel bir değerlendirmesi yapılmış, dönem yazarlarının aile ve toplum sorunlarına bakışları sergilenmeye çalışılmıştır. *Bibliyografya* yayın türlerine göre gruplandırılmış olup yazarların soyadı sırası esas alınarak düzenlenmiştir. *Dizin* ise şahıs (yazar ve roman kişileri) ve eser adları dikkate alınarak hazırlanmıştır.

Bulduker, Gülten, Family Concept In Servet-i Fünun Novels, Doctoral Thesis, Consultant: Prof. Dr. Ramazan Kaplan, 253 s.

ABSTRACT

In the novels of Servet-i Fünun Period, in the introduction part in which family concept was dealt with, the definition of family and significance of it within the public life was discussed. Then, the value that Turkish society attaches to family was described with the significance of the material and moral factors that sustain the family and the society. In correlation with the fact that the issue of family is an extension of historical process, phenomenon of westernization has been identified, especially starting with Tanzimat, as a source of the shortcomings that were experienced in family and society life as a result of the cultural changes that Turkish society has. While the fact that Westernization was not understood in real sense was criticized in Tanzimat novels, in Servet-i Fünun novels, West and Western family model was presented as an example in cultural level. With the dimension extending till now, a general evaluation changes in Turkish family life and moral sense has been done through the example of European family.

Servet-i fünun novels, which compose the main source of our study, were examined in detail in nine parts and subtitles were created in terms of various themes. Based on the examined novels, a general evaluation of the acquired judgments was done, it was intended to present the perspectives of the period authors on family and society matters. Bibliography was grouped according to publication types and arranged based on the surnames of the authors. Considering the names of person (author and novel characters) and work, index was prepared.